

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
RAKSTI

711. SĒJUMS

Ekonomika un vadības zinātne

SCIENTIFIC PAPERS
OF UNIVERSITY OF LATVIA
VOLUME 711

Economy and Management

SCIENTIFIC PAPERS OF
UNIVERSITY OF LATVIA
VOLUME 711

Economy and Management

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
RAKSTI

711. SĒJUMS

Ekonomika un vadības zinātne

UDK 33+005(082)
Ek 700

Galvenie redaktori: *Dr. math. prof. Ismena Revina*, LU Ekonomikas doktorantūras padomes priekšsēdētāja
Dr. hab. oec., prof. Edvīns Vanags, LU Vadības zinātnes doktorantūras padomes priekšsēdētājs

Redkolēģija

Dr. oec., prof. Elena Dubra

Dr. hab. oec., prof. Ludmila Frolova

Dr. hab. oec., prof. Baiba Rivža

Dr. hab. oec., prof. Elmārs Zelgalvis

Dr. hab. oec., prof. Edvīns Vanags

Dr. oec., prof. Inesis Pfeiferis

Dr. oec., prof. Inta Ciemiņa

Dr. oec., prof. Ērika Šumilo

Dr. oec., prof. Arilds Saeters (Arild Sather), Agderes Universitāte (Norvēģija)

Dr. oec., prof. Pēteris Blatners (Peter Blattner), Štralzundes Universitāte (Vācija)

Dr. oec., prof. Dirks Linovskis (Dirk Linowski), Berlīnes Universitāte (Vācija)

Dr. oec., prof. Žans Dāvids Avenels (Jean David Avenel), Evrī Universitāte (Francija)

Redkolēģijas sekretāre – **Māra Sīle**, LU EVF doktorantūras programmu sekretāre

Latviešu tekstu redaktore **Gīta Bērziņa un Ruta Puriņa**

Angļu tekstu redaktors **Ģirts Jānis Mergins**

Maketu veidojis **Jānis Misiņš**

Visi krājumā ievietotie raksti recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes atļauja.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

Saturs

Olga Ertuganova

Kreditēšanas attīstība un tās ietekme uz makroekonomisko situāciju Latvijā
Lending Development and Its Impact on the Macroeconomic Situation in Latvia 7

Anna Zasova

Latvijas darba tirgus kā makroekonomisko šoku absorbēšanas mehānisms
Latvian Labour Market as a Macroeconomic Shock Absorption Mechanism 16

Einārs Ulicāns

Darba ražīgums Latvijā pa ekonomiskās darbības veidiem 1996.–2005. gadā
Labour Productivity in Latvia by the Kind of Economic Activity in 1996–2005 24

Jānis Priede

ISO 9000 standarta ieviešanas tendences pasaulē un Latvijā
Trends of ISO 9000 Standard Implementation in World and Latvia 31

Inese Kalnmeiere

Vidusslāņa noteikšanas kritēriju īpatnības un problemātika Latvijā
Problems and Features of Middle-class Identification Criteria in Latvia 40

Zane Medne

Administratīvā sloga noteikšanas metode Eiropas Savienībā
Measurement of Administrative Burden in the European Union 52

Edgars Voļskis

Challenging Trends in the Global Pension Systems
Globālās izmaiņas pasaules pensiju sistēmās 58

Liene Freivalde

Lidostu darbības pilnveidošana kā gaisa transporta tirgus attīstības nosacījums
Airport Operation Improvement as a Condition for Air Transport Market Development 66

Vadims Umanovs

Valsts nodevas funkcijas un mērķi
State Duty's Functions and Purposes 77

Kārlis Dauge

Ārpus meža zemes augošu koku, krūmu un atgūtās
koksnes kā alternatīvo enerģijas avotu vadība
*The Management of the Utilization of Non-forest Land Trees,
Bushes and Recovered Wood as a Resources for Alternative Energy* 84

Kārlis Birznieks Mājokļu cenu dinamika un tās tendences Rīgā un tai tuvākajās pilsētās <i>Housing Price Dynamics in Riga and Surrounding Cities</i>	100
Elmārs Zakulis Latvijas banku stresa testēšana <i>Stress Testing of Latvia's Banks</i>	111
Olga Sergejeva Starptautiskā revīzijas kvalitātes kontroles standarta izmantošanas iespējas Latvijā <i>Possibilities of Applying International Standards of Quality Control for Firms That Perform Audits in Latvia</i>	119
Evija Kopeika, Anna Vintere Informācijas tehnoloģijas veselības aprūpē <i>ICT in the Health Care</i>	125
Aleksandrs Rozenblūms Инфляция и влияние на валютный курс Inflācija un ietekme uz valūtu kursu <i>Inflation and its Influence on the Exchange Rate</i>	133
Māris Krievs, Ilze Sproģe Būvniecības nozares attīstība nekustamā īpašuma tirgus kontekstā <i>Development of Construction Industry in Context of the Real Estate Market</i>	144
Inta Jaunzeme, Zane Cunska Inženierzinātņu, veselības aprūpes un izglītības darbinieku profesionālās darbības atbilstība iegūtai kvalifikācijai <i>Compliance of the Professional Engineers', Health Care and Education Professionals' Performance with the Acquired Qualifications</i>	153
Jānis Sproģis Latvijas tautsaimniecība līdz 2006. gadam <i>Latvia's National Economy up to 2006</i>	164

Kreditēšanas attīstība un tās ietekme uz makroekonomisko situāciju Latvijā

Lending Development and Its Impact on the Macroeconomic Situation in Latvia

Olga Ertuganova

Latvijas Universitāte

Ekonomikas un vadības fakultāte

Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1010

e-pasts: olga.ertuganova@gmail.com

Raksta mērķis ir analizēt kreditēšanas attīstību Latvijā un noteikt tās ietekmi uz galvenajiem makroekonomiskajiem rādītājiem. Kredītu šoku ietekme uz IKP pieaugumu, inflāciju un tekošā konta deficītu ir novērtēta ar vektoru autoregresijas (VAR) modeļa palīdzību. Izvēlēto mainīgo analīze parādīja, ka kredītu šoki pozitīvi ietekmē inflāciju un veicina IKP pieaugumu, tomēr kreditēšanas ietekme uz tekošā konta deficītu ir zināmā mērā cikliska un neļauj iegūt skaidri interpretējamu rezultātu. Rakstā secināts, ka Latvijā privātpersonu kredīti ir daudz spēcīgāki inflācijas veicinātāji nekā privātuzņēmumu kredīti.

Atslēgvārdi: vektoru autoregresija, kreditēšana, impulsu reakcija, dispersijas dekompozīcija.

Ievads

Paplašinātajā Eiropas Savienībā visstraujāk ekonomika aug Latvijā. Kreditēšanas attīstība ir viens no galvenajiem faktoriem, kas veicina ekonomikas izaugsmi, tajā pašā laikā kredītu pieauguma dinamika izraisa šaubas par tās stabilitāti. Latvijā iekšzemes kredītu pieaugums vairākas reizes pārsniedz iedzīvotāju ienākumu palielinājumu. Lielākā daļa bankās izsniegto kredītu finansē privātsektora vajadzības, turklāt ārzemju valūtā izsniegto kredītu īpatsvars arvien pieaug. Bankas nemītīgi meklē līdzekļus ārzemēs, jo noguldījumu pieaugums atpaliek no kredītu pieauguma. Visi šie faktori rada jautājumu, vai Latvijas ekonomikā ir saskatāmas kredīta buma nestabilitātes pazīmes.

Viens no strīdīgajiem jautājumiem ekonomiskajā literatūrā ir iekšzemes kreditēšanas un ekonomiskās izaugsmes attiecības. Kaut arī pastāv vairāki pierādījumi, ka starp kreditēšanas attīstību un ekonomisko aktivitāti ir pozitīvas kauzālās attiecības, vairāku valstu pieredze liecina, ka iekšzemes kredītu pārmērīga ekspansija ir starp labākajiem ekonomisko krīžu pareģotājiem.

Vairāki pētījumi liecina arī, ka starp inflāciju un finanšu tirgiem pastāv kauzalitāte, tomēr lielākā daļā pētījumu kreditēšanas ietekme uz inflācijas pieaugumu tika novērota, kredītu pieauguma tempam pārsniedzot noteikto sliekšni.

Bieži kreditēšanas bums rada lielu tekošā konta deficītu, turklāt jaunajām ES dalībvalstīm tas ir gandrīz neizbēgams process, jo ekonomikas teorija paredz, ka valstis ar zemu ienākumu līmeni pieredz relatīvi augstu tekošā konta deficītu, integrējoties starptautiskajos finanšu un produktu tirgos.

Lai būtu iespējams novērtēt kredītēšanas ietekmi uz ekonomisko situāciju Latvijā, nepieciešams izanalizēt kredītēšanas un Latvijas makroekonomisko rādītāju attīstību, kā arī novērtēt to iespējamo savstarpējo sakarību. Ņemot vērā, ka ekonomiskajā literatūrā vislielākā uzmanība tiek pievērsta kredītēšanas ietekmei uz iekšzemes kopprodukta, inflācijas un tekošā konta deficīta izmaiņām, turpmākajā analizē tiek iekļauti šie makroekonomiskie rādītāji.

Darba mērķis ir analizēt kredītēšanas attīstību Latvijā un noteikt tās ietekmi uz galvenajiem makroekonomiskajiem rādītājiem.

Darba mērķa sasniegšanai izvirzīti šādi **uzdevumi**:

- izpētīt iepriekšējos pētījumus par kredītu pieauguma ietekmi uz makroekonomisko situāciju valstī;
- izanalizēt kredītēšanas un citu izvēlēto ekonomisko rādītāju attīstību Latvijā;
- konstruēt VAR modeli, kurš ļautu izanalizēt Latvijas IKP, inflācijas un tekošā konta bilances reakciju uz kredītēšanas attīstību;
- novērtēt kredītēšanas ietekmi uz galvenajiem makroekonomiskajiem rādītājiem ar VAR modeļa metožu palīdzību.

Lai izpētītu kredītēšanas ietekmi uz Latvijas makroekonomiskajiem rādītājiem, darbā ir izmantots VAR modelis un veiktas VAR modelim specifiskas lairkundu pārbaudes, kā arī vispārēja modeļa atbilstības pārbaude; īpaša uzmanība pievērsta lairkundu stacionaritātes pārbaudei, mainīgo kointegrācijas attiecību un VAR modeļa endogēno mainīgo novēlošanos skaitu noteikšanai. Lai izanalizētu kredītēšanas šoku ietekmi uz Latvijas makroekonomiskajiem rādītājiem un novērtētu šo šoku nozīmīgumu izvēlēto rādītāju izmaiņās, darbā ir pēta makroekonomisko rādītāju impulsu reakcija un dispersijas dekompozīcija, kredītēšanas šokam īstenojoties.

Kredītēšanas attīstība un makroekonomiskie rādītāji Latvijā

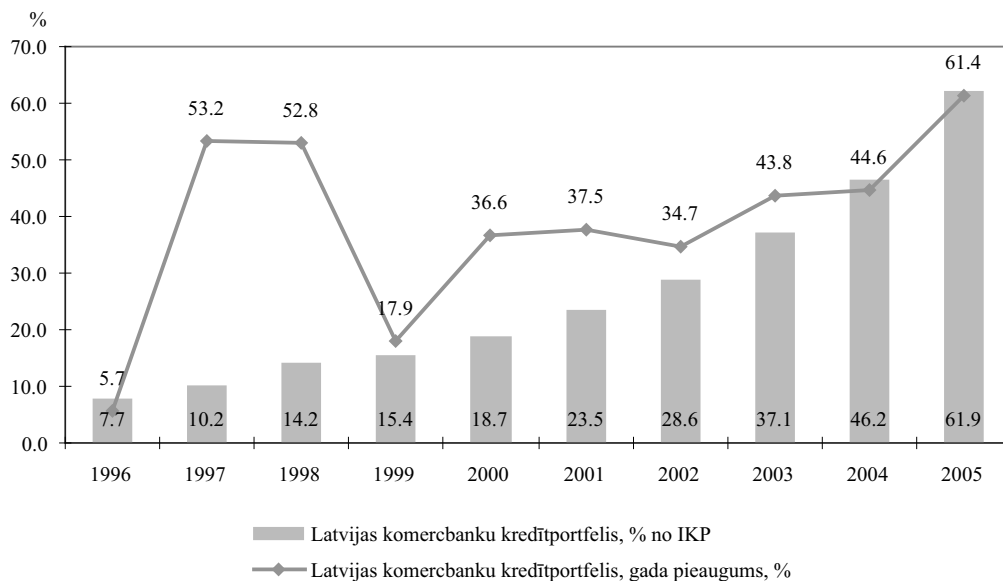
Pēdējo gadu laikā Latvija ir pieredzējusi ļoti strauju kredītēšanas attīstību. Ja pirms dažiem gadiem to izskaidroja ar zemu salīdzinošo bāzi – 2000. gada beigās iekšzemes kredītu (izņemot finanšu sektoru) attiecība pret IKP bija 19%, tad līdz 2005. gada beigām tā palielinājies apmēram trīs reizes, bet pieauguma tempi neuzrāda samazinājuma pazīmes, stabili pārsniedzot 50 % pieaugumu 2005. gadā (sk. 1. att.).

Privātsektors absorbē lielāko daļu no Latvijas komercbankās izsniegtajiem kredītiem, to īpatsvars iekšzemes kredītos lēni, bet stabili pieaug, pārsniedzot 80% no visiem kredītiem, kas izsniegti rezidentiem (izņemot finanšu iestādes) 2005. gada beigās. Privātsektorā mājsaimniecības kredīti uzrāda īpaši strauju pieaugumu (sk. 2. att.). Interesanti, ka Latvijā, jau sākot ar 1997. gadu, privātpersonām izsniegto kredītu pieaugums bija stabili augsts un apmēram divreiz straujāks par uzņēmumu kredītu pieaugumu.

Pēdējos gados Latvija pieredzēja strauju ekonomikas attīstību. Izsniegto kredītu pieaugums sekmē patēriņu un valsts un privātās investīcijas, kas paātrina ekonomikas attīstības tempus. Augošs kredītēšanas tirgus nodrošina būvniecības, iekšzemes tirdzniecības un banku sektora attīstību, un tie dod vislielāko ieguldījumu Latvijas IKP pieaugumā.

Pastāvot spēcīgai ekonomiskai izaugsmei, Latvija nespēj izvairīties no patēriņa cenu pieauguma. Kā viens no galvenajiem inflācijas veicinātajiem bieži tiek minēta strauja kredītēšanas attīstība. Neapšaubāmi, kredītu pieejamība veicina iekšējo patēriņu, kas savukārt sekmē patēriņa cenu pieaugumu. Tomēr jāņem vērā, ka kopējo cenu līmeni ietekmēja un turpina ietekmēt citi faktori. Līdz ar to vidējā inflācija Latvijā jau otro gadu pēc kārtas nav zemāka par 6 procentiem.

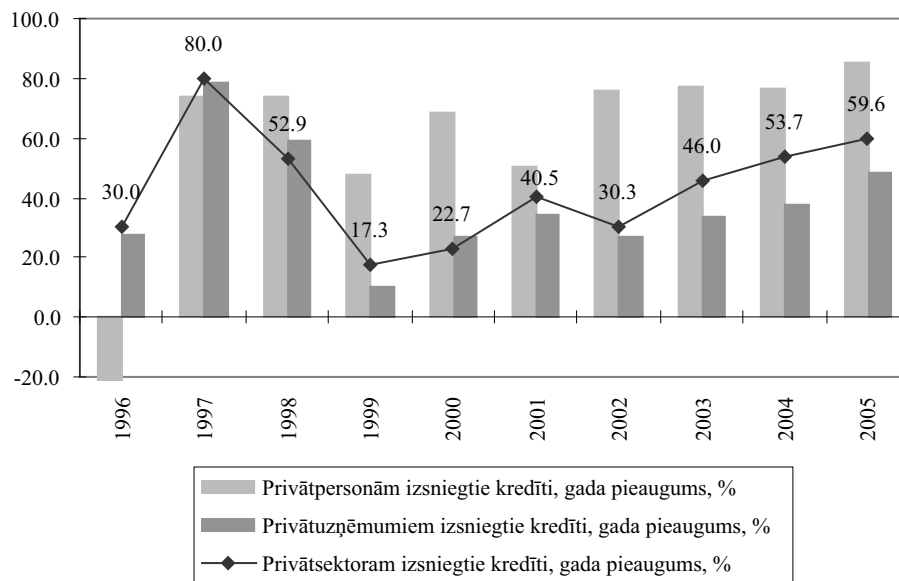
Privātsektoram izsniegtie kredīti palielina patēriņu un veicina investīcijas, tomēr Latvijas ekonomikas ierobežotie resursi neļauj apmierināt visas iedzīvotāju un uzņēmēju vajadzības, un

Avots: CSP, LKA

1. attēls. Latvijas komercbanku kredītportfelis, 1996–2005

Loan Portfolio of Latvian Commercial Banks, 1996–2005

Avots: LB, LKA, CSP

2. attēls. Privātsektoram izsniegtie kredīti Latvijā, gada pieaugums, 1996–2005, %

Loans to Private Sector in Latvia, Annual Changes, 1996–2005

tas veicina importa apjomu pieaugumu. Šo procesu dēļ tirdzniecības bilance paliek negatīva, kas ir tekošā konta deficīta noteicošs faktors. Latvijā tekošā konta deficīts pārsniedz 10% no IKP un ir viens no augstākajiem rādītājiem Eiropas Savienībā.

Datu apraksts

Lai izanalizētu kredītēšanas ietekmi uz inflāciju, ekonomikas izaugsmi un tekošā konta deficītu Latvijā, darbā izmantots VAR modelis un pārbaudītas laicrindas, kas specifiskas šim modelim, kā arī pārbaudīta vispārēja modeļa atbilstība.

Modelī tiek izmantoti šādi ceturkšņa rādītāji 1996.–2005. gadā (4):

- **gdp**: IKP pieauguma tempi (2000. gada salīdzināmajās cenās), %;
- **cpi**: patēriņa cenu indekss (vidējais pieaugums pret iepriekšējā gada atbilstošo periodu), %;
- **loan**: reāls privāts sektoram izsniegto kredītu pieaugums (nominālais privāts sektoram izsniegto kredītu pieaugums, koriģēts ar patēriņa cenu indeksu), %;
- **cad**: tekošā konta bilance (procentos no IKP).

ADF testa rezultāti liecina, ka izvēlētie Latvijas makroekonomiskie rādītāji nav stacionāri. Vienreiz diferencējot izvēlētas laicrindas, ir iegūtas makroekonomisko rādītāju stacionārās rindas.

Kaut arī darbā veiktais Johansena kointegrācijas tests atrada kointegrācijas attiecības starp mainīgajiem, turpmākajā analizē tiek izmantots neierobežots VAR modelis, ņemot vērā, ka Latvijas makroekonomisko rādītāju vēsturiskās laicrindas ir pārāk īsas, lai apgalvotu, ka tiek novērotas stabilas ilgtermiņa sakarības.

VAR modeļa konstruēšana

Sims (1980) popularizējis vektora autoregresīvos modeļus kā vienfaktoru autoregresīvo modeļu vispārināto gadījumu (3). VAR ir sistēmu regresijas modelis (t. i., tajā ir vairāk nekā viens atkarīgs mainīgais), kas varētu tikt uzskatīts par vienfaktoru laicrindu modeļu un simultāno vienādojumu modeļu hibrīdu. VAR modelī katrs endogēnais mainīgais ir izskaidrots ar savām novēlošanām un arī citu endogēno mainīgo novēlotām vērtībām.

Lai apskatītu Latvijas IKP, inflācijas un tekošā konta reakciju uz kredītēšanas attīstību, jākonstruē VAR modelis ar četriem mainīgajiem *loan*, *gdp*, *cpi* un *cad*:

$$\begin{aligned}
 loan_t &= \beta_{10} + \beta_{11} loan_{t-1} + \dots + \beta_{1k} loan_{t-k} + \alpha_{11} gdp_{t-1} + \dots + \alpha_{1k} gdp_{t-k} + \gamma_{11} cpi_{t-1} + \dots + \gamma_{1k} cpi_{t-k} + \delta_{11} cad_{t-1} + \\
 &\dots + \delta_{1k} cad_{t-k} + e_{1t} \\
 gdp_t &= \beta_{20} + \beta_{21} gdp_{t-1} + \dots + \beta_{2k} gdp_{t-k} + \alpha_{21} loan_{t-1} + \dots + \alpha_{2k} loan_{t-k} + \gamma_{21} cpi_{t-1} + \dots + \gamma_{2k} cpi_{t-k} + \delta_{21} cad_{t-1} + \\
 &\dots + \delta_{2k} cad_{t-k} + e_{2t} \\
 cpi_t &= \beta_{30} + \beta_{31} cpi_{t-1} + \dots + \beta_{3k} cpi_{t-k} + \alpha_{31} gdp_{t-1} + \dots + \alpha_{3k} gdp_{t-k} + \gamma_{31} loan_{t-1} + \dots + \gamma_{3k} loan_{t-k} + \delta_{31} cad_{t-1} + \\
 &\dots + \delta_{3k} cad_{t-k} + e_{3t} \\
 cad_t &= \beta_{40} + \beta_{41} cad_{t-1} + \dots + \beta_{4k} cad_{t-k} + \alpha_{41} gdp_{t-1} + \dots + \alpha_{4k} gdp_{t-k} + \gamma_{41} cpi_{t-1} + \dots + \gamma_{4k} cpi_{t-k} + \delta_{41} loan_{t-1} + \\
 &\dots + \delta_{4k} loan_{t-k} + e_{4t}
 \end{aligned}
 \tag{1}$$

loan_t – privāts sektoram izsniegto kredītu pieauguma tempa pirmā diference

gdp_t – IKP pieauguma tempa pirmā diference

cpi_t – patēriņa indeksa pirmā diference

cad_t – tekošā konta bilances pret IKP attiecības pirmā diference

e_{it} ir baltā trokšņa kļūda ar $E(e_{it}) = 0$, ($i = 1, 2$), $E(e_{1t}, e_{2t}) = 0$

Novēlošanos skaits modelī tiek secīgi samazināts, sākot ar 4 novēlošanām, kamēr tālāku modeļa samazināšanu noraida lagu noteikšanas kritērijs. VAR modelis tiek konstruēts ar tādu endogēnā mainīgo novēlošanos skaitu, pie kura Akaike informācijas kritērijs (AIC) ir minimāls.

Latvijas makroekonomisko rādītāju īstermiņa reakcija uz šokiem privātspektora kreditēšanā

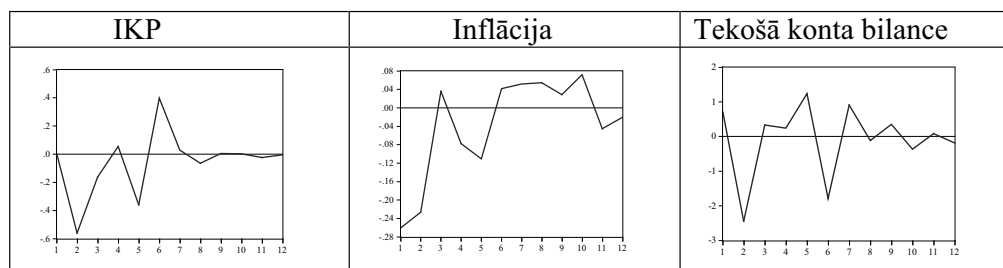
Lai noteiktu, kā izmaiņas kreditēšanas jomā ietekmē IKP pieaugumu, inflācijas dinamiku un tekošā konta deficīta izmaiņas Latvijā, tiek pētīta makroekonomisko rādītāju impulsu reakcija uz kredītu rādītāja šoku.

Impulsu reakcijas atspoguļo VAR modelī iekļauto atkarīgo mainīgo atbildi uz mainīgo šokiem. Būtībā, katram mainīgajam atsevišķi no katra vienādojuma piemēro vienu kļūdas šoku un novēro, kā tas ietekmē VAR sistēmu dažādos laika posmos. Ja sistēmā mainīgo skaits ir g , iespējams novērot g^2 skaita impulsu reakcijas. Citiem vārdiem, šoks, kas novirzīts i -tā mainīgajam, ietekmē ne tikai šo mainīgo, bet arī tiek pārnesti uz visiem pārējiem endogēnajiem mainīgajiem ar VAR dinamisko aizkavēšanos struktūru palīdzību.

Impulsu reakcijas funkcijas tiek novērtētas, izmantojot Čoleski brīvības pakāpju korekcijas funkciju (*Choleski degrees of freedom adjustment*). Tā kā rezultāti ir jutīgi pret mainīgo sakārtojumu, analizējot impulsu reakcijas, mainīgie tika sakārtoti šādi: ekonomiskā aktivitāte, kredīti, tekošā konta bilance un inflācija (2). Tomēr jāatzīmē, ka, mainot mainīgo sakārtojumu, impulsu reakcijas būtiski nemainās.

Turpmāk tiks apskatīta tikai kreditēšanas šoku ietekme uz IKP pieaugumu, inflāciju un tekošā konta bilanci. Līdz ar to darbā ir novērojamas $g = 4$ impulsu reakcijas konstruētajam VAR modelim.

Sākumā tiek apskatīta Latvijas kredītu šoku ietekme uz iekšzemes kooprojektu. 3. attēlā apkopta informācija par impulsu reakcijas korelāciju pirmajiem 12 ceturkšņiem. Sākumā kredītu šoki negatīvi ietekmē IKP pieaugumu ātrumu, tomēr pēc otrā ceturkšņa IKP pieauguma tempi uzņem ātrumu, pēc 4 ceturkšņa no brīža, kad šoks ir noticis, IKP atkal pieaug lēnāk utt. Tādējādi var secināt, ka kredītu pieauguma izmaiņu šoku ietekme uz IKP tagadnes un nākotnes vērtībām ir pozitīva, kaut arī zināmā mērā cikliska. Jau pēc 7. ceturkšņa šoku ietekme kļūst būtiski mazāka un ar laiku gandrīz izzūd.

3. attēls. Latvijas IKP, inflācijas un tekošā konta bilances impulsu reakcijas uz vienu Čoleski standartnovirzes inovāciju privātsektoram izsniegtos kredītos
Impulse Responses of Latvian GDP, Inflation and Current Account Balance to Choleski One s.d. Innovation in Loans to Private Sector

Inovācijas kredītu pieauguma tempu izmaiņas ietekmē arī inflāciju: pirmo trīs ceturkšņu laikā cenu pieauguma tempi nozīmīgi paātrinās, pēc tam seko neliels tempu samazinājums, vēlāk atkal tiek novērots tempu paātrinājums un stabilizācija, kam seko neliels atslābums. Ciklu recesija atkārtojas apmēram ik pēc 5–6 ceturkšņiem. Kopumā var secināt, ka kredītu šoki paātrina cenu pieaugumu.

Kredītu pieauguma tempu izmaiņu šoki tikpat cikliski ietekmē arī tekošā konta bilanci: sākumā tekošā konta bilance būtiski pasliktinās, tomēr jau pēc trim ceturkšņiem ir sasniegts pat mazāks tekošā konta deficīts. Pēc 6 ceturkšņiem tekošā konta deficīta problēma atkal saasinās, tomēr tā ātri tiek novērsta. Pēc tam samazinājumi un palielinājumi tekošā konta deficītā paliek arvien mazāki un pēc 12 ceturkšņiem gandrīz izzūd.

Dispersijas dekompozīcijas analizē izmanto citu metodi VAR modeļa dinamikas novērtēšanai. Tā rāda, kura daļa no endogēnā mainīgā kustības var tikt izskaidrota ar paša šokiem un kura daļa – ar citu mainīgo šokiem. Īstenībā mainīgā šoks tieši ietekmē pašu mainīgo, taču tas tiek pārnestas arī uz citiem mainīgajiem sistēmā ar VAR modeļa dinamisko struktūru. Tādējādi dispersijas sadalīšana novērtē, cik daudz no dotā mainīgā *s*-soļu-uz priekšu (*s-step-ahead*) pareģotās kļūdas dispersijas tiek izskaidrota ar inovācijām katrā mainīgā pie $s = 1, 2, \dots$. Darbā tiek izmantota Čoleski dekompozīcijas metode.

Dispersijas sadalīšanas rezultāti novērtētajam VAR modelim ir apkopoti 4. attēlā, kurā parādīts, cik lielā mērā inovācijas izsniegto kredītu skaitā izskaidro pareģoto kļūdu dispersiju Latvijas makroekonomiskajiem rādītājiem pie dažādām pareģotām vērtībām. Jo lielāka ir kredītēšanas daļa dispersijas sadalījumā, jo lielāka ir kredītēšanas ietekme uz makroekonomiskajiem rādītājiem.

VAR modelis parāda, ka kredītēšanas pieauguma izmaiņās šoki pirmajā ceturksnī neietekmē IKP pieauguma tempu izmaiņu, bet jau pēc diviem ceturkšņiem tie izskaidro 8 procentus no IKP pieauguma tempu svārstībām. Ar katru ceturksni kredītu tempu izmaiņu šoki ietekmē arvien lielāku daļu no IKP variācijām konkrētajā ceturksnī, pie 12. ceturkšņa nokavēšanās pagātnes kredītu šoki izskaidro 12 procentus no pašreizējā ceturkšņa IKP pieauguma izmaiņām.

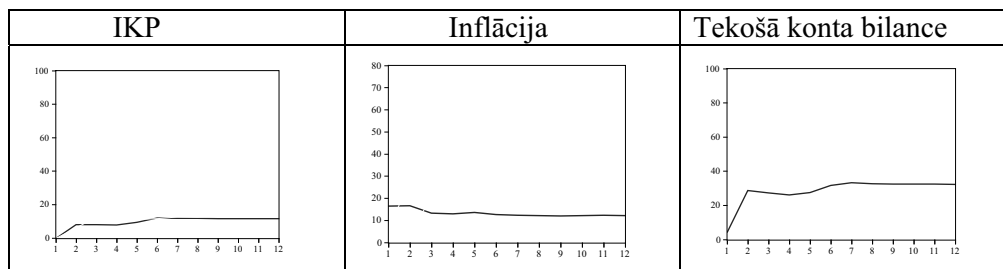
Ļoti negaidīts izrādījās rezultāts, ka kredītu inovācija nosaka salīdzinoši lielu daļu no tekošā konta bilances izmaiņu variācijām: 4,5 procentus pirmajā ceturksnī un uzreiz 29 procentus pēc otrā ceturkšņa. Līdz ar to pie 12. ceturkšņa nokavēšanās pagātnes kredītu šoki izskaidro 32,5 procentus no pašreizējā ceturkšņa tekošā konta deficīta pieauguma izmaiņām.

Privātsektoram izsniegto kredītu pieauguma tempu izmaiņu inovācijas jau pirmajā ceturksnī nosaka 16,5 procentus no inflācijas izmaiņām, vēlāk šī ietekme ļoti nebūtiski samazinās un pēc 12 ceturkšņiem kredītu šoki var izskaidrot 12,2 procentus no inflācijas pareģotās kļūdas dispersijas.

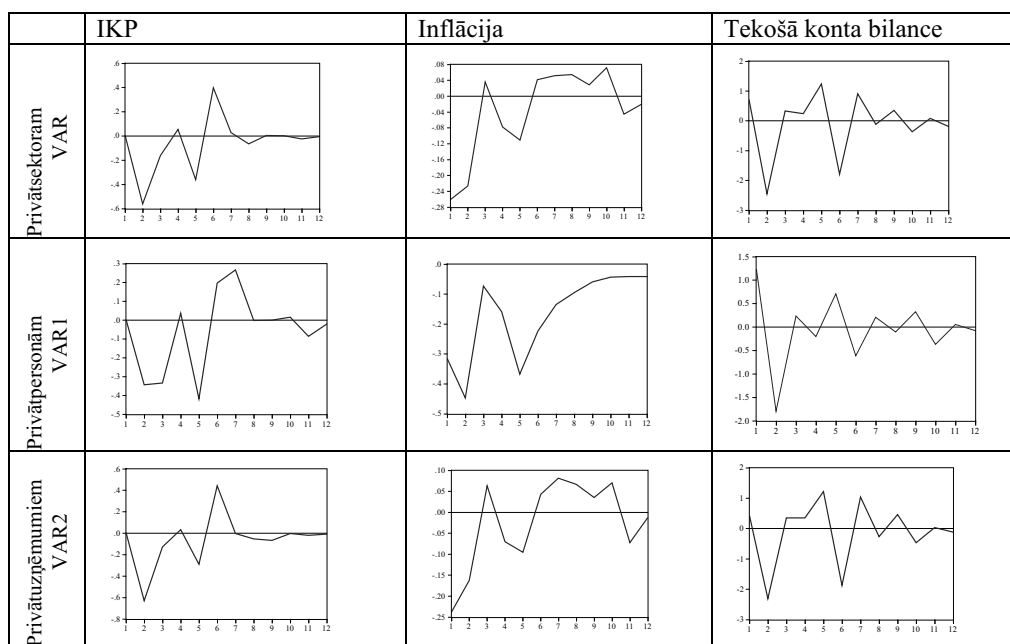
Apmainot mainīgo iekļaušanas secību modelī, rezultāti būtiski nemainījās.

Latvijas makroekonomisko rādītāju īstermiņa reakcija uz šokiem privātpersonu un privātuzņēmumu kredītēšanā

Latvijā privātpersonu kredītēšana attīstās daudz straujāk, nekā uzņēmumiem izsniegtie kredīti. Tas tiek bieži uzskatīts par riska faktoru, jo fizisko personu kredītēšana veicina patēriņu, savukārt lielāks pieprasījums sekmē inflācijas tempu pieaugumu un arī importa apjomu palielinājumu, kas vēl vairāk pasliktina tekošā konta deficītu. Līdz ar to, lai dziļāk izpētītu, kā privātsektoram izsniegto kredītu skaita izmaiņas ietekmē ekonomisko situāciju valstī, tiek izmantoti VAR modeļi ar tādiem pašiem endogēniem mainīgiem, kuri tika izmantoti iepriekšējā analizē, tikai privātsektoram izsniegto kredītu rādītājs tiek aizvietots ar privātpersonu kredītēšanas laikrindām VAR1 modelī un nefinanšu privātuzņēmumu kredītiem VAR2 modelī. Analīzē tiek lietotas datu pirmās diferences, jo laikrindas ir integrētas pirmajā kārtā.

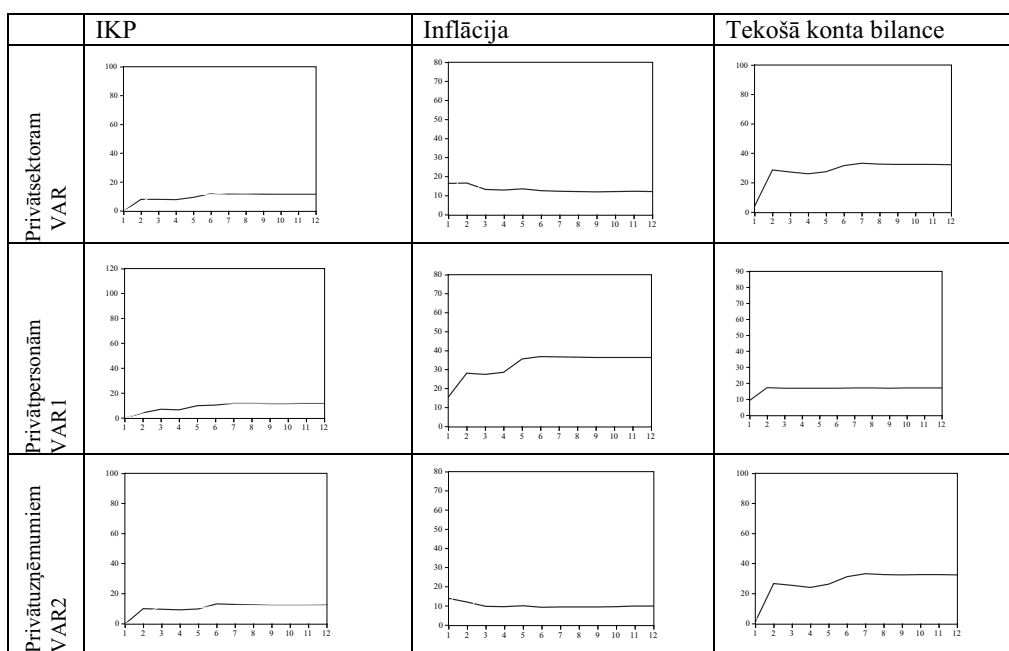
4. attēls. Latvijas IKP, inflācijas un tekošā kontā balances dispersijas dekompozīcija uz vienu Čoleski standartnovirzes inovāciju privāts sektoram izsniegtos kredītos
Variance Decompositon of Latvian GDP, Inflation and Current Account Balance to Choleski One s.d. Innovation in Loans to Private Sector

5. attēls. Latvijas IKP, inflācijas un tekošā konta balances impulsu reakcijas uz vienu Čoleski standartnovirzes inovāciju privātpersonām un privātuzņēmumiem izsniegtos kredītos
Impulse Responses of Latvian GDP, Inflation and Current Account Balance to Choleski One s.d. Innovation in Loans to Private Persons and Corporations

Kā redzams 5. attēlā, makroekonomisko rādītāju impulsu reakcija uz kredītiem, kas izsniegti privātuzņēmumiem un privātpersonām, ir ļoti līdzīga impulsu reakcijām, ko ģenerēja kopējie privāts sektoram izsniegtie kredīti, tomēr pastāv zināmas atšķirības inflācijas impulsu reakcijās, kuras izraisīja inovācijas privātpersonu kredītos. Uz vienu Čoleski standartnovirzes šoku privātpersonu kredītos inflācija reaģē ar īslaicīgo pieauguma tempu samazinājumu, tomēr jau pēc diviem ceturkšņiem inflācijas tempi paātrinās un impulsu reakcijas ir ļoti līdzīgas reakcijai uz kopējo kredītu inovācijām. Tomēr jāatzīmē, ka, pastāvot privātpersonu kredītu šokam, inflācija eksponenciāli aug, sākot ar 5. ceturksni, bet pie kopējo kredītu šoka tā arī sāk augt pēc 5. ceturkšņa, tomēr pēc 10. ceturkšņa nedaudz samazinās.

Pastāvot inovācijai privāts sektoram izsniegtos kredītos, sākotnējais IKP pieauguma tempu samazinājums tiek viegli izskaidrots ar to, ka, no vienas puses, uzņēmējiem ir nepieciešams zināms periods, lai ar kredīta palīdzību iegūtie līdzekļi sāktu „strādāt”, jo investīciju atdeve nav tūlītēja, turklāt zināmā daļa kredīta vienkārši sedz izmaksas un nerada pievienoto vērtību. No otras puses, iegūstot kredītu (lielākā daļa no tiem ir hipotekārie kredīti), mājsaimniecībām rodas noteiktas izmaksas par kredītu iegūšanu, turklāt parasti kredīts tiek ņemts konkrētam mērķim, bet to atmaksā samazina kredītņēmēja rīcībā esošo ienākumu un līdz ar to arī patēriņu. Patēriņa samazinājums arī izskaidro īslaicīgo inflācijas samazinājumu privātpersonu kredītēšanas gadījumā. Uzņēmumi daļu kredītu izmanto izmaksu atmaksai, kas netiešā veidā var palielināt paša uzņēmuma vai sadarbības partneru darbinieku labklājību, turklāt bieži kredīti vispār nav novirzīti investīcijām, kas kopumā palielina patēriņa līmeni valstī un veicina inflāciju. Ņemot vērā, ka lielāks patēriņš palielina pieprasījumu pēc importa, tekošā konta deficīts pasliktinās.

6. attēls. Latvijas IKP, inflācijas un tekošā kontā balances dekompozīcija uz vienu Čoleski standartnovirzes inovāciju privātpersonām un privātzņēmumiem izsniegtos kredītos
Variance Decompositon of Latvian GDP, Inflation and Current Account Balance to Choleski One s.d. Innovation in Loans to Private Persons and Corporations

Dispersijas dekompozīcijas rezultāti novērtētajiem VAR1 un VAR2 modeļiem arī ir ļoti līdzīgi VAR modeļa rezultātiem (sk. 6. att.), izņemot inflāciju VAR1 gadījumā. Privātpersonu kredītēšanas daļa inflācijas dispersijas sadalījumā pirmajā ceturksnī ir tikpat liela kā kopējo kredītu daļa – 16,5 procenti, tomēr, ja kopējie kredīti ar laiku nosaka arvien mazāku daļu no inflācijas pareģoto kļūdu dispersijas, tad privātpersonu kredītu nozīme tieši otrādi pakāpeniski palielinās, sasniedzot 36,5 procentus. Jāatzīmē arī, ka privātzņēmumiem izsniegtie kredīti ļauj precīzāk paredzēt tekošā konta balances izmaiņas, jo iegūtie rezultāti rāda, ka pēc 12 ceturkšņiem tie izskaidro 1/3 daļu no tekošā konta deficīta pareģotās dispersijas, bet privātpersonām izsniegtie kredīti – tikai 1/5 daļu.

Analīzes rezultātu interpretācija

Izvēlēto mainīgo analīze ar VAR modeļa palīdzību parādīja, ka kreditēšana būtiski ietekmē ekonomiskos procesus Latvijā. Analīzes gaitā tika iegūta pozitīva sakarība starp kreditēšanu un IKP rādītāju. Pētot dispersijas dekompozīciju, tika iegūts diezgan negaidīts secinājums, ka īstenībā kredītu pieaugums Latvijā izskaidro salīdzinoši nelielu daļu no IKP izmaiņām – krietni mazāk par 20 procentiem.

Bieži izteiktais viedoklis, ka strauja privātkredīta kreditēšana ir viens no inflācijas noieciņiem, ir daļēji pamatots: kredītu šoki pozitīvi ietekmē inflāciju. Tomēr uzreiz jāatzīmē, ka Latvijai kreditēšanas dinamikas ietekme uz inflāciju ir diezgan nebūtiska, turklāt tā izskaidro mazliet vairāk par 10 procentiem no inflācijas izmaiņām.

VAR modeļu analīzes gaitā netika iegūti skaidri rezultāti par kredītu pozitīvo vai negatīvo ietekmi uz tekošā konta deficītu, jo kredītu šoku ietekme uz šī mainīgā tagadnes un nākotnes vērtībām ir zināmā mērā cikliska. Tomēr negaidīts bija rezultāts, ka kreditēšanas izmaiņas izskaidro samērā lielu daļu no tekošā konta bilances variācijām – 30 procentus. Tas ļauj secināt, ka kreditēšanas attīstība Latvijā visvairāk ietekmē tieši šo rādītāju.

Privātpersonu kreditēšana Latvijā attīstās straujākiem tempiem nekā privātuzņēmumu aizņēmumi. Latvijas makrorādītāju analīze parādīja, ka privātpersonu kredītu ietekme uz inflāciju ir apmēram divreiz spēcīgāka, turklāt tā ļauj prognozēt daudz lielāku daļu no inflācijas izmaiņām (apmēram 30–40 procentus). Tajā pašā laikā tā izskaidro mazāku daļu no tekošā konta un IKP variācijām nekā privātuzņēmumiem izsniegti kredīti.

Izmantotie informācijas avoti

1. Enders, W. *Applied Econometric Time Series*. – New York: John Wiley, 1995.
2. IMF Country Report. Republic of Latvia : Selected Issues, 2005.
3. Sims, C. A. Macroeconomics and Reality // *Econometrica*, 1980; vol. 48
4. LR Centrālās statistikas pārvaldes, EUROSTAT, Latvijas Bankas un Eiropas Centrālās bankas dati, kas publicēti internetā, kā arī Latvijas Komerčbanku asociācijas (LKA) apkopotie materiāli.

Summary

The goal of the paper is to analyse the lending development in Latvia and assess its impact on the main macroeconomic indicators. The vector autoregression (VAR) models were constructed to study the impact of domestic lending to the private sector on the changes in the gross domestic product, inflation and current account deficit. The VAR model analysis of chosen indicators showed that credit shocks had positive impact on inflation and GDP growth, however lending influence on the current account deficit was cyclical that did not allow to receive any unambiguously interpreted results. This paper shows that loans to the private persons are more vigorous contributors to inflation growth than total lending to private sector.

Key words: *vector autoregression, lending, impulse responses, variance decomposition.*

Latvijas darba tirgus kā makroekonomisko šoku absorbēšanas mehānisms

Latvian Labour Market as a Macroeconomic Shock Absorption Mechanism

Anna Zasova

Latvijas Universitāte

Ekonomikas un vadības fakultāte

Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050

e-pasts: naclean@gmail.com

Plānotā iestāšanās eirozonā nozīmē, ka Latvijas ekonomikai jāspēj efektīvi pielāgoties mainīgajiem ārējiem ekonomiskiem apstākļiem, tādēļ nepieciešams analizēt mehānismus, kas spēj to nodrošināt. Viens no mehānismiem, kas nodrošina ekonomikas pielāgošanos asimetriskajam šokam vienotās valūtas telpas apstākļos, ir darba tirgus elastība. Šajā darbā ir novērtēta Latvijas darba tirgus elastība, analizējot darba algu pielāgošanos ārējiem šokiem, izmantojot vektora autoregresijas (VAR) modeli. Salīdzinot iegūtos rezultātus ar pieejamiem datiem par citām valstīm, secināts, ka Latvijā algas ir samērā elastīgas un tās ir efektīvs šoku absorbēšanas mehānisms.

Atslēgvārdi: darba tirgus elastība, Latvija, algu pielāgošanās, darbaspēka piedāvājuma šoks, VAR.

Ievads

2004. gadā Latvija kļuva par Eiropas Savienības (ES) dalībvalsti un, līdzīgi kā pārējās jaunās ES dalībvalstis, ir apņēmusies iespējami drīz integrēties Eiropas Monetārajā savienībā (EMS). Sākot ar 2005. gada 2. maiju, Latvija piedalās Valūtas kursa mehānismā II (VKM II), kas ir nepieciešams nosacījums, lai varētu ieviest eiro.

Analizējot EMS, ekonomisti visbiežāk balstās uz optimālās valūtas telpas (OVT) teoriju (*Theory of Optimum Currency Area*), ko 1961. gadā izvirzīja Roberts Mandells (6). Kopš tā laika teorija būtiski evolucionēja, taču galvenā ideja palika nemainīga: vienotās valūtas telpa ir optimāla, ja tajā darbojas mehānismi, kas var nodrošināt ekonomikas pielāgošanos *asimetriskam šokam* – t. i., šokam, kurš dažādi ietekmē atsevišķas valstis vai reģionus.

Mehānisms, kas var nodrošināt ekonomikas pielāgošanos asimetriskajam šokam, ir valūtas maiņas kurss, taču vienotās valūtas telpā šis mehānisms nav pieejams pēc definīcijas, tādēļ ir jābūt mehānismiem, kas varētu to aizvietot. Saskaņā ar OVT teoriju galvenais mehānisms, kas var aizvietot valūtas maiņas kursa mehānismu īstermiņā, ir darba tirgus elastība – algu elastība un darbaspēka mobilitāte.

Jāatzīmē, ka vienlaikus augsta algu elastība un darbaspēka mobilitāte atbilstoši OVT teorijai nav nepieciešama, jo darbaspēka mobilitāte var kompensēt nepietiekami elastīgas algas, un otrādi. Tāpēc paredzamā Latvijas iestāšanās EMS aktualizēja nepieciešamību dziļai Latvijas darba tirgus izpētei, jo tā elastība būs viens no svarīgākajiem faktoriem, kas noteiks, cik veiksmīgi Latvija attīstīsies eirozonā.

1. Darba tirgus elastības definīcija un novērtēšanas metodes

Visplašāk darba tirgus elastību var definēt šādi: darba tirgus elastības pakāpe parāda, cik ātri un efektīvi darba tirgus spēj pielāgoties izmaiņām ekonomikā un atgriezt tautsaimniecību uz pirmsšoka attīstības ceļa. Tomēr šādi definētu darba tirgus elastību ir diezgan grūti pārbaudīt empīriski. Tāpēc, pētot darba tirgus elastību, literatūrā parasti apskata atsevišķus tās aspektus.

Literatūrā ir pieejamas vairākas darba tirgus elastības definīcijas (8, 5, 7, 3 u. c.), jo darba tirgus pielāgošanās ekonomikas šokam var notikt ar dažādiem mehānismiem. Parasti apskata tādas darba tirgus elastības aspektus kā darba tirgu reglamentējošā institucionālā vide, algu elastība, darbaspēka mobilitāte, darbaspēka funkcionālā elastība u. c.¹

Alternatīvu pieeju darba tirgus elastības novērtēšanai, kas tiek izmantota arī šajā darbā, piedāvāja S. Fabiani un D. Rodriguess (4). Viņu piedāvātā metode pamatojas uz strukturālo vektoru autoregresijas (SVAR) modeli, kas dod iespēju analizēt darba tirgus rādītāju reakciju uz ekonomiskajiem šokiem.

2. Darba tirgus elastības modelis

S. Fabiani un D. Rodriguess lietoja SVAR modeli, lai kvantitatīvi novērtētu ekonomikas spēju pielāgoties šokiem un darba tirgus nozīmi šoku absorbēšanā Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (OECD) dalībvalstīs.² Šajā darbā šī vektoru autoregresijas (VAR) modeļa strukturālā forma tika izmantota Latvijas datiem. Metodes vienotība ļauj salīdzināt iegūto Latvijas darba tirgus elastības novērtējumu ar citu valstu rādītājiem.

Jāatzīmē, ka Latvijas modeļa rezultāti ir jāvērtē piesardzīgi, jo tie pamatojas uz salīdzinoši īsām datu laikrindām (ceturkšņa dati par 8 gadiem), kamēr modelēto rādītāju (IKP, reālās algas un bezdarba līmenis) pilnīgo pielāgošanos šokam, iespējams, var novērot tikai ilgākā termiņā. Tomēr modelis sniedz interesantus rezultātus un intuitīvu priekšstatu par Latvijas ekonomikas pielāgošanās spējām.

Šīs darba sadaļas struktūra ir šāda: sākumā tiek izklāstīts izveidotā SVAR modeļa teorētiskais pamatojums. Tam seko izmantoto datu apraksts un SVAR modeļa izveidei nepieciešamo ierobežojumu apraksts, iegūto rezultātu apraksts un salīdzinājums ar citām valstīm.

2.1. Teorētiskais modelis

SVAR modeļa pamatā ir šāds teorētiskais modelis:

$$y_t = m_t - p_t \quad [1.]$$

$$y_t = n_t + \theta_t \quad [2.]$$

$$p_t = w_t - \theta_t \quad [3.]$$

$$l_t = c(w_t - p_t) + \tau_t \quad [4.]$$

$$w_t = \{w: E[n_{t+1} | w]\} = \lambda l_{t-1} + (1 - \lambda)n_{t-1} \quad [5.]$$

$$u_t = l_t - n_t \quad [6.]$$

kur

y_t , p_t , n_t , w_t , un l_t ir naturālais logaritms no attiecīgi reālā IKP, IKP deflatora, nodarbināto skaita, nominālās vidējās bruto darba samaksas tautsaimniecībā un ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaita;

mainīgie θ_t , m_t un τ_t ir funkcijas, kas apraksta eksogēno šoku ietekmi uz sistēmu. θ_t ir uzkrātā produktivitātes šoku ε_t^p vērtība, τ_t – uzkrātā darbaspēka piedāvājuma (iedzīvotāju

ekonomiskās aktivitātes) šoku ε_t^l vērtība, bet m_t – uzkrātā kopējā piedāvājuma šoku ε_t^d vērtība. Tiek pieņemts, ka uzkrāto šoku mainīgie attīstās saskaņā ar gadījuma klejošanas procesu ar sanesi (*random walk with drift*):

$$\theta_t = \mu_\theta + \theta_{t-1} + \varepsilon_t^p, \quad m_t = \mu_m + m_{t-1} + \varepsilon_t^l, \quad \tau_t = \mu_\tau + \tau_{t-1} + \varepsilon_t^d.$$

[1.] vienādojums ir kopējā pieprasījuma funkcija, [2.] vienādojums – pastāvīgās atdeves no mēroga (*constant returns to scale*) ražošanas funkcija, [3.] vienādojums apraksta cenu veidošanas procesu. Darbaspēka piedāvājums tiek dots ar [4.] vienādojumu, kur c ir iedzīvotāju ekonomiskās aktivitātes elastība pret reālām algām. Algas tiek noteiktas saskaņā ar [5.] vienādojumu. Algas modelī tiek noteiktas vienu periodu iepriekš – tā, lai sasniegtu noteiktu nodarbinātības līmeni nākamajā periodā. λ parametrs raksturo arodbiedrību ietekmi uz algu veidošanas procesu un modelī raksturo darba tirgus elastības pakāpi. Tas var pieņemt vērtības no 0 līdz 1; $\lambda = 1$ nozīmē augstu darba tirgus elastības pakāpi, šajā gadījumā arodbiedrības neietekmē algu veidošanas procesu un algas tiek noteiktas tā, lai nākamajā periodā sasniegtu pilnu nodarbinātību ($n_t = l_{t-1}$). Turpretim $\lambda = 0$ nozīmē, ka nominālās algas nav elastīgas un arodbiedrības nosaka algas, pamatojoties uz adaptīvām gaidām, – tā, lai nodarbinātība t periodā būtu vienāda ar nodarbinātību $t-1$ periodā. Visbeidzot, [6.] vienādojums ir identitātes vienādojums, kas sasaista bezdarba, nodarbinātības un ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaita mainīgos.

Izmantojot vienādojumus [1.]–[6.] un pieņemot, ka

$$\rho \equiv 1 - \lambda,$$

reālās algas, reālā IKP pieaugumu un bezdarba līmeņa izmaiņas var izteikt kā funkcijas tikai no strukturāliem šokiem:

$$w_t - p_t = \mu_\theta + \theta_{t-1} + \varepsilon_t^p \quad [7.]$$

$$y_t - \rho y_{t-1} = \varepsilon_t^l + \lambda(1-c)\theta_{t-1} + \lambda\tau_{t-1} + \varepsilon_t^d \quad [8.]$$

$$u_t - \rho u_{t-1} = c\mu_\theta + \mu_\tau + c\varepsilon_t^p + \varepsilon_t^l - \varepsilon_t^d \quad [9.]$$

[7.] vienādojums parāda, ka reālās algas ilgtermiņā ir atkarīgas tikai no darbaspēka produktivitātes jeb piedāvājuma puses šokiem. No [8.] vienādojuma izriet, ka reālā IKP pieaugums ilgtermiņā ir atkarīgs no produktivitātes šokiem un darbaspēka piedāvājuma jeb iedzīvotāju ekonomiskās aktivitātes šokiem. [9.] vienādojums parāda, ka visi modelī iekļautie šoki ietekmē bezdarba līmeni, bet tikai īstermiņā.

Izmantojot [9.] vienādojumu un ņemot vērā, ka strukturālo šoku gaidāmā vērtība ir nulle ($E(\varepsilon_t^p) = E(\varepsilon_t^l) = E(\varepsilon_t^d) = 0$), tika iegūts vienādojums, kas pierāda, ka bezdarba līmeņa gaidāmā vērtība ilgtermiņā ir apgriezti proporcionāla darba tirgus elastības parametram λ :

$$E(u) = \frac{c\mu_\theta + \mu_\tau}{\lambda} \quad [10.]$$

Pamatojoties uz vienādojumiem [7.]–[9.], tika iegūtas reālo algu, IKP un bezdarba līmeņa elastības pret šokiem.

No [8.] vienādojuma izriet, ka IKP elastība pret produktivitātes šokiem ir:

$$e_p^y(T) = \rho^T + \frac{1-\rho^T}{1-\rho} (\lambda(1+c)-1) \quad [11.]$$

$$e_p^y(\infty) = c - \frac{1}{\lambda} \quad [12.],$$

kur $e_p^y(T)$ un $e_p^y(\infty)$ ir IKP elastība pret produktivitātes šokiem attiecīgi pēc T periodiem un ilgtermiņā. IKP elastība pret produktivitātes šokiem ir pozitīvi atkarīga no c parametra, kas raksturo darbaspēka piedāvājuma jutīgumu pret reālām algām, un no λ parametra, kas raksturo arodbiedrības ietekmi. No tā izriet, ka augsta IKP elastība pret produktivitātes šokiem ir iespējama tikai tad, ja darba tirgus ir elastīgs.

No [9.] vienādojuma tika iegūta bezdarba līmeņa elastība pret darbaspēka piedāvājuma šokiem:

$$e_t^u(T) = \rho^{-T-1} \quad [13.]$$

[13.] vienādojums parāda, ka bezdarba līmeņa elastība attiecībā pret darbaspēka piedāvājuma šokiem ir jo augstāka, jo lielāks ir ρ parametrs (jo mazāks λ parametrs), kas nozīmē, ka elastīgāks darba tirgus ir raksturojams ar zemāku bezdarba līmeņa elastību pret darbaspēka piedāvājuma šokiem. To var interpretēt šādi: elastīgs darba tirgus spēj ātrāk absorbēt pieaugušo ekonomiski aktīvo cilvēku skaitu, tādējādi darbaspēka piedāvājuma pieaugums neizraisa bezdarba līmeņa palielināšanos, bet palielinās nodarbinātība.

Saskaņā ar [7.] vienādojumu reālās algas ir vienādas ar uzkrāto produktivitātes šoku vērtību, tādējādi modelī algu elastība pret produktivitātes šokiem nav atkarīga no λ . Taču šī elastība ir svarīgs faktors, kas nosaka, cik ātri un efektīvi darba tirgus spēj adaptēties jauniem apstākļiem, tāpēc, lietojot iepriekš aprakstīto teorētisko modeli reāliem datiem, šī elastība tika novērtēta un salīdzināta ar citu valstu rādītājiem.

Galvenie izklāstītā teorētiskā modeļa secinājumi:

- reālo algu, IKP un bezdarba līmeņa elastība pret strukturāliem šokiem ir darba tirgus elastības indikators;
- gaidāmais bezdarba līmenis ir jo zemāks, jo augstāka ir darba tirgus elastība (jo lielāka ir λ);
- IKP elastība pret produktivitātes šokiem palielinās, pieaugot darba tirgus elastībai (palielinoties λ parametram);
- bezdarba līmeņa elastība pret darbaspēka piedāvājuma šokiem samazinās, pieaugot darba tirgus elastībai (palielinoties λ parametram);
- reālo algu elastība pret produktivitātes šokiem liecina par to, cik ātri un efektīvi darba tirgus spēj adaptēties jauniem apstākļiem.

2.2. SVAR modeļa izveide

Lai empīriski testētu iepriekš aprakstīto teorētisko modeli, tika izveidots VAR modelis ar trim endogēniem mainīgumiem:

$(w_t - p_t)$ – reālās algas;

y_t – reālais IKP;

$UGAP_t$ – bezdarba līmeņa novirze no strukturālā līmeņa.

Modelī tika iekļauta bezdarba līmeņa novirze no strukturālā līmeņa, nevis vienkārši bezdarba līmenis, jo var pieņemt, ka pārējie modelī iekļautie mainīgie neietekmē darba meklētāju strukturālo līmeni. Darba meklētāju īpatsvara novirze no strukturālā līmeņa definēta kā:

$$UGAP_t = \frac{UR_t}{NAWRU_t} \quad [14.]$$

kur

UR_t – darba meklētāju īpatsvars ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaitā,

$NAWRU_t$ (*non-accelerating wage-inflation rate of unemployment*) – strukturālais bezdarba līmenis.³

Vektors $X_t = (\Delta(w_t - p_t), \Delta y_t, u_t)'$ ir VAR modeļa endogēno mainīgo vektors. No teorētiskā modeļa izriet, ka reālo algu, IKP un bezdarba līmeņa dinamiku nosaka trīs veidu šoki: produktivitātes jeb piedāvājuma pušes šoki, darbaspēka piedāvājuma šoki un kopējā pieprasījuma šoki. Vektors $e_t = (e_t^p, e_t^y, e_t^d)'$ ir VAR vienādojumu atlikumu vektors, kas var būt autokorelēts. $e_t = (e_t^p, e_t^y, e_t^d)'$ autoregresiju stohastiskie atlikumi $\varepsilon_t^p, \varepsilon_t^y$ un ε_t^d ($\varepsilon_t^i \sim iid$) ir attiecīgi

produktivitātes, darbaspēka un pieprasījuma strukturālie šoki. Uzdevums ir identificēt strukturālo šoku $\varepsilon_t = (\varepsilon_t^p, \varepsilon_t^l, \varepsilon_t^d)$ vektoru no novērtētā VAR modeļa un iegūt endogēno mainīgo impulsa reakcijas funkcijas.

Latvijas darba tirgus elastības analīzei tika izveidots šāds VAR modelis:

$$X_t = A_0 + A_1 X_{t-1} + e_t \quad \text{Var}(e_t) = \Omega \quad [15.]$$

Lai iegūtu endogēno mainīgo atkarību no strukturālo šoku vektora ε_t , nepieciešams identificēt strukturālo VAR modeli:

$$BX_t = \Gamma_0 + \Gamma_1 X_{t-1} + \varepsilon_t \quad \text{Var}(\varepsilon_t) = I \quad [16.]$$

Ja ir spēkā vienādības

$$A_0 = B^{-1}\Gamma_0 \quad A_1 = B^{-1}\Gamma_1 \quad e_t = B^{-1}\varepsilon_t,$$

strukturālais VAR [16.] modelis atbilst [15.] modelim.

Koeficientu identificēšanai [16.] vienādojumu sistēmā ir nepieciešams noteikt dažus ierobežojumus. Teorētiskais modelis ļauj uzlikt trīs ilgtermiņa ierobežojumus: pirmkārt, teorētiskais modelis ļauj pieņemt, ka darbaspēka piedāvājuma šoks ilgtermiņā neietekmē reālās algas; otrkārt, kopējā pieprasījuma šoks ilgtermiņā neietekmē reālās algas; un, treškārt, kopējā pieprasījuma šoks ilgtermiņā neietekmē ražošanas apjomu. Šie ilgtermiņa elastību ierobežojumi ir pietiekami, lai precīzi identificētu (*just-identify*) VAR modeļa strukturālo formu.

3. Latvijas modeļa novērtējums

Latvijas darba tirgus analīzei izveidotais VAR modelis pamatojas uz ceturkšņa datiem periodā no 1995. gada 4. ceturkšņa līdz 2005. gada 3. ceturksnim. Endogēno mainīgo vektoru veido reālās algas, kas tika iegūtas, deflējot nominālo bruto darba samaksu ar IKP deflatoru, IKP 2000. gada vidējās cenās un darba meklētāja īpatsvara ekonomiski aktīvos iedzīvotājos (bezdarba līmenis pēc Starptautiskās darba organizācijas (ILO) definīcijas) novirze no strukturālā līmeņa. Dati par algām, IKP deflatoru un IKP ceturkšņu griezumā ir pieejami par visu apskatāmo periodu. Darba meklētāju datu avots ir darbaspēka apsekojumi, kas Latvijā pirmo reizi veikti 1995. gada novembrī. Līdz 2002. gadam darbaspēka apsekojumi tika veikti reizi pusgadā, un ceturkšņa dati par šo rādītāju līdz 2002. gadam nav pieejami. Tāpēc darba meklētāju datu laikrinda līdz 2002. gadam tika interpolēta, pamatojoties uz pieejamiem gada datiem.

Algu un IKP laikrindas tika sezonāli izlīdzinātas;⁴ darba meklētāju cikliskā līmeņa laikrindā sezonālitate netika identificēta. Izmantojot augmentētu Dikeja–Fullera testu (*Augmented Dickey–Fuller (ADF) test*), tika pārbaudīta datu laikrindu stacionaritāte. Hipotēze par vienības sakni netika noraidīta reālās darba samaksas un IKP laikrindām, bet darba meklētāju īpatsvara novirzes no strukturālā līmeņa laikrinda izrādījās stacionāra. Tādēļ modelī tika iekļauti reālo algu un IKP (naturālo logaritmu) pirmās diferences un bezdarba līmeņa cikliskās komponentes līmenis.

1. tabulā Latvijai novērtētā reālo algu īstermiņa un vidējā termiņa elastība pret darbaspēka piedāvājuma šokiem ir parādīta salīdzinājumā ar OECD dalībvalstu rādītājiem. Ņemot vērā, ka Latvijas strukturālais VAR modelis novērtēts, izmantojot 38 ceturkšņu datus, ilgtermiņa algu elastība netika aplūkota, analizējot modeļa rezultātus.

Algas ir elastīgas, ja darbaspēka piedāvājuma kāpums izraisa algu samazinājumu, tādējādi palielinot darbaspēka pieprasījumu un līdzsvarojot darba tirgu. Tāpēc – jo lielāka algu elastība pret darbaspēka piedāvājuma šoku absolūtā vērtība, jo algas elastīgākas. Modeļa rezultāti parādīja, ka Latvijā īstermiņā algas ir elastīgākas salīdzinājumā ar OECD valstīm, kuras ietvertas S. Fabiani un D. Rodriguesa-Palencuelas pētījumā, – viena ceturkšņa laikā pēc darbaspēka

piedāvājuma šoka algas samazinās par 0,02%, bet pēc 12 ceturkšņiem darbaspēka piedāvājuma šoka ietekme uz algām jau gandrīz zudusi.

1. tabula

Īstermiņa un vidējā termiņa reālo algu elastība pret vienas standartnovirzes darbaspēka piedāvājuma šoku

Short-term and Medium-term Elasticity of Real Wages to 1 S.d. Labour Supply Shock

Elastīga reakcija uz šoku Flexible response	Reālo algu elastība pret darbaspēka piedāvājuma šokiem īstermiņā (T=1 ceturksnis) un vidējā termiņā (T=12 ceturkšņi)* Short-term (T=1 quarter) and medium-term (T=12 quarter) real wage elasticity relative to labour supply shock*		
	Valsts	T=1	T=12
	Latvija Latvia	-0,0168	0,000
	Portugāle Portugal	-0,0030	-0,019
	Apvienotā Karaliste United Kingdom	-0,0024	-0,005
	Austrija Austria	-0,0020	-0,003
	Spānija Spain	-0,0019	0,000
	Nīderlande Netherlands	-0,0011	-0,006
	Francija France	-0,0010	-0,007
	Beļģija Belgium	-0,0003	-0,001
	Dānija Denmark	-0,0001	-0,008
	ASV USA	0,0002	-0,002
	Zviedrija Sweden	0,0004	0,000
	Vācija Germany	0,0005	0,002
	Kanāda Canada	0,0009	0,000
	Itālija Italy	0,0021	0,004
	Somija Finland	0,0022	0,000
Neelastīga reakcija uz šoku Rigid response			

* Reālo algu īstermiņa elastība ir reālo algu reakcija uz vienas standartkļūdas pozitīvo darbaspēka piedāvājuma šoku pēc 1 ceturkšņa. Vidējā termiņa elastība ir reālo algu uzkrātā reakcija uz vienas standartkļūdas pozitīvo darbaspēka piedāvājuma šoku pēc 12 ceturkšņiem

*Short-term real wage elasticity is an impulse response of real wages to 1 S.D. positive shock to labour supply after one quarter. Medium-term real wage elasticity is accumulated impulse response of real wages to 1 S.D. positive shock to labour supply after twelve quarters

Avots: ECB (ECB, 2001), autores aprēķini

Source: ECB (2001), author's calculations

Secinājumi

Šajā darbā tika izveidots strukturālais VAR modelis ar trim endogēniem mainīgajiem – reālām algām, reālo IKP un bezdarba līmeņa novirzi no strukturālā līmeņa, lai novērtētu Latvijas darba tirgus elastības pakāpi, salīdzinot to ar pieejamiem rādītājiem atsevišķām OECD valstīm. Pamatojoties uz izklāstītā teorētiskā modeļa rezultātiem, par darba tirgus elastības indikatoru tika izvēlēta reālo algu elastība pret darbaspēka piedāvājuma šokiem. Augsta algu elastība pret darbaspēka piedāvājuma šokiem norāda, ka darba tirgus spēj efektīvāk absorbēt šokus: piemēram, ja algas ir elastīgas, straujš darbaspēka piedāvājuma kritums izraisa algu kāpumu, kas veicina iedzīvotāju ekonomisko aktivitāti, tādējādi atgriežot gan darbaspēka piedāvājumu, gan algas pirmsšoka līmenī.

Salīdzinot novērtēto algu elastību pret darbaspēka piedāvājuma šokiem ar pieejamiem datiem par citām valstīm, var secināt, ka Latvijā algas ir samērā elastīgas: darbaspēka piedāvājuma pieaugums jau nākamajā ceturksnī atspoguļojas algu samazinājumā, bet pēc 12 ceturkšņiem darbaspēka piedāvājuma šoka ietekme uz algām praktiski izzūd. Tas ļauj secināt, ka Latvijā algas var nodrošināt efektīvu darba tirgus pielāgošanos šokam un tās ir efektīvs šoku absorbēšanas mehānisms.

Izmantotie informācijas avoti

1. Blanchard, O. J., and Quah D.. The Dynamic Effects of Aggregate Demand and Supply Disturbances. *American Economic Review*, 79, (1989) p. 655–673.
2. Elmeskov, J. High and Persistent Unemployment: Assessment of the Problem and Its Causes. *OECD Economics Department Working Paper*, No. 132, Paris, 1993.
3. EMU and Labour Market Flexibility. HM Treasury Public Enquiry Unit. London, June, 2003.
4. Fabiani, S., Rodriguez-Palenzuela D. Model-Based Indicators of Labour Market Rigidity. *ECB Working Paper Series*, No. 57, April, 2001.
5. Kredler, D. Labour Market Flexibility and EMU Sustainability: The Effects of the French Law on Working Time Reduction. 2000.
6. Mundell, R. A Theory of Optimum Currency Areas. *The American Economic Review*, vol. 51, No. 4, September, 1961, p. 567–665.
7. Paas, T., Eamets, R., Rõõm, M., Sellio, R., Jürgenson, A., Masso, J. Labour Flexibility and Migration in the EU Eastward Enlargement Context: the Case of the Baltic States. *Ezoneplus Working Paper*, No. 11, September, 2002.
8. Soltwedel, R., Dohse, A., Krieger-Boden, C. EMU Challenges Regional Labour Markets. *IMF Working Paper*, No. 99/131, 1999.
9. Zasova, A., Melihovs, A. Latvijas darba tirgus elastības novērtējums. Pētījums 3/2005, Latvijas Banka, Rīga 2005.

Summary

The purposeful policy oriented toward a full-fledged participation in the EMU implies that the Latvian economy has to be able to cope with external economic shocks and thus have highlighted the need for deep investigation into the mechanisms responsible for the adjustment to the shocks. One of the adjustment mechanisms in the case of a single currency area is a flexible labour market. This paper makes an attempt to estimate the Latvian labour market flexibility by analysing wage adjustment after a shock, using vector autoregression (VAR) model. Comparison of the obtained results with the available data for other countries suggests that wages in Latvia are relatively flexible and represent an effective shock absorption mechanism.

Keywords: labour market flexibility, Latvia, wage adjustment, labour supply shock, VAR.

Atsauces

- ¹ Funkcionālā elastība parāda darbaspēka prasmes pielāgoties ekonomikas izmaiņām, tehnoloģiskām izmaiņām. Darbaspēka plūsmas starp tautsaimniecības nozarēm norāda uz darbinieku pārkvalificēšanās spējām un tādējādi uz darba tirgus funkcionālās elastības pakāpi.

² S. Fabiani un D. Rodriguesa pētījums aptver šādas OECD dalībvalstis: Spānija, Kanāda, Francija, Itālija, Apvienotā Karaliste, ASV, Nīderlande, Vācija, Austrija, Portugāle, Somija, Zviedrija, Dānija un Beļģija.

³ *NAWRU* ir tāds bezdarba līmenis, pie kura algu kāpuma temps ir nemainīgs. *NAWRU* tika novērtēts, izmantojot J. Elmeskova (*J. Elmeskov*) piedāvāto metodi (2). Saskaņā ar šo pieeju pieaugums ir proporcionāls faktiskā bezdarba līmeņa un *NAWRU* starpībai un *NAWRU* ir vienāds ar:

$$NAWRU_t = u_t - \frac{\Delta u_t}{\Delta^3 w_t} \Delta^2 w_t, \text{ kur } u_t \text{ ir faktiskais bezdarba līmenis un } w_t - \text{tautsaimniecībā strādā-$$

jošo vidējā bruto darba alga. Tiek pieņemts, ka *NAWRU* laika gaitā pakāpeniski mainās, un, ņemot vērā, ka *NAWRU*, kas aprēķināts saskaņā ar minēto vienādojumu, ir diezgan svārstīgs, tas tika izlīdzināts ar HP filtru ar parametru $\lambda = 1\ 600$.

⁴ Datu laikrindu sezonālā izlīdzināšana tika veikta, izmantojot X-12 ARIMA metodiku.

Darba ražīgums Latvijā pa ekonomiskās darbības veidiem

1996.–2005. gadā

Labour Productivity in Latvia by the Kind of Economic Activity in 1996–2005

Einārs Ulnicāns

Rēzeknes Augstskola

Atbrīvošanas aleja 90, Rēzekne, LV-4601

Latvijas Universitāte

Ekonomikas un vadības fakultāte

e-pasts: ulnicans@navigator.lv

Raksta mērķis ir analizēt darba ražīgumu jeb darbaspēka efektivitāti Latvijā sadalījumā pa ekonomiskās darbības veidiem laika posmā no 1996. līdz 2005. gadam.

Darba ražīgums ir iekšzemes kopprodukta dalījums ar gada vidējo nodarbināto skaitu. Latvijā laika posmā no 1996. līdz 2005. gadam iekšzemes kopprodukts un darba ražīgums katru gadu ir nepārtraukti palielinājies. Savukārt nodarbināto skaitam šajā laika posmā ir mainīgas pārmaiņu tendences, taču kopumā arī ir vērojams augošs trends. Darba ražīgums ir pārliecinoši virs vidējā līmeņa tādos ekonomiskās darbības veidos kā operācijas ar nekustamo īpašumu un finanšu starpniecība, kā arī stabili virs vidējā līmeņa transportā, glabāšanā un sakaros un elektroenerģijas, gāzes un ūdens ieguvē. Pārsvārā virs vidējā līmeņa ir darba ražīgums valsts pārvaldē un tirdzniecības nozarē. Citos darbības veidos darba ražīgums nesasniedz vidējo līmeni valstī. Visos ekonomiskās darbības veidos, izņemot zvejniecību un valsts pārvaldi, darba ražīgumam ir pieauguma tendence.

Atslēgvārdi: darba ražīgums, iekšzemes kopprodukts, nodarbināto vidējais skaits, ekonomiskās darbības veidi.

Darba ražīguma jēdziens un būtība

Darba ražīgums vistiešāk raksturo darbaspēka jeb ieguldītā darba **efektivitāti**. Darba ražīgumu var aprēķināt dažādos līmeņos – uzņēmumā, ekonomiskās darbības nozarē (veidā), visas valsts mērogā u. c. Darba ražīguma pamatformula ir:

$$\text{Ražīgums} = \frac{\text{Ražošanas rezultāts}}{\text{Ieguldītais darbs}}$$

Ražošanas rezultātu atkarībā no datu specifikas vai aprēķina mērķiem var izteikt kā produkcijas vai pakalpojumu vai abu summu fiziskā vai vērtības izteiksmē.

Ieguldīto darbu var definēt vismaz trijos veidos:

- kā ražošanas procesā patērēto laiku,
- kā ražošanas procesā iesaistīto darbinieku skaitu jeb darbaspēka apjomu,
- kā ražošanas procesā iesaistītajiem darbiniekiem aprēķinātās bruto darba algas summu.

Līdz ar to darba ražīgumu var izteikt fiziskās, nosacīti fiziskās vai naudas mērvienībās.

Visas valsts mērogā kopējais ražošanas rezultāts jeb ieguldītā darba rezultāts saistībā ar citiem ekonomiskajiem faktoriem ir **iekšzemes kopprodukts (IKP)**. Iekšzemes kopprodukts no ražošanas viedokļa ir visu ekonomiskās darbības veidu vai institucionālo sektoru kopējās pievienotās vērtības un produktu nodokļu (bez subsīdijām) summa (2; 10. lpp.). Šis joprojām ir objektīvākais rādītājs, kurš raksturo valsts ekonomiskās attīstības līmeni un kurš turklāt ir salīdzināms starp valstīm. Ja iekšzemes kopprodukts raksturo valsts ekonomisko attīstību, tad tā radīšanā ieguldītajiem ekonomiskajiem faktoriem ir zināma atdeve jeb efekts, arī ieguldītajam darbam. Līdz ar to, vērtējot darbaspēka efektivitāti visas valsts mērogā, 1. formula iegūst šādu izplatītāko formu:

$$\text{Bruto darba ražīgums valstī} = \frac{\text{Iekšzemes kopprodukts}}{\text{Nodarbināto skaits}}$$

Bruto darba ražīgumu visas valsts mērogā var aprēķināt noteiktam laika periodam – mēnesim, ceturksnim, gadam. Lai rādītāji būtu salīdzināmi, aprēķina skaitītājā ievieto kopējo jeb summāro iekšzemes kopproduktu un saucējā atbilstoši pieņemtai starptautiskajai praksei – **vidējo nodarbināto skaitu**. Darba ražīguma līmeni var ietekmēt:

- a) darba ekstensivitāte, ko pamatā raksturo darba laika izmantošanas rādītāji,
- b) darba intensitāte, kas liecina par darbā ieguldīto enerģiju,
- c) ražošanas tehniskais un tehnoloģiskais stāvoklis – to raksturo ražošanā ieguldīti jauni materiāli, enerģijas veidi u. tml. (3; 20. lpp.)

Iekšzemes kopprodukts Latvijā laika posmā no 1996. līdz 2005. gadam nepārtraukti palielinās. Piemēram, ja 1996. gadā IKP bija Ls 3742,7 milj. (2000. gada vidējās cenās), tad 2005. gadā šis rādītājs sasniedza jau Ls 7016,9 milj. (4) Taisnības labad jāpiebilst, ka tikai tagad beidzot ir pārsniegts IKP 20. gs. 90. gadu sākuma līmenis. Nodarbināto skaits 1996. gadā bija 945,2 tūkst. cilv., 2000. gadā tas kritās līdz vismazākajam līmenim pēdējo 10 gadu laikā – 939,0 tūkst. cilv., taču pēc tam atsāka palielināties, 2005. gadā sasniedzot jau 1035,9 tūkst. cilv. (1, 3)

Tas nozīmē, ka nodarbināto skaitam, tāpat kā IKP, vērojams augošs trends. Taču iekšzemes kopprodukta trends ir nepārtraukts un visai vienmērīgs jeb lineārs. Nodarbināto skaits savukārt atsevišķos laika posmos ir piedzīvojis cikliskas svārstības, un trendam līdz ar to ir parabolisks raksturs (kopumā – pieaugums 10 gadu laikā, bet piedzīvojot kritumus perioda vidū). Darba ražīgums tāpat kā IKP minētajā laika posmā ir nepārtraukti palielinājies: ja 1996. gadā iekšzemes kopprodukts uz 1 nodarbināto bija Ls 3960, tad 2000. gadā – jau Ls 5059 un 2005. gadā – Ls 6774. (Autora aprēķini pēc 1, 3, 4 un 6)

Faktorus, kas ietekmē darba ražīguma pieaugumu, arī nosacīti var sadalīt trijās daļās:

- a) materiāltehniskie faktori,
- b) organizatoriski ekonomiskie faktori,
- c) sociālpsiholoģiskie faktori; (3., 29. lpp.)

Pirmajā gadījumā runa ir par jauniem materiāliem un ražīgākām tehnoloģijām. Otrais faktors pamatā saistīts ar darbaspēka pastiprinātu piesaistīšanu un (vai) tā apmācību, prasmju uzlabošanu u. tml. Trešais faktors galvenokārt nozīmē nodarbināto darba motivācijas uzlabošanu – ar darba samaksas palielināšanu, darba apstākļu uzlabošanu, lielāku gandarījumu par padarīto darbu u. tml. Kurš no šiem faktoriem vairāk ietekmē darba ražīguma pieaugumu, savukārt netieši norāda faktors, kas vairāk ietekmē iekšzemes kopprodukta pieaugumu, – nodarbināto skaits vai darba ražīgums (jeb nodarbināto atdeve).

Darba ražīgums Latvijas ekonomikā

Latvijā laika posmā no 1996. līdz 2005. gadam galvenais faktors, kas nosaka IKP pieaugumu, vienmēr (izņemot 1997. gadu) ir bijis darba ražīgums. Tas norāda, ka iekšzemes kopprodukts un līdz ar to arī ekonomiskā situācija valstī kopumā tiek uzlabota, vairāk lietojot tehnoloģiskās un psiholoģiskās metodes un mazāk – organizatoriskās metodes. Lai arī pēdējā laikā bieži tiek runāts gan par Latvijas darbaspēka izceļošanu uz citām valstīm (Lielbritāniju, Īriju u. c.), gan par nepieciešamību ievest darbaspēku Latvijā, Centrālās statistikas pārvaldes darbaspēka pētījumi liecina, ka nodarbināto skaits valstī aizvien palielinās. Savukārt darba ražīguma aprēķini rāda, ka nodarbināto atdeve palielinās vēl konsekvētāk.

Iekšzemes kopprodukts un vidēji gadā nodarbināto skaits tātad ir faktori, kas ietekmē darba ražīgumu. Gan darba ražīguma, gan to ietekmējošo faktoru izmaiņu tendences var aprēķināt arī sadalījumā pa ekonomiskās darbības veidiem. Atbilstoši Eiropas Savienībā pieņemtās Vispārējās ekonomiskās darbības veidu klasifikācijas jaunākajai redakcijai (NACE 1.1. red.) ekonomiskās darbības veidus iedala 15 galvenajās grupās jeb nozarēs (sk. 1. tab.).

Darba ražīgums ir **pārliecinoši virs vidējā līmeņa valstī** tādos ekonomiskās darbības veidos kā operācijās ar nekustamo īpašumu un finanšu starpniecība (sk. 1. att.). Darba ražīgumam kopumā ir pieauguma tendence operācijās ar nekustamo īpašumu, un, pateicoties šai tendencei, nekustamā īpašuma un nomas darījumi patlaban ir visražīgākais ekonomiskās darbības veids. Pievienotās vērtības pieaugums šajā darbības veidā arī ir lielāks nekā valstī kopumā, un šo pieaugumu praktiski vienlīdzīgi nodrošina gan nodarbinātības, gan darba ražīguma pieaugums. Tas savukārt ir iespējams, palielinoties nekustamā īpašuma cenām un iedzīvotāju pirktspējai. Nekustamā īpašuma darījumiem turklāt ir būtisks īpatsvars kopējā ekonomiskās darbības veidu pievienotajā vērtībā – piemēram, vairāk nekā 14% 2005. gadā. Tas nozīmē, ka rādītāju pieaugums šajā darbības veidā atstāj būtisku ietekmi uz valsts kopējiem rādītājiem. Finanšu starpniecība tajā pašā laikā pēdējos gados piedzīvo nelielu krīzi, jo, pirmkārt, darba ražīgumam pēdējos 10 gados nav vērojama izteikta pamattendence – tas ir vairāk pakļauts neregulārām svārstībām. Otrkārt, pievienotās vērtības pieaugumu vairāk nodrošina nodarbināto skaita palielināšana nekā darba ražīguma pieaugums. Tātad finanšu starpniecības nozare attīstās ne pārāk efektīvi un tuvākajā nākotnē var izrādīties nepievilcīga darba meklētājiem.

Ne tik pārliecinoši, bet tāpat stabili virs vidējā līmeņa darba ražīgums turas tādos ekonomiskās darbības veidos kā transports, glabāšana un sakari un elektroenerģijas, gāzes un ūdens ieguve. Darba ražīgums transportā, glabāšanā un sakaros pastāvīgi progresē un ir pieaudzis vidēji par 5,5% gadā, tas ir ceturtais labākais rādītājs starp visām 15 nozarēm un pārsniedz nodarbināto skaita pieaugumu. Transporta nozares devums arī ir nozīmīgs valsts kopējā pievienotajā vērtībā – 15%, kas nozīmē, ka šī darbības veida attīstība arīdzan būtiski ietekmē kopējo valsts ekonomisko stāvokli. Savukārt elektroenerģijas, gāzes un ūdens ieguvē darba ražīgumam nav izteiktas pieauguma tendences, turklāt gan nodarbināto skaita, gan darba ražīguma pieauguma tempī vidēji gadā nepārsniedz 1%. Tas daļēji ir tāpēc, ka šim darbības veidam nav “eksporta potenciāla” un energoresursu patēriņam nevar arī strauji palielināt tarifus, jo dzīves līmenis Latvijā joprojām būtiski atpaliek no Eiropas Savienības attīstītāko valstu rādītājiem.

Par darbības veidu ar darba ražīgumu virs vidējā līmeņa veidojas arī ieguves rūpniecība un karjeru izstrāde. Taču šajā nozarē Statistikas pārvalde ticamu informāciju par pievienoto vērtību un nodarbināto skaitu apkopo tikai no 2002. gada, tā ka ilglaicīgu ražīguma tendenču analīze šeit vēl tikai priekšā.

Pārsvarā virs vidējā līmeņa darba ražīgums analizējamā laika posmā ir bijis valsts pārvaldes un sociālās aizsardzības, kā arī tirdzniecības un sadzīves tehnikas remonta darbības veidā. Valsts pārvalde un sociālā aizsardzība bija samērā ražīga nozare līdz 2000. gadam.

Pēdējos gados darba ražīgums ir samazinājies un kopumā pa 10 gadiem vērojams pat neliels regress. Pievienotās vērtības pieaugumu šajā darbības veidā pārsvarā nodrošina nodarbināto skaita pieaugums, kas norāda, ka šeit, tāpat kā finanšu starpniecības nozarē, iestājusies zināma stagnācija. Darba ražīgums tirdzniecībā un remontā turpretī, pilnīgi otrādi, nepārtraukti pieaug, uzrādot vislielākos pieauguma tempus – vidēji 9,6% gadā. Tirdzniecība un remonta pakalpojumi pašlaik arī dod vislielāko ieguldījumu nozaru pievienotajā vērtībā – vairāk nekā 20%. Uzlabojoties ekonomiskajai situācijai, iedzīvotāji kopumā, protams, iepērkas gan vairāk, gan daudzveidīgāk, kas arī nodrošina tirdzniecības uzplaukumu. Tirgotāju lielais īpatsvars kopējā pievienotajā vērtībā izskaidrojams ar to, ka Latvijā nav ne lielu dabas resursu, ne ļoti lielu ražotņu.

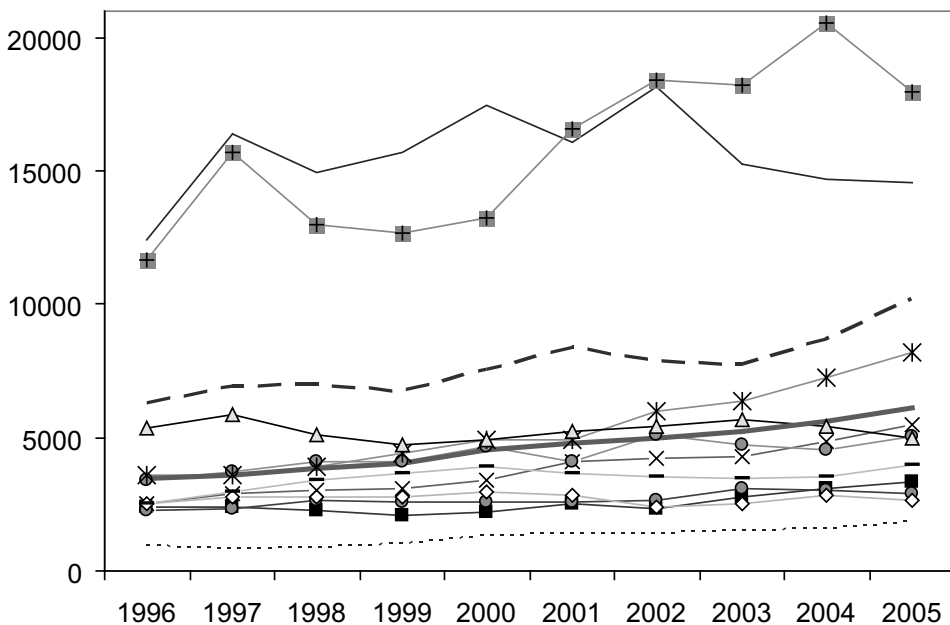
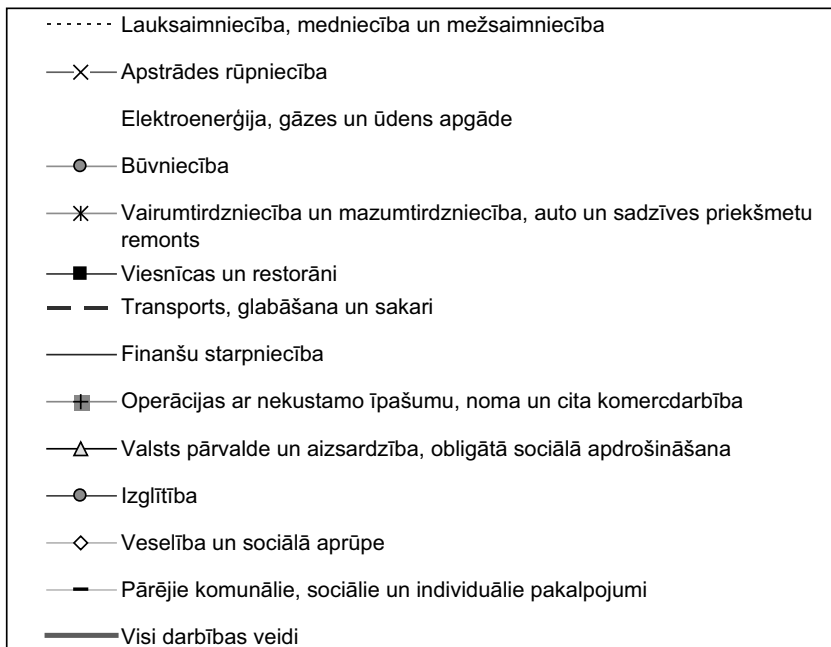
1. tabula

Ekonomiskās darbības veidu īpatsvars iekšzemes kopproduktā (IKP, pievienotajā vērtībā) 2005. gadā un iekšzemes kopprodukta (pievienotās vērtības), nodarbināto skaita un darba ražīguma izmaiņas vidēji gadā pa darbības veidiem laika posmā no 1996. līdz 2005. gadam
Per Cent by Kind of Economic Activity in Gross Domestic Product (Gdp, Value Added) in 2005 and Annual Average Changes of Gross Domestic Product(Value Added), Employed Number and Labour Productivity by Type of Activity in 1996–2005

(procentos) [Aprēķini, izmantojot datus no 4 un 6]

(in per cent) [Calculations based on data from 4 and 6]

Nr. p. k.	Darbības veids	Darbības veida īpatsvars IKP	Vidējais augšanas temps		
			IKP	Nodarbināto skaits	Darba ražīgums
1.	Lauksaimniecība, medniecība un mežsaimniecība	3,5	104,2	97,1	107,3
2.	Zvejniecība	0,1	92,7	94,5	98,1
3.	Ieguves rūpniecība un karjeru izstrāde	0,3	120,3
4.	Apstrādes rūpniecība	13,3	107,0	98,1	109,1
5.	Elektroenerģija, gāzes un ūdens ieguve	3,0	101,7	101,0	100,7
6.	Būvniecība	7,3	111,3	106,6	104,4
7.	Vairumtirdzniecība, mazumtirdzniecība; auto, moto, sadzīves priekšmetu remonts	20,4	113,4	103,4	109,6
8.	Viesnīcas un restorāni	1,5	110,4	106,4	103,8
9.	Transports, glabāšana un sakari	14,9	107,0	101,4	105,5
10.	Finanšu starpniecība	4,6	105,9	104,0	101,8
11.	Operācijas ar nekustamo īpašumu, noma un cita komercdarbība	14,4	110,0	104,8	104,9
12.	Valsts pārvalde un aizsardzība; obligātā sociālā apdrošināšana	6,5	102,6	103,5	99,1
13.	Izglītība	4,1	102,2	99,5	102,7
14.	Veselība un sociālā aprūpe	2,4	100,6	100,0	100,6
15.	Pārējie komunālie, sociālie un individuālie pakalpojumi	3,7	106,9	101,7	105,2
16.	Visi darbības veidi	100,0	107,4	101,0	106,4

1. attēls. Darba ražīguma attīstības tendences pa darbības veidiem 1996.–2005. gadā (pievienotajai vērtībai, Ls) [Autora aprēķini pēc 1, 3, 4 un 6]
Labour productivity development tendencies by the kind of activity in 1996–2005 (added value, in lats) [Calculations by author based on data from 1, 3, 4 and 6]

Apstrādes rūpniecība, lauksaimniecība un būvniecība ir ekonomiskās darbības veidi, kuros darba ražīgums **nesasniedz vidējo līmeni, taču progresē**. Sevišķi tas raksturīgi apstrādes rūpniecībai. Ražotāji analizējamā laika posmā ir pat samazinājuši nodarbināto skaitu. Toties darba ražīguma pieauguma tempi atpaliek tikai no tirdzniecības nozares, pārsniedzot 9% vidēji gadā. Līdz ar to darba ražīgums pastāvīgi palielinās. Tāda pati tendence vērojama arī lauksaimniecībā un mežsaimniecībā – darba ražīguma kāpinājuma tempi 10 gadu laikā atpaliek tikai no tirdzniecības un apstrādes rūpniecības. Atšķirība tikai tā, ka darba ražīgums lauksaimniecībā un mežsaimniecībā, lai arī visu laiku palielinās, tomēr saglabājas salīdzinoši ļoti zems. Iespējams, tas izskaidrojams ar lauksaimnieciskās ražošanas lielo sadrumstalotību Latvijā un to, ka lauksaimniecībā izmantojamai zemei ne visur ir augsti kvalitatīvie rādītāji. Taču gan ražotāji, gan lauksaimnieki darba ražīgumu palielina pamatā uz materiāltehniskā faktora rēķina, kas nozīmē jaunas tehnoloģijas un produkcijas kvalitātes uzlabošanu. Būvniecībā darba ražīgumam nav nepārtrauktas palielināšanās tendences, tas ir vairāk pakļauts svārstībām, tāpēc būvniecība pēdējos 2 gados palikusi mazāk ražīga nekā rūpniecība. Turklāt būvniecībā pievienotās vērtības pieaugumu vairāk nodrošina nodarbināto skaita pieaugums, nevis darba ražīguma pieaugums, kas norāda uz iespējamo “pārkaršanu” un stagnāciju arī šajā nozarē.

Savukārt zvejniecība, viesnīcas un restorāni, veselība un sociālā aprūpe, izglītība un pārējie komunālie pakalpojumi ir ekonomiskās darbības veidi, kuros darba ražīgums ir **krietni zem vidējā līmeņa un ar vāji izteiktu pamattendenci**. Viesnīcās un restorānos darba ražīgums ir pakļauts svārstībām un pievienotā vērtība, tāpat kā būvniecībā, vairāk palielinās uz nodarbināto skaita, nevis darba ražīguma pieauguma rēķina, un arī šajā nozarē ir iespējama attīstības lejupslīde. Izglītībā un veselībā darba ražīgums 10 gadu laikā nav piedzīvojis lielas pārmaiņas, abas šīs nozares parasti nenes lielu peļņu. Pārējiem komunālajiem pakalpojumiem ir salīdzinoši augsts darba ražīguma pieauguma temps vidēji gadā, un darba ražīgums šajā nozarē laikā no 1996. līdz 2005. gadam kopumā ir palielinājies. Taču palielinājums nav konsekvents, tas pakļauts svārstībām. Iespējams, iemesls ir līdzīgs elektroenerģijas, gāzes un ūdens ieguves nozarei – komunālie pakalpojumi reti kad tiek eksportēti, tiem pārsvarā ir vietējs raksturs un, tos sniedzot, ļoti jāreķinās ar pakalpojumu saņēmēju maksātspēju. Zvejniecība savukārt ir vienīgais no 15 ekonomiskās darbības veidiem, kurā samazinājies gan nodarbināto skaits, gan darba ražīgums. Tātad samazinās ne tikai strādājošo skaits, bet arī zivju nozveja.

Kopumā var secināt, ka lielākā daļa ekonomiskās darbības veidu no darba ražīguma viedokļa attīstās normāli un uzskatāmas par perspektīvām. Izņēmums varētu būt zvejniecība. Problēmas ar darbaspēka atdevi un tātad, iespējams, arī viņu labklājību tuvākajā nākotnē varētu skart tādas ekonomiskās darbības veidus, kuri pamatā attīstās uz papildu nodarbināto skaita piesaistīšanas, nevis darba ražīguma kāpinājuma rēķina. Tādi ir būvniecība, viesnīcas un restorāni, finanšu starpniecība, valsts pārvalde un sociālā apdrošināšana. Lielāki darba ražīguma kāpinājuma tempi vēlamī elektroenerģijas, gāzes un ūdens ieguves nozarei, kā arī veselībai un sociālajai aprūpei. Darba ražīguma kāpinājums īpaši svarīgs ekonomiskās darbības veidos, kuri galvenokārt orientēti uz komercdarbību un peļņas gūšanu – būvniecība, viesnīcas un restorāni, finanšu starpniecība. Valsts pārvaldē un sociālajā apdrošināšanā, veselībā un sociālajā aprūpē, kā arī izglītībā augsti darba ražīguma kāpinājuma tempi principā ir maz iespējami, jo šie darbības veidi bieži vien nav orientēti uz komercdarbību un maksimālas peļņas gūšanu. Tomēr arī šajos darbības veidos darba ražīgums nav visu laiku nemainīgs.

Izmantotie informācijas avoti

1. *Darbaspēka apsekojuma galvenie rādītāji 1996.–2005. gadā*. Rīga: LR Centrālā Statistika pārvalde, 2006. 12 lpp.
2. *Latvijas Statistikas gadagrāmata 2005*. Rīga: LR Centrālā statistika pārvalde, 2005. 302 lpp.
3. Рофе А. *Экономика и социология труда: учебное пособие*. Москва: Издательство МИК, 1996. 128 с.

4. *Iekšzemes kopprodukts pa darbības veidiem.* [tiešsaiste] LR CSP mājaslapa [atsauce 2006. 18.08.].Pieejams: <http://test.csb.gov.lv:8080/Dialog/Saveshow.asp>
5. *Measuring Productivity. What We Produce and the Wages It Costs.* [tiešsaiste] [atsauce 2006. 26.08.] Pieejams: <http://www.statistics.gov.uk/cci/nugget.asp?id=132>
6. *Nodarbināto iedzīvotāju gada vidējais skaits pa darbības veidiem.* [tiešsaiste] LR CSP mājaslapa [atsauce 2006. 25.08.]. Pieejams: <http://test.csb.gov.lv:8080/Dialog/Saveshow.asp>
7. *Productivity and Costs* [tiešsaiste] [atsauce 2006. 25.08.]. Pieejams: <http://www.bls.gov/lpc/lpcover.htm#mission>
8. *Productivity index: Definition. Methodology.* [tiešsaiste] [atsauce 2006.25.08.] Pieejams: <http://www.statistik.at/englisch/results/business/indikatoren/productivity.shtml#2>

Summary

The labour productivity in its turn is the best indicator of labour force efficiency in Latvia: namely, gross domestic product divided by the average number of employed individuals per year. In Latvia from year 1996 to 2005 the gross domestic product and labour productivity have shown continuous increases. At the same time the number of employed has a varying rate of assertion though here also is generally observed a growing trend. The labour productivity is highly above the state average level in such economic activity as real estate and financial intermediation. Productivity is persistently above the state average level also in transport and communications and electricity, gas and water supply. Productivity is mainly above average level in public administration and defence and trade. In other economic branches labour productivity is below the state average level. In all kind of economic activity except fishing, public administration and defence, labour productivity has continuous increased. In some branches there could be some employment problems in the nearest future, because this sector of activity develops mainly dependent upon the increase of the number employed but not on the increase of labour productivity. for example, construction, hotels and restaurants, financial intermediation and public administration and defence.

Keywords: labour productivity, gross domestic product, average number of employed persons, kind of economic activity.

ISO 9000 standarta ieviešanas tendences pasaulē un Latvijā

Trends of ISO 9000 Standard Implementation in World and Latvia

Jānis Priede

Latvijas Universitāte

Ekonomikas un vadības fakultāte

Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050

e-pasts: priede.janis@gmail.com

ISO 9000 standartu pirmoreiz ieviesa 1979. gadā Lielbritānijā. Taču tā pirmsākumi meklējami Japānā, kur produkcijas kvalitātes uzlabošanai tika ieviests standarts, kas veicināja Japānas uzņēmumu produkcijas konkurētspēju pasaules tirgū. Vēlāk, ņemot vērā japāņu sasniegumus, amerikāņi secināja, ka arī viņiem ir nepieciešami savi standarti, un sāka pievērst lielu uzmanību produkcijas kvalitātei. Savukārt Eiropa, lai spētu konkurēt, izveidoja savus standartus, tikai novēršot japāņu un amerikāņu sistēmu kļūdas.

Rakstā ir atspoguļotas tendences kvalitātes vadības sistēmas ISO 9000 standarta ieviešanā gan pasaulē, gan Latvijā. Autors norāda arī tos ieguvumus un motivāciju, kādēļ uzņēmējiem būtu nepieciešams ieviest kādu no kvalitātes vadības sistēmām.

Raksta mērķis ir aplūkot kvalitātes vadības sistēmas ISO 9000 standarta ieviešanas tendences pasaulē un Latvijā, izpētīt sistēmu ieviešanas motivāciju.

Izvirzītā mērķa sasniegšanai nepieciešams izpildīt šādus uzdevumus:

- izpētīt kvalitātes vadības sistēmas ISO 9000 standarta ieviešanas tendences pasaulē un Latvijā;
- noskaidrot uzņēmēju motivāciju ieviest kvalitātes vadības sistēmas konkurētspējas stiprināšanai.

Pētījuma veikšanā un raksta sagatavošanā autors izmantojis speciālo literatūru, publicētos pārskatus par kvalitātes vadības sistēmu ieviešanu pasaulē, kā arī Latvijas Kvalitātes asociācijā pieejamo informāciju par kvalitātes vadības sistēmu ieviešanas tempiem Latvijā.

Atslēgvārdi: kvalitāte, konkurētspēja, ISO, sertifikāts, apsekojums, ieguvumi.

Tendences kvalitātes vadības sistēmu standarta lietošanā. Pirmo apskatu, kas saturēja ziņas par kvalitātes un vides vadības standartiem atbilstošu sertifikātu piešķiršanu pasaules mērogā neatkarīgi no ISO, publicēja uzņēmums *Mobil Oil* 1993. gadā (11; 8. lpp.).

Vēlākajos gados šis ziņojums kļuva par orientieri, pēc kura vairums organizāciju spriež par ISO sertifikātu piešķiršanas skaita pieaugumu. Kopš tā laika šāda veida apskats vai ziņojums kļuva aktuāls Starptautiskajai standartizācijas organizācijai.

ISO ziņojums, kā zināms, tagad tiek publicēts ik gadu un patlaban satur daudz vairāk informācijas nekā skaitliskus datus. Šī informācija raksturo apliecinājumu uzņēmumu un organizāciju kvalitātes un vides vadības sistēmu atbilstībai ISO 9000 un ISO 14001 standartam. Kaut gan publicējamo datu raksturs nav visaptverošs, ISO ziņojumā ir informācija par kopējo sertifikāciju skaitu atsevišķās valstīs un konkrētās rūpniecības nozarēs. Šie dati ir saņemti no visas pasaules sertifikācijas un akreditācijas institūcijām (11; 8. lpp.).

Savā īsajā pastāvēšanas laikā ISO sagatavotais apskats ir parādījis strauju sertifikāciju skaita pieaugumu uzņēmumu un organizāciju kvalitātes vadības sistēmu atbilstībai ISO 9000

standartam pasaules mērogā. 1993. gada sākumā tika reģistrēti 28 000 apliecinājumu atbilstībai ISO 9000 standartam, bet 1994. gadā šis skaitlis palielinājās līdz 70 000 un pat vairāk. 1998. gada beigās šis rādītājs pieauga aptuveni līdz 300 000. ISO 9000 standarts tagad aptver ne tikai industriālās nozares, kā tas bija sākumā, bet ir jau izplatījies visos tautsaimniecības sektoros daudzos pasaules reģionos. Apskatā ietvertais valstu skaits ir pieaudzis trīs reizes, un pašlaik tas ir 143 ar tendenci pastāvīgi palielināties.

Pašreizējais sertifikātu piešķiršanas procesa novērtējums liecina par to, ka 2007. gadā šis rādītājs var pieaugt līdz vienam miljonam. Šis pieaugums būs straujāks, nekā līdz šim vērojama, un būs visaptverošs ISO 9000 standarta kā apstiprinātas kvalitātes zīmes atzīšanas rezultāts, ko izmantos visās tautsaimniecības nozarēs.

Apvienotajā Karalistē, Nīderlandē, Francijā un Vācijā – valstīs, kas katra savā laikā bija vadības sistēmu sertifikācijas iniciatore – arī pašlaik turpinās ISO 9000 sertifikācijas prasību izturējušo uzņēmumu, kompāņu un organizāciju skaita pieaugums. Taču pēdējo trīs līdz četrus gadus laikā arī citās valstīs un reģionos krasi pieaug kopējais atestāciju skaits (11; 8. lpp.).

Situācija Eiropā, piemēram, Beļģijā, Itālijā un Spānijā, ir gluži tāda pati kā Centrāl-eiropas un Austrumeiropas valstīs, it īpaši Horvātijā, Čehijā un Slovākijā, Ungārijā un Polijā. Sagaidāms, ka atbilstoša pieauguma tendence būs vērojama Centrāl-eiropas un Austrumeiropas reģionos, kur sertifikātu piešķiršanas process progresēs straujos tempos atkarībā no tā, kā šīs valstis turpinās izmantot jaunās, radošās iespējas biznesā, bet tirdzniecības ierobežojumi samazināsies. Citi reģioni, kurus raksturo augsti attīstības tempi, ir Ķīna, Dienvidaustrumāzija, Taivāna un Dienvidamerika, bet īpaši Argentīna un Brazīlija.

Tas, ko dod ISO 9000 standarta piemērošana, ir īpaši izdevīgi uzņēmumiem ar savām iekšējām priekšrocībām, piemēram, ar paaugstinātu ražošanas efektivitāti un pilnīgāku vadības sistēmu kontroli. Turklāt tāpat kā agrāk pastāv ISO 9000 standarta prasības, kuras palīdz uzņēmumiem vadīt savu komercdarbību un atvieglot starptautisko tirdzniecību. ISO 9000 standartam atbilstošo sertifikāciju skaits pastāvīgi pieaug tāpēc, ka tas ir starptautisks standarts. Pateicoties vispārējam atzinumam un darbam, ko veic Starptautiskais akreditācijas forums, ISO 9000 standarts ir iekarojis vispārēju atzīšanu kā kvalitātes kritērijs (11; 9. lpp.).

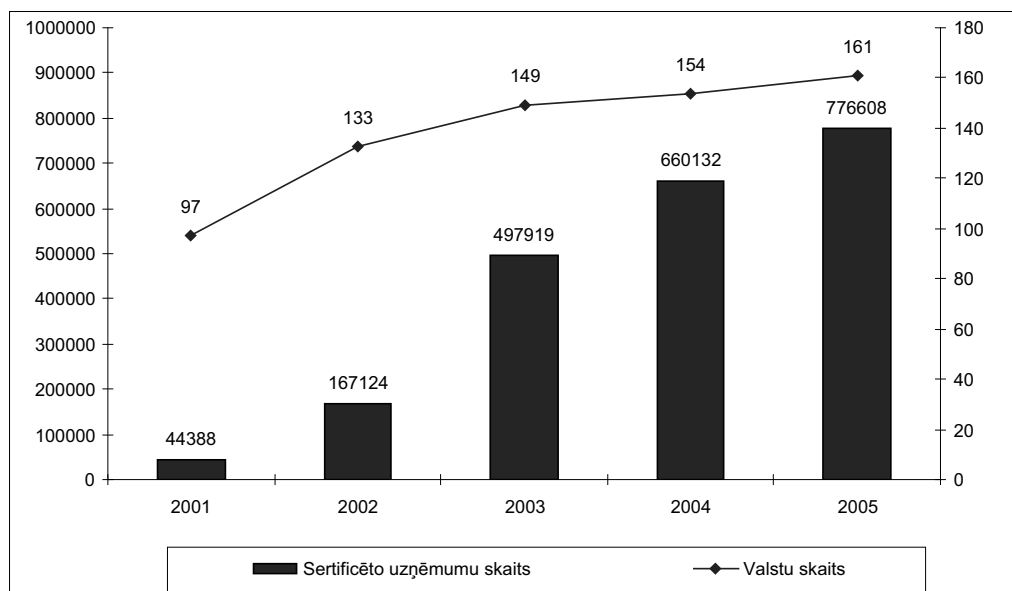
Šobrīd var runāt par to, ka pagaidām ir vērojams ISO standartiem atbilstošo sertifikāciju skaita pieaugums, turklāt šķiet, ka pieprasījumu nosaka jebkurš vietējais ekonomiskais spiediens. Atkarība no tā, kā Rietumeiropas tirgus sāk „nobriest”, sāk pieaugt pieprasījums pēc ISO standartiem arī atbilstošos valstu ekonomiskajos formējumos. It īpaši tas attiecas uz organizācijām, kuru eksporta pamattirgus ir Rietumeiropas valstis un ASV. Tāpat ISO standarti ir orientēti importētājiem, kas rada jaunas tirgus iespējas organizācijām, kuras nodarbojas ar ražošanu un pakalpojumiem starptautiskajā mērogā (11; 9. lpp.).

Aplūkosim nedaudz plašāk ISO pētījumos iekļauto informāciju par sertifikāciju pasaulē. Autors ir analizējis šajos ziņojumos iekļautos datus un sagatavojis attēlus, lai ilustrētu notiekošos procesus.

ISO 9000 standarts. Sākumā aplūkosim kopējo uzņēmumu skaitu, kas ir sertificējuši savu kvalitātes vadības sistēmu atbilstoši ISO 9000 standarta prasībām, kā arī valstu skaitu, kurā uzņēmumi ir ieviesuši kādu no kvalitātes vadības sistēmām (sk. 1. att.).

Kā redzams 1. attēlā, 2005. gadā pasaulē ISO 9000 standartu jau bija ieguvuši 776 608 uzņēmumi. 2001. gadā kopējais uzņēmumu skaits ar ISO 9000 sertifikātu bija 44 388, tātad piecu gadu laikā ir bijis ievērojams sertificēto uzņēmumu skaita pieaugums (732 220 uzņēmumi).

ISO standarti ir starptautiskie standarti, kas ir ļoti plaši pazīstami, tāpēc daudzu valstu uzņēmumos ISO 9000 standarts ir guvis atsaucību. Kā redzams 1. attēlā, no 2001. gada līdz 2005. gadam ir vērojams aizvien lielāks to valstu skaits, kur uzņēmumi sertificē savas kvalitātes vadības sistēmas atbilstoši ISO 9000 standarta prasībām, un 2005. gadā sertificētie

1. attēls. Uzņēmumu skaits ar atbilstību ISO 9000:2000 standarta prasībām un to pasaules valstu skaits, kuru uzņēmumi ieviešu ISO 9000:2000 standartus (6)

Amount of Enterprises and Countries That Has Implemented Standard ISO 9000:2000

uzņēmumi atradās 161 valstī. Tendence, ka aizvien vairāk valstu uzņēmumi sertificē kvalitātes vadības sistēmas atbilstoši vienotiem principiem, ir ļoti pozitīva. Tas ļoti atvieglo uzņēmumu sadarbību starptautiskā līmenī, jo šie uzņēmumi darbojas pēc vienotiem kvalitātes vadības principiem un ir lielāka pārliecība par sadarbības partneru uzticamību.

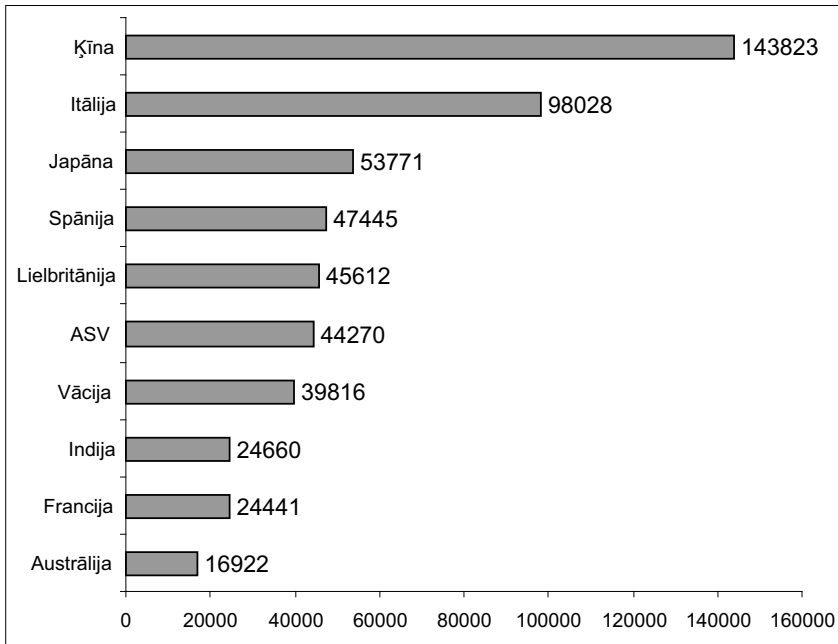
Apskatīsim valstis, kuru uzņēmēji visaktīvāk ievieš kvalitātes vadības sistēmas atbilstoši ISO 9000 standarta prasībām (sk. 2. att.).

Ķīnai ir ļoti lielas ambīcijas pasaules tirgū, un tas ir labi redzams 2. attēlā. Gandrīz 144 000 Ķīnas uzņēmumu ir apliecinājuši savu kvalitātes vadības sistēmu atbilstību ISO 9000:2000 standarta prasībām. Kvalitātes nozīme, konkurējot starptautiskajā tirgū, ir ārkārtīgi liela, tāpēc daudzu valstu uzņēmēji aizvien vairāk to apzinās un izmanto par vienu no galvenajiem instrumentiem konkurences cīņā. 2. attēlā redzams, ka tad arī Indijas uzņēmēji ir kļuvuši aktīvi un 2005. gadā jau 24 441 uzņēmums bija saņēmis ISO 9000 sertifikātu. Arī Indijas ekonomika tuvāko gadu laikā strauji augs un nākamajās desmitgadēs ievērojami ietekmēs pasaules ekonomiku. Indijas uzņēmēju tempus ISO standartu ieviešanā apliecina nākamais attēls (sk. 3. att.).

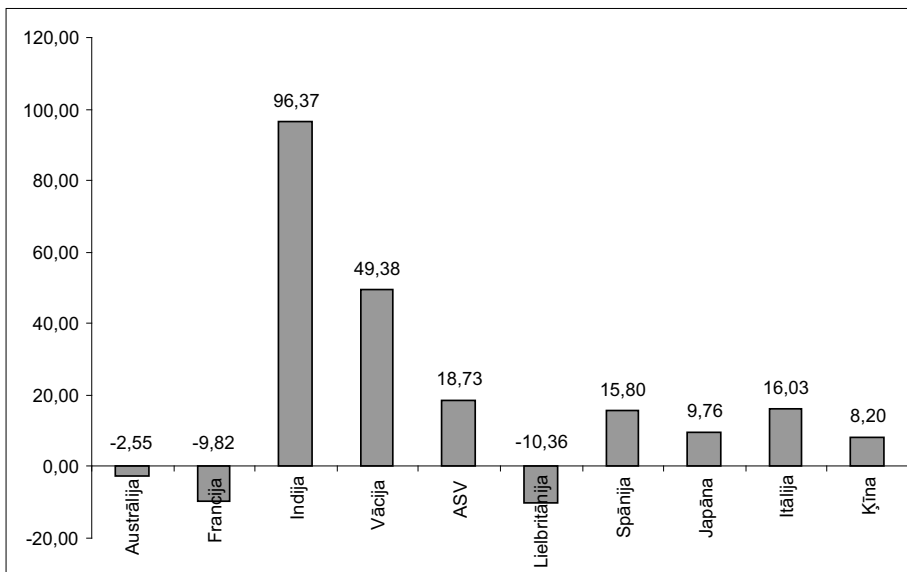
Kā redzams 3. attēlā, Indija 2005. gadā salīdzinājumā ar 2004. gadu ievērojami ir palielinājusi sertificēto uzņēmumu skaitu – gandrīz 2 reizes (par 96,37%). Strauji tempi ir Vācijai (49,38%), ASV (18,73%) un Spānijai (15,8%). 2005. gadā sertificēto uzņēmumu skaits ievērojami samazinājies Lielbritānijā (-10,36%). Sertificēto uzņēmumu skaits samazinājies arī Francijā (-9,82%) un Austrālijā (-2,55%).

Iepriekš jau apskatījām, ka Ķīna ir vadošā valsts sertificēto uzņēmumu skaita ziņā atbilstoši ISO 9000:2000 standarta prasībām. 2005. gadā salīdzinājumā ar 2004. gadu Ķīnā šādu uzņēmumu skaits palielinājies par 8,2% un pieaudzis līdz 143 823 uzņēmumiem.

ISO standartu ieviešanas process Latvijā. Pasaulē sertificēto uzņēmumu skaits atbilstoši ISO 9000 standarta prasībām nemitīgi aug. Tas apliecina, ka palielinās uzņēmēju izpratne par sistēmas ieguvumu lielo nozīmi.

2. attēls. Valstis ar vislielāko reģistrēto ISO 9000:2000 sertifikātu skaitu 2005. gadā (6)
Top Countries for ISO 9000:2000 Certificates in Year 2005

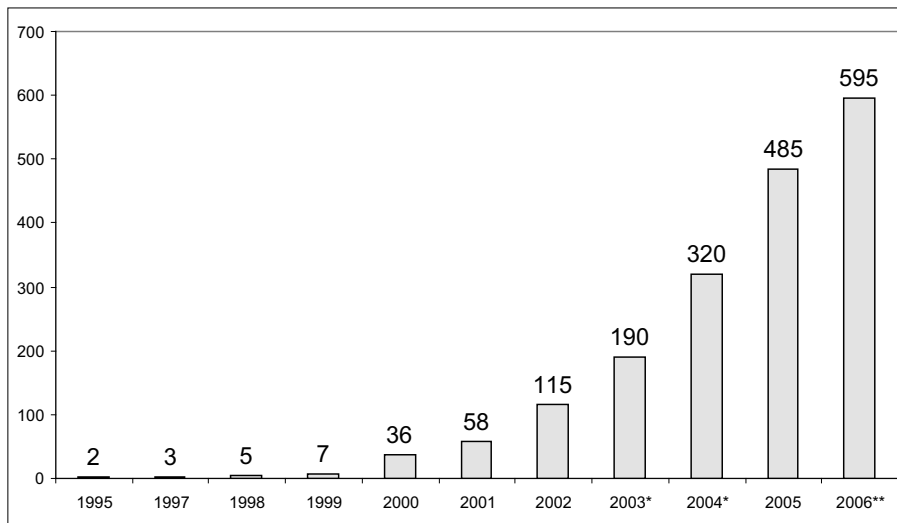

3. attēls. Valstis ar vislielāko reģistrēto ISO 9000:2000 sertifikātu skaitu (2005. gada salīdzinājums ar 2004. gadu) (6)
Comparison between Amount of ISO 9000:2000 Certificates Worldwide In Year 2004 and Year 2005

Pamatojoties uz Latvijas Kvalitātes asociācijas informāciju, autors ir izveidojis attēlu, kurā redzami ISO 9000 ieviešanas tempi Latvijā (sk. 4. att.).

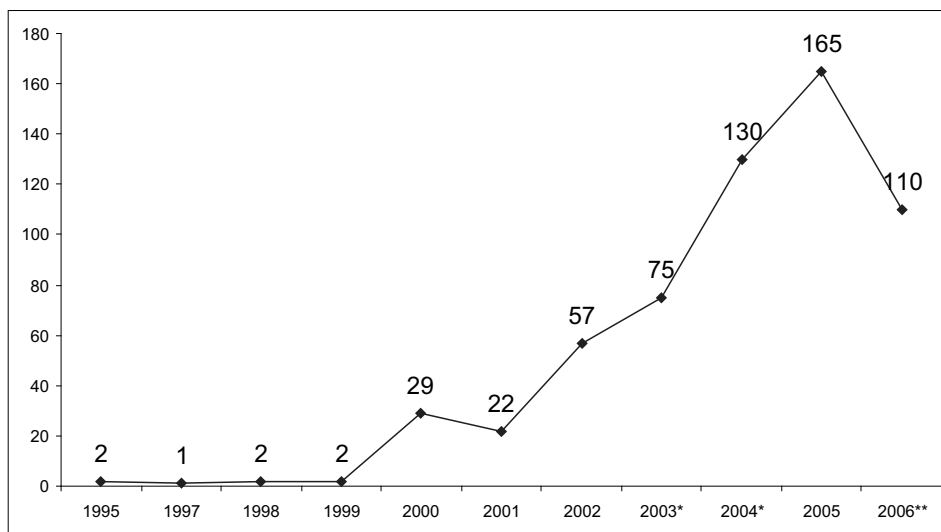
Pasaulē sertificēto uzņēmumu skaits ir ārkārtīgi liels. Latvijā šādu uzņēmumu ir jau vairāk nekā 500. Latvijas uzņēmēji tikai pamazām sāk novērtēt kvalitātes vadības sistēmu lielo ieguvumu.

Sākot ar 2000. gadu, izsniegto sertifikātu skaits strauji palielinājās, un līdz 2006. gada decembrim tas sasniedza 595 sertifikātus. Autors uzskata, ka, saglabājot līdzšinējos sertifikātu

4. att. ISO 9000 ieviešanas tempi Latvijā (9)

Implementation of ISO 9000 in Latvia

5. att. ISO ikgadējie ieviešanas tempi Latvijā (9)

Implementation of ISO 9000 in Latvia Annually

izsniegšanas tempus, 2006. gadā izsniegto sertifikātu skaits noteikti pārsniegs 600 uzņēmumu robežu.

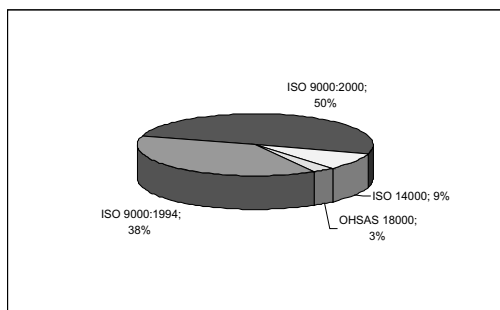
Ikgadējie ISO 9000 ieviešanas tempi Latvijā ir atspoguļoti 5. attēlā.

5. attēlā redzams, ka ikgadējie ieviešanas tempi kopš 2001. gada līdz 2006. gadam nemitīgi palielinājušies. Pašlaik gan ir pārāgri izdarīt secinājumus par izmaiņām sertifikāciju tirgū un Latvijas uzņēmēju gatavību turpināt ieviest kvalitātes vadības sistēmas.

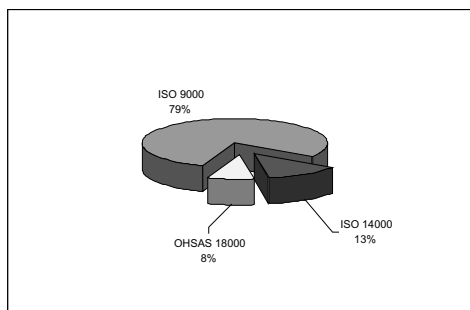
Taču strauji augošā sertifikācija vērtējama ļoti pozitīvi. Tas apliecina uzņēmēju aizvien pieaugošo izpratni par kvalitātes nozīmi konkurētspējas paaugstināšanā. Pieaugošās sertifikācijas dēļ ieguvēja ir arī Latvija, kuras tautsaimniecības kopējā konkurētspēja arī paaugstinās.

6. attēlā redzams autora apkopotās informācijas salīdzinājums (2003. un 2006. gada dati). Kā redzams, lielākā daļa uzņēmumu ir sertificēti atbilstoši ISO 9000 standartam. ISO 9000 ir universāls standarts, kuru var lietot jebkurā uzņēmumā vai organizācijā, līdz ar to tas ir populārs.

6. attēlā 2003. gada datiem ir izdalīts atsevišķi ISO 9000:1994 un ISO9000:2000 standartam atbilstošo uzņēmumu skaits. Ir redzams, ka ISO 9000:2000 ieviešanas tempi bija lieli un jau pārsniedza ISO 9000:1994 ieviesto standartu skaitu. Šāds sadalījums bija 2003. gadā, kad spēkā vēl bija pēdējie 1994. gada versijas standarti.

2003. gads

2006. gads

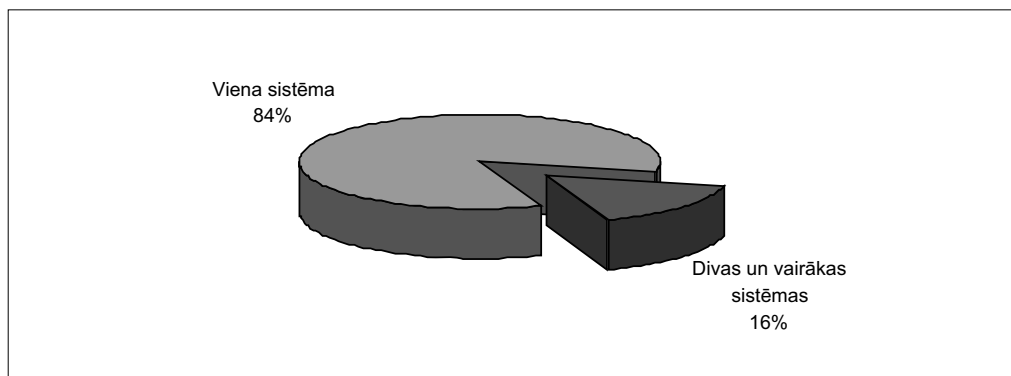
6. attēls. Uzņēmumu skaits, kas atbilst kādam no starptautiskajiem standartiem (2003. gada salīdzinājums ar 2006. gadu procentos) (9)

Amount of Enterprises with Conformance to Certain Standard in Year 2003 and 2006, Percent

Pašlaik ISO 9000:1994 ir zaudējis spēku, jo 2004. gadā beidzās pārejas periods jaunā standarta ieviešanai un visiem uzņēmumiem ir pieejams ISO 9000:2000 standarts. Kā redzams 2006. gada datos, ISO 9000 vēl joprojām veido ievērojamu daļu no kopējā sertifikāciju skaita (79%). Taču šis īpatsvars ir samazinājies, salīdzinot ar 2003. gadu, kad rādītājs bija 88%. ISO 9000 sertifikāciju īpatsvars ir samazinājies, jo palielinājies pārējo sertifikāciju apjoms. Piemēram, salīdzinot ar 2003. gadu, 2006. gadā ISO 14 000 sertificēto uzņēmumu īpatsvars palielinājās no 9% līdz 13% un OHSAS 18 000 īpatsvars – no 3% līdz 8%.

Nemitīgi aug to uzņēmumu skaits, kam ir vairākas kvalitātes vadības sistēmas. Tas liecina par nopietno attieksmi pret kvalitāti uzņēmumā. Nākotnē šādu uzņēmumu būs aizvien vairāk, jo pieaug uzņēmēju izpratne par šo standartu nepieciešamību, kā arī uzņēmēju interese par tiem.

Pamatojoties uz Latvijas Kvalitātes asociācijas informāciju, autors ir izveidojis attēlu, kur redzami sertificētie uzņēmumi Latvijā ar vienu vai vairākām sertificētām kvalitātes vadības sistēmām (sk. 7. att.).

7. attēls. **Kvalitātes vadības sistēmu skaits uzņēmumā Latvijā līdz 2006. gada decembrim (9)**
Number of Quality Management Systems in Enterprise in Latvia till December 2006

Jāteic, ka tādu uzņēmumu skaits, kam ir divas un vairākas sistēmas, nemitīgi palielinās. Ja 2003. gadā bija tikai pāris desmiti šādu uzņēmumu, tad līdz 2006. decembrim – jau 98.

Šī pētījuma rezultāti parāda, ka ISO 9000 sērijas standarti pasaulē un Latvijā kļūst aizvien populārāki. No pētījuma datiem izriet, ka laika posmā no 2002. gada līdz 2005. gadam vidējais sertificēto uzņēmumu gada pieaugums bija 82,7%. Latvijā šis rādītājs tajā periodā ir aptuveni 61,7%. Tātad tas atpaliek no pasaules rādītāja, taču Latvijai tas ir pietiekami liels. Autors vērtē, ka līdz 2006. gada beigām Latvijā varētu būt vismaz 600 uzņēmumu, kas ir sertificējuši savas kvalitātes vadības sistēmas atbilstoši ISO 9000:2000 standarta prasībām. Šāda pozitīva tendence kvalitātes vadības sistēmu jomā liecina, ka uzņēmēji interesējas par kvalitātes vadību un nodrošināšanu, kā arī šo instrumentu izmantošanu konkurences cīņā Latvijā un pasaulē.

Kvalitātes vadības sistēmu izmantošana uzņēmumu konkurētspējas stiprināšanai. Tikko apskatījām, ka kvalitātes vadības sistēmas pasaulē kļūst aizvien populārākas. Kāpēc? Atbilde rodama, izpētot pašus standartus. Standarti pamatā tika veidoti, apkopojot pasaules labāko uzņēmumu praksi un pieredzi. Tādējādi tie ir centieni piedāvāt šo labo pieredzi visiem pasaules uzņēmumiem, kas vēlas to izmantot vai arī kas ir saskārušies ar šādu nepieciešamību, ko ir noteikušas aizvien pieaugošās klientu prasības.

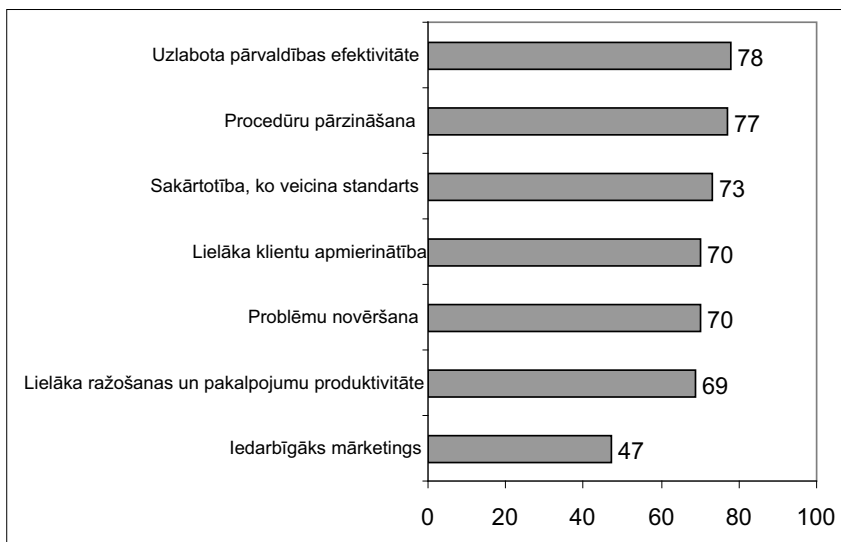
Organizācijai, kas ieviesusi kvalitātes pārvaldības sistēmu, ir vairāki nozīmīgi ieguvumi, kas veicina uzņēmējdarbību un kvalitāti. Rezumējums par šiem ieguvumiem ir dots diagrammas veidā (sk. 8. att.), kur attēloti galvenie organizācijas iekšējie ieguvumi. Statistikas ziņas ņemtas no firmas *SGS Yarsley Certification Service* (Lielbritānija) datiem. Pētījumā tika veikta 4250 respondentu – sertifikātu īpašnieku – aptauja, kurā saņemtas atbildes no 1190 (28%) respondentiem.

Sertificētas organizācijas ieguvumi iekšējā tirgū (8; 9. lpp.):

- priekšrocības pasūtījumu konkursu (tenderu) pieteikumos;
- atvieglojumi banku kredītu saņemšanā;
- samazinātas apdrošināšanas iemaksas.

Sertificētas organizācijas priekšrocības un ieguvumi ārējā tirgū (8; 9. lpp.):

- standarts un attiecīgais sertifikāts ir starptautiski pazīstams un atzīts jebkurā valstī;
- labākas izredzes piedalīties starptautiskos projektos un programmās;
- lielāka pārliecība par izstrādājuma vai pakalpojuma kvalitātes stabilitāti, salīdzinot ar nesertificētajiem piedāvājumiem.

8. attēls. Galvenie organizācijas ieguvumi ISO 9000:2000 standarta ieviešanā (respondentu pozitīvās atbildes procentos) (8, 9)
Main Benefits from Introducing ISO 9000:2000 in Organizational Work (Percent of Respondents with Positiv Answers)

No 8. attēla var secināt, ka uzņēmums, ieviesis ISO 9000:2000 standartu, iegūst daudz dažādu priekšrocību, salīdzinājumā ar konkurentiem, kam šāda vadības sistēma nav ieviesta.

Galvenie secinājumi un priekšlikumi, kas izriet no šī raksta. ISO organizācija visiem interesentiem piedāvā iepazīties ar ziņojumiem, kuros tiek piedāvāta informācija par ISO standartu ieviešanas tendencēm visā pasaulē. Ar katru gadu palielinās pasaulē sertificēto uzņēmumu skaits, kā arī to valstu skaits, kurās uzņēmēji ir ieviesuši kādu no kvalitātes vadības sistēmām, tādējādi tas ļoti atvieglo uzņēmumu sadarbību starptautiskā līmenī, jo šie uzņēmumi darbojas pēc vienotiem kvalitātes vadības principiem, un ir lielāka pārliecība par sadarbības partneru uzticamību.

Autors uzskata, ka kvalitātes nodrošināšana ir viens no svarīgākajiem konkurētspējas paaugstināšanas veidiem. Kvalitāte ir ļoti nozīmīga visās tautsaimniecības nozarēs un visos nozares uzņēmumos. Jo vairāk Latvijas uzņēmēji spēs piedāvāt kvalitatīvus izstrādājumus un pakalpojumus, kas apmierina pircēju vēlmes gan vietējā, gan starptautiskajā tirgū, jo tas vairāk veicinās Latvijas uzņēmēju tēlu iekšzemē un pasaulē. Kā piemēru var minēt Japānu. Šis valsts uzņēmēji ar lielu uzcītību pēc Otrā pasaules kara pievērsās kvalitātes nodrošināšanas jautājumiem, lai iekarotu pasaules tirgu. Tagad, pēc 50 gadiem, kopš uzņēmēji nepārtraukti tiecas pēc izcilības, nevienam vairs nerodas šaubas par Japānas uzņēmēju izstrādājumu un pakalpojumu kvalitāti, tieši tāpēc šis valsts uzņēmēji spēj veiksmīgi ielauzties pasaules tirgū.

Tepat Eiropā kā piemērus var minēt Vāciju, Lielbritāniju un Franciju. Tas, protams, nenodrošina kvalitāti visiem izstrādājumiem un pakalpojumiem, taču tā ir zināma drošība par atsevišķām preču grupām un to atbilstību pircēja vēlmēm.

Tā kā Latvijā ir ļoti liels mazo un vidējo uzņēmumu īpatsvars kopējā uzņēmumu skaitā, liela uzmanība ir jāvērs tieši uz šo uzņēmumu informēšanas un konsultatīvo darbu. Latvijas Kvalitātes asociācijai būtu lietderīgi panākt, lai pēc iespējas vairāk Latvijas mazo un vidējo uzņēmumu saņemtu informāciju par kvalitātes nodrošināšanu un tās nepieciešamību. Jāpopularizē ir ne tikai kvalitātes nodrošināšanas nepieciešamība, bet arī dalības nepieciešamība

Latvijas Kvalitātes balvas izcīnā. Latvijas Kvalitātes asociācijai būtu jāizvērtē dalības maksas samazināšanas iespējas mazajiem un vidējiem uzņēmumiem, pašlaik tā ir 250 lati. Samazinot šo iemaksu līdz 100 latiem, dalību balvas izcīnā varēs atļauties daudz vairāk uzņēmumu, kas ar uzņēmumu piesaisti nodrošinās lielākus kopējos asociācijas ieņēmumus. Iesaistot aizvien vairāk Latvijas uzņēmumu, izplatīsies EKVF Izcilības modeļa lietojums un aizvien vairāk uzņēmumu paaugstinās savu konkurētspēju.

Pēc autora domām, Latvijas uzņēmējiem aizvien vairāk praksē ieviešot un lietojot labas uzņēmējdarbības prakses paraugus, tiks nodrošināta kopējā Latvijas uzņēmēju konkurētspējas paaugstināšanās pasaules reitingos un pircēju apziņā. Tagad ir uzņēmumi, par kuru piedāvātās produkcijas kvalitāti pircēji nešaubās un cenšas izvēlēties viņu izstrādājumus un pakalpojumus arī turpmāk. Šādi uzticami pircēji ir jānodrošina arī ārvalstīs, lai veicinātu gan uzņēmumu darbības rādītājus, gan valsts eksporta apjomus un tautsaimniecības konkurētspēju kopumā.

Izmantotie informācijas avoti

1. LVS EN ISO 9001:2000 kvalitātes vadības sistēmas standarts. Prasības. – VSIA Latvijas Standarts, 2001, 33 lpp.
2. Aizpurietis A. Daži svarīgi jautājumi par ISO 9000:2000 kvalitātes sistēmu izstrādāšanas efektivitāti//Kvalitāte. – 2003, Nr. 3. – 2.–4. lpp.
3. Bole, J. ISO 9001:2000 auditi – vērtība biznesam!//Kvalitāte. – 2003, Nr. 3. – 7.–9. lpp.
4. Borbale, M. Ko apliecina ISO 9000 sertifikāts?//Kvalitāte. – 2002, Nr. 4. – 4.–5. lpp.
5. Hanejs, D. Pasaulē 2026. gadā//Nedēļa. – 2006, 65. lpp.
6. International Organization for Standardization. Pieejams: /<http://www.iso.org/>, – 2006. – 10. nov.
7. Juran, J. M., Godfrey, A. B. Juran's quality handbook. – New York: McGraw-Hill, 2000, 1300 p.
8. Latvijas Kvalitātes asociācija. Pieejams: <http://www.lka.lv/>, – 2006. – 10. nov.
9. Matīss, I. ISO 9000 – brīnumlīdzeklis vai papīru fabrika?//Kvalitāte. – 2000, Nr. 3. – 8.–11. lpp.
10. Prīmane, G. Kvalitāte – konkurētspējas nodrošināšanas elements//Kvalitāte. – 2002, Nr. 2. – 10.–11. lpp.
11. Prīmane, G. ISO standartu pielietošanas tendences//Kvalitāte. – 2001, Nr. 6. – 8.–9. lpp.

Summary

The results of this research show that ISO 9000 standard each year is becoming more popular in the world and Latvia. From the research data we can see that in period of time from year 2002 till year 2005 average growth per year in certification was 82,7% worldwide and 61,7% in Latvia. Growth in Latvia is less than in world, but still it is very good result. Author estimate that by the end of the year 2006 there will be more than 600 enterprises and organizations in Latvia with conformance to quality management system ISO 9000:2000 standard. That kind of positive tendency in certification shows that local entrepreneurs are very interested in quality management and assurance and they are trying to use quality tools to raise competitiveness and efficiency.

Keywords: *quality, competitiveness, ISO, certificate, survey, benefits.*

Vidusslāņa noteikšanas kritēriju īpatnības un problemātika Latvijā

Problems and Features of Middle-class Identification Criteria in Latvia

Inese Kalneiere

Latvijas Universitāte

Ekonomikas un vadības fakultāte
Mārstaļu iela 28/30, Rīga, LV-1892
e-pasts: Kalneiere@sveiks.lv

Ekonomiskās iekārtas raksturu un tās virzību daudzējādā ziņā nosaka dažādu sociālo grupu mijiedarbība, un šīs grupas viena no otras atšķiras kā sociālekonomisko interešu, tā savas nostājas ziņā. Lai arī parasti vidusslānis tiek atzīts par sabiedrības sociālās, politiskās un ekonomiskās stabilitātes nodrošinātāju, kā arī sabiedrisko un politisko aktivitāšu virzītājspēku, pētījuma rezultāti liecina, ka

- vidusslāņa veidošanās procesu Latvijā kavē specifiski institucionālās vides apstākļi;
- reformu periodā izveidojies vidusslānis pagaidām nepilda tās funkcijas, ko tradicionāli veic attīstītajās valstīs esošie vidusslāņa pārstāvji;
- pašreizējais Latvijas vidusslānis nav sociālekonomiski attīstīts un sociālpsiholoģiski pastāvīgs – tas pilnā mērā neiesaistās valstī notiekošajos politiskajos procesos.

Tā kā Latvijā vidusslānis ir praktiski nepētīts sociālais kopums, par aktuālu uzdevumu autore uzskata gan vidusslāņa apzināšanas un novērtēšanas iespēju noskaidrošanu, gan to iemeslu precizēšanu, kas kavē vidusslāņa veidošanās procesu, un to pasākumu noteikšanu, kas sekmētu esošā vidusslāņa pārvēršanos aktīvā ekonomiskās politikas subjektā. Lai novērtētu vidusslāņa jēdziena specifisko saturu, kā arī šīs sociālās grupas atbilstošākos raksturojošos kritērijus, rakstā no dažādiem aspektiem apskatīti padziļinātājās intervijās iegūtie ekspertu viedokļi.

Atslēgvārdi: vidusslānis, vidusslāņa novērtēšanas kvantitatīvie un kvalitatīvie kritēriji, sabiedrības daļjums slāņos, pilsētas un lauki.

Ievads

Par spīti vairāku autoru, piemēram, M. Bergmana (*Bergman*), D. Džoja (*Joye*), B. Fuksas (*Fux*), kā arī dažu autores aptaujāto ekspertu pārliecībai par to, ka modernās un industriāli attīstītās valstīs vairs nav izteikta sociālā noslāņošanās, kas radusies izglītības pieejamības, amata vai citu faktoru dēļ, lielais empirisko pētījumu skaits par sociālo noslāņošanos pierāda, ka šāda veida jautājumi joprojām ir aktuāli kā sociālo, tā politikas zinātņu jomā. Dažādi sociālās noslāņošanās pētījumu rezultāti liecina par ciešu korelāciju starp ekonomisko resursu, izglītības, politiskās uzvedības, veselības un sabiedriskās vērtības rādītājiem. Arī pārejas ekonomikas valstīs joprojām aktuāls ir jautājums par vidusslāņa īpatsvaru sociālajā struktūrā un šī sociālā kopuma lomu ekonomiskajos, sociālajos un politiskajos procesos. Lai arī ekonomisko reformu sākumā tika gaidīts, ka pēc pārmaiņām izveidosies plašs vidusslānis, kas nostabilizēsies kā ekonomiski neatkarīga sociālā vienība, kura spējīga efektīvi pildīt savas funkcijas – investēt pašmāju ekonomikā, būt par galveno nodokļu maksātāju, stabilizēt valstī notiekošos

sociālos un politiskos procesus –, faktiski reformu gaitā izveidojušies sociālie un ekonomiskie apstākļi īpaši neveicināja vidusslāņa izveidi. Ar reformām saistītās ekonomiskās un sociālās izmaksas, ienākumu nevienlīdzības pieaugums, krasā līdzekļu sadales un labklājības sistēmas maiņa, kas daudzos gadījumos bija saistīta ar nozīmīgāko sociālo pabalstu samazināšanos, izraisīja daudzu sociālo un profesionālo grupu pozīciju maiņu kā pēc relatīvajiem ienākumiem, tā sociālā statusa. Tiešs ekonomiskās restrukturizācijas iznākums bija sociālā noslāņošanās un polarizācija, kas veicināja sociālās nevienlīdzības pieaugumu.

Autore, pētot vidusslāni, atzīst, ka akadēmiskā un arī praktiskā interese par minēto pētījuma objektu Latvijā joprojām ir uzmanības centrā, lai gan izpētes procesu traucē virkne sarežģītumu, piemēram, trūkst izpratnes par vidusslāņa jēdzienu un mūsdienīgu zinātnisku koncepciju, kas adekvātā veidā raksturotu vidusslāni un tā struktūru, neeksistē vidusslānis kā saliedēts sociālais kopums. Vienprātība jautājumā par vidusslāņa jēdzienu, apjomu un struktūras kvantitatīvo novērtējumu ir grūti panākama, kaut gan pastāv vairāki veidi, kā novērtēt indivīdu vietu sociālajā struktūrā, sociālekonomisko statusu un to veidojošos elementus. Dažādos pētījumos konstatēta atšķirīga izpratne par šī sociālā kopuma lielumu un sastāvu. Par orientieri izvēloties Rietumiem raksturīgo kapitālistiskās iekārtas modeli, pēc analogijas tiek meklētas tās sociālās grupas vai slāņi, no kuriem sastāv Rietumvalstu sabiedrība. Tādējādi sociālo slāņu noteikšanā tiek izmantoti tradicionālie Rietumu kritēriji, t. i., noteikti materiāla rakstura atribūti un vērtību kopums. Otrs variants ir vienošanās ceļā noteikt tādu sociālo grupu, kas konkrētajā sabiedrības modelī pildītu vidusslānim raksturīgās funkcijas, nodrošinot sistēmas stabilitāti. Šajā gadījumā indivīdu sociālekonomisko statusu var analizēt, izmantojot virkni faktoru, no kuriem sevišķi nozīmīgi ir ienākumi un īpašums. Atsevišķi pētnieki uzskata, ka tieši profesija vai amats ir labākais kritērijs sociālā stāvokļa noteikšanā, jo tie ir cieši saistīti ar prestižu, autoritāti, izglītības līmeni, organizatoriskām prasmēm vai varu. Autores patstāvīgi veiktais pētījums par vidusslāņa noteikšanas kritērijiem liecina, ka vidusslāņa identificēšanā biežāk par citiem kritērijiem ieteicams izmantot tādas rādītājus kā ienākumi, izglītība, ieņemamais amats un pašnovērtējums.

Autores veiktā pētījuma „Vidusslāņa noteikšanas kritēriji” **mērķis** ir analizēt vidusslāņa apzināšanas un novērtēšanas iespējas, nosakot atbilstošāko kritēriju kopumu, kas raksturīgs Latvijas situācijai, kā arī iezīmēt raksturīgāko problēmu loku vidusslāņa noteikšanas procesā.

Pētījuma mērķa sasniegšanai autore ir izvirzījusi vairākus **uzdevumus**:

- 1) konkretizēt vidusslāņa jēdzienu atbilstoši Latvijas specifiskajai attīstības gaitai;
- 2) atlasīt atbilstošāko kritēriju kopumu, pamatojot to piemērotību un izmantošanas iespējas vidusslāņa noteikšanā;
- 3) novērtēt Latvijas iedzīvotāju ekonomiskās noslāņošanās raksturīgākās tendences un būtiskākās atšķirības dažādos aspektos, fiksējot to faktoru kopumu, kas kavē vidusslāņa kā aktīva ekonomiskā subjekta veidošanos.

Lai padziļināti izprastu iespējas apzināt un novērtēt vidusslāņa jēdziena specifisko saturu un šī sociālā kopuma novērtēšanas iespējas, autore izmantojusi vispārpieņemtās ekonomikas zinātnes **pētījuma metodes**, tai skaitā

- zinātniskās literatūras kvalitatīvās pētīšanas metodes;
- padziļinātas intervijas ar ekspertiem un profesionāļiem (kopā 29), kuri ir Latvijas Universitātes mācībspēki vai strādā dažādās Latvijas Republikas ministrijās un to padotībā esošās iestādēs (intervijā analizēti 3 jautājumu bloki – vidusslāņa jēdziens ekspertu vērtējumā, vidusslāni raksturojošo kritēriju izvēle un pašreizējais vidusslāņa raksturojums Latvijā no dažādiem aspektiem);
- ekspertu intervijās iegūto datu kvalitatīvās pētīšanas metodes (loģiskā un grafiskā analīze) un kvantitatīvās pētīšanas metodes (salīdzināšana, grupēšana, centrālās tendences, variācijas un korelācijas rādītāju aprēķins, divpakāpju krostabulācija).

Eksperimentālo aprēķinu veikšanā autore izmantojusi datorprogrammas *Ms Excel* un *SPSS 11.0*.

Vidusslāņa jēdziens ekspertu vērtējumā

Sociālās hierarhijas un to definīcijas dažādās valstīs atšķiras. Tā kā vidusslāni ir iespējams definēt, izmantojot daudzas pazīmes, piemēram, indivīda ekonomisko statusu un finanšu kritērijus, prestižu un varas līmeni, rādītājus, kas raksturo dzīvesveidu un patērētāju uzvedību (4, 7, 8), dažādi pētnieki šim terminam piešķir atšķirīgu nozīmi. Neatkarīgi no zinātniskās pieejas visbiežāk tiek izmantots iepriekš minētais finansiālais aspekts un tādi raksturojošie rādītāji kā ienākumi, patēriņš, materiālās vērtības u. c., pēc kuriem nosaka indivīda vietu sociālajā hierarhijā. Papildus finanšu rādītājiem tiek analizēti dažāda veida sociālie faktori – izglītība, profesija vai nodarbošanās veids, kultūras statuss, vērtību kopums utt. Ekonomikas zinātnes literatūrā visbiežāk ar vidusslāni apzīmē vai nu ekonomikas un kultūras ziņā sadrumstalotu indivīdu grupu, kas vienā sociālajā kopumā apvieno visus indivīdus, kuri nav ne bagāti, ne nābagi, vai arī tos ekonomikas subjektus, kuru būtība atbilst tipiskajam vidusslāņa dzīvesveidam (2). Atbilstoši šai definīcijai vidusslāni veido pēc profesijas, uzvedības un citām raksturojošām pazīmēm atšķirīgi indivīdi, kas

- finansiālā ziņā ir relatīvi stabils sociālais kopums;
- domā par savu nākotni, to saistot ne tikai ar uzkrājumiem, bet arī izglītību, kas nodrošina ne tikai stabilitāti darba tirgū, bet arī augšupejošas mobilitātes iespējas;
- veic ne tikai patēriņa, bet arī sociālā starpnieka, tehnoloģiskā un sociālekonomiskā progresa aģenta funkciju, kas ir īpaši svarīgs faktors valsts sociālās un ekonomiskās politikas veidošanā.

Socioloģijā ar vidusslāni apzīmē to sabiedrības daļu, kas pēc sava sociālā statusa atrodas starp elīti un strādnieku šķiru, par galveno raksturojošo pazīmi pieņemot indivīda nodarbošanos. Lielākajā daļā sociologu radīto definīciju sastopamas atsauces uz M. Vēberu (*Weber*), pēc kura vidusslānis tiek definēts, pievēršot uzmanību ne tikai ienākumiem un cita veida bagātībai, bet arī profesijai, izglītībai un politiskajai varai. Tieši izglītība tiek uzskatīta par galveno ieejas barjeru šajā labklājības grupā, izglītība nosaka vidusslāņa imunitāti pret ekonomiskās situācijas pasliktināšanos un nodrošina vidusslānim raksturīgu dzīvesveidu.

Pašlaik lielākajā daļā valstu (piemēram, ASV, Krievijā, Latvijā u. c.) neeksistē oficiāli noteiktas vidusslāņa definīcijas, tāpēc vidusslāņa esamību un tā apjomu vērtē, izmantojot vairākus ar ienākumu sadali un ienākumu nevienlīdzību saistītus atvasinātus rādītājus, piemēram, Džini koeficientu, kvintīļu vai decīļu daļas attiecību, Teila nevienlīdzības indeksu u. c. Arī autore veiktās ekspertu intervijas rezultāti parāda, ka aptaujāto speciālistu domas jautājumā par vidusslāņa jēdzienu dalās. Turklāt pamatā atšķirības ir meklējamas pieejā, kā vidusslānis tiek definēts, proti, no statistikas, filozofijas vai socioloģijas viedokļa.

1) Statistikas pieejā vidusslānis definēts kā iedzīvotāju grupa, kas pēc ienākumiem atrodas pa vidu, drīzāk ap mediānu. Atkarībā no valsts attīstības līmeņa vidusslānis var atbilst 2., 3. un 4. kvintīlei vai 3. un 4. kvintīlei, kas norāda, ka vidusslāņa pārstāvim ir stabili ienākumi, augsts izglītības līmenis un specifiska profesionālā piederība.

Taču, tā kā ienākumi ir ļoti jutīgs rādītājs, jo tā izlietojumu var ietekmēt dažādas dzīvesveidu raksturojošās prioritātes, visdrīzāk vidusslānis ir jāvērtē no patēriņa viedokļa, raksturojot šo indivīdu iespējas atļauties vidusslāņa dzīvesveidam atbilstošās vajadzības, tai skaitā apmierināt intelektuālās vajadzības, normāli strādājot. No statistikas viedokļa mēģinot noteikt kaut kādas vidusslāni raksturojošās robežas, eksperti iesaka uzmanību pievērst vairākiem lielumiem:

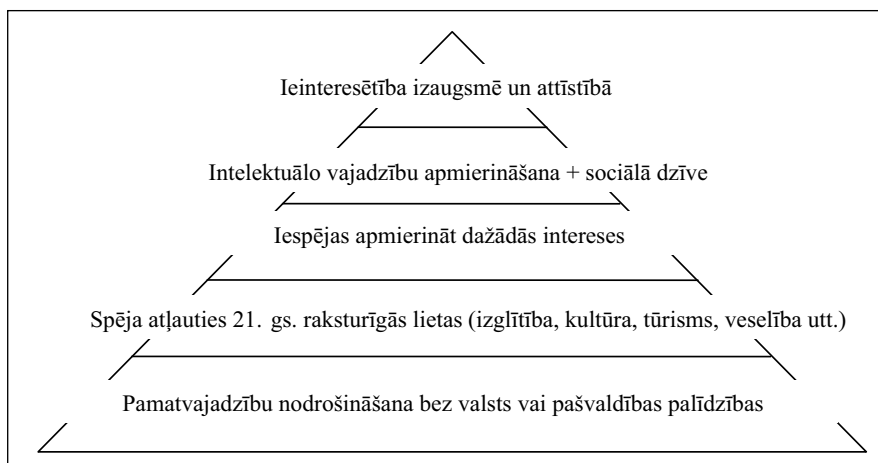
- vērtēt mājsaimniecības *izdevumus pārtikas iegādei* (Latvijas specifiskajos apstākļos, kad vidusslānis tikai veidojas, šiem izdevumiem normāli nevajadzētu pārsniegt 40% no mājsaimniecību kopējā budžeta);
- *ienākumus* uz 1 mājsaimniecības locekli *salīdzināt ar valstī noteikto minimālo mēnešalgū*;

- *ienākumus* uz 1 mājsaimniecības locekli *salīdzināt ar vidējo algu valstī*, kur attiecīgi vidējiem ienākumiem uz 1 ģimenes locekli vajadzētu būt augstākiem par valstī esošo vidējo algu, bet zemākiem par augstākās kvintiles ienākumiem;
- absolūtā izteiksmē *ienākumus salīdzināt ar iztikas minimumu*.

Kaut arī eksperti ir piedāvājuši vairākus risinājumus, nopietnus šķēršļus vidusslāņa apjoma noteikšanā rada ne tikai pastāvošās grūtības ienākumu robežu noteikšanas procesā, bet arī šī jēdziena izpratnes trūkums. Problēmas ticamu datu iegūšanā rada indivīdu nevēlēšanās piedalīties aptaujās, kas nozīmē, ka oficiālie statistikas dati, piemēram, par sociāli apdrošināto personu sadalījumu pēc apdrošināšanas algas lieluma, ir tikai minējumi.

2) **Filozofiskajā pieejā** no jēdzieniskā viedokļa par vidusslāni uzskatīti tie indivīdi, kas savā ikdienas patēriņā var atļauties ne tikai eksistences nodrošināšanai nepieciešamo preču un pakalpojumu iegādi, bet arī atbilstoši savām interesēm attiecīgu vajadzību apmierināšanu. Tādēļ visbiežāk vidusslāņa jēdziens tiek saistīts ar nosacīti augstu inteliģences līmeni, kas nosaka šo indivīdu prasības pēc noteiktiem izdevumiem (grāmatām, kultūras pasākumiem, izglītīšanu) un visbiežāk ir iemesls naudas disproporcijai starp ienākumiem un izdevumiem.

No vajadzību definēšanas viedokļa vidusslāni raksturojošās pazīmes var attēlot grafiski, atspoguļojot to veidojošās komponentes pēc svarīguma (sk. 1. att.).

1. attēls. **Vidusslāni raksturojošās pazīmes pēc to svarīguma.** Autore veidots attēls, izmantojot ekspertu intervijas „Vidusslāņa noteikšanas kritēriji” rezultātus.

Describing Features of Middle-class, Classified by Its Significance

No 1. attēlā apkopotajām vidusslāni raksturojošām pazīmēm redzams, ka lielā mērā tās atbilst Maslova piramīdas principam. Izmantojot filozofisko pieeju, var secināt, ka vidusslānis spēj

- uzturēt sevi un savu ģimeni atbilstoši mūsdienu sabiedrības prasībām;
- uzkrāt zināmu naudas summu, lai saglabātu zināmu labklājības līmeni nākotnē;
- tērēt naudu vai ieguldīt līdzekļus savai un savas ģimenes attīstībai.

3) **Socioloģijas pieejā** vidusslānis uztverts kā jēdziens ar specifisku saturu, jo tas var apzīmēt gan sabiedrības slāņojuma vidu, kur svarīgi ir ne tikai ienākumi, bet arī dzīves

līmenis, izglītība, profesija un citas sociāli nozīmīgas pazīmes, gan klasisko buržuā, kas ir ekonomiski stabils veidojums, drošs par savu nākotni un stabils pašlaik. Atsevišķi var nošķirt vidusslāņa kā mietpilsoniska veidojuma lomu un mediatora starp augstākajiem un zemākajiem sabiedrības slāņiem funkciju, kas darbojas, ja minētais sociālais kopums ir skaitliski liels.

Lai arī daži autores aptaujātie sociologi domā, ka šķiras pakāpeniski izzūd, autore uzskata, ka sabiedrība jebkurā gadījumā iedalīsies un būs marginālākas grupas ar mazākām iespējām. Turklāt no ekonomikas viedokļa par sabiedrības dalījumu slāņos ir svarīgi runāt vairāku iemeslu dēļ. Pirmkārt, tas ir būtiski *dažādās zinātniskās pieejās*, ja situācija tiek analizēta makrolīmenī, kā arī statistikas mērķiem, analizējot sociālo mobilitāti, nevienlīdzību izglītības jomā, kultūras patēriņu u. c. jautājumus. Otrkārt, *analizējot nodokļu sistēmu un nodokļu politikas adekvātumu*, kur kritēriji, pēc kuriem varētu veikt sabiedrības dalījumu slāņos, ir vajadzīgi gan sociālajai palīdzībai, nosakot minimālo sliekšni, līdz kuram valstij būtu jāpalīdz, gan arī sliekšņa noteikšanai progresīvās nodokļu likmes gadījumā. Treškārt, *izstrādājot specifisku indivīdu dalījumu dažādās institūcijās*, kad indivīdu dalījums slāņos notiek pēc risku nošķiršanas principa. Piektkārt, *izstrādājot valsts politiku, tai skaitā atbalsta politiku*.

Izmantojot kādu no iepriekš analizētajām pieejām, pašreiz vidusslāni Latvijā ir grūti definēt, izņemot, ja skaidri tiek noteikts ienākumu līmenis, taču tas ir mehāniski radīts dalījums. Vairāki varianti var tikt piedāvāti, nosakot iespējamās ienākumu robežas atbilstoši vidusslāņa prasībām. Tā var būt atrašanās starp divām ienākumu robežām, t. i., augstāk par iztikas minimumu, bet zemāk par to patēriņa grupu, kas grib un spēj iegādāties ekskluzīvas preces. Tā var būt konkrēta ienākumu summa uz 1 māsaimniecības locekli mēnesī, kas, pēc ekspertu domām, varētu būt robežās no 300 līdz 1000 latiem. Tā kā nacionālā līmenī vidusslānis nav definēts, pašlaik par vidusslāni visdrīzāk tiek uzskatīti tie indivīdi, kuri iedzīvotāju sadalījumā pēc ienākumiem atrodas pa vidu un

- kuri ir *droši par savu nākotni* un jūtas stabili, jo šiem indivīdiem ir iespējas veidot uzkrājumus, plānot, atļauties kredītus uz daudziem gadiem;
- kuriem ir *personības izaugsmes iespējas*;
- kuriem ir iespējas atvēlēt izdevumus arī kultūras vajadzībām (sakarīt ar Maslova piramīdas komponentēm), ir *zināms inteliģences līmenis*, kas ne vienmēr ir proporcionāls ienākumiem un bieži atkarīgs no nozares, kurā indivīds strādā.

Salīdzinājumā ar tipisko Rietumu vidusslāņa pārstāvi atšķirības ir saskatāmas vairākos būtiskos aspektos. Pirmkārt, tā ir citādāka sabiedrības izpratne par vidusslāni, ko nosaka mazā pieredze un fundamentālo dzīves vērtību – darbs, izglītība un ģimene –, nozīmīgums. Otrkārt, ienākumu līmenis un tam pakārtotās uzkrāšanas iespējas bieži vien ir nesalīdzināmi lielumi būtiski atšķirīgās valsts labklājības pakāpes dēļ. Treškārt, atšķiras kā izdevumu kopums, tā izdevumu centrēšanas virzieni, kas atkarīgi no laika perioda, kurā indivīds ir iegājis šajā slānī. Ceturtkārt, būtiski atšķirīga ir izveidojusies situācija ar sociālo garantiju un medicīnisko pakalpojumu pieejamību, kas ir viens no galvenajiem Latvijas vidusslāni apdraudošajiem faktoriem un galvenais iemesls nedrošākai pārliecībai par nākotni. Piektkārt, atšķiras kā dzīves līmenis, tā dzīves standarts un iespējas, jo vidusslāņa pārstāvim Latvijā ir jāstrādā daudz vairāk salīdzinājumā ar tipisko vidusslāņa pārstāvi Rietumos, tāpēc iespējas sevi attīstīt ir mazākas, kaut arī viss ir pieejams. Sestkārt, vidusslāņa loma un kvalitāte nevar tikt novērtēta kā līdzvērtīga, jo patlaban Latvijā esošais vidusslānis izjūt šķiriskās apziņas trūkumu, aktīvi neiesaistās politikā, izglītību neatzīst par vērtību, savukārt mantu kultu nenomaina ar citām vienojošām vērtībām. Iepriekš nosaukto atšķirību pamatā ir vairāki būtiski iemesli:

- 1) *pastāvošā situācija valstī*, t. i., vāji attīstītā uzņēmējdarbība, neskaidrā inspekciju darbība, daudzie pastāvošie riski, nepilnības likumdošanā, inflācija, zemās algas, valsts nespēja cīnīties ar zemajiem ekonomiskajiem rādītājiem;

- 2) *valsts nabadzība* un attiecīgi *mazie budžeta ieņēmumi*, kas Latvijas vidusslāņa pārstāvjiem liek būt aktīvākiem;
- 3) *valsts relatīvi mazā pieredze*, kas saistāma ar stabilitātes apdraudētību, kad indivīdi nejutās savās pozīcijās droši, t. i., zaudējot ienākumus vai darbu, nav garantijas, ka indivīds vidusslānī arī paliks, jo nav ne uzkrājumu, ne īpašumu no iepriekšējām paaudzēm, kas spētu garantēt stabilu vietu sabiedrības hierarhijā.

Tā kā ekspertu viedokļi par vidusslāņa jēdzienu dalās, turklāt sociālekonomiskās noslāņošanās tendenču atspoguļošanai tiek izmantoti dažādi rādītāji, darba turpinājumā sīkāk analizēta atšķirīgu kvantitatīvo un kvalitatīvo rādītāju piemērotība vidusslāņa dažādo aspektu novērtēšanā.

Kvantitatīvo un kvalitatīvo rādītāju piemērotība vidusslāņa noteikšanas procesā

Sabiedrības sociālās noslāņošanās analīzes veikšanā ir izmantojamas dažādas metodes. Indivīdu sociālo noslāņošanos var mērīt, izmantojot gan ekonomiskus rādītājus, konkrētāk, ienākumus un materiālās vērtības, gan tādus dzīves stila raksturojošus rādītājus kā brīvā laika pavadīšana un patēriņš, gan dažādus sociālos rādītājus (3). Ja vidusslāni definē no ekonomikas viedokļa, tā raksturošanā tiek izmantoti tādi kvantitatīva rakstura kritēriji kā ienākumi vai materiālās vērtības, kas būtībā nosaka vidusslāņa atbilstību vidējai ienākumu grupai (9). Savukārt sociologi, definējot vidusslāni, vērtē gan pašnovērtējumu, gan indivīdu sociāli profesionālo statusu, par vidusslāni uzskatot labi izglītos un ekonomiski aktīvos sabiedrības dalībniekus, kur nozīmīgi ir tādi raksturojošie parametri kā augstākā izglītība, regulāra nodarbinātība, garīgs darbs un vadošs amats (5). Katrā no iepriekš nosauktajām piecām indivīda piederība sociālajam slānim analizēta, izmantojot būtiski svarīgus un argumentētus kritērijus. Taču jāņem vērā, ka vidusslāni nevar analizēt, izmantojot tikai vienu būtiskāko pazīmi. To raksturo virkne raksturīgāko īpašību, tai skaitā materiālie resursi, t. i., ienākumu līmenis, kas nosaka izdevumu struktūru un patēriņu, uzkrājumus un mantisko stāvokli; nemateriālie resursi, t. i., izglītības līmenis, arodkvalifikācija, nodarbošanās; sociālā labklājība vai pašnovērtējums.

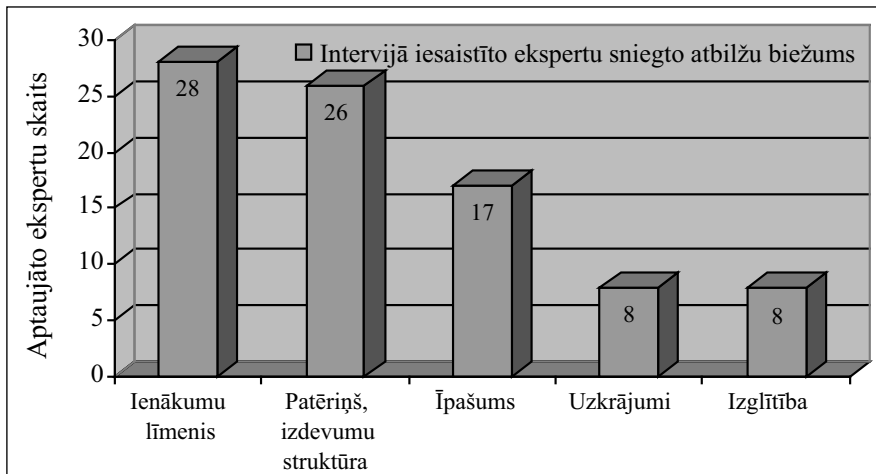
Kaut arī ekspertu viedokļi par vidusslāni raksturojošo kritēriju izvēli atšķiras, visbiežāk tiek analizēti tādi vidusslāņa drošību un stabilitāti raksturojošie rādītāji kā ienākumi, mājklois, izglītība, īpašumi, arī veselības apdrošināšana (6). Arī aptaujātie speciālisti ir diezgan vienprātīgi iespējamo kvantitatīvo kritēriju izvēlē. Visbiežāk minēto kvantitatīvo rādītāju sadalījums ir redzams 2. attēlā.

2. attēlā apkopotie kvantitatīvie kritēriji, pēc autores domām, ļauj novērtēt ne tikai to indivīdu kopumu, kas atbilst vidusslāņa raksturojumam, bet faktiski dod iespēju novērtēt, cik droši vai apdraudēti notiek šī statusa saglabāšana.

Ienākumi ir vienīgais reālais rādītājs, kas kopā ar patēriņa struktūras rādītāju uz kaut ko norāda, lai gan šī rādītāja objektivitātes pakāpe ir zema. Izvērstāku gradāciju pa līmeņiem varētu dot ienākumu sasaistīšana ar iztikas minimumu.

Patēriņš un izdevumu struktūra, arī ienākumu un patēriņa attiecība adekvātā veidā atspoguļo indivīdu materiālās labklājības līmeni apstākļos, kad pieaug ienākumu gūšanas iespējas no dažādiem avotiem, tāpat kā tendence slēpt ienākumus. Ne visai pamatotās ekonomikas apstākļos tieši patēriņš ir atbilstošāks rādītājs, jo ēnu ekonomikas dēļ ienākumu uzskaitē ir aptuvena.

Īpašums ir visai nosacīts rādītājs, jo arī pirmajai kvintilei var piederēt īpašumi, tāpēc šāda rādītāja izmantošana nošķirti no pārējiem rādītājiem var uzrādīt pārlieku labu situāciju vai arī var mazināt vidusslāņa drošību. Lai gan tradicionāli īpašums ir bijusi viena no pazīmēm indivīda attiecināšanai uz vidusslāni, mūsdienu tirgus apstākļos šis rādītājs var kļūt par aizvien

2. attēls. **Ekspertu visbiežāk minētie vidusslāņa novērtēšanas kvantitatīvie rādītāji**
(pēc autores aprēķiniem)

Experts' Most Often Mentioned Quantitative Criteria for Middle-class determination

riskantāku faktoru finansiālās stabilitātes nodrošināšanā. Pamatā tas ir izskaidrojams ar mājokļa cenu celšanos un mazākām iespējām to iegādāties salīdzinājumā ar iepriekšējo laika periodu.

Uzkrājumi ir nozīmīgs materiālo aktīvu veids, kas tradicionāli ir bijis viens no rādītājiem indivīda attiecināšanai uz vidusslāni, jo uzkrājumi dažādu ekonomisko krīžu laikā uz zināmu laika periodu var saglabāt indivīda līdzšinējo labklājības līmeni. No finanšu viedokļa principiāli svarīga ir ne tikai uzkrājumu summa, bet arī to uzglabāšanas forma.

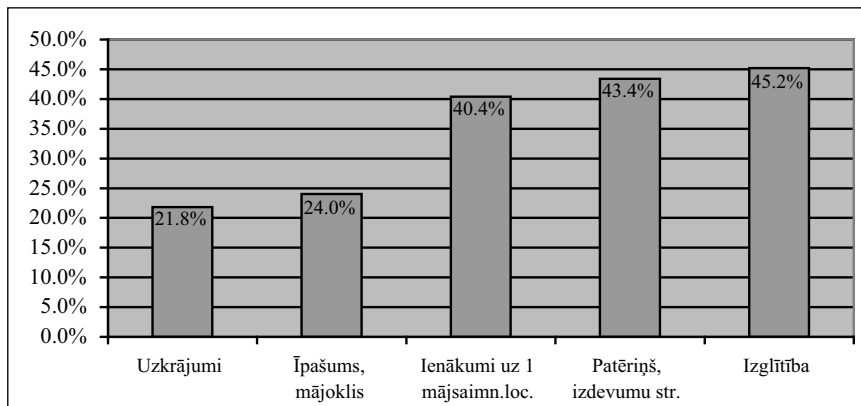
Izglītība, turklāt augstāks izglītības līmenis teorētiski nozīmē augstākus ienākumus. Lieklākas iespējas nopelnīt nozīmē augstāku materiālo labklājību un iespējas nodrošināt atbilstošu dzīves līmeni, garantējot vidusslānim raksturīgu drošību.

Līdzīgi pieminēšanas biežumam sadalīts arī šo kvantitatīvo kritēriju svarīgums. Pirmajā vietā pēc svarīguma eksperti ierindojuši ienākumus, otrajā – patēriņu, trešajā – izglītību, ceturtajā – īpašumu, savukārt uzkrājumiem minēto piecu rādītāju grupā tiek piešķirta vismazākā nozīme.

Aprēķinot variācijas koeficientus visbiežāk minētajiem kvantitatīvajiem rādītājiem, autore noskaidroja ekspertu viedokļu atšķirības šo rādītāju piemērotībā (sk. 3. att.).

Pēc 3. attēlā apkopotajiem aprēķiniem redzams, ka viedokļu atšķirības trīs visbiežāk minēto kvantitatīvo kritēriju piemērotībā ir diezgan nozīmīgas, t. i., apmēram 40%. Mazākās atšķirības ir tādiem kritērijiem kā uzkrājumi (22%) un īpašums (24%).

Interesantas tendences parādās ar krostabulācijas metodi iegūtajos rezultātos, ar kuras palīdzību tika noskaidrota starp nozīmīgākajiem kvantitatīvajiem rādītājiem pastāvošā saistība. Cieša saistība ir novērojama tādiem rādītāju pāriem kā ienākumi un patēriņš, ienākumi un īpašums, patēriņš un īpašums, kas norāda uz abu rādītāju būtiskumu. Vidusslāņa noteikšanas prioritāšu vērtējuma analizē, izmantojot neparametriskos korelācijas rādītājus, Kendela un Spīrmena korelācijas koeficientus, tika noskaidrots, kuri no ekspertu piedāvātajiem rādītājiem vērtību skalā ir saistīti. Aprēķinot sakarības ciešuma rādītājus, noskaidrojās, ka visciešākā

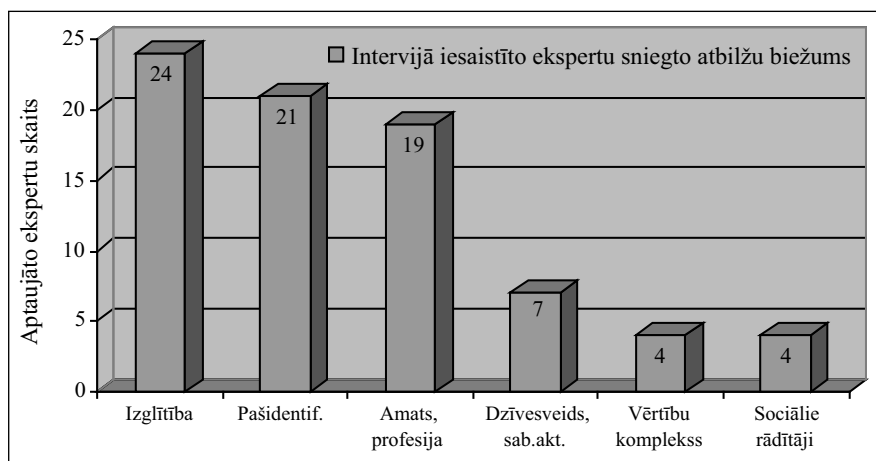
3. attēls. Viedokļu atšķirības kvantitatīvo rādītāju piemērotībā (variācijas koeficients, %)

(Pēc autores aprēķiniem)

Diverse Opinions about the Adequacy of Quantitative Criteria (Coefficient of Variation, %)

sakarība atbildēs (jeb prioritātēs) ir starp ienākumiem un izglītību ($r = -0,745$). Taču jāatzīmē, ka šī sakarība ir pretēja, t. i., jo svarīgāka nozīme ir ienākumiem, jo mazāka nozīme ir izglītībai. Nozīmīga sakarība ir saskatāma starp ienākumiem un patēriņa struktūru ($r = -0,512$), kā arī starp īpašumu un patēriņu ($r = -0,611$), turklāt arī šajos gadījumos sakarība ir pretēja, t. i., ja ienākumi ir nozīmīgi, tad izdevumu struktūra un īpašums nav būtiski.

Pēc līdzīgas shēmas tika noskaidroti un analizēti kvalitatīvie rādītāji. Visbiežāk minētie kvalitatīvie rādītāji, kuri ir izmantojami vidusslāņa identificēšanā, ir apkopoti 4. attēlā.

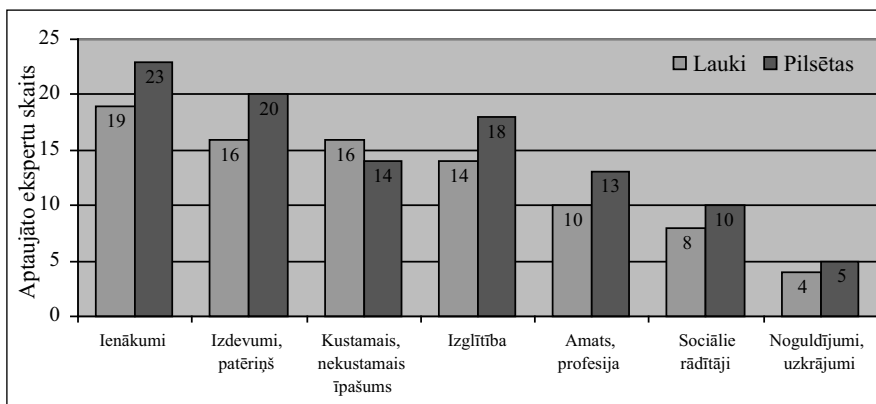
4. attēls. Ekspertu visbiežāk minētie vidusslāņa novērtēšanas kvalitatīvie rādītāji

Experts' Most Often Mentioned Qualitative Criteria for Middle-class Assessment

Lai arī ekspertu attieksme pret tādiem kvalitatīviem rādītājiem kā izglītība, amats vai profesija, arī pašnovērtējums ir skeptiska, visbiežāk tieši šie rādītāji atzīti par piemērotākajiem

vidusslāņa noteikšanā. Arī aprēķinātie variācijas koeficienti uzrāda vismazākās (lai gan nozīmīgas, t. i., 50% līdz 70% robežās) viedokļu atšķirības šo rādītāju piemērotībā. Veiktie sakarības ciešuma aprēķini (līdzīgi kā krostabulācijas rezultāti) liecina par augstu korelācijas līmeni starp izglītības un amata rādītājiem ($r = 0,629$). Vidēji cieša sakarība no pārējo ekspertu piedāvāto kvalitatīvo rādītāju kopuma tika novērota starp tādiem rādītājiem kā izglītība un apmierinātība ($r = -0,596$), pašnovērtējums un vecums, pašnovērtējums un ģimenes struktūra (abos gadījumos $r = -0,441$). Pirmajā gadījumā korelācijas koeficienta negatīvā zīme norāda uz to, ka, izglītību atzīstot par nozīmīgu prioritāti vidusslāņa noteikšanā, apmierinātībai ir maza nozīme. Arī ģimenes struktūru un indivīda vecumu atzīstot par prioritāru vērtību, pašnovērtējumam netiek piešķirta liela nozīme. Tātad, jo augstāka prioritāte tiek uzrādīta izglītībai un amatam, jo zemāka prioritāte ir apmierinātības rādītājam.

Nošķirti raksturojot situāciju pilsētās un laukos, ekspertu viedokļi par rādītāju piemērotību vidusslāņa noteikšanā dalās (sk. 5. att.).

5. attēls. Vidusslāni raksturojošo rādītāju salīdzinājums (pēc minēšanas biežuma), situācija pilsētās un laukos (pēc autores aprēķiniem)

Comparison of Middle-class Describing Indicators (by Frequency of Mentioned Times), Characterizing Situation in Urban and Rural Areas

Eksperti, kas uzskata, ka rādītājiem jābūt vieniem un tiem pašiem, pieļauj, ka ar metodoloģiskām korekcijām rādītāji būtu pielāgojami laukiem, jo laukos ir izteikti raksturīga mājas ražošana, kā arī ir raksturīga infrastruktūras vajadzību nepieciešamība, ko absolūtos skaitļos ar situāciju pilsētās nevar salīdzināt. Neapšaubāmi, laukos atšķiras ienākumu gūšanas veids, arī izdevumu struktūra un dzīves kvalitāte, taču citādi ir grūti pamatot citu rādītāju nepieciešamību vidusslāņa un citu labklājības grupu noteikšanā. Aprēķinātie variācijas koeficienti, kas parāda starp ekspertiem pastāvošās viedokļu atšķirības, liecina, ka par visiem 5. attēlā atspoguļotajiem rādītājiem viedokļu atšķirības ir diezgan nozīmīgas. Mazākās atšķirības ir ienākumu un izdevumu rādītājam. Par interesantu sakarību liecina izglītības un kustamā, nekustamā īpašuma rādītāji, kas ekspertu vērtējumā atšķiras gan pēc nozīmības, gan vienprātības līmeņa šo rādītāju piemērotībā. Eksperti, kuri uzskata, ka rādītājiem jābūt tiem pašiem, tikai atšķirīgi jānosaka to līmeņi, galvenokārt to pamato ar pastāvošajām pilsētu un lauku vides atšķirībām jau pašā struktūrā. Eksperti, kuri ir pārliecināti, ka rādītājiem jābūt dažādiem, īpaši uzsver būtiski atšķirīgo apstākļu izveidošanos laukos, kur indivīdu skaits, kas pretendē uz vidusslāni, ir mazāks, tāpat mazākas ir iespējas kļūt par šo vidusslāni; kur nepieciešams vairāk naudas,

lai varētu iegūt to pašu, ko pilsētā; kur ir salīdzinoši mazāk finansiālo iespēju salīdzinājumā ar pilsētām utt.

Bez minētajiem kvantitatīva un kvalitatīva rakstura rādītājiem, kuri pēc ekspertu vērtējuma nav precīzi, jāveido šo rādītāju precizējošie indikatori. Hipotētiski tiek piedāvāts analizēt dažādus specifiskus rādītājus – kultūras vērtības un kultūras patēriņu, politisko lomu, dažādus dzīvesveidu raksturojošus rādītājus utt. Situācijas detalizētai izpētei indivīdi jādalā pēc vecuma grupām, ņemot vērā indivīdu iepriekšējo vēsturi, t. i., ģimenes nodrošinājumu utt.

Latvijas iedzīvotāju ekonomiskās noslāņošanās raksturīgākās tendences, pastāvošās problēmas vidusslāņa veidošanās procesā un nākotnes prognozes izklāstītas darba turpinājumā.

Vidusslāņa raksturojums Latvijā un tā īpatnības dažādos aspektos

Apkopojot ekspertu viedokļus jautājumā par saskatītajām īpatnībām un būtiskākajām atšķirībām, vidusslāni raksturojot dažādos aspektos, t. i., nošķirti aplūkojot pilsētu un lauku vidi, Latviju salīdzinot ar pārējām Baltijas valstīm, tika iegūti visai atšķirīgi viedokļi un nākotnes prognožu vērtējums.

Vidusslānis pilsētās un laukos

Raksturojot vidusslāni un tā struktūru atsevišķi pilsētās un laukos, 96% aptaujāto ekspertu atzīst, ka atšķirības starp šīm teritoriālajām vienībām pastāv, turklāt tās var skatīt procentuālā izteiksmē un dzīves modeļu saistībā. Laukos relatīvi ļoti liela ir tā iedzīvotāju daļa, kas atrodas zem vidusslāņa. Pilsētās situācija ir labāka, tāpat tuvāk pilsētu centriem ir lielākas attīstības iespējas, tāpēc gan absolūtos skaitļos, gan īpatsvara ziņā pilsētnieku vidusslānī ir vairāk. Šāda tendence pieaug vairāku iemeslu dēļ. Pirmkārt, lauksaimniecībā pēdējo 15 gadu laikā novērojamā lielā krituma, kā arī darba meklējumu un iespēju dažādību dēļ, kad liela daļa indivīdu izvēlas dzīvot pilsētās. Otrkārt, demogrāfiskās situācijas dēļ, kad īpaši aktuāla kļūst iedzīvotāju novecošanās problēma un arvien izteiktāka kļūst jauniešu vēlme pārcelties uz pilsētām. Treškārt, nevienmērīgas reģionālās attīstības un ekonomisko aktivitāti ierobežojošo faktoru dēļ, kad aktuāls ir jautājums par ceļiem, izglītības līmeni, lauku transformācijas procesu utt. Vērtējot nākotnes prognozes par izveidojušos situāciju Latvijā, kad lauki attīstās nošķirti no pilsētām, parādās divi pretēji viedokļi. 71% aptaujāto ekspertu atzīst, ka pastāvošās atšķirības starp pilsētām un laukiem saglabāsies, jo videi ir ļoti liela ietekme. Faktiski tas ir modelis, pēc kāda norit laukos dzīvojošo indivīdu dzīve, un tas nevar mainīties, jo tāds ir viņu dzīves stils. Bez pietiekami straujās urbanizācijas ir novērojams arī Džini indeksa tāds kā sastingums, kas norāda, ka pašreizējais atšķirību līmenis varētu saglabāties. Pārējie 29% aptaujāto ekspertu pieļauj, ka pašlaik pastāvošās atšķirības starp pilsētām un laukiem izlīdzināsies, taču ne tuvākajā laikā. Lauki pietuvināsies pilsētām un pastāvošās atšķirības samazināsies ar nosacījumu, ja uzlabosies infrastruktūra. Tieši infrastruktūras pieejamības trūkums pašlaik ir viens no galvenajiem pastāvošo lielo asimetriju iemesliem. Pozitīvas izmaiņas lauku un pilsētu konverģencei varētu dot 2007.–2013. gada Eiropas Savienības budžeta tērēšanas iespējas, kā arī Eiropas struktūrfondu līdzekļi, taču ar noteikumu, ja tos pareizi izmanto.

Vidusslāņa raksturojums Baltijas valstīs

Arī par sociālekonomisko noslāņošanos Baltijas valstīs viedokļi dalās. Gandrīz trešdaļa (28%) ekspertu atzīst, ka sociālekonomiskās diferenciacijas procesi Baltijas valstīs noris ļoti līdzīgi, problēmas ir vienādas, turklāt nav saskatāmas nekādas būtiskas izmaiņas. Pārējie 72% aptaujāto uzskata, ka Baltijas valstu diferenciacijas process noris atšķirīgi, un pieļauj, ka

vidusslāņa materiālās labklājības līmenis Igaunijā ir augstāks, par ko liecina vidējās algas un pārējie labklājības rādītāji. Savukārt situācija Latvijā līdzinās situācijai Lietuvā. Lietuvā vidusslānis veidojas straujāk, turpretim Igaunijā attīstības stadija jau ir noieta. Izsakot nākotnes prognozes par Latvijas attīstības iespējām, 69% ekspertu pieļauj, ka līdzšinējās atšķirības saglabāsies vairāku iemeslu dēļ. Pirmkārt, Latvijā nav vērojama homogēna attīstības gaita, t. i., pilsētām un laukiem ir monocentriska attīstība. Otrkārt, korupcija un sabiedrisko resursu sadales nonākšana atsevišķu indivīdu rokās joprojām veicina polarizācijas procesu veidošanos. Treškārt, pārejas perioda kritiens salīdzinājumā ar pārējām Baltijas valstīm Latvijā ir bijis smagāks, kas attiecīgi ietekmējis sabiedrības slāņu veidošanos. Ceturtkārt, pašlaik vērojams konsekventas darbības trūkums. Piektkārt, situācijas izveidošanās, kad pelēkā ekonomika tiek uzskatīta par normālu parādību. Latvijā pašlaik vidusslānim tradicionāli piedēvētās funkcijas traucē veikt vairāki faktori:

- vidusslāņa pārstāvju skaitliski mazais apjoms, ko kavē koordinētas un saskaņotas valdības politikas, kā arī vīzijas trūkums par vidusslāņa veidošanas iespējām;
- labklājības zemais līmenis un politiķu vēlme paātrināt sociālekonomiskos procesus, kuriem faktiski jāattīstās pakāpeniski;
- ierobežojumi uzņēmējdarbībā un ar tiem saistītie riski;
- neorganizētība, savstarpēji nesaskaņota darbība un ilgtermiņa redzējuma trūkums, ko daļēji iespējams izskaidrot ar drošības trūkumu par nākotni;
- tradīciju, pilsoniskās un šķiriskās apziņas trūkums, kas sekmē deformētas vērtību skalas izveidošanos.

Lai sekmētu vidusslāņa kvantitatīvo pieaugumu, jāveic virkne pasākumu. Pirmkārt, *jāuzlabo ekonomiskā situācija valstī*, veicinot ekonomikas izaugsmi un ilgtspējīgu tautsaimniecības attīstību, kas paaugstinātu cilvēku drošību (izstrādājot labvēlīgu nodokļu politiku, pārdomātu un līdzsvarotu valsts sociālo politiku, pārdomātu un finansiāli labi nodrošinātu lauksaimniecības politiku utt.). Otrkārt, *jāceļ vispārējā iedzīvotāju labklājība*, kas jāsaista ar ekonomiskās aktivitātes paaugstināšanu dažādās jomās, ienākumu paaugstināšanu un inflācijas samazināšanu, iespējām labi apgūt un izmantot ES struktūrfondu un programmu līdzekļus dažādās sfērās. Treškārt, *jāveido uz vidusslāņa attīstību vērsta valdības politika*, t. i., jāveic nodokļu politikas liberalizācija un nodokļu samazināšana, jāveicina uzņēmējdarbība, jāstimulē pilsoniskas sabiedrības veidošanās.

Secinājumi

Apkopojot pētījuma rezultātus, autore nonākusi pie šādiem secinājumiem:

1. Vidusslāņa termina nozīme var būt ļoti plaša. Šis jēdziens var tikt lietots gan pozitīvā nozīmē, apzīmējot tādu indivīdu, kas ir nepretenciozs, uzcītīgs un kontrastē ar elitāro augstāko slāni, gan negatīvi – apzīmējot privileģēto vidējās kārtas pārstāvi, kas cenšas līdzināties augstākā sabiedrības slāņa manierēm salīdzinājumā ar strādnieku šķirai (pēc socioloģijas pieejas) raksturīgajām pazīmēm.
2. Sociālā stratifikācija notiek, izmantojot virkni kritēriju – indivīda ekonomisko statusu un viņa vietu varas hierarhijā, izglītības līmeni, dzīvesveidu un prestižu. Lai gan šie kritēriji ir universāli un lietojami dažādos sabiedrības modeļos, pētījuma rezultāti liecina, ka Latvijas specifiskajos apstākļos vidusslāņa identificēšanā skaidri iezīmējas 6 rādītāju grupa: ienākumi, izdevumi, izglītība, amats, īpašums un sociālie rādītāji, t. sk. kultūras līmenis.
3. Pašlaik Latvijā izveidojies vidusslānis vēl nav uzskatāms par vienotu sociālo kopumu, jo papildus jau pastāvošajai diferenciācijai nozīmīgas atšķirības rodas starp aglomeratīvo pilsētu grupām un valsts provincēm, tādēļ Rīgas vidusslānis gan pēc dzīves līmeņa, gan nodarbinātības struktūras un citām pazīmēm visvairāk atbilst Rietumu vidusslāņa standartam.

4. Vidusslānis arvien izteiktāk vienā sociālajā kopumā apvieno dažādu sociālo slāņu pārstāvjus, veidojot jaunu vidējo labklājības grupu. Tā galvenokārt veidojas uz privātā sektora bāzes, kur apvienojas indivīdi, kas domā par savu nākotni, par prioritāti uzskatot ne tikai uzkrājumu veidošanu, bet arī izglītību, kas nodrošina kā augšupejošas mobilitātes iespējas, tā stabilitāti darba tirgū.
5. Kaut arī vērojams pakāpenisks vidusslāņa skaitliskais pieaugums, mainījies ir ne tikai šī sociālā slāņa sociāli profesionālais statuss, bet arī veicamo funkciju kopums. Turklāt Latvijai raksturīgs pēc kvantitatīviem rādītājiem izveidojies vidusslānis, visdrīzāk, ir gatavs atteikties no citām vērtībām materiālās labklājības nodrošināšanas labā.

Izmantotā literatūra

1. Bergman, M. M., Joye, D., Fux, B. Social Change, Mobility, and Inequality in Switzerland in the 1990s. *Swiss Journal of Sociology*, 2002, Vol. 28, Issue 2, p. 267–295.
2. Ehrenreich, B. *Fear of Falling: The Inner Life of the Middle Class*. New York: HarperCollins, 1989, 292 p.
3. Klāsons, G. *Šķiriskā pašidentifikācija Latvijā*. Marketing House 2004. gada pētījums. [Skatīts 26.06.2006.] Pieejams: <http://www.politika.lv/index.php?id=3330>
4. Maleva, T. M. *Middle Class in Russia: Quantitative and Qualitative Assessments*. Moscow: Bureau of Economic Analysis Foundation, 2000, 42 p.
5. UNDP *Human Development Report 2004 for the Russian Federation. Towards a Knowledge-based Society*. Ch. 3 – Economic Growth, Incomes and Social Differentiation. Moscow: VES MIR Publishers, 2004, 138 p.
6. Wheary, J. *Measuring the Middle. Assessing What It Takes to Be Middle Class*. NY: Demos, 2005, 19 p.
7. Авраамова, Е. М. Формирование среднего класса в России: определение, методология, количественные оценки. *Общественные науки и современность*, № 1, 2002, с. 17–24.
8. ИКСИ РАН (Российская академия наук Институт комплексных социальных исследований) *Российский средний класс: динамика изменений (1999–2003 г.г.)*. Аналитический доклад. Москва: ИКСИ, 2003. [Skatīts 09.05.2006.] Pieejams: http://www.fesmos.ru/Publikat/6_Medium%20klass2003/Sklass_rus_01.htm
9. Малеева, Т. М. (ред.) *Средние классы в России: экономические и социальные стратегии*. Москва: Гендальф, 2003, 506 с.

Summary

The interaction of diverse social groups, which differ one from another both in socio-economic interests and point of view, define the character of an economic system and its progress in various senses. Although the middle-class is generally seen as a factor for social, political and economic stability in a society and a driving force of its public and political activity, research results show that:

- in Latvia the specific circumstances of the institutional environment impede the formation process of a middle-class;
- the middle-class established during the reform period does not yet fulfil the traditional functions, which are performed by the existing middle-class in developed countries;
- the current middle-class in Latvia is undeveloped from a socio-economic and unstable from a socio-psychological point of view, and is not fully engaged in the political processes of the state.

Because in Latvia the middle-class is practically a non-investigated social aggregate, the author considers the most actual task to be an explanation of the assessment and evaluation of the possibilities of the middle-class, and the clarification of the reasons, which impede the process of middle-class formation, as well as the determination of the measures, which could promote the transformation of the current middle-class into an active subject of economic policy. In order to evaluate the specific content of middle-class concept, as well as the most appropriate characterizing criteria of this social group, in this article are examined experts' opinions in different aspects, which were obtained as a result of deep interviews.

Key words: *middle-class, quantitative and qualitative criteria for middle-class assessment, social strata, urban and rural areas.*

Administratīvā sloga noteikšanas metode Eiropas Savienībā *Measurement of Administrative Burden in the European Union*

Zane Medne

Finanšu ministrija

Smilšu iela 1, Rīga, LV-1919

e-pasts: Zane.Medne@fm.gov.lv

Lai veicinātu ekonomikas attīstību un valsts konkurētspēju, Eiropas Savienības dalībvalstis arvien lielāku uzmanību pievērš indivīdu iesaistei uzņēmējdarbībā.

Taču, kaut arī valstij ir jāsekmē uzņēmējdarbības attīstība, mūsdienās nav iedomājama situācija, kad saimnieciskā darbība attīstās un uzņēmēji darbojas pašplūsmā. Lai aizsargātu sabiedrības intereses un izvairītos no ekonomikas krīzēm, valsts nosaka prasības, kas uzņēmējiem ir jāievēro. Turklāt lielākajā daļā gadījumu valsts iestādes arī pārbauda, kā tās tiek izpildītas. Ar šādu reglamentāciju tiek, piemēram, vecināta godīga konkurence un aizsargātas patērētāju intereses. Taču bez šāda visnotaļ atbalstāma tiesiskā regulējuma pastāv arī tiesību aktu prasības, kas ne tikai uzņēmējus un indivīdus apgrūtina, bet kuru izpilde nav lietderīga un nedod labumu ne valstij, ne sabiedrībai kopumā – tā ir nevajadzīga birokrātija. Šādas tiesību aktu prasības tiek dēvētas par administratīvo slogu. Kaut arī administratīvā sloga apmērs dažādās valstīs ir atšķirīgs, apzinoties tā negatīvo ietekmi uz indivīda vēlmi iesaistīties uzņēmējdarbībā, pēdējā laikā pasaulē šim jautājumam tiek pievērsta arvien lielāka uzmanība.

Autore analizē nepieciešamību noteikt administratīvo slogu, kā arī tā noteikšanas metodes īpašības.

Atslēgvārdi: administratīvais slogs, tiesību aktu prasības, standarta izmaksu modelis, uzņēmējdarbība, vispārējā metode.

Ievads

1957. gada Eiropas Ekonomikas kopienas dibināšanas līgumā tika juridiski nostiprināts dalībvalstu pienākums veicināt uzņēmējdarbību. Saskaņā ar līguma 2. pantu, kas nosaka kopienas mērķus, valstīm ir jāveicina saimnieciskās darbības harmoniska attīstība. Būtībā jautājums par uzņēmējdarbības attīstību Eiropā ir bijis uzmanības centrā jau kopš Eiropas Savienības izveidošanas sākuma, īpaši aktuāls tas ir kļuvis nesen.

Kaut arī Eiropas Savienībā jautājumu par indivīdu iesaistīšanos uzņēmējdarbībā pašlaik nevar uzskatīt par problemātisku, uzņēmēju skaits tajā, piemēram, salīdzinājumā ar ASV, varētu būt lielāks.

Eiropas Savienībā daudzi uzņēmējdarbību saista ar lielu risku un uzskata, ka ieguvumi varētu būt mazāki salīdzinājumā ar ieguldījumiem. Eiropas Savienības dalībvalstīs cilvēki salīdzinoši mazāk dibina savus uzņēmumus un biežāk izvēlas kļūt par darba ņēmēju, nevis par darba devēju.

Ņemot vērā minētā jautājuma aktualitāti, Eiropas Komisija 2003. gada 21. janvārī Eiropas Padomē iesniedza Zaļo grāmatu par uzņēmējdarbību Eiropā. Tajā uzsvērts, ka Eiropas Savienībā indivīdi nepietiekami aktīvi iesaistās uzņēmējdarbībā (5; 15. lpp.). To apstiprina 2002. gada Eurobarometra dati, pēc kuriem eiropieši labprātāk izvēlas būt par darba ņēmējiem nekā darba

devējiem. Eiropas Savienībā vidēji 45% respondentu uzskata, ka vēlētos būt pašnodarbinātas personas, taču ASV par pašnodarbinātām personām vēlētos kļūt 67% respondentu.

Lai izpētītu, kas individuus kavē iesaistīties uzņēmējdarbībā, Eiropā tika aptaujāti daudzi iedzīvotāji. Pēc viņu sniegtajām atbildēm var secināt, ka galvenie šķēršļi indivīdu iesaistei uzņēmējdarbībā ir naudas līdzekļu trūkums un administratīvais slogs.

Tādēļ Eiropas Komisija ir sākusi pievērst pastiprinātu uzmanību jautājumiem, kas saistīti ar administratīvā sloga samazināšanu, jo tas kavē uzņēmumu darbu. Tā vietā, lai ieguldītu laiku un resursus ražošanā un uzņēmuma attīstībā, uzņēmējam ir jāalgo speciālisti un jānodrošina, lai uzņēmuma darbība atbilstu tiesību aktos noteiktajai reglamentācijai. Tā kā katra valsts ir ieinteresēta radīt pēc iespējas labvēlīgāku uzņēmējdarbības vidi, tām ir jāatceļ nelietderīgā reglamentācija. Turklāt administratīvais slogs uzliek papildu pienākumus arī dalībvalstu kontroles iestādēm, kuras pārbauda to, kā uzņēmumi ievēro tiesību aktu prasības.

Ne tikai Eiropā, bet arī visās attīstītajās pasaules valstīs liela uzmanība tiek pievērsta mazajiem un vidējiem uzņēmumiem kā galvenajiem ekonomiskās izaugsmes veicinātājiem un jaunu darbavietu radītājiem. Piemēram, Eiropas Savienībā tie arī veido apmēram 99% no uzņēmumu skaita un nodrošina 2/3 darbavietu (6; 15. lpp.). Taču administratīvais slogs visvairāk ietekmē tieši šos uzņēmumus, jo tiesību aktu prasības visiem uzņēmējiem ir jāizpilda vienādi. Līdz ar to patērētie resursi administratīvo prasību izpildei proporcionāli lielāki ir mazajiem un vidējiem, nevis lielajiem uzņēmumiem.

Rodas jautājums – kā noteikt, kas ir nelietderīgā reglamentācija, un galvenais – kā to pārādīt naudas izteiksmē.

Eiropas Komisija ir aprēķinājusi, ka administratīvais slogs gadā nodara zaudējumus 3,5% apmērā no IKP (7; 4. lpp).

Var secināt, ka administratīvais slogs uzņēmējdarbībai nozīmē:

- 1) laikietilpīgas procedūras, kas jāveic saskaņā ar tiesību aktiem;
- 2) sarežģītas tiesību aktu prasības;
- 3) pienākumu uzņēmējam vai indivīdam sniegt informāciju, kas jau reiz ir iesniegta kādai valsts vai pašvaldības iestādei.

Kā jau minēts, valstī ir jāpastāv tiesību aktu prasībām, kuras uzņēmējam uzliek par pienākumu sniegt informāciju un pēc kurām tiek aizsargāta sabiedriskā kārtība, drošība, darbinieki, kā arī novērsta krāpšana un uzņēmuma darbība padarīta pārskatāma. Minētā reglamentācija veicina sabiedrības uzticēšanos uzņēmumiem, taču dalībvalstīm ir jāatsakās no pārāk lielas birokrātijas.

Administratīvā sloga noteikšana Eiropas Savienībā

Uzņēmējdarbību ietekmējošās tiesību aktu prasības var iedalīt šādi:

- 1) tiesību aktu prasības, kas uzņēmuma darbību ietekmē tieši:
 - tiešā finansiālā ietekme – līdzekļi, ko uzņēmējs saskaņā ar tiesību aktu prasībām izdod tieši, piemēram, nodokļi un nodevas;
 - netiešā finansiālā ietekme – saistīta ar tiesību aktu prasību ievērošanu.
- 2) tiesību aktu prasības, kas uzņēmuma darbību ietekmē netieši un ir saistītas ar ārējo vidi:
 - uzņēmuma konkurētspējas izmaiņas;
 - valsts ekonomikas attīstības izmaiņas.

Eiropas Kopienas dibināšanas līguma Protokolā par subsidiaritāti un proporcionalitāti ir noteikts, ka jebkura nasta, vai tā būtu administratīva vai finansiāla rakstura, kas izriet no Eiropas Savienības, nacionālajiem vai pašvaldību tiesību aktiem un rada apgrūtinājumu uzņēmumiem vai iedzīvotājiem, ir jāsamazina tādā veidā, lai tā būtu proporcionāla sasniedzamajam mērķim.

Tādēļ, izvērtējot administratīvās prasības uzņēmumiem, ir jāņem vērā proporcionalitātes princips. Nosakot administratīvo slogu, jāņem vērā ekonomiskais, sociālais un vides aspekts (2; 3. lpp.). Turklāt, kā jau autore minējusi, nav automātiski jāatsakās no visām tiesību aktu prasībām.

Eiropas Komisija administratīvā sloga noteikšanu dalībvalstīs uzskata par problēmu, jo tikai dažas dalībvalstis veic minētos aprēķinus. Taču, pēc autores domām, par administratīvā sloga noteikšanas metodi un tās elementiem būtu vispirms jāvienojas Eiropas Savienības līmenī, jo

- 1) tiks pieaicināti labākie eksperti no visām dalībvalstīm, kas nebūtu iespējams, metodi izstrādājot nacionālajā līmenī;
- 2) šādā veidā izstrādāta metode būs daudz pilnīgāka.

Lai noteiktu administratīvo slogu, Eiropas Komisija izvērtēs ne tikai spēkā esošo tiesību aktus, bet arī to projektus (3; 10. lpp.). Šāda rīcība ir vēlama, jo tiks

- 1) izvērtēts, vai tiesību aktā noteiktās prasības sasniedz mērķi;
- 2) izvērtēts, vai administratīvais slogs ir proporcionāls sasniedzamajam mērķim;
- 3) meklēts alternatīvs regulējums, ja administratīvais slogs nav proporcionāls mērķim un ir pārāk liels;
- 4) regulējums padarīts efektīvs un samazināts administratīvais slogs.

Taču nepietiek tikai ar to, ka tiek izvirzīts mērķis noteikt administratīvā sloga apjomu un atcelt nelietderīgās prasības. Ir arī jāparedz līdzekļi, lai varētu sasniegt šo mērķi, un jāizstrādā metode administratīvā sloga noteikšanai. Šai metodei ir jābūt kopīgai visām dalībvalstīm, lai tās varētu salīdzināt administratīvā sloga apmēru, kā arī mācīties no tām dalībvalstīm, kurās attiecīgajā jomā ir vismazākais un efektīvākais regulējums. Līdz ar to galvenie argumenti par labu kopīgas metodes izmantošanai ir šādi:

- 1) visās dalībvalstīs ir problēmas saistībā ar administratīvo slogu;
- 2) metodes izmantošana būs saistoša visām dalībvalstīm, kas liks tām sekot līdzī administratīvā sloga lielumam un nesamērīgās prasības atcelt;
- 3) metode ļaus salīdzināt administratīvā sloga apmēru dažādās dalībvalstīs, turklāt dalībvalstu eksperti varēs gūt pieredzi, kā vislabāk to samazināt konkrētā jautājumā.

Ekspertiem vispirms ir jāvienojas par administratīvā sloga definīciju. Vairākums to saprot kā izmaksas, kas radušās uzņēmumiem, valsts iestādēm un indivīdiem, ievērojot tiesību aktu prasības un sniedzot informāciju par to darbību. Minētajā situācijā termins „informācija” tiek saprasts plašākā nozīmē, ieskaitot informāciju uz etiķetēm, deklarāciju iesniegšanu utt. Daži uzskata, ka pienākums sniegt informāciju ir pārāk plašs un ka administratīvais slogs aprobežojas tikai ar dažādu veidlapu aizpildīšanu, jo tas vairāk atbilst klasiskajai birokrātijas būtībai. Taču oponenti teic, ka vispirms ir jāiegūst informācija, lai varētu aizpildīt veidlapas, un pēc būtības informācijas iegūšana ir daudz dārgāks process nekā veidlapu aizpildīšana. Definīcijas sašaurināšana, iekļaujot tajā tikai veidlapu aizpildīšanu, izslēgs daudzas dārgas procedūras, un tādējādi daudzārt samazināsies faktiskā administratīvā sloga apmērs. Savukārt, lai paskaidrotu, kā saprast tiesību aktu ievērošanu, Eiropas Komisija ir norādījusi, ka administratīvais slogs nosaka uzņēmējiem noteiktus pienākumus, kurus tie nepildītu, ja šāda reglamentācija nepastāvētu. Darbības, ko uzņēmēji veiku jebkurā gadījumā, piemēram, grāmatvedības uzskaitē, nav uzskatāmas par administratīvo slogu.

Lai kopīgo metodi varētu izmatot visā Eiropas Savienībā, ir jāpanāk dalībvalstu vienošanās par tās elementiem. Metodes elementiem jābūt tādiem, kuru izmantošanā vajadzīgie dati būtu viegli pieejami un kvalitatīvi. Tādēļ Eiropas Komisija ir noteikusi, ka administratīvā sloga noteikšanas metodes pamatā jābūt vienotam aprēķinam, kas sastāv no šādiem elementiem: administratīvās darbības vidējās izmaksas, reizinātas ar veicamo darbību skaitu gada laikā. Darbības izmaksās neietilpst tikai patērētais laiks un darbaspēka izmaksas, tajās jāietver arī izmaksas, kas saistītas ar iekārtu izmantošanu.

Tomēr administratīvā sloga noteikšanai ir arī vairāki negatīvi aspekti:

- 1) jāizdala tās darbības, kuras uzņēmums veiku no brīvas gribas, no tām, kuras jāveic saskaņā ar tiesību aktu prasībām;
- 2) jāizdala faktiskais administratīvais slogs no tā sloga, kuru par tādu uzskata uzņēmējs;
- 3) jāsaprot dažādu iesaistīto pušu viedoklis par to, kā izprast terminu „administratīvais slogs”;
- 4) ne visam var noteikt precīzas izmaksas, piemēram, patērētajam laikam;
- 5) izmaksu un izcenojumu apmērs dalībvalstīs ir ļoti atšķirīgs, tādēļ būs grūti atrast vienotu kopsaucēju.

Kopīgās metodes izstrāde

2005. gada martā Eiropadomes laikā dalībvalstu valdību vadītāji aicināja Eiropas Padomi un Komisiju līdz 2005. gada beigām izstrādāt metodi administratīvā sloga noteikšanai.

Vienotajai metodei pēc būtības vajadzētu būt vienkāršai un tādai, kas maksimāli izslēgtu subjektivitāti, nosakot administratīvā sloga apjomu.

Metode tiks izmantota, lai noteiktu administratīvo slogu gan tiesību aktu projektiem (*ex ante*), gan jau spēkā esošajiem tiesību aktiem (*ex post*) (4; 6. lpp). Nosakot administratīvo slogu *ex-ante*, protams, tiks pieņemts, ka uzņēmums pilnībā izpilda Eiropas Savienības tiesību aktu prasības.

Taču, nosakot administratīvo slogu gan tiesību aktu projektiem, gan jau spēkā esošajiem tiesību aktiem, jāņem vērā šādi negatīvi faktori:

- 1) administratīvā sloga noteikšanai vajadzētu būt pēc iespējas pilnīgākai, taču, to nosakot Eiropas Savienības līmenī *ex ante*, Eiropas Komisijai ir grūti prognozēt visus aspektus, ko dalībvalsts var noteikt nacionālajos tiesību aktos, pārņemot direktīvu normas, tādēļ šajā gadījumā noteiktais administratīvais slogs varētu būt neprecīzs;
- 2) pēc tam kad ir noteikts administratīvais slogs jau spēkā esošajiem tiesību aktiem *ex post*, dalībvalstīm būtu jāizvairās no grozījumu veikšanas spēkā esošajos tiesību aktos, lai šo slogu samazinātu. Nav vēlams, ja šādi grozījumi būtiski maina šo aktu prasības, kuru izpildei uzņēmējs jau ir sagatavojies, ieguldot līdzekļus, piemēram, programmatūrā, jo tie veicinātu uzņēmēju tiesisko nepaļāvību.

Kaut arī tikai dažas dalībvalstis jau patlaban nosaka administratīvo slogu, pamatā tiek izmantotas divas metodes (1; 2. lpp.):

- 1) standarta izmaksu modelis, kurā tiek izvērtēts noteikts tiesību akts, galvenokārt aptaujājot uzņēmējus un ekspertus. Intervijās tiek jautāts, cik daudz laika un resursu nepieciešams, lai ievērotu katru prasību sniegt informāciju valsts un pašvaldību iestādēm, tas ir, konkrēti skaitļi, līdz ar to tiek izslēgta dažādu pieņēmumu iespēja;
- 2) vispārējā metode, kuru izmantojot, tiek vērtēta vesela likumdošanas joma un pēc kuras noteiktam skaitam uzņēmēju tiek lūgts atbildēt uz dažādiem jautājumiem. Uzņēmējiem tiek izsūtītas anketas, kurās jāatbild, cik laika uzņēmums patērē, lai izpildītu administratīvās prasības par nodokļu, nodarbinātības, vides aizsardzības prasību ievērošanu utt.

Pēc autores domām, katrai metodei ir vairāki pozitīvi aspekti.

1. Vispārējās metodes priekšrocības:

- palīdz aprēķināt visa administratīvā sloga lielumu konkrētā likumdošanas jomā;
- dod pamatu secinājumiem par to, kurā jomā likumdošana rada vislielāko administratīvo slogu;
- dod pamatu secinājumiem par administratīvo procedūru lietderību.

2. Standarta izmaksu modeļa priekšrocības:

- palīdz detalizēti izanalizēt konkrēta tiesību akta radītā administratīvā sloga lielumu;
- noder tiesību aktu prasību *ex-ante* izvērtēšanā un alternatīva regulējuma noteikšanā;
- noder stratēģijas izstrādē par administratīvā sloga samazināšanu.

Vispārējā metode ļauj aprēķināt administratīvo slogu tautsaimniecības jomās, kas ietekmē uzņēmējdarbību, un aprēķināt to attiecību pret valsts IKP. Tajā pašā laikā tā ļauj secināt, kurā jomā administratīvais slogs ir vislielākais, un noteikt prioritātes. Taču minētā metode rada tikai vispārīgu priekšstatu par administratīvā sloga apmēru.

Savukārt standarta izmaksu modelis administratīvā sloga noteikšanai ir daudz detalizētāks, jo jānorāda, piemēram, informācijas sniegšanas biežums, tās izmaksas utt. To izmantojot, tiek gūtas idejas par likumdošanas prasību alternatīvām, piemēram, par pārbaužu un kontroļu biežumu. Pēc šīs metodes tiek aptaujāti daudzi iesaistītie uzņēmumi. Ja tas notiek, izmantojot pasta pakalpojumus, kā tas ir vispārējās metodes gadījumā, tie bieži vien neatsūta atbildes, tādēļ tiešais kontakts ir daudz efektīvāks. Tomēr minētā metode nosaka administratīvo slogu tikai vienā šaurā jomā, un, lai gūtu priekšstatu par administratīvā sloga apjomu tautsaimniecības nozarē, ir jāveic daudzi aprēķini.

Taču, vai tā būtu vispārējā metode vai standarta izmaksu modelis, kas tiek izmantots administratīvā sloga noteikšanai, tam jābūt:

- 1) vienkārši izmantojamam;
- 2) daudzpusīgam – jānosaka dažādu tiesību aktu ietekme uz atšķirīgu subjektu loku: uzņēmējiem, iedzīvotājiem, valsts iestādēm utt.;
- 3) elastīgam, jo būs jānosaka administratīvais slogs daudzās tautsaimniecības nozarēs.

Lai noteiktu administratīvo slogu visiem uzņēmumiem, ko paredz tiesību akti, būtu jāņem vērā šādi kritēriji:

- 1) rīcība saskaņā ar tiesību aktu prasībām;
- 2) rīcības apraksts;
- 3) uzņēmējdarbības veids, uz kuru tas attiecas;
- 4) darbaspēka izmaksas;
- 5) darbībai patērētais laiks;
- 6) darbības izmaksas;
- 7) darbības veikšanas biežums;
- 8) uzņēmumu skaits;
- 9) kopējais darbību skaits;
- 10) kopējās izmaksas.

Secinājumi

1. Administratīvā sloga samazināšana ir būtisks elements, lai veicinātu indivīdu iesaisti uzņēmējdarbībā, taču ne visas prasības, kas uzliek uzņēmumiem noteiktus pienākumus, ir automātiski jāatceļ. Ir svarīgi izvērtēt, vai konkrētais pienākums ir proporcionāls sabiedrības un valsts interesēm.

2. Lai noteiktu administratīvo slogu, Eiropas Savienībā ir jāizstrādā kopīga metode. Kaut arī dalībvalstis varētu vienoties par principiem, kuri jāievēro administratīvā sloga noteikšanā, iegūto datu salīdzināšana varētu būt problemātiska, jo izmaksas dažādās valstīs ir krasi atšķirīgas un arī prasību izpildes laiks var atšķirties atkarībā no tā, cik precīzi dalībvalsts ir pārņēmusi nacionālajā likumdošanā direktīvas prasības. Tādēļ dalībvalstīm būtu jāpanāk vienošanās par tādu elementu izmantošanu administratīvā sloga noteikšanā, kas ļautu to salīdzināt dažādās dalībvalstīs.

3. Administratīvā sloga noteikšanas metode vispirms jāizstrādā Eiropas Savienības līmenī, piesaistot visu dalībvalstu, kā arī starptautisko ekonomisko organizāciju labākos ekspertus, lai metode būtu pēc iespējas pilnīgāka.

Izmantotie informācijas avoti

1. European Commission. *Commissiiosn staff working document Annex to the Communication on Better Regulation for Growth and Jobs in the European Union Minimising administrative costs imposed by legislation Detailed outline of a possible EU Net Administrative Cost Model*, SEC (2005) 175.
2. European Commission. *Communication from the Commission to the Council and European Parliament - Better Regulation for Growth and Jobs in the European Union*, COM(2005) 97 final.
3. European Commission. *Communication from the Commission on an EU common methodology for assessing administrative costs imposed by legislation*, COM(2005) 518 final.
4. European Commission. *Commissiiosn staff working document Annex to the Communication on Communication from the Commission on an EU common Methodology for assessing administrative costs imposed by legislation*, SEC(2005)1329.
5. European Commission. *Communication from the Commission to the Council and the European Parliament: Better Environment for Enterprises*, COM(2002) 610 final.
6. European Commission. *Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and social Committee and the Commission of the regions: Action Plan: The European agenda for Entrepreneurship*, COM(2004) 70 final.
7. European Commission. *Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and social Committee and the Commission of the regions: Action Programme for Reducing Administrative Burdens in the European Union*, COM(2007) 23 final.

Summary

Reduction of administrative burden is an important element to enhance entrepreneurship. Although not all requirements which impose certain duties on entrepreneurs have to be automatically abolished. It is important to assess whether the particular duty is proportional regarding to interests of society and the state. European Union has to establish common method to estimate administrative burden.

To estimate administrative burden it is important to agree on common method acceptable for all Member States. However comparing of administrative burden could be problematic because costs and requirements of administrative procedures differ amongst Member States. That is why experts have to elaborate the method that would fit for all Member States and for different situations. Results of use of the method should be comparable.

Method for estimation of administrative burden should be elaborated first at EU level, involving the best expert of Member States and international organizations in this process.

Key words: *administrative burden, requirements of legal acts, standard costs model, entrepreneurship, general approach.*

Challenging Trends in the Global Pension Systems

Globālās izmaiņas pasaules pensiju sistēmās

Edgars Voļskis

PhD Student

University of Latvia

Faculty of Economics and Management

Institute of Financial Management

Aspazijas Boulevard 5, Riga, LV - 1050

Institute of Financial Management

Latvia

E-mail: edgars.volskis@inbox.lv

This paper contains observations of latest developments and trends in the global pension systems that lately have been brought on by escalated ageing of population and which in turn has caused a decrease of the working age population and low fertility rates in the developed European and North and South American countries. By following the developments in the majority of countries, whose pension systems have suffered from decreases of the working-age of the population and from changes in the political systems, reforms of their pension system have been commenced and implemented by introducing a 3 tier system by adding 2nd and 3rd tiers that allow the individuals to accumulate part of their social contributions as their future pensions. However the World Bank still recommends the regulators to consider such factors as hidden costs, rates of return and probable alternatives for reforms.

Key words: Social insurance, pension system, ageing of population, pay-as-you-go pension system reforms of pension systems, crisis

Introduction

Even among the advanced welfare states of Europe, efforts to contain pension costs are now common. The United Kingdom, Sweden, Germany and Italy, all have enacted partial privatization of their pension systems in recent years. Countries such as Spain and Greece will soon have to do so. During 2004 Greece made an effort to introduce reforms in order to comply with European Union pension directive that pre-determines principles of a pre-funded pension system. Hungary and Poland have both adopted hybrid systems, in which traditional plans are being phased out and replaced by mandatory savings requirements [1; 12].

In part because of their need to attract and retain foreign investment, and the need to be seen to be following World Bank and IMF reform programs, at the end of 20th century some developing countries have been forced to make deep cuts in their public pension and Social Security systems that would have been politically unthinkable in richer countries.

Under pressure from the World Bank and other foreign investors, such developing countries as Argentina, Columbia, Uruguay, Mexico, El Salvador, and Croatia have all engaged in pension reform efforts over the last ten years.

Pension reform is often economically and politically painful. In China, there have been frequent street protests, and even riots, by pensioners who lost their benefits when state-sponsored industries failed. In both France and Italy, proposed pension reforms caused governments to fall during the 1990s. [2;2]. Argentina's current political and financial instability is partly attributable to its costly efforts to reform its pension system. Nonetheless, most countries around the world will likely experience mounting pressure to reform or at least contain the cost of their pension systems for two fundamental reasons: 1.) Aging populations and 2.) the pressures of globalization.

The *goal of this study* is to analyze the latest developments and trends that are taking place in the global pension systems and the impact of decreases in the working age population and low fertility rates associated with it.

The following *tasks have been carried out* in order to allow to achieve the goals stipulated in this article:

- Observed and analyzed demographic trends in selected countries;
- Analyzed factors affecting crisis for pay-as-you-go pension systems;
- Analyzed potential possibilities to reform these pension systems and their future stability considering threats of growing global pension crisis.

For the purposes of the research, qualitative and quantitative analytical methods were used. The analytical calculations were made by using computer program, MS Excel. The information sources used in this study were based on research carried out by Division of Social and Spatial Statistics Project group European Demography and research performed by World Bank on consequences of introduction of 3 tier pension system. Also research has been done by Ministry of Labor of Chile about development of pension systems in South American countries after reforms and sharing of experiences of European countries having pay-as-you-go pension systems.

Aging Populations

The increase in the average age of the world's citizens is a phenomenon most pronounced in the industrial countries of Europe and Asia. But it is also rapidly gathering momentum in many parts of the Third World, as birthrates fall and life expectancy increases. In the Western Hemisphere, Barbados, Cuba, Trinidad, Martinique and Guadeloupe are among the Caribbean locales with birthrates lower than that of the United States and Australia. Central American countries as well as Tunisia, Lebanon, and Sri Lanka have likewise joined the ranks of nations in which the number of births is no longer sufficient to keep the average age of citizens from increasing, or even to prevent an absolute decline in the number of working-age individuals over time. Other developing countries with birthrates currently below replacement levels include China, Russia, Poland, Kazakhstan, Bosnia/Herzegovina, Thailand, Singapore, Macedonia and Georgia. Even in North Africa and among the Persian Gulf states, birthrates are declining, and the relative burden on government spending to support the elderly is increasing, though at a much slower rate than elsewhere [8; 54]. The Chart 1 represents government pension spending burden as percentage of GDP on elderly retirees in the selected countries.

Population aging is a product of many trends most people would view as positive, including improving sanitation and health care delivery systems that have cut infant mortality and boosted life expectancy in many countries, and the expanded roles available to women, which have reduced economic incentives to raise large families. And in many developing countries, this demographic transition is occurring at a much more rapid pace than it did in the industrial nations. In France, for example, it took 140 years for the proportion of the population age 65 or older to double from 9 percent to 18 percent. In China, the same feat will take just 34 years;

in Venezuela, 22. Moreover, according to United Nation's projections, developing regions will experience far larger growth in the absolute size of their elderly populations over the next half century than in developed regions. In lesser-developed countries, the population 60 and over is expected to quadruple from 374 million in 2000 to 1.6 billion in 2050. The developed world at least got rich before it got old; the Third World is growing old before it gets rich [2; 3].

Unfortunately by reducing the number of workers available to support each retiree, population aging also puts great strains on Social Security systems. In 1955, for example, Chile's Social Security system had 12 active contributors per retiree, but by 1979 there were only 2.5 contributors paying into the system for every retiree collecting a pension. As in many developing countries, the trend was exacerbated by a growing underground economy that further reduced payroll tax receipts. By 1980, the system was running a deficit equal to 2.7 percent of gross domestic product, and the cost of honoring all its future pension promises exceeded the country's total annual output. Because of these pressures, Chile became in 1981 the first country to privatize its Social Security system [1;14].

Pressures of Globalization

Globalization, or the increasing integration of the world economy, also continues to put pressure on both developed and developing nations to contain their pension costs. This can be seen in Eastern Europe, where countries still after joining the European Union must contain high pension spending. More generally, countries with inefficient industries that are suddenly exposed to global competition often find they can no longer afford to pay for generous pensions. This has occurred most dramatically in China and the former Soviet Union countries. There, poverty among the elderly exploded during the 1990's following the failure or privatization of many state-sponsored industries to compete in a market-based economy after the collapse of Communism. When state-run companies had to compete in the global marketplace, many went under and were unable to pay pensions. Globalization has also been accompanied by large flows of immigrants moving from poor to rich countries—a trend that often exacerbates the challenge of population aging in the developing world. This is particularly a problem among Caribbean countries, which have both low birthrates and high rates of emigration, leaving fewer and fewer young people available to support the aged left behind.

Policy Prescriptions

Even the most committed advocates of Social Security, such as the International Labor Organization, now concede that population aging and globalization pose huge challenges to any system of collective provision for old age. But how individual nations should go about meeting that challenge is a subject of increasingly hot debate.

In 1994, the World Bank published an influential report, entitled *Averting the Old Age Crisis: Policies to Protect the Old and Promote Growth*, which highlighted the bank's deepening concern that the high and growing cost of pensions in many developing countries is a major drain on economic efficiency. In the bank's analysis, the best way for countries to manage their pension cost is to create a three-tiered system [4;5].

The first tier, funded by payroll taxes or general government revenues, focuses on providing minimum benefits to the most needy. The second tier is a so-called "pre-funded," system, in which worker's must make contributions towards his or her future pension; under these so-called "defined contribution" plans, future retirement benefits depend on how well, or poorly, an individual manages his or her own retirement account. The final tier relies on voluntary savings, which allow individuals to choose how to allocate their income over their lifetime.

In broad outline, this is the blueprint adopted by pension reformers around the world, although many variations in detail are possible. Today, World Bank staffers are engaged in pension system reform work along these lines in 30 countries. The record of pension reforms around the world shows, however, they often impose huge hardships and economic dislocation—at least in the short term.

Key Concepts

The record of pension reforms around the world shows, however, that they often impose huge hardships and economic dislocations—at least in the short term. Argentina, for example, attempted to follow the World Bank's prescriptions for pension reforms by enacting a system of individual retirement accounts. But the cost of this transition reached three percent of Gross Domestic Product by 2000—a cost the country could not bear given its other financial difficulties. Elsewhere, charges of corruption, and high administrative costs, have tarnished pension reform efforts. In many of the poorer provinces of China, for example, money intended to help younger workers pre-fund their retirements was instead diverted to paying for current retirees, and pension fund withdrawals now exceed payments in 25 cities, up from just five in 1997. Journalists covering pension reform efforts need a clear understanding of the key concepts involved, and also a shrewd eye for how theory may not be working out in practice.

“Pay-as-you-go” financing

The rhetoric used to describe traditional Social Security systems often gives the impression that they operate like insurance schemes: workers make “contributions” and beneficiaries collect “earned benefits” that are paid out of “trust funds”. But in reality these systems function as devices for transferring income from one generation to another. The money today's retirees pay into these systems during their working years is used to pay for people who have already retired. Sometimes it is also used to pay for government operations. This arrangement is somewhat misleadingly known as “pay-as-you-go” financing. Each generation pays for its elders' retirement, while in turn relying on the next generation for support in old age.

Advantages and Disadvantages

The system works well so long as a country's population and economy continue to grow robustly, but breaks down when population aging and a slower economic growth set in. Increases in productivity, or the rise in wages after accounting for inflation, can help sustain pay-as-you-go systems, as can cuts in future benefits, but so long as there are consistently fewer workers available to support each retiree, such systems will be under strain. Does your country have a pay-as-you-go system? If so, is the population growing? What about your country's productivity? If both of these rates are stagnant or negative, try to find out if any economists or institutions have calculated how long it will be before the pension system runs out of money.

Trust-fund financing: Some governments, such as the United States, use so-called trust funds to keep track of the long-term financial position of their Social Security systems. It is important to realize that, with important exceptions such as Denmark and Norway, these funds usually consist simply of paper claims on the income of the next generation of taxpayers [4; 15]. The so-called “assets” that these trust funds contain are bonds that the government has issued to itself. In essence, the bonds are IOUs that the government has written promising to pay money in the future with taxes it hasn't yet collected. In an economic sense, these bonds convey no real wealth that can be used to defray the future cost of these programs. Though they may play a role in reducing a country's need to borrow from financial markets (or raise

taxes) in the short term, they are best understood as an accounting device that measures the sums future taxpayers will have to contribute over time to finance the pension promises made to future retirees.

In many countries, this implicit pension debt, or unfunded liability, is far larger than the official national debt, and effectively just as difficult to repudiate. As it comes time to make good on pensions promised to future retirees, these unfunded liabilities the government will have to meet them through some combination of raising taxes, cutting benefits, or borrowing from financial markets. "Trust fund" financing forces governments to calculate in long-term deficits in their Social Security system, even if they do nothing to fund those deficits. The arrangement may also help build political support for Social Security systems by creating an impression that funds are being set aside in reserve to pay for future benefits. Yet talk of "surpluses" building up in trust funds can be highly misleading to the public, and also provide governments with an excuse for spending more money than they actually have. Ask, what are the unfunded liabilities in your country's pension system? Has your government issued debt to try to account for those liabilities? Does your government's budget include this information? You should try to include this information when calculating the government's performance in reducing national debt or balancing the budget.

Pre-funding is where each worker must make contributions towards his or her future pension; under these so-called "defined contribution" plans, either individual retirement accounts are created, or the government directs the investments and uses the returns to pay promised Social Security benefits to workers in the future. Advantages and disadvantages: In an aging society, making the transition from "pay-as-you-go" financing of Social Security, to one in which each generation pre-funds the costs of its own retirement, will theoretically save money in the long run and defuse the ticking time bomb of implicit pension debt. That is because, each generation gets the benefit of compound interest on its investments during its working years. Yet in any effort to move from a pay-as-you go to a pre-funded system, there is a key challenge to be surmounted, namely the cost of financing the transition. If benefits are to be preserved for the current generation of retirees, current workers will have to bear that cost PLUS pay for the pre-funding of their own retirement. As the World Bank acknowledges in one of its publications: "Moving from a pay-as-you-go to funding means that current workers pay twice: for both their own (funded) pensions and current retirees' (pay-as-you-go) pensions." This transition cost, known as the "double burden" problem, bedevils all proposals to move toward pre-funding of pension costs. Recently, for example, the Croatian government announced it would borrow 150 million euros, at an interest rate of 6.875 percent [2; 3], to finance the cost of changing its pay-as-you-go pension plans to a pre-funded system. Is your country planning on making this change? Can it afford to make this investment without causing undue economic hardship in the short-term? Argentina, for example, attempted to follow the World Bank's prescriptions for pension reforms by enacting a system of individual retirement accounts. But the cost of this transition reached three percent of Gross Domestic Product by 2000—a cost the country could not bear given its other financial difficulties.

Key Things to Watch For

Hidden costs. Though a country's current "pay-as-you go" pension scheme may be unsustainable, political leaders are often reluctant to communicate the true costs of reform. A frequent ploy is to suggest that government finance the cost of the transition by issuing new debt. Yet if the pension debt built into the old system is simply replaced by new bonds sold to the public, how will future generations of taxpayers benefit? In effect, the debt is still there. Be wary of claims that pension reform can be achieved without any group—current taxpayers and retirees, or future taxpayers and retirees—sharing in some measure of sacrifice. In 2002 the

Socialist government in Greece, for example, recently announced that it would try to avoid raising taxes or cutting benefits in its biggest state pension plan by borrowing 9.6 billion euros secured by future tax receipts. The plan is likely to be rejected by the European Union, however, because it does little or nothing to reduce the system's long-term deficits. In the simplest economic terms, investment equals deferred consumption-by someone.

Ask what the overall change is in the nation's savings rate, and in the national debt level as a result of a change in the pension scheme. What are savings rates and debt levels doing in the short and long-term? What does the government project for these levels? How much debt do independent economists think your country's economy can stand to take on?

What is the cost involved in switching to a pre-funded system? During the transition, workers may, for example, earn 10 percent annually on their retirement accounts, but the same generation will be responsible for paying all or much of the cost of honoring benefits promised to current retirees. An honest reckoning of the rate of return available to participants in the new, pre-funded system must take this liability into account.

Rates of Return. Pension reformers also sometimes make dubious claims about the rate of return individuals or governments are likely to make through investment of pension funds in private securities, such as the stock market. Historically, the long-term return on stocks in developed countries has averaged 7-8 percent after inflation. In contrast, unless a country has a growing population, the returns that a "pay-as-you-go" system can offer each generation of participants (without any future increase in taxes) will be limited to the country's underlying rate of productivity growth, or the amount wages increase after inflation, which rarely averages more than 2-3 percent annually. But claims that participants will get "a better deal" from a pre-funded pension plan that invests in stocks than from a pay-as-you-go system can be misleading because: Money invested in private securities is inherently at risk; markets are volatile and past performance is no guarantee of future reward. Though pay-as-you-go systems are also vulnerable to economic depressions, losses are not born exclusively by individuals who made failed investments, as they are under defined-contribution plans, but are instead spread out across the entire pensions system.

In small countries with under-developed capital markets, requiring citizens to invest their whole retirement nest egg in the domestic economy can be imprudent. The entire Russian stock market is worth less than a moderate-sized U.S. company, for example. A country may have a deep need for increased savings and investment, but individual savers need to hedge their risks by investing in a wide portfolio of holdings, which may not be possible so long as they are required to invest only in domestic companies. Unfortunately, this is precisely what the World Bank and many governments prescribe. In effect, the World Bank tells to citizens of developing countries to do something it would never suggest to its own employees - namely, to invest their retirement assets in a single, small country that may default on its bonds and whose corporations do not meet western standards of accounting or corporate governance. Does country allow worker's to invest pensions outside their own country? If not, what is the worth of country's stock market? What is its historical rate of return and how safe are investments there?

There is also good reason to believe that the return on capital will decline in the coming decades even in advanced countries. In the long run, interest rates paid to savers, as well as the value of stocks and bonds, are to a large extent a function of supply and demand. To the extent that both people and governments save more to pre-fund the cost of retirements, the world's supply of financial capital should (all else being equal) increase. This rise in supply implies a decrease in price, and thus reduced premiums, or rates of return, paid to savers. At the same time, the slowing growth of the labor force should-again, all else being equal-lead to higher wages, leaving fewer resources available to compensate investors.

The cost of administering defined-contribution plans has to be taken into account. These costs are often substantial, particularly during the early years of a transition to a pre-funded system. Has your government said how much it is paying for the administration of the pension system? Is it being done by a department of the government, or was the contract given to a private company?

Alternative Reforms: Consider whether pension reform can be achieved by measures short of full privatization, especially if your country is likely to struggle with the costs of making a wholesale change in the pension system. Ask if your government has considered other options such as: Including a large underground or informal work force that escapes, or is excluded from, participation in the national pension scheme, as a potential new source of funding. The United States, for example, has helped preserve its Social Security system to date by expanding its coverage to occupations previously excluded, such as doctors, clergy, domestics, farm workers, and public employees, as well as by embracing a dramatic increase in the number of women working outside the home and therefore paying taxes into the system. In countries where the labor force is shrinking, has the government done anything to encourage young workers to stay at home, rather than emigrate? What government policies, corruption etc. are driving young workers away? In some instances, the long-term solvency of pay-as-you-go systems may also be achieved through increases in productivity. Is the government giving priority to policies promoting productivity, including effective spending on education and other measures to improve the quality of the workforce?

Based on the study carried out in this work, the author arrives at the following main conclusions:

- Latest trends in the global pension systems have been negatively affected by the ageing of the population and low fertility rates that today results in a decrease of working age population in majority of European and North and South American countries.
- As a solution majority of world's countries, whose pension systems experienced the decrease of working age population and changes into political and economic systems at the end of 20th century, established and implemented reforms of their pension system with introducing 3 tiers system by adding 2nd (tier) and 3rd tiers that allow the working individuals to accumulate part of their social contributions as their future pensions.
- The newly established systems are directly dependant on investment policies for pre-funded contributions prescribed by national legislation. By establishing investment policies and guidelines, World Bank experts have always been recommending to consider such factors as hidden costs generated by fund administrators, rates of return for prescribed and recommended investment instruments and consideration of alternative reforms of national pension systems.

Based on the analysis performed in this paper and its conclusions, author puts forward the following proposals:

- Being aware of the increasing demographic burden in Europe, USA, Australia, China and Japan on the state fiscal expenses in the social insurance area, the inhabitants during the time of their working life should pay more attention to the private pension level and during working age should invest funds in their personal pension accounts.
- If the fact is assumed that the total number of inhabitants of our planet continues to grow rapidly, then contrary to the society's ageing process, a regulated and planned international immigration could be a solution for potential pension systems crisis assuming that the society's aging problem and international immigration could be considered, planned and supervised at inter-state (for example, EU) or even the

global level. However, here the author of the work would like to emphasize once more that such a solution is possible at inter-state or global level by assuming a precondition that the immigration process is purposefully planned, supervised and limited by the national legislation and inter-state international treaties.

Izmantotās literatūras saraksts

1. Solving the Global Public Pensions Crisis, CATO Policy report, March/ April 2002, 12 pages
2. Michael Prowse, Europe cries out for a baby boom, Financial Times, 3 October 2003
3. Pension Reform in Developing Nation Backgrounder, Phillip Longman, Schwartz Senior Fellow, Initiative for Policy Dialogue, September 15, 2002
4. Harri Cruijssen, Harold Eding, Taeke Gjaltema, Demographic consequences of enlargement of the European Union with 12 candidate countries, Division of Social and Spatial Statistics Project group European Demography, January 2002, 63 pages
5. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2003/41/EK, (2003. gada 3. jūnijs) "Par papildpensijas kapitāla uzkrāšanas institūciju darbību un uzraudzību".
6. Congreso Iberoamericano, Analisis del sistema privado de pensiones en Chile, Rosario Cruz Ovalle, 1991 Santiago de Chile, 294 paginas
7. Jose Pinera, El Cascabel al Gato. La Batalla por la reforma previsional, ZIG-ZAG, 1999, Santiago de Chile, 172 paginas
8. www.ipe.com

Kopsavilkums

Pēdējā laika tendences pasaules valstu pensiju sistēmās ir negatīvi ietekmējušās no iedzīvotāju novecošanās procesa un zemajiem dzimstības rādītājiem. Ir samazinājies darbspējīgā vecumā esošo iedzīvotāju skaits vairumā Eiropas, Ziemeļamerikas un Dienvidamerikas valstu. Lai rastu risinājumu pieaugošajai krīzei, lielākā daļa valstu, kurās ir novērojama darbspējīgā vecumā esošo iedzīvotāju skaita samazināšanās un kuras pieredzējušas izmaiņas politiskajā un ekonomiskajā sistēmā, 20. gadsimta beigās veica reformas savās pensiju sistēmās un ieviesa 3 līmeņu sistēmu ar papildu 2. un 3. pensiju līmeņiem, kas dod iespēju strādājošiem indivīdiem uzkrāt daļu no saviem sociālās nodrošināšanas maksājumiem savām nākotnes pensijām. Taču jaunizveidotās sistēmas ir tieši atkarīgas no uzkrāto pensiju līdzekļu ieguldījumu noteikumiem, kas ir iestrādāti nacionālajā likumdošanā. Veidojot šos ieguldījumu noteikumus un vadlīnijas, Pasaules Bankas eksperti ir ieteikuši vērst uzmanību uz tādiem faktoriem kā fondu administratoru slēptās izmaksas, ienesīguma likmes noteiktajiem un ieteicamajiem ieguldījumu instrumentiem, kā arī nacionālo pensiju sistēmu reformu alternatīvas iespējām.

Lidostu darbības pilnveidošana kā gaisa transporta tirgus attīstības nosacījums

Airport Operation Improvement as a Condition for Air Transport Market Development

Liene Freivalde

VAS „Starptautiskā lidosta „Rīga””

Rīgas raj., Mārupes pag., lidosta „Rīga” 10/1, LV-1053

e-pasts: L.Freivalde@riga-airport.com

Gaisa transports tiek uzskatīts par drošāko un ātrāko pārvietošanās veidu. Līdz ar globalizāciju un valstu ekonomisko attīstību, gaisa transporta tirgus nozīme pieaug. Būtiska gaisa transporta tirgus infrastruktūras sastāvdaļa ir lidostas. Taču to attīstība tiek apgrūtināta gan ar pastāvīgi pieaugošām drošības prasībām, starpvalstu attiecībām un atšķirīgiem robežu šķērsošanas noteikumiem, gan arī ar pieprasījumu pēc lēta, bet kvalitatīva aviācijas pakalpojuma un zemo izmaksu aviosabiedrību izplešanos tirgū. Lidosta „Rīga” ir viena no tām lidostām Eiropā, kas pēdējo gadu laikā piedzīvojuši visstraujāko attīstību un pēc Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā saskārusies ar vairākām aktuālām problēmām pasaules lidostu praksē – straujās attīstības izraisītu kapacitātes nepietiekamību un vienlaikus finanšu rādītāju kritumu. Rakstā izpērti galvenie gaisa transporta tirgus subjekti, kā arī aplūkotas lidostas „Rīga” iespējas un darbības pilnveidošanas virzieni.

Atslēgvārdi: gaisa transports, aviosabiedrība, lidosta, attīstība.

Ievads

Aviācijas tirgus ir globāls un ātri aug. Tas ietver dažādas nozares. Galvenie tirgus veidotāji ir aviosabiedrības un lidostas, taču svarīga nozīme ir arī tehnoloģiju uzņēmumiem, gaisa kuģu rūpniecībai, organizācijām un struktūrām, kas nosaka gaisa pārvadājumu tiesisko regulējumu, kā arī dažādiem pakalpojumu sniedzējiem. Izaugsme aviācijas tirgū ne vienmēr notiek pakāpeniski un visos sektoros vienlīdzīgi, tāpēc ļoti būtiski ir noskaidrot, kas ir galvenie tirgus subjekti, kādas pazīmes raksturo katru no tiem un kādi faktori ietekmē attīstību. Šāda analīze ļauj novērtēt tirgus potenciālu, piemērot atbilstošas mārketinga stratēģijas un izvēlēties vispiemērotāko attīstības scenāriju.

Lidostas ir gaisa transporta tirgus neatņemamas sastāvdaļas, kā arī nozīmīgi infrastruktūras elementi katras valsts tautsaimniecībā. Līdz ar valstu ekonomisko izaugsmi nemitīgi notiek arī lidostu attīstība. Tā parasti ir pat soli priekšā reģiona uzplaukumam, jo lidosta ir valsts un konkrētās pilsētas vizītkarte ieeļotājiem, tā veido pirmo priekšstatu par vietu, kur ceļotājs ieradīs, tāpēc ir ļoti būtiski, ka lidostas pastāvīgi plāno un īsteno attīstību, cenšas būt labākas, pārsteidzošas, unikālas. Protams, laba pirmā priekšstata radīšana nav lidostu primārais uzdevums. Tām, pirmkārt, jānodrošina augstas kvalitātes aviācijas pakalpojumi.

Lai arī aviācijas pakalpojums ir kļuvis daudz lētāks, populārāks un pieejamāks plašākai sabiedrības daļai, tomēr tas saistās ar zināmu ekskluzivitāti. Ja ceļošana pa sauszemi vai ūdeni

cilvēkam liekas samērā saprotama un pieņemama, tad pacelšanās gaisā jau izsenis saistīta ar mītiem, sapņiem un lielai ļaužu daļai šķiet neaptverama. Tā kā pats serviss – lidojums – tiek uztverts kā augstākas klases pakalpojums nekā sauszemes transports, tad arī no aviācijas pakalpojuma tiek sagaidīta augstāka kvalitāte. Īpaša uzmanība tiek veltīta lidojumu drošībai, sevišķi pēc traģiskajiem notikumiem ASV 2001. gada 11. septembrī, kad teroristi bija sagrābuši vairākus gaisa kuģus un izmantoja tos par ieroci uzbrukumiem sabiedriskām celtnēm, tādējādi radot lielu upuru skaitu.

Tā kā gaisa transports ir visjaunākais no visiem transporta veidiem, tas vienmēr bijis prestižākais pārvietošanās veids. Gaisa pārvadājumu bāzes punkti – lidostas – līdz ar to ir attīstījušās atbilstoši pakalpojuma ekskluzīvajam statusam, piedāvājot oriģinālākus, kvalitatīvākus pakalpojumus un preces. Jauna ēra gaisa transporta vēsturē ir sākusies ar zemo izmaksu aviosabiedrību ienākšanu tirgū. Eiropā to darbības pirmsākumi meklējami ap 1985. gadu, kad tika dibināta Eiropā pirmā zemo cenu aviokompānija *Ryanair*. Tā darbojas vēl pašreiz un kļuvusi par vienu no ietekmīgākajiem tirgus dalībniekiem. Atsakoties no īpašajiem pakalpojumiem gaisa kuģī, kā arī lidostās, lētās aviosabiedrības ir mazinājušas lidojuma kā ekskluzīva pakalpojuma statusu un padarījušas to pieejamu plašai sabiedrībai. Arī no lidostām vairs netiek gaidīts īpašs serviss un prestižas telpas, bet gan svarīga ir ātra un ērta apkalpošana.

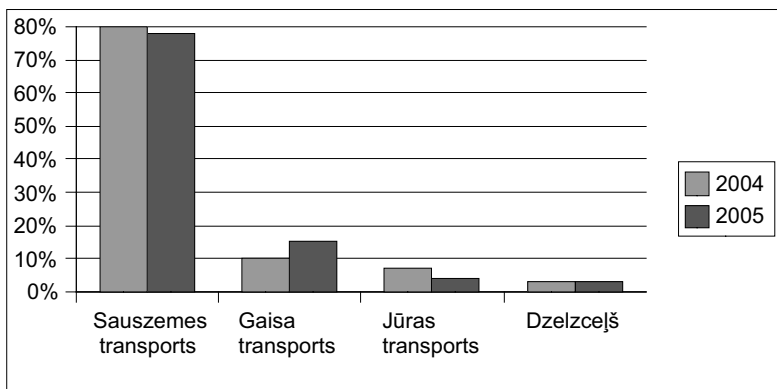
Gaisa kuģu un pasažieru apkalpošana ir komplekss un komplicēts process, līdz ar to lidostu attīstība ir saistīta ar rūpīgu plānošanu, lielām izmaksām, reģiona izaugsmes paredzēšanu, piemērošanos starptautisku organizāciju prasībām, pasažieru profilam un vairākiem citiem faktoriem. Aviācijas pakalpojums ir jānodrošina augstā kvalitātē un maksimāli īsākā laikā, turklāt neatkarīgi no laika apstākļiem, valstiska mēroga pasākumiem un citiem apgrūtinājumiem.

Latvija ir viena no trijām Baltijas valstīm, kas pēdējo gadu laikā piedzīvojušas lielas pārvērtības – 1991. gadā atguvušas neatkarību un 2004. gadā pievienojušās Eiropas Savienībai (ES). Valstu ekonomiskā izaugsme ir bijusi ļoti strauja un īpaši paātrinājusies pēc iestāšanās ES. Baltijas valstu aviācijas attīstības temps ir bijis vēl straujāks par valstu ekonomisko izaugsmi. Vidējais pasažieru pieaugums Baltijas valstu lidostās 2005. gadā bijis 49% (17). Latvijas galvaspilsētas lidosta „Rīga”, caur kuru notiek 99% gaisa pārvadājumu Latvijā, ir apsteigusi kaimiņus, uzrādot 77% pieaugumu. Šāds rādītājs ir ne vien labākais Baltijā, bet arī visā Eiropā (13).

Līdz 1991. gadam Latvijas civilā aviācija bija PSRS civilās aviācijas uzņēmuma *Аэрофлот* daļa, kuru tas centralizēti kontrolēja. Pēc neatkarības atgūšanas tika nodibināti trīs neatkarīgi uzņēmumi: „Latvijas Aviācijas”, „Latvijas Gaisa satiksme” un lidostu uzņēmums „Rīga”. „Latvijas Aviācijas” bankrotēja 90. gadu vidū. Par Latvijas nacionālo aviosabiedrību 1995. gadā kļuva Latvijas valdības un Skandināvijas avioliņiju kopuzņēmums *Air Baltic*. Abi pārējie uzņēmumi tika pārveidoti par valsts akciju sabiedrībām, kas darbojas pēc komercsabiedrību principa uz pašfinansējuma bāzes.

Gaisa transporta nozīmes palielināšanos Latvijā apliecina 1. attēls, kur redzams Latvijas robežu šķērsojošo personu īpatsvars pa transporta veidiem 2004. un 2005. gadā.

Galvaspilsētas lidosta ir piedzīvojusi strauju attīstību pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas, taču, tāpat kā Rīga, lidosta nekad nav gatava – pēc tuvāko gadu laikā plānoto projektu īstenošanas lidosta kļūs trīs reizes lielāka. Šāda izaugsme ir saistīta ar straujo pasažieru skaita pieaugumu un nepieciešamību pēc plašākām telpām aviācijas pakalpojumu sniegšanai, kā arī ar Eiropas Savienības un Šengenas konvencijas prasībām. Vajadzība pēc attīstības pieaug, taču finansiālo līdzekļu kļūst mazāk, jo galvenie pasažieru pieauguma izraisītāji ir zemo izmaksu aviosabiedrības, kuras saņem lielas atlaides lidostas pakalpojumiem. Rakstā analizēta situācija lidostā „Rīga” un aplūkoti iespējamie attīstības scenāriji.

1. attēls. Latvijas transporta struktūra 2004. un 2005. gadā (2)
Transport Structure in Latvia During 2004 and 2005

Gaisa transporta tirgus raksturojums

Transporta tiek uzskatīts par nozīmīgu faktoru Eiropas ekonomiskās un sociālās integrācijas procesā, kā arī ir viens no dzīves kvalitātes rādītājiem. Tā nozīme palielinās, paplašinoties Eiropas Savienības robežām. Eiropas Komisijas transporta politikā atzīts, ka ekonomiskā attīstība, jaunu darba vietu radīšana un labklājība nav iespējama bez efektīvas transporta sistēmas, kas ļauj izmantot visas iespējas vietējā tirgū un globalizē tirdzniecību (12). Ņemot vērā ievērojamos attālumus starp valstīm, tieši gaisa transports visvairāk veicina ES integrāciju, saista attālos reģionus ar sociālajiem centriem, nodrošina nepieciešamo pakalpojumu, piemēram, veselības un izglītības, plašāku izmantojamību.

Aviācijas transporta nemitīgo attīstību apliecina vairāki starptautisko organizāciju pētījumi – Starptautiskā Lidostu padome (*Airports Council International – ACI*) prognozē, ka pasažieru gaisa pārvadājumi pieaugs vidēji par 4% katru gadu, 2020. gadā sasniedzot 7 miljardus pārvadāto pasažieru (11). Starptautiskā Civilās aviācijas organizācija (*International Civil Aviation Organization – ICAO*) un Starptautiskā Gaisa transporta asociācija (*International Air Transport Association – IATA*) izteikušas vēl optimistiskākas prognozes, norādot iespējamo 5% un 6% vidējo pieaugumu gadā (15). Augošais pieprasījums pēc gaisa transporta pakalpojumiem saistāms ar sabiedrības progresu, ekonomisko izaugsmi, dzīves stila maiņu. Cilvēku vajadzības pieaug, vēlme ātri un ērti nokļūt galamērķī palielina pieprasījumu pēc gaisa transporta. Pasažieri un kravu īpašnieki ir nozares virzītājspēks. Aviosabiedrībām, lidostām, ražotājiem un pakalpojumu sniedzējiem ir jāapmierina viņu vajadzības.

Aviācijas tirgus galvenie subjekti ir aviosabiedrības, kas rūpējas par pasažieru un kravas ātru un ērtu transportēšanu no vienas lidostas uz otru. Analizējot informāciju vairākos avotos (7, 9, 10, 16), var identificēt četrus galvenos aviosabiedrību veidus:

- 1) pilna servisa jeb tradicionālās aviosabiedrības;
- 2) zemo cenu jeb lētās aviosabiedrības;
- 3) kravas aviosabiedrības;
- 4) čartera aviosabiedrības.

Par **tradicionālām** tiek uzskatītas aviosabiedrības ar plašu starptautisku maršrutu tīklu un lieliem gaisa kuģiem, kur ir vairāk par 100 pasažieru vietām. Tās mēdz dēvēt arī par lielajām aviosabiedrībām – to gada ienākumi pārsniedz 2 miljardus ASV dolāru. Visbiežāk šādas aviosabiedrības sākotnēji veidojušās kādas valsts pakļautībā kā valsts īpašums un parasti ir bijušas vai ir šo konkrēto valstu nacionālie pārvadātāji. Parasti pilna servisa aviosabiedrību lidojumi

notiek starp valstu vai reģionu lielākajām, nozīmīgākajām lidostām. Bet valstu iekšienē vai arī no kaimiņvalstu mazākām lidostām tradicionālajām aviosabiedrībām pasažierus piegādā lielā pārvadātāja sadarbības partneri – reģionālās aviosabiedrības. Tradicionālajām aviosabiedrībām bāzes valstī ir viena vai vairākas bāzes lidostas, kurās šie pārvadātāji lielā mērā ietekmē maršrutu tīklu, lidojumu laikus u. c. Bieži vien šīs aviosabiedrības ir kādu laiku dominējušas aviācijas tirgū, piemēram, Krievijas aviosabiedrība *Аэрофлот*, kas vēl pašreiz kontrolē mūsu kaimiņu lielvalsts tirgu un daudzos maršrutos saglabā monopoltiesības.

Tradicionālās aviosabiedrības ir pieradušas paļauties uz valsts atbalstu, tāpēc bieži strādā ar lielām izmaksām, zemu rentabilitāti, tām raksturīga vāja spēja prognozēt problēmas un ļoti lēna problēmu apturēšana un novēršana. Taču pēdējā laikā arī šīs lielās un par stabilām uzskatītās aviosabiedrības ir piedzīvojušas pārmaiņas, dažas pat ļoti nozīmīgas, piemēram, Beļģijas nacionālā aviosabiedrība *Sabena* 2001. gadā bankrotēja, un tās vietā tika izveidota jauna – *SN Brussels*, kas 2006. gadā, apvienojoties ar lēto pārvadātāju *Virgin Express*, izveidojušas jaunu aviosabiedrību *Brussels Airlines*. Nīderlandes *KLM* ir apvienojusies ar Francijas *Air France*, Apvienotās Karalistes *British Airways* vairākos maršrutos kļuvusi līdzvērtīga zemo cenu aviosabiedrībai. Pieaugot lēto pārvadātāju popularitātei, tradicionālajām aviosabiedrībām ir jāpārskata un bieži jāmaina mārketinga stratēģijas, lai varētu saglabāt pozīciju tirgū. 2005. gadā 4 lielākās ir bijušas ASV aviokompānijas, līdere – *Delta Air Lines*. Eiropas lielākās aviosabiedrības ir *Air France* un *KLM* koncerns, Vācijas *Lufthansa*, *British Airways* un Itālijas *Alitalia* (7, 8).

Lētās aviosabiedrības kļūst arvien populārākas. Tās pasažierus iepriecina ar ļoti zemām cenām, lidostām ievērojami palielina pasažieru skaitu, bet citām aviosabiedrībām rada konkurenci. Lētās aviosabiedrības vienlaikus sniedz kaut ko labu, tajā pašā laikā radot daudzas neērtības. Piemēram, pasažieriem pats lidojums un ar to saistītie pakalpojumi sagādā maz patīkamu brīžu, jo lētās aviosabiedrības nodrošina tikai pašus nepieciešamākos pakalpojumus. Tām ir šādi trūkumi:

- neparedz vietu izvēles iespēju lidmašīnā;
- nenodrošina piekļūšanu biznesa zālēm;
- nepiedāvā bezmaksas ēdienus, dzērienus un presi;
- nedod iespēju nopirkt biļetes, maksājot skaidrā naudā, bet gan tikai ar kredītkartēm, pārkot biļetes internetā;
- nopirktās biļetes mainot vai lidojumu vispār atceļot, nekāda kompensācija netiek piedāvāta.

Lētās aviosabiedrības ir dibinātas ASV pagājušā gadsimta 70. gadu sākumā, bet 80. gadu vidū parādījušās arī Eiropā. No Eiropas aviosabiedrībām pazīstamākās ir Apvienotās Karalistes *EasyJet*, Īrijas *Ryanair* un Vācijas *Air Berlin*.

No iepriekšējām atšķirīgs aviosabiedrību veids ir *kravas pārvadātāji*. Tās var būt atsevišķas aviosabiedrības, kas specializējušās kravu pārvadājumiem, bet biežāk tie ir kravu aģenti, kas savu kravu transportēšanai izmanto vairāku pilna servisa aviosabiedrību gaisa kuģus.

Īpašs pārvadātāju veids ir arī **čartera aviosabiedrības**. Tās ir aviosabiedrības, kas lido pēc pieprasījuma noteiktos virzienos. Parasti šīs aviosabiedrības ir saistītas ar tūrisma firmām, kas plāno maršrutus, informē pasažierus un pārdod biļetes uz čartera lidojumiem, bet aviosabiedrības tikai lido tūrisma firmu pieprasītajos virzienos. Čartera lidojumi visbiežāk notiek uz saulainiem kūrortiem pie jūras, slēpošanas vietām, citām populārām tūristu apskates vietām. Tūrisma firmas parasti piedāvā iegādāties visu ceļojuma komplektu, kur ietilpst gan lidojums, gan dzīvošana viesnīcā, gan ekskursijas. Bieži vien šāds piedāvājums ir izdevīgāks, nekā lidojot ar regulāro reisu pa tādu pašu maršrutu un pašam rūpējoties par viesnīcu un izklaidi.

Lidmašīnu satiksmi gaisā regulē valsts institūcijas, kuru uzdevums ir pa sakaru kanāliem sazināties ar gaisa kuģiem un lidostām, koordinējot lidmašīnu virzību, informēt par

meteoroloģiskiem apstākļiem, sekot lidmašīnu kustībai savas valsts teritorijas gaisa telpā un atļaut gaisa kuģiem nolaisties vai pacelties konkrētās lidostās.

Nozīmīgi gaisa transporta tirgus dalībnieki ir pakalpojumu sniedzēji – lidmašīnu apkalpošanas uzņēmumi, degvielas un tehnikas piegādātāji, ēdināšanas uzņēmumi, informācijas tehnoloģiju firmas un to izstrādātās sistēmas gaisa kuģu koordinēšanai, informācijas sniegšanai utt., kā arī citi piegādātāji, kuru produkti palīdz nodrošināt drošu un mūsdienīgu gaisa pārvadājumu organizāciju.

Lidostu darbība un funkcijas plašāk tiks aplūkotas nākamajā nodaļā.

Lidostu nozīme gaisa transporta tirgū

Lidostas ir nozīmīgi gaisa transporta tirgus infrastruktūras elementi. Organizācija, kas veic pētījumus aviācijā – *York Aviation* –, izmantojot Starptautiskās Lidostu padomes ACI datus par Eiropas lidostām, ir veikusi pētījumu „Lidostu sociālā un ekonomiskā ietekme Eiropā”. Pētījumā lidostu ekonomiskā ietekme uz reģionu tiek sadalīta 4 daļās (18):

- 1) tiešā ietekme – ieņēmumi un nodarbinātība, kas veidojas pašā lidostā;
- 2) netiešā – nodarbinātība un ieņēmumi, kas veidojas preču un pakalpojumu piegādātāju ķēdē;
- 3) radītā – nodarbinātība un ieņēmumi, kas veidojas tieši un netieši nodarbināto ieņēmumu izlietojuma dēļ;
- 4) katalītiskā – nodarbinātība un ieņēmumi, kas veidojas, lidostai piesaistot, piemēram, ienākošās investīcijas un ienākošo tūrisma.

Šīs dažādās lidostas iespējas radīt papildu ieņēmumus valstu tautsaimniecībā pierāda lidostu kā neatņemamu globālās ekonomikas sastāvdaļu nozīmi. Gaisa transporta pieejamība un izmantošana ir arī dzīves kvalitātes rādītājs.

Atbilde uz jautājumu, kas ir lidosta, atkarīga no katras lidostas attīstības līmeņa un īpašniekiem. Vadošā konsultantu firma *Airport Strategy and Marketing*, kas palīdz lidostām attīstīt jaunus lidojumu virzienus, noteikusi sešas lidostas formas:

- 1) fiziskā – ēkas, termināli, lidlauks, zeme un īpašums;
- 2) procesa – transfērs starp zemi un gaisu, no publiskās uz pasažieru zonu;
- 3) pakalpojumu – reģionālās ekonomikas veidotājs, darba devējs, reģionālais simbols;
- 4) biznesa – komercpakalpojumi, aktīvu un pasīvu krājumi;
- 5) cilvēku – pasažieru apkalpošana, tranzītpunkts, nodarbinātības centrs;
- 6) krustceles – lidojumu virzienu kopums, tirgus pieejamība (10).

Varētu minēt vēl neskaitāmas lidostas formas, jo tā ir centrs ar dažādām funkcijām, tajā ir ēkas, kur tūristi sāk un beidz ceļojumu, tā ir darba devējs un pakalpojumu sniedzējs, tajā pašā laikā arī pakalpojumu pircējs.

Lidostu var raksturot arī atkarībā no biznesa vides un konkurentiem. Šādu analīzi veicis Stīvens Šovs (*Stephen Shaw*). Viņš secinājis, ka gaisa transporta attīstību ietekmē (16; 6.–8. lpp.):

- 1) transports – citu transporta veidu (zemes un jūras transporta, dzelzceļa) pieejamība un darbība;
- 2) komunikācijas – tehnoloģiju attīstība samazina cilvēku vajadzību pēc tieša kontakta (videokonferences, datori);
- 3) brīvā laika pavadīšana – cilvēkiem tiek piedāvātas arvien daudzveidīgākas laika pavadīšanas iespējas. Ceļojums ar lidmašīnu var tikt aizstāts ar citiem pasākumiem;
- 4) loģistika – gaisa kravu pārvadājumi cenas ziņā nevar konkurēt ar sauszemes transportu, bet var konkurēt ar ātrāku un labāku servisu;

- 5) informācija – agrāk svarīgi dokumenti un avīzes tika pārvadāti ar gaisa transportu, mūsdienās to var aizstāt ar e-pastu, satelītu u. c.;
- 6) pakalpojumu pārdošana – lidostas nodrošina ne tikai aviācijas pakalpojumus, bet gūst ienākumus arī no īpašuma nomas, dažādu pakalpojumu piedāvāšanas, kas pieejami arī citur.

Autore rakstā piedāvā analizēt lidostas atkarībā no to klientiem: pasažieriem, aviosabiedrībām un pakalpojumu sniedzējiem.

Lidostu darbības pamatnostādnes

Pirmkārt, lidosta ir vieta, kur pasažieri sāk vai beidz ceļojumu. Tā kā reģionā mēdz būt vairākas lidostas, pasažieru izvēli nosaka šādi galvenie faktori:

- attālums līdz lidostai;
- lidojumu virzienu piedāvājums;
- cenas un pakalpojumu kvalitāte.

Lidostām ir jāapmierina pasažieru vajadzības ar mūsdienīgu infrastruktūru, pieprasīto pakalpojumu piedāvājumu un laipnu apkalpošanu. Dažiem pasažieriem ir bailes lidot, citi ļoti steidzas, ir pasažieri ar maziem bērniem vai īpašām vajadzībām. Lidostai būtu jāstrādā tā, lai visu pasažieru vēlmes un vajadzības tiktu apmierinātas un katrs pasažieris justos lidostā gaidīts. Ceļotāji novērtēs skaistas ēkas un izcilu apkalpošanu, taču galvenais ir lētas cenas, liela aviosabiedrību un lidojumu virzienu izvēle, kā arī ērta nokļūšana uz lidostu. Ja pieejamais gaisa pakalpojums būs labs, tikai daži pasažieri otrreiz neizmantos kādas lidostas pakalpojumus neglītu telpu vai sliktas apkalpošanas dēļ. Piemērs ir lēto aviosabiedrību lidostas *Frankfurte/Hāna, Stokholma/Skavsta* u. c., kuras nav arhitektoniski skaistas, bet piedāvā tikai nepieciešamos pakalpojumus, un cilvēki tās izmanto lēto lidojuma cenu dēļ.

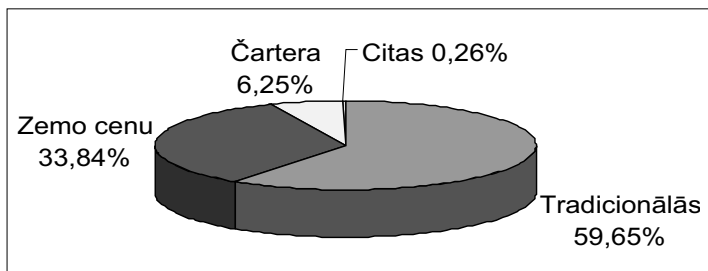
Lidostām ir jācenšas apmierināt pasažieru vajadzības, taču tas vienlaikus ir arī aviosabiedrību uzdevums. Lidostas galvenokārt sniedz pakalpojumus aviosabiedrībām. Tās ir daudz svarīgāki klienti, jo atšķirībā no pasažieriem dod tiešu finansiālu labumu un palielina pasažieru skaitu. Finansiālais risks pazaudēt vienu aviosabiedrību ir daudzkārt lielāks nekā zaudēt vienu pasažieri. Lidostām ir būtiski zināt aviosabiedrību veidus, lai izvēlētos pareizo stratēģiju jaunu pārvadātāju piesaistīšanai un esošo saglabāšanai. Tradicionālās aviosabiedrības pieprasa vairāk pakalpojumu un augstu apkalpošanas kvalitāti. Lētie pārvadātāji ir ļoti agresīvi. Lai samazinātu cenas, tie nevēlas maksāt pilnu pakalpojumu maksu, pieprasa mārketinga atbalstu, subsidēšanu un citus labumus. Tajā pašā laikā zemo cenu aviosabiedrības palielina pasažieru skaitu lidostā, paplašina lidojumu tīklu un nodrošina pasažieru plūsmu visa gada garumā. Lidostām ir liels izaicinājums atrast līdzsvaru starp zemu cenu piedāvājumu un izdevīgumu. Arī kravu pārvadātāji meklē labāko finanšu piedāvājumu, taču viņu vēlmes ir vieglāk nodrošināt, jo nav iesaistīta pasažieru apkalpošana. Arī čartera aviokompānijas vēlas saņemt cenu atlaides, taču nav tik agresīvas kā lētie pārvadātāji un parasti spēj vienoties ar lidostām par abpusēji izdevīgu darījumu.

Lidostu sniegtie pakalpojumi aviosabiedrībām ietver:

- gaisa kuģu un pasažieru apkalpošanu;
- informēšanu;
- drošības pakalpojumus;
- gaisa kuģu tīrīšanu;
- dažādas tehnikas un infrastruktūras nodrošināšanu;
- biroja telpu iekārtošanu;
- biļešu tirdzniecību,
- biznesa un **VIP** pasažieru apkalpošanu;
- reklāmu, kā arī citus pakalpojumus, ko aviosabiedrība konkrētajā lidostā pieprasa.

Lidosta var apkalpot vai nu tikai viena veida pārvadātājus, piemēram, lētās aviosabiedrības, vai arī reizē vairākus aviosabiedrību veidus. Jo lielāka ir kāda veida aviokompāniju daļa lidostā, jo arī lidostas sniegtie pakalpojumi ir vairāk jāpielāgo tai.

Līdz 2004. gadam lidosta “Rīga” apkalpoja tikai tradicionālās un dažas čartera aviosabiedrības. Pēc Latvijas iestāšanās ES uz Rīgu sāka lidot arī lētie pārvadātāji. 2006. gada aviosabiedrību sadalījums lidostā “Rīga” parādīts 2. attēlā.

2. attēls. Aviosabiedrību tirgus daļas lidostā „Rīga” (2006. gads) (4)
Airline Market Share at the Airport „Riga” (Year 2006)

Lielākā aviosabiedrību tirgus daļa Rīgā vēl joprojām pieder tradicionālajām aviosabiedrībām. Kopskaitā 12 aviosabiedrības veido 60% tirgus. Lielākais īpatsvars ir nacionālajam pārvadātājam *Air Baltic* (40%), tad ar krietni zemāku, bet līdzīgu tirgus daļu seko citas pilna servisa aviosabiedrības – *KLM* (4%), *ČSA* (3,7%), *British Airways* (3,2%). Zemo cenu aviokompāniju ietekme pieaug ar katru gadu. Divu gadu laikā tās ir kļuvušas par nopietniem konkurentiem pilna servisa aviosabiedrībām. Lidojumus no Rīgas piedāvā 4 lētie pārvadātāji – *Ryanair* ar 8 lidojumu virzieniem un 26,7% lielu tirgus daļu, *EasyJet* vienā maršrutā pārvadā 2,9% pasažieru, *Aer Lingus* – 2,2% un *Norwegian* – 2%. *Air Baltic* vairākos lidojumu virzienos piemēro lēto pārvadātāju stratēģiju un konkurē ar zemajām cenām. Līdzīgi arī citi tradicionālie pārvadātāji cenšas noturēties tirgū, piedāvājot izdevīgākus noteikumus un lētākus lidojumus. Čartera aviosabiedrībām Rīgā jau ilgu laiku ir konstanta tirgus daļa 4–6%. Tas izskaidrojams ar to, ka Rīgā šo daļu aizņem tikai 1 aviosabiedrība. Laiku pa laikam uzrodas kāds ārvalstu konkurents, taču daudziem neizdodas ilgi noturēties tirgū, dažiem vispār netiek izsniegta atļauja lidojumu uzsākšanai. Rīgā tiek apkalpotas tikai 2 nelielas kravas aviosabiedrības, kas regulāri lido, galvenokārt pārvadājot pastu, līdz ar to šis pārvadātāju tips kopīgi ar privātajiem, valsts, glābšanas un citiem reisiem veido daļu “citi” (4).

Trešais lidostu klientu veids – pakalpojumu sniedzēji – ietver ļoti dažādus uzņēmumus. Tās ir firmas, kas sniedz pakalpojumus aviosabiedrībām:

- kravu aģenti;
- lidlauka pakalpojumu sniedzēji;
- degvielas un ēdināšanas uzņēmumi;
- firmas, kas sniedz pakalpojumus pasažieriem – veikali, kafējnīcas, restorāni, tūrisma firmas, bankas, autonomas u. c.

Pakalpojumu sniedzēji, kuru darbība lidostā ir obligāta, vēlams vai izdevīga:

- robežsardze;
- muita;
- autostāvvietas;
- konferenču zāles;
- viesnīcas;

- kravu un loģistikas centri;
- finanšu institūcijas un citi nomnieki.

Lidostas parasti ir zemes un terminālu īpašnieki un var izlemt, vai nodrošināt visus nepieciešamos pakalpojumus pašām vai uzticēt tos citiem, piesaistot līgumdarbus vai atsakoties pilnībā no kāda pakalpojuma piedāvāšanas. Bijušajā Padomju Savienībā bija populāri lieli koncerni un arī lidostas nodrošināja visu nepieciešamo. Mūsdienās arvien izplatītāka ir darba decentralizācija un ārpalpojumu izmantošana. Taču mazās lidostās, kas apkalpo līdz 2 miljoniem pasažieru gadā, tas var izrādīties arī nelietderīgi. Piemēram, lidosta „Rīga”, kas 2006. gadā apkalpojusi 2,5 miljonus pasažieru, daudz pakalpojumu sniedz pati. Šīs lidostas darbību autore iedala trīs daļās:

- 1) pakalpojumi aviosabiedrībām – gaisa kuģu un pasažieru apkalpošana, drošība, biļešu tirdzniecība, biznesa un **VIP** pasažieru apkalpošana u. c.;
- 2) komercpakalpojumi – platību un zemes noma, autostāvvietas, reklāmas vietu pārdošana, konferenču zāles, ekskursijas u. c.;
- 3) pašpakalpojumi – teritorijas apsaimniekošana un apkopšana, sīkie remontdarbi u. c.

Ir ļoti daudz tautsaimniecības nozaru, kuru darbība ir atkarīga no gaisa transporta pieejamības, piemēram, finanšu institūcijas, citi transporta veidi, drukāšana un publicēšana, nafta un degviela, komunikācijas, izpēte un attīstība, datorzinātnes utt. Arvien vairāk lidostu, kurām teritorijā ir pieejami brīvi zemes laukumi, attīsta tajos biznesa parkus, lai iegūtu maksimālu labumu no dažādu tautsaimniecības nozaru ērtas savienojamības ar gaisa transportu. Bieži šos biznesa parkus izmanto uzņēmumi, kuriem ir kāda saistība ar lidostu vai aviāciju. Taču ērtas bāzes tur atrod arī tie, kuru darbības nodrošināšana paredz biežu gaisa transporta izmantošanu.

Arī lidosta „Rīga” savā teritorijā veido biznesa parku. Tā kopējā platība ir 36 ha, un 2006. gadā visa teritorija bija jau gandrīz apgūta. Latvijas Pasts lidostas biznesa parkā ir izveidojis centrālo ēku, iznomāta zeme vairākiem kravu apkalpošanas centriem, preses namam, **SAS** (*Skandinavian Airlines System*) pilotu akadēmijai, kā arī vairākiem loģistikas centriem. Lielākais nomnieks ir norvēģu kompānija **EBO International**, kas 3–5 gadu laikā 21 ha lielā teritorijā plāno uzbūvēt 3 viesnīcas, biroju ēkas, konferenču un izstāžu centru, kā arī izveidot parku un zaļumzonu (5). Visas šīs darbības norāda uz Latvijas ekonomikas un lidostas izaugsmi, dzīves kvalitātes pieaugumu un iekļaušanos globālajā tirgū un sabiedrībā.

Problēmas gaisa transporta tirgū un iespējamie to risinājumi

Lidostas līdzīgi kā jebkurš uzņēmums saskaras ar dažādām problēmām, kas ietekmē to attīstību. Izplatītākās no tām ir divas – aviosabiedrību un lidojumu virzienu trūkums un kapacitātes trūkums, ko izraisa nespēja attīstīties adekvāti plūsmas pieaugumam finanšu, platības trūkuma vai pārāk straujas pasažieru skaita palielināšanās dēļ. Pirmo problēmu, kad lidosta strādā, neizmantojot visu jaudu, var izraisīt vairāki faktori:

- lidosta ir jaunizveidota;
- politiskā un (vai) ekonomiskā situācija valstī neveicina ceļojošo skaita pieaugumu;
- spēcīga konkurence reģionā – citas lidostas, sauszemes vai jūras transports, starptautisku attiecību var kavēt gaisa transporta attīstību u. c.

Arī lidosta „Rīga” ir pieredzējusi minētās problēmas. Tā tikai daļēji izmantoja savu jaudu pirmajos Latvijas neatkarības gados, kad pasažieru skaits kritās no 1,8 miljoniem 1991. gadā līdz 341 tūkstošiem 1992. gadā jeb par 81% (4). Attīstoties valsts tautsaimniecībai un augot iedzīvotāju labklājībai, pamazām palielinājās arī pasažieru skaits. Ar iestāšanos ES un pievienošanās „atvērtajām debesīm” – neierobežotai iespējai lidot Eiropas gaisa telpā – sākās vēl nebijis pasažieru plūsmas pieaugums lidostā „Rīga”. Kopš Latvija pievienojusies ES, lidosta ir saskārusies ar otru problēmu – nepietiekamu kapacitāti noslogotākajās stundās. Šis piemērs pierāda, ka vienai problēmai var sekot otra.

Izaicinājums gaisa transporta tirgum ir pieaugošā konkurence starp pilna servisa un lētajām aviosabiedrībām. Ir palielinājies gaisa transporta izmantotāju skaits, un ir augušas arī prasības pārvaldījumu organizēšanai – gan no pasažieru puses, gan drošības un starpvalstu attiecību dēļ. Kopumā gaisa transporta pakalpojums ir kļuvis lētāks. Taču ieguldījumi lidostu attīstībā nemazinās. Aktuāls paliek jautājums – kas to finansēs? Aviosabiedrības arvien vairāk ievieš izmaksu samazināšanas modeļus, pasažieri pieprasa lētas lidojumu biļetes, bet taņī pašā laikā vēlas saņemt kvalitatīvu apkalpošanu lidostā un garantētu drošību. Šī problēma ir aktuāla vairākumam lidostu visā pasaulē. Katrs pat vismazākais uzlabojums ir saistīts ar papildu izmaksām. Bet maksāt nevēlas neviens. Piemēram, Viļņas lidosta 2006. gadā bija plānojusi atvieglot pasažieru reģistrācijas procesu, ieviešot automatizētu sistēmu, kas sadārdzina izmaksas par LTL 0,41 uz vienu pasažieri (6). Tiek solīts, ka šāds uzlabojums nepaaugstinās lidojumu biļešu cenas, taču arī aviosabiedrības, kuru ērtībām sistēma tiek ieviesta, ir neapmierinātas, ka būs jāšķiras no papildu līdzekļiem.

Ir vairāki veidi, kā risināt finansējuma problēmu. Pirmkārt, lidostām līdzās aviācijas darbībai ir jāmeklē papildu ienākumu gūšanas veidi, piemēram, jāattīsta neaviācijas pakalpojumi – biznesa parki, veikali un citas komerciālas lietas. To jau lielākā daļa lidostu ir apzinājušas un cenšas īstenot. Tomēr lidostu galvenais uzdevums vēl joprojām ir gaisa transporta darbības nodrošināšana. Neaviācijas ieņēmumi nenosedz visas ar aviācijas pakalpojumu sniegšanu saistītās izmaksas. Otrkārt, var tikt piesaistītas subsīdijas no valdības, Eiropas Savienības vai citām institūcijām. Valstis reti sniedz finansiālu atbalstu lidostām, jo uzskata, ka lidostas pašas ir spējīgas sevi uzturēt, turklāt vajadzību valstī parasti ir daudz vairāk nekā iespēju piešķirt subsīdijas. Eiropas un citu organizāciju atvēlētie līdzekļi gandrīz vienmēr ir tikai daļa no nepieciešamā finansējuma, kā arī ne visiem projektiem un valstīm ir pieejami. Trešais un, liekas, vissaprātīgākais risinājums, ko rekomendējusi arī Starptautiskā Lidostu padome (*ACI*), ir lidostām veidot ciešāku sadarbību ar aviosabiedrībām, kopīgi attīstot aviācijas sektoru un par mērķi izvirzot ekonomisku un sabiedrības labklājību (11). Šādi sadarbojoties, abām pusēm ir jāpieņem konstruktīvi lēmumi par nepieciešamo infrastruktūru un pakalpojumu organizāciju, kas nodrošinātu efektīvu esošās un nākotnes pasažieru plūsmas apkalpošanu. *ACI* uzsver, ka šis ir vienīgais veids, kā godīgi un racionāli noteikt lidostu nodevas, kas pamatotos gan uz lidostu, gan aviosabiedrību komercdarbības modeļiem.

Lidostu nodevas atšķiras katrā valstī, jo pamatojas uz reālo darbību un vajadzībām, tāpēc nebūtu lietderīgi izstrādāt vairākām valstīm, piemēram, ES, vienotu nodevu sistēmu. To noteikšana un piemērošana būtu jāatstāj katras valsts ziņā, nosakot tikai vispārīgos principus, kas noteikti iekļautu caurspīdīgumu, pamatotību un nediskriminēšanu.

Latvijas lidostās vēl nav ieviesta efektīva darbības plānošanas un lēmumu pieņemšanas sistēma. Nodevas apstiprina valdība, bet tās netiek daudz apspriestas ar lidostām un vēl mazāk tiek pārrunātas ar aviosabiedrībām. Autore iesaka izveidot katrā lidostā lietotāju komiteju, kurā ietilptu gan lidostas, gan aviosabiedrību, gan citu lidostas teritorijā darbojošos uzņēmumu pārstāvji. Komiteja risinātu stratēģiskus jautājumus par lidostas darbību, attīstību, nodokļu lielumu, sniegtu priekšlikumus problēmu risināšanai. Šāda kopīga sadarbība veicinātu objektīvu lēmumu pieņemšanu un ilgtspējīgu attīstību.

Pašreiz lidostā „Rīga” darbojas apjoma atlaides aviācijas pakalpojumiem atkarībā no pārvaldāto pasažieru skaita gadā. Šīs atlaides ir īpaši izdevīgas tikai 2 aviosabiedrībām – *Air Baltic* un *Ryanair*, kas saņem 80% atlaidi. Citas aviosabiedrības nav apmierinātas un norāda uz negodīgu konkurenci. Pilna servisa aviosabiedrības izvērtē savu darbību Rīgā un apsver iespēju pamest tirgu. *British Airways*, kas 10 gadus nodrošināja gaisa pārvaldījumus starp Rīgu un Londonu, 2007. gada martā lidojumus uz Rīgu pārtrauca. Konkurences cīņā samazinātās biļešu cenas bija padarījušas maršrutu nerentablu. Arī ES rekomendē, ka atlaide vienai aviosabiedrībai nedrīkst pārsniegt 30% (14). Līdz ar pieaugošo lēto aviosabiedrību tirgus daļu

lidostai „Rīga” ir jāatrod optimāls risinājums, lai visi klienti justos apmierināti un lai Latvijas galvaspilsētas lidosta nepārvērstos vien par lēto aviosabiedrību bāzi. Atlaižu sistēma nav sevi attaisnojusi, bet gan radījusi negodīgu konkurenci un negatīvu attieksmi no pilna servisa aviosabiedrību puses.

Latvijas Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūts lidostas „Rīga” uzdevumā ir veicis pētījumu „Lēto lidojumu sabiedrību darbības ietekme uz Latvijas tautsaimniecību”. Tajā tiek piedāvāti divi lidostas „Rīga” attīstības modeļi (3; 77.–79. lpp.):

- 1) aviācijas nozare tiek veidota kā infrastruktūras elements, kuras galvenais uzdevums ir apkalpot citas tautsaimniecības nozares un radīt tām tirgu. Tiek attīstīta tāda lidostas jauda, kas samērojama ar Latvijas tautsaimniecības spēju izmantot ceļotāju skaita palielinājumu papildu pievienotās vērtības iegūšanai. Nepieciešamas lielas investīcijas, galvenokārt tūrisma produkta veidošanā;
- 2) aviācijas transporta nozare attīstās kā patstāvīga tautsaimniecības nozare, kuras galvenais uzdevums ir pasažieru un kravu tranzīta pārvadājumi. Pievienotās vērtības radīšanas vieta, pirmkārt, ir pati lidosta, kurā jāizveido infrastruktūra – uzgaidāmās un atpūtas telpas, tirdzniecības vietas, konferenču un darījumu sarunu telpas –, kas piesaista patērētājus. Lidostā ir jāiegulda lielas investīcijas un jāpiedāvā konkurētspējīgi pakalpojumi.

Otrais attīstības scenārijs neizslēdz pirmo, taču ir grūtāk īstenojams. Tas gan atbilst arī pašreizējiem politiķu mērķiem. Vēl gan nav rasts pamatojums šāda modeļa veidošanai. Eiropā ir vairākas lidostas – Prāga, Varšava, Vīne u. c. –, kuras pozicionē sevi kā ērtāko tranzītpunktu starp austrumiem un rietumiem. Tās ir attīstījušās ilgāku laiku nekā lidosta „Rīga”, izveidojušas plašāku lidojumu tīklu un piemērotu infrastruktūru. Konkurēt ar kvalitatīvu pakalpojumu un konkurētspējīgām cenām vien nav iespējams, jo šiem faktoriem tiek pievērsta pastiprināta uzmanība katrā lidostā. Ir jāpiedāvā kaut kas vēl labāks, lai Rīgai piesaistītu lielu pasažieru plūsmu. Bet pats galvenais nosacījums lidostas kā tranzīta centra izveidošanai, pēc autore domām, ir spēcīga aviosabiedrība, kas bāzējas uz konkrētu lidostu un attīsta plašu lidojumu tīklu.

Air Baltic izaugsme un panākumi, palielinot lidojumu virzienu skaitu no desmit 2002. gadā līdz 33 virzieniem 2006. gadā, ir ievērojami. Arī pasažieru skaits ir pieaudzis no 336 tūkstošiem 2003. gadā līdz 1,04 miljoniem 2005. gadā (1). Taču 47,2% *Air Baltic* akciju pieder Skandināvijas aviosabiedrībai *SAS*, kuras mērķis nav veicināt Rīgas kā tranzītpunkta veidošanos, bet gan attīstīt savas bāzes lidostas Skandināvijā – Stokholmā un Kopenhāgenā.

Autore uzskata, ka pirmajā attīstības fāzē saprātīgāk būtu attīstīt lidostu „Rīga” kā infrastruktūras elementu, pievēršot uzmanību ne tikai lidostai, bet arī pārējai infrastruktūrai, piemēram, transportam no lidostas, kas pašreiz nav pietiekams un efektīvs. Jādomā par kvalitatīvu tūrisma produktu veidošanu valsts mērogā, jāizglīto pakalpojumu sfērā strādājošie un jāpiesaista vairāk ārzemju viesu.

Secinājumi

Gaisa transports ir dinamiska un strauji augoša nozare. Lidostas ir nozīmīgi gaisa transporta infrastruktūras elementi. To attīstība tiek apgrūtināta gan ar izmaiņām tirgus dalībnieku struktūrā – zemo cenu aviosabiedrību nozīmes palielināšanos, gan ar apkārtējās vides prasībām – vides piesārņojumu, terorisma draudim, gan ar dažādām un augošām pasažieru vēlmēm.

Pētot lidostas „Rīga” piemēru, kā arī iepazīstoties ar citu Eiropas lidostu darbību, autore secina, ka lidostām ir jāpielāgojas izmaiņām gaisa pārvadājumu tirgū, jāparedz, ka izmaiņas var notikt ļoti strauji, un jāatrod līdzsvars starp kvalitatīvu un konkurētspējīgu pakalpojumu

piedāvāšanu un pietiekamu ienākumu gūšanu, kas nodrošinātu attīstību nākotnē. Cieša sadarbība ar lidostu lietotājiem, galvenokārt aviosabiedrībām, veicina ilgtspējīgu attīstību.

Iestāšanās ES, atlaižu sistēmas ieviešana un ar to saistītais lēto aviosabiedrību īpatsvara pieaugums lidostā „Rīga” ir izraisījis strauju pasažieru plūsmas palielināšanos. Pasažieru skaita pieaugums nav adekvāts ieņēmumu pieaugumam lidostā, kā arī ieguldījumam Latvijas tautsaimniecībā. Balstoties uz Latvijas Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūta un Ernst & Young pētījumu atzinumiem, kā arī apkopojot nozares speciālistu viedokļus, autore uzskata, ka lidostai būtu jāatsakās no atlaižu sistēmas un jāturpina attīstīties kā transporta infrastruktūras sastāvdaļai, saglabājot līdzsvaru starp pilna servisa un zemo cenu aviosabiedrību tirgus daļām. Liela loma lidostas attīstībā ir tām aviosabiedrībām, kurām lidosta kalpo par bāzi. Rīgas gadījumā tā ir aviosabiedrība **Air Baltic**, kuras attīstība tieši ietekmē lidostas izaugsmi.

Izmantotie informācijas avoti

1. *Air Baltic* ikmēneša lidojumu statistika. *Pieejams*: www.airbaltic.lv
2. Latvijas Centrālās statistikas pārvaldes dati. *Pieejams*: www.csb.lv
3. Lēto lidojumu sabiedrību darbības ietekme uz Latvijas tautsaimniecību. LZA Ekonomikas institūts, 2006. gada augusts–septembris, 79 lpp.
4. Lidostas „Rīga” pakalpojumu apjoms 2005.–2006. gads, nav publicēts.
5. Noskaidrots konkursa uzvarētājs par zemes nomas tiesībām lidostas biznesa parka teritorijā. 2006. gada 3. novembrī. *Pieejams*: www.riga-airport.com
6. Tūrisma ziņas 25.10.2006. *Pieejams*: www.standbynews.info
7. Air Transport World. The Magazine of Global Airline Management. *Available*: www.atwonline.com
8. Air Transport World News, 08.11.2006. *Available*: <http://www.atwonline.com/news/story.html?storyID=7008>
9. Airline Business, The Airline Industry Guide 2005/2006 – UK, 130 p.
10. Airport Strategy and Marketing, The Fundamentals of Air Service Development, Training programme – UK: ASM, 2001, 154 p.
11. Building for the Future Paying for the Airport of Tomorrow, ACI Europe, April 2005. *Available*: http://www.aci-europe.org/upload/BUILDING_FOR_THE_FUTURE.pdf
12. European Commission White Paper: European Transport Policy for 2010. *Available*: http://ec.europa.eu/transport/white_paper/documents/doc/lb_texte_complet_en.pdf
13. European Passenger Traffic Grows 5,8% During 2005, Airport Council International. *Available*: www.aci-europe.org
14. Guidelines on the Financing Airports and Star-up Aids for Airlines; European Commission, September 2005.
15. Passenger and Freight Forecast 2005–2009, IATA, October 2005. *Available*: www.iata.org
16. Shaw S., Airline Marketing and Management – UK: Ashgate, 1999, 275 p.
17. The Baltic Region Traffic Statistics, Airport „Rīga”, not published.
18. The Social and Economic Impact of Airports in Europe, York Aviation, January 04.

Summary

Air transport is considered as one of the safest and fastest modes of transportation. The role of the air transport market is to grow together with the globalization and economic development of the countries. Airports are an essential element of the air transport infrastructure. Their development is burdened by the growing security requirements, cross border relations and different border crossing rules, with the demand of cheap, but qualitative air service for the passengers and with the growing popularity of low cost airlines in the market. Airport „Riga” lately is one of the fastest growing airports in Europe. After Latvia's joining European Union it has experienced several problems that are prevalent in the airports worldwide – lack of capacity due to a rapid growth and a drop of the financial results at the same time. The main subjects in the air transport market are investigated in this article, and possible ways for the development of Riga Airport in the future are evaluated.

Keywords: *air transport, airline, airport, development.*

Valsts nodevas funkcijas un mērķi *State Duty's Functions and Purposes*

Vadims Umanovs

Latvijas Universitāte

Ekonomikas un vadības fakultāte

Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050

e-pasts: vadim@adamasto.lv

Valsts nodeva ir fiskālais instruments, ar kuru valdība var regulēt tirgus attiecības, segt savus administratīvos izdevumus, kā arī atsevišķos gadījumos nodrošināt budžeta ieņēmumus. Pēc savas būtības nodeva ir līdzīga nodoklim, bet galvenā atšķirība ir tā, ka nodevu maksā persona, kas nodibina specifiskas attiecības ar attiecīgo valsts pārvaldes iestādi, proti, maksātājam ir izvēle veidot vai neveidot minētās attiecības. Savukārt, ja nodokļu maksātājam ir ar nodokli apliekamais objekts, viņam jebkurā gadījumā ir jāmaksā nodoklis.

Pētījuma mērķis ir izskatīt Latvijas valsts nodevas sistēmu un izanalizēt valsts nodevas funkcijas. Pētījumu gaitā atklājas, ka pastāvošā Latvijas nodevu sistēmā eksistē nodevas, kas ietver sevī arī nodokļa funkcijas. Viena no tādām nodevām, kurai ir nodokļu funkciju pazīmes, ir valsts nodeva par notariālo darbību izpildi un īpašuma tiesību un ķīlas tiesību nostiprināšanu zemesgrāmatā.

Pētījuma uzdevums ir izvērtēt pastāvošās nodevas sistēmu, kas regulē samaksu par notariālo darbību, reģistrējot darījumus ar nekustamo īpašumu zemesgrāmatā, novērtēt efektivitāti un salīdzināt to ar Igaunijas nodevas sistēmu. Izmantojot kvantitatīvo pētījumu metodi, pētījumā apkopoti un izvērtēti dati un uz tā pamata izdarīti secinājumi un izvirzīts priekšlikums par situācijas uzlabošanu.

Atslēgvārdi: valsts nodeva, funkcijas, nodevas objekts, zemesgrāmata, nekustamais īpašums, darījums.

Šobrīd Latvijā nodevu sistēmu regulē dažādi normatīvie akti. Pamatlikums, kurā ir noteikti nodevas administrēšanas un maksāšanas pamatprincipi, ir 1995. gada 2. februāra pieņemtais likums „Par nodokļiem un nodevām”.

Saskaņā ar likumu „Par nodokļiem un nodevām” nodeva ir obligāts maksājums valsts budžetā vai likumā noteiktajos gadījumos pašvaldību budžetā kā atlīdzība par nodrošinājumu, ko valsts institūcijas devušas uzņēmējdarbībai, vai par sniegtajiem pakalpojumiem, kā arī likumos paredzētiem speciāliem mērķiem (ceļu, ostu un sakaru sistēmu uzturēšanai un attīstībai, iedzīvotāju un dabas ekoloģiskajai aizsargāšanai, teritorijas labiekārtošanai un citiem mērķiem).¹

Mūsdienās Latvijas nodevu sistēmā izšķir:

- valsts nodevas, kas tiek uzliktas saskaņā ar likumiem un Ministru kabineta noteikumiem;
- pašvaldības nodevas, kas tiek uzliktas saskaņā ar pašvaldības domes izdotiem saistošiem aktiem.

Valsts nodevas var iedalīt divās grupās:

1. Valsts nodevas, kuras uzliek saskaņā ar likumiem (transportlīdzekļu ikgadējā nodeva saskaņā ar likumu „Par transportlīdzekļu ikgadējo nodevu”, nodevas par darbību veikšanu tiesu iestādēs saskaņā ar Civilprocesa likumu un Administratīvā procesa likumu utt.).

2. Valsts nodevas, kuras ir maksājamas par valsts sniegto nodrošinājumu, konkrētiem juridiskajiem pakalpojumiem un likumos paredzētajiem speciāliem mērķiem (par notariālo darbību izpildi, par reģistrācijas darbībām un parakstu apliecināšanu LR Komercesabiedrību reģistrā, par operācijām ar vekseliem un privatizācijas sertifikātiem, par muitas iestāžu pakalpojumiem utt.).

Ir divas valsts nodevas funkcijas:

- kompensējošā;
- regulējošā (ierobežojošā).

Kompensējošā funkcija paredzēta, lai kompensētu izdevumus, kas saistīti ar konkrēto pakalpojumu, ko sniedz valsts iestāde. Bieži vien ir runa tikai par tiešajiem izdevumiem, kas saistīti ar pakalpojuma sniegšanu. Pārējie valsts iestādes izdevumi tiek segti no valsts budžeta.

Regulējošā funkcija izpaužas kaut kādā tirgus procesā dalībnieku skaita samazināšanā. Proti, kad valsts uzliek maksu par atļauju nodarboties ar kādu konkrētu uzņēmējdarbības veidu. Tāda nodeva lielākoties saistīta ar atļaujas vai licences izsniegšanu uzņēmējdarbības veikšanai, un tās apmērs var atšķirties no izdevumiem, kas saistīti ar tās atļaujas vai licences izsniegšanu.

Galvenais princips, ar ko nodeva atšķiras no nodokļa – nodevu maksā persona, kas nodibina specifiskas attiecības ar attiecīgo valsts pārvaldes iestādi, proti, maksātājam ir izvēle veidot vai neveidot minētās attiecības. Savukārt, ja nodokļu maksātājam ir ar nodokli apliekamais objekts, viņam jebkurā gadījumā jāmaksā nodoklis.

Savukārt pastāvošā Latvijas nodevu sistēmā eksistē nodevas, kas ietver sevī arī nodokļa funkcijas, piemēram, uzņēmējdarbības riska valsts nodeva (kura ir maksājama par nodrošinājumu darbinieku prasījumu garantiju fonda līdzekļiem) vai valsts nodeva par sabiedrisko pakalpojumu regulēšanu.

Vēl viena valsts nodeva, kurai ir nodokļu funkciju pazīmes, ir valsts nodeva par notariālo darbību izpildi un īpašuma tiesību un ķīlas tiesību nostiprināšanu zemesgrāmatā. Pēc būtības šī valsts nodeva pieskaitāma pie otrās grupas un ir maksājums par konkrēto juridisko pakalpojumu, ko sniedz valstī, bet, ja iedziļinās nodevas būtībā, šim maksājumam ir arī citas funkcijas.

Pirms analizēt šābrīža situāciju, ieskatīsimies nodevas vēsturē. Pirmo reizi šī nodeva parādījās 1995. gadā Ministru kabineta noteikumos Nr. 219, kuri tika izdoti saskaņā ar likumiem „Par nodokļiem un nodevām”, „Par Latvijas Republikas 1937.gada Notāru likuma spēka atjaunošanu un grozījumiem un papildinājumiem tajā” un „Par 1937. gada 22. decembra Zemesgrāmatu likuma spēka atjaunošanas un spēka stāšanās kārtību”. Šajos noteikumos tika paredzētas šādas valsts nodevas likmes:

1. Par nekustamā īpašuma atsavināšanu
 - pirmās pakāpes radniekiem – Ls 2 + 0,5% no nekustamā īpašuma vērtības;
 - citām fiziskām un juridiskām personām – Ls 2 + 2% no nekustamā īpašuma vērtības.
2. Par nekustamā īpašuma dāvinājumu
 - pirmās pakāpes radniekiem – Ls 2 + 0,5% no nekustamā īpašuma vērtības;
 - citām fiziskām un juridiskām personām – Ls 3 + 3% no nekustamā īpašuma vērtības.
3. Ķīlas tiesību nostiprināšana zemesgrāmatā
 - 0,1% no kredītliģuma summas.

Lai aprēķinātu valsts nodevu, par nekustamā īpašuma vērtību tika uzskatīts augstākais no šiem novērtējumiem:

- 1) pirkuma – pārdošanas līgumā norādītā summa;

2) novērtējums, kas noteikts aplikšanai ar īpašuma nodokli (līdz likuma par nekustamā īpašuma nodokli spēkā stāšanās brīdīm izmantoja Valsts zemes dienesta vai zvērinātu taksatoru noteikto nekustamā īpašuma vērtību (zemes kadastrālās vērtības un ēku taksācijas vērtības kopsumma));

3) novērtējums, kas noteikts, iekļājot nekustamo īpašumu kredītiestādē.

Šobrīd minētās valsts nodevas apmēru un uzlikšanas kārtību nosaka Ministru kabineta 2001. gada 27. janvāra noteikumi Nr. 28 „Noteikumi par notariālo darbību izpildi un īpašuma tiesību un ķīlas”. Apskatīsim, kādas izmaiņas tiek veiktas valsts nodevas likmēs pēc 10 gadiem, ņemot vērā to, ka nekustamā īpašuma reālās tirgus vērtības ir palielinājušās apmēram 10 reizes.

Šobrīd esošie noteikumi tika papildināti ar valsts nodevas maksimālo lielumu:

- par nekustamā īpašuma atsavināšanu un dāvināšanu pirmās pakāpes radniekiem valsts nodevas summa nevar pārsniegt Ls 1000;
- citām fiziskām un juridiskām personām:
 - par nekustamā īpašuma atsavināšanu – Ls 30 000;
 - par nekustamā īpašuma dāvinājumu – ne vairāk kā Ls 50 000;

Savukārt nodevas apmērs par ķīlas tiesību nostiprināšanu zemesgrāmatā nevar pārsniegt Ls 1000.

Novērtējumi, kuri ir uzskatāmi par nekustamā īpašuma vērtību, aprēķinot valsts nodevas apmēru, līdz šim brīdīm palika nemainīgi.

Bez valsts nodevas par īpašuma tiesību nostiprināšanu zemesgrāmatā ir maksājama kancelejas nodeva. Kancelejas nodevu saskaņā ar Zemesgrāmatu likuma 107. pantu iekasē šādos apmēros:

- par jauna nodalījuma atklāšanu – Ls 15;
- par dzīvokļa īpašuma nodalījuma atklāšanu – Ls 6;
- par jaunas tiesības nostiprinājumu – Ls 6;
- par nostiprinājuma pārgrozījumu vai dzēsumu, izņemot hipotēkas dzēsumu, kā arī par atzīmes ierakstīšanu un dzēsumu – Ls 2;
- par zemesgrāmatu apliecības izsniegšanu – Ls 3;
- par tiesneša lēmuma apliecinātas datorizdrukas izsniegšanu – Ls 2;
- par rakstveida uzziņām, apliecinātiem izrakstiem, norakstiem un datorizdrukām no zemesgrāmatas nodalījuma – par katru lapu, skaitot nepilnu lapu par pilnu lapu, Ls 0,40, bet ne mazāk kā Ls 1 un ne vairāk kā Ls 5 par dokumentu;
- par zemesgrāmatas nodalījuma, nostiprinājuma žurnāla un nekustamā īpašuma lietas lasīšanu no katras hipotekārās vienības – Ls 1,20;
- par neapliecinātas datorizdrukas izsniegšanu vai nosūtīšanu elektroniskā veidā – Ls 1;
- par nostiprinājuma lūguma apliecināšanu – Ls 5;
- par hipotēkas nostiprināšanu – Ls 8.

Tagad mēģināsim saprast, vai šīs nodevas mehānisms atbilst izvirzītajiem mērķiem un kādas ir šīs nodevas funkcijas un mērķi.

Sākumā noskaidrosim, kas ir zemesgrāmata.

Zemesgrāmata ir publiskā grāmata, kas nodibināta tiesību koroborācijai uz nekustamu īpašumu.² Pēc būtības zemesgrāmata ir tiesiskais mehānisms, kas garantē indivīda tiesības uz īpašumu un kreditora interešu aizsardzība, lai, nostiprinot zemesgrāmatā ķīlas tiesības, šim ierakstam būtu tāda pati drošība kā ņemot rokas ķīlā kustamu mantu. Zemesgrāmatu sistēma ir balsts, lai gūtu saistību reālu nodrošinājumu. Katru nekustamu īpašumu kā patstāvīgu zemes vienību reģistrē atsevišķā zemesgrāmatu nodalījumā, un līdz ar to tā kļūst par hipotekāra vienību un kā tāda atbild pilnā sastāvā par visām šajā nodalījumā ierakstītajām lietu tiesībām (8).

Ņemot vērā iepriekš minēto, varam secināt, ka zemesgrāmata nav tikai elektroniskais reģistrs, kurā tiek ierakstīta informācija par nekustamo īpašumu un tās īpašniekiem, bet arī viss pasākumu kopums, kas nodrošina īpašuma tiesības un ķīlas tiesības.

Atbilstoši Zemesgrāmatu likuma 106. un 107. pantam, kā arī likuma „Par nodokļiem un nodevām” 11. pantam, Latvijā zemesgrāmatu lietās iekasē kancelejas nodevu un valsts nodevu par īpašuma un ķīlas tiesību nostiprināšanu zemesgrāmatā.

Valsts nodevas mērķis par nekustamā īpašuma tiesību nostiprināšanu zemesgrāmatā saskaņā ar atsavinājumu ir sniegt valsts nodrošinājumu, nostiprinot personas īpašumtiesības. Šajā gadījumā ar valsts sniegto nodrošinājumu saprot īpašuma tiesību nostiprināšanu zemesgrāmatā, jo līdz īpašumtiesību ierakstīšanai zemesgrāmatā nekustamā īpašuma ieguvējam pret trešajām personām nav nekādu tiesību, proti, viņš nevar izmantot nevienu priekšrocību, kas saistīta ar īpašumu.

Vienlaikus valsts nodeva par īpašumtiesību nostiprināšanu zemesgrāmatā ir valsts nodeva, kam ir arī nodokļa pazīmes. Tas saistīts ar to, ka Latvijā atšķirībā no citām valstīm nepastāv īpašuma nodošanas nodoklis, mantojuma un dāvinājuma nodoklis. Ienākums, kas gūts, pārdodot nekustamo īpašumu, tiek aplikts ar ienākuma nodokli tikai gadījumā, ja pārdodamais īpašums atrodas īpašumā mazāk par 12 mēnešiem. Naudas līdzekļi, kas saņemti, ieķīlājot nekustamo īpašumu, arī netiek aplikti ar ienākuma nodokli.³ Tādēļ komponentes, kas veido minētās valsts nodevas apmēru, ir ne tikai atlīdzība par valsts sniegto nodrošinājumu, bet arī maksājums par darījumiem, kurus veic persona ar nekustamo īpašumu.

Ieņēmumi no valsts nodevas par īpašuma tiesību nostiprināšanu zemesgrāmatā nav saistīti ar nepieciešamību segt izmaksas, kas rodas, nostiprinot īpašumu zemesgrāmatā, jo minētās izmaksas tiek segtas no ieņēmumiem, kas iegūti no kancelejas nodevas.

Turklāt, ja viens no valsts nodevas mērķiem ir aplikēt nekustamo īpašumu darījumus, rodas jautājums, kāpēc nodeva tiek iekasēta no pircēja.

Iespējams, lai nepieļautu izvairīšanos no maksāšanas, nodeva tiek iekasēta pēc netiešā principa, proti, uzliekot par pienākumu šo nodevu samaksāt pircējam, kad tas reģistrē nekustamo īpašumu zemesgrāmatā, bet nereti sastopami gadījumi, tad tieši nekustamā īpašuma ieguvējs ir tā persona, kas cenšas izvairīties no pienākuma nostiprināt savas īpašuma tiesības zemesgrāmatā. Savukārt pārdevējs, kas ir zemesgrāmatā ierakstītais īpašnieks, gaida ieguvēja rīcību tiesību nostiprināšanai zemesgrāmatā un maksā nekustamā īpašuma nodokli, jo attiecībā uz trešajām personām viņš joprojām paliek zemes īpašnieks līdz jaunam ierakstam zemesgrāmatā un noslēgtais pirkuma-pārdevuma līgums līdz iesniegšanai zemesgrāmatu nodaļā ir saistošs tikai līgumslēdzējiem.

Salīdzināsim, kā šo problēmu risina mūsu ziemeļkaimiņš – Igaunija.

Igaunijā valsts nodevas maksājamas saskaņā ar likumu „Par valsts nodevām”. Sadaļā „Par darījumiem Pirkumu akta grāmatā” (*Kinnistusraamatus*) no 49. līdz 57. § noteikta maksāšanas kārtība par attiecīgajiem darījumiem ar nekustamo īpašumu. Valsts nodevas likmes noteiktas tabulā un diferencētas atkarībā no darījuma summas: no EEK 500 līdz EEK 10 000 000 (sk. 1. tab.), ja darījuma summa pārsniedz summu, kas ir ekvivalenta EEK 10 000 000 (Ls 450 000), valsts nodevas likme ir 0,4%.⁴ Ir arī paredzēti gadījumi, kad tiek piemēroti atvieglojumi, piemēram, pirmās pakāpes radinieki maksā tikai 50% no noteiktas nodevas likmes, savukārt, otrās pakāpes radinieki maksā 75% no paredzētās nodevas. Par ķīlas tiesību nostiprināšanu, ja nepieciešams veikt izmaiņas reģistrā, ir maksājami 50% no paredzētas valsts nodevas likmes par attiecīgo darījuma summu. Turklāt, pērkot nekustamo īpašumu kredītā, valsts nodeva maksājama tikai par atsavināšanu no darījuma summas un nav papildus jāmaksā par ierakstu reģistrā par ķīlas tiesību nostiprināšanu.

1. tabula

Igaunijas Valsts nodevas likmes par ierakstu Pirkumu akta grāmatā, Ls
Estonia State Duty Rates for an Inscribe Purchase in an Act Book, Ls

Darījuma summa, Ls	Nodevas likme, Ls	Darījuma summa, Ls	Nodevas likme, Ls	Darījuma summa, Ls	Nodevas likme, Ls	Darījuma summa, Ls	Nodevas likme, Ls	Darījuma summa, Ls	Nodevas likme, Ls
22,5	1,8	11700	36,45	63000	166,5	193500	558	324000	1170
45	2,7	12600	38,7	67500	180	198000	571,5	328500	1192,5
90	4,5	14400	43,2	76500	207	207000	598,5	337500	1237,5
180	5,4	15300	45,45	81000	220,5	211500	612	342000	1260
450	8,1	18000	52,65	94500	261	225000	652,5	355500	1327,5
1350	9,9	19800	57,15	103500	288	234000	697,5	364500	1372,5
1800	10,8	20700	59,85	108000	301,5	238500	720	369000	1395
450	8,1	27000	73,8	126000	355,5	256500	832,5	387000	1485
3150	13,5	29250	78,3	130500	369	261000	855	391500	1507,5
3600	14,4	31500	83,25	135000	382,5	265500	877,5	396000	1530
4050	15,3	33750	87,75	139500	396	270000	900	400500	1552,5
4500	17,55	36000	92,25	144000	409,5	274500	922,5	405000	1575
5400	19,8	38250	97,2	148500	423	279000	945	409500	1597,5
6300	22,05	40500	101,7	153000	436,5	283500	967,5	414000	1620
8100	27	45000	112,5	162000	463,5	292500	1012,5	423000	1665
9900	31,5	54000	139,5	184500	531	315000	1125	445500	1777,5
10800	33,75	58500	153	189000	544,5	319500	1147,5	450000	1800

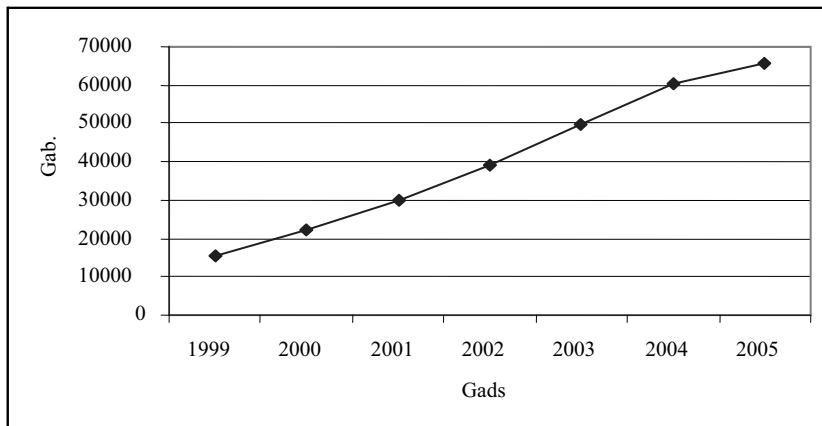
Avots: Estonian 22 October 1997 State Fees Act

Tagad mēģināsim salīdzināt valsts nodevas summas, kas tiek maksātas, reģistrējot nekustamo īpašumu Latvijā un Igaunijā.

Piemēram, pērkot dzīvokli Rīgā par Ls 150 000, mēs maksātu valsts nodevu 2% apmērā no darījuma summas, un tās būtu Ls 3000. Savukārt pērkot dzīvokli par tādu pašu cenu Tallinā, mēs maksātu valsts nodevu Ls 423 apmērā, kas ir 7 reizes mazāka par nodevu, kuru mēs samaksātu Latvijā.

Nemot vērā mūsdienu aktivitāti nekustamā īpašuma tirgū (sk. 1. att.) un reālās tirgus cenas un salīdzinot tos ar ieņēmumiem, kas tika iegūti valsts budžetā no nodevas par īpašumu tiesību un ķīlas tiesību nostiprināšanu zemesgrāmatā no 1999. gada līdz 2005. gadam (sk. 2. att.), varam secināt, ka ieņēmumu apjoms pieaudzis 7,6 reizes. Savukārt darījumu apjoms palielinājies 4,2 reizes un tirgus cenas pieaugums jau pārsniedzis 10 reizes salīdzinājumā ar 1999. gadu. Tas liecina, ka pastāvošā nodevas funkciju sadalīšana attiecībā uz nodevas par īpašumu tiesību un ķīlas tiesību nostiprināšanu zemesgrāmatā nav efektīva.

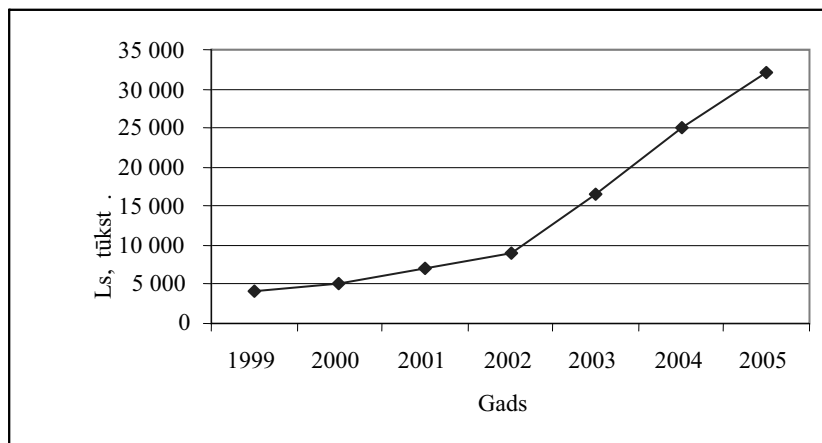
Pamatojoties uz iepriekš minēto, varam secināt, ka valsts noteiktā nodeva 2% no darījuma summas ir nesamērīgi liela un rosina cilvēkus uzrādīt mazāku darījuma summu, nekā tā ir patiesībā. Līdz ar to, pirmkārt, valsts budžets zaudē naudu un, otrkārt, darījumu cenas tiek izmantotas kadastrālo vērtību bāzes izstrādei, un, ja tās neatbilst patiesajām cenām, tiek kropļota kadastrālā vērtība. Treškārt, pamatojoties uz juridisko terminu vārdnīcu, jēdziens „atsavināšana” nozīmē jebkuru īpašnieka maiņu, un, pamatojoties uz Civillikuma 993. pantu, zemesgrāmatās jāieraksta ne vien katrs nekustamā īpašuma atsavinājums, bet arī katra tā īpašnieka maiņa. Tas nozīmē, ka jebkurš darījums ar nekustamo īpašumu ir atsavināšana un par to ir jāmaksā valsts nodeva, reģistrējot zemesgrāmatā, arī gadījumos, kad pēc būtības īpašnieks netiek mainīts, piemēram, kad nekustamais īpašums tiek ieguldīts kā mantiskais ieguldījums,

1. attēls. Zemesgrāmatā reģistrētie pirkuma līgumi Latvijā

Avots: www.zemesgramata.lv

The Purchase Agreements Registered in Land Register in Latvia

2. attēls. Ieņēmumi no Valsts nodevas par īpašumu tiesību un ķīlas tiesību nostiprināšanu zemesgrāmatā Latvijā

Avots: www.zemesgramata.lv

Profits from the Collected State Duties for Garantying Property and Mortgage Rights Registered in Land Register in Latvia

nodibinot uzņēmumu, vai pāriet kopā ar visām saistībām kā viens no uzņēmuma aktīviem apvienošanas, sadalīšanas vai pārveidošanas procesā.

Pēc pētījuma var secināt, ka pastāvošā nodevas sistēma, kas regulē samaksu par notariālo darbību, reģistrējot darījumus ar nekustamo īpašumu zemesgrāmatā, nav efektīva un rada šķēršļus nekustamā īpašuma tirgus attīstībai. Autors uzskata, ka nepieciešams sadalīt valsts nodevas funkcijas un atstāt nekustamā īpašuma pircējam maksāt diferencēto (attiecībā uz darījuma summu) nodevu, nostiprinot tiesības zemesgrāmatā, bet slodzi par darījumiem, kurus veic persona ar nekustamo īpašumu, pārlīkt uz pārdevēju ienākuma nodokļa veidā.

Izmantotie informācijas avoti

1. LR 1995. gada 2. februāra likums „Par nodokļiem un nodevām” // Latvijas Vēstnesis, Nr. 26, 18.02.1995., ar sekojošiem grozījumiem.
2. LR 1937. gada 22. decembra Zemesgrāmatu likums // Lik. un not. kr. Nr. 38, 30.12.1937, ar sekojošiem grozījumiem.
3. LR 1995. gada 11. maija likums „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” // Latvijas Vēstnesis, Nr. 22/23, 10.06.1993., ar sekojošiem grozījumiem.
4. LR 1937. gada 28. janvāra Civillikums.
5. LR Ministru kabineta 1995. gada 11. jūlija noteikumi Nr. 219 „Noteikumi par valsts nodevu par notariālo darbību izpildi un īpašuma tiesību nostiprināšanu zemesgrāmatā” // Latvijas Vēstnesis, Nr.111, 27.07.1995., ar sekojošiem grozījumiem.
6. LR Ministru kabineta 2001. gada 23. janvāra noteikumi Nr. 28 „Noteikumi par valsts nodevu par notariālo darbību izpildi un īpašuma tiesību un ķīlas tiesību nostiprināšanu zemesgrāmatā” // Latvijas Vēstnesis, Nr.15, 26.01.2001., ar sekojošiem grozījumiem.
7. A. Zvejnieks. Nodokļi un nodevas. Rīga : RTU, 2001. 291 lpp.
8. <http://www.zemesgramata.lv>
9. <http://www.fm.gov.lv>
10. <http://test.csb.gov.lv>
11. Estonian 22 October 1997 State Fees Act. Piejams: <http://www.fin.ee>

Summary

A state duty is the fiscal instrument by which government can regulate market relations and to cover its administrative charges, although in separate cases to provide budgetary profits. After its essence the duty is alike a tax, but the main difference between them is that the duties pay persons who founds specific relations with the proper plant state managements, i.e. there is a choice for payer to form or not to form the mentioned relations. So if a taxpayer has an object of taxation, for him tax has to be paid in any case.

Keywords: *duty, fee, function, object, Tax Revenue Service, transaction, real estate, Land Register.*

Atsauces

- ¹ LR 1995. gada 2. februāra likums „Par nodokļiem un nodevām” // Latvijas Vēstnesis, Nr. 26, 18.02.1995.
- ² LR 1937. gada 22. decembra Zemesgrāmatu likums // Lik. un not. kr. Nr. 38, 30.12.1937.
- ³ LR 1995. gada 11. maija likums „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” // Latvijas Vēstnesis, Nr. 22/23, 10.06.1993.
- ⁴ Estonian 22 October 1997 State Fees Act.

Ārpus meža zemes augošu koku, krūmu un atgūtās koksnes kā alternatīvo enerģijas avotu vadība

The Management of the Utilization of Non-forest Land Trees, Bushes and Recovered Wood as a Resources for Alternative Energy

Kārlis Dauge

Latvijas Universitāte

Ekonomikas un vadības fakultāte

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050

e-pasts: dauge@lanet.lv

Zinātniskajā rakstā aplūkotas efektīvas koksnes atlikumu vadības sistēmas, kuras var veicināt koksnes atkritumu plūsmu vadības attīstību un nodrošina atbilstošu koksnes atkritumu savākšanu un šķirošanu pārstrādei un atkārtotai izmantošanai.

Ārpus meža zemes augošos kokus un atgūto koksni paredzēts izmantot kā vērtīgus atjaunojamus resursus alternatīvās enerģijas ražošanai. Šāda veida koksnes biomasas apjomi izvērtēti Rīgā, Kuldīgā un Liepājā, izmantojot statistikas datus, intervijas un citas metodes. Tika noteikti nocirsto koku apjomi Rīgas pilsētā 10 600 m³ 2005. gadā. Atgūtās koksnes apjomi aprēķināti 4200 m³ vienā no Rīgas pilsētas deponētajiem atkritumu apjomiem. Koksnes biomasas plūsmu vadības pamatprincipi pilsētās bija ieteikti. Izmantojot ārpus meža augošu koku un atgūtās koksnes biomasas plūsmu vadību, papildus var nodrošināt enerģijas pieaugumu valstī par 15%.

Rakstā parādīta Austrijas pieredzes apgūšana atgūtās koksnes pārstrādē. Autora izstrādātie atgūtās koksnes apsaimniekošanas noteikumi rekomendējami ieviešanai Latvijas pašvaldību administratīvajās teritorijās. Šie jaunie noteikumi kopumā pozitīvi ietekmēs atgūtās koksnes vadību bioenerģijas ražošanā.

Atslēgvārdi: Ārpus meža zemes augoši koki un krūmi, atgūtā koksne, būvniecības atkritumi, sadzīves atkritumi, bioenerģijas ražošana, atgūtās koksnes apsaimniekošanas noteikumi.

Ievads

Nepārtrauktais naftas produktu un dabas gāzes deficīts un cenu pieaugums pasaulē lielā mērā ietekmē ekonomikas attīstību arī Latvijā. Tādēļ pasaulē tiek veikti daudzpusīgi pētījumi par jaunu un it sevišķi atjaunojamu enerģijas avotu radīšanu. Par tādu energoresursu Latvijā var uzskatīt koksnes biomasu.

Lai veicinātu Eiropas Savienības (ES) enerģētisko neatkarību, ES ir izvirzījusi mērķi palielināt atjaunojamo energoresursu (*renewable energy resources*) izmantošanu. Pēdējo desmit gadu laikā Latvijā ir pieaudzis dedzināmās koksnes patēriņš. Koksne 1999. gadā nodrošināja ap 26% no nepieciešamajiem siltuma avotiem, bet 2005. gadā – 29,1% (8, 46. lpp.). Taču samērā daudz tā saucamās mazvērtīgās koksnes, tajā skaitā atgūtās koksnes un koksnes atlikumu (celmi un zari) vēl netiek izmantots.

Koksnes biomasas izmantošana centrālās apkures sistēmās, elektrostacijās un koģenerācijas stacijās (*combined heat and power stations*) ir ekonomiski izdevīgs enerģijas ražošanas un siltumnīcas efektu izraisošo gāzu izplūdes samazināšanas veids.

ES direktīvas nosaka, ka ES valstīm līdz 2010. gadam jāpanāk enerģijas ieguve no atjaunojamiem energoresursiem vismaz 12% apjomā no kopējā izmantojamā enerģijas daudzuma.

Problēmraksta mērķis ir izpētīt, kādas ir Latvijas iespējas vadīt ārpus meža augošu koku un krūmu – tai skaitā parku un ielu apstādījumu kopšanas darbu un atgūtās (otrreiz izmantojamās) koksnes biomasas – atkritumu (*recovered wood*) plūsmas; paredzēt šās biomasas racionālu un ekonomiski efektīvu izmantošanu siltumapgādes sistēmās kā atjaunojamu energoresursu, papildus valstī perspektīvā nodrošinot 15% lielu enerģijas daudzuma pieaugumu.

Materiāli un metodes. Ekonomiskās un statistiskās analīzes, salīdzināšanas un tabulu metodes, intervijas un citas metodes.

Rezultāti. Latvijā no ārpus meža zemes augošu koku un krūmu, tai skaitā parku un ielu apstādījumu, biomasas un atgūtās koksnes biomasas iespējams papildus saražot valstī nepieciešamo enerģijas daudzumu, kas ik gadu pieaug.

Secinājumi. Autora veiktie pētījumi dod iespēju perspektīvā plānot siltumenerģijas un elektroenerģijas ražošanu no atgūtās koksnes, kura vēl līdz šim Latvijā šādiem mērķiem nav izmantota. Izmantojot atgūto koksni un ārpus meža zemes augošu koku un krūmu biomasu, papildus Latvijas valstī var nodrošināt 15% lielu enerģijas daudzuma pieaugumu.

Veicot pētījumus, autors lietojis ekonomiskās un statistiskās analīzes metodes: salīdzināšana, tabulu metodes, grupēšana, intervijas u. c.

Ārpus meža zemes augošu koku, krūmāju un zaru, tai skaitā parku un ielu apstādījumu, biomasas vadība

Ārpus meža zemes augošu koku, krūmu un zaru izmantojamās biomasas apjomi

Autors ir veicis aptauju Latvijas pašvaldībās ar anketēšanas pētījuma metodi. Ir saņemti dati par ārpus meža zemes augošu koku, krūmu, tai skaitā parku un ielu apstādījumu koku ciršanu, vainagošanu, nozāģētiem avārijas kokiem 2004.–2005. gada laikā Rīgas pilsētā, Kuldīgā, Liepājā, Alūksnē, Cēsu pilsētā un Kokneses pagasta Bormaņu ciematā. No saņemtajiem datiem var aprēķināt koksnes biomasas plūsmas apjomus (sk. 1. tab.).

Liepājas un Kuldīgas pilsētā nozāģētie avārijas koki iekļauti kopējā koku skaitā un nav atsevišķi uzskaitīti. Kā liecina aptaujas dati, pašvaldību teritorijās ārpus meža nocirstie koki paliek tās personas rīcībā, kura saņem koku ciršanas atļauju (zemes īpašnieks, lietotājs vai apsaimniekotājs). Lai samazinātu ciršanas izmaksas, pilsētas ielās un parkos nozāģētie koki paliek darba veicēju rīcībā (tās ir firmas, kas ieguvušas tiesības izpildīt pašvaldības pasūtījumu koku zāģēšanā). Atsevišķos gadījumos koki tiek izmantoti soliņu un bērnu rotaļu laukumu ierīkošanai. Pārsvārā visi koki tiek izmantoti kurināšanai siltumenerģijas ieguvei.

Liepājas pilsētā, pēc aptaujas datiem, ielās un parkos 2004. gadā vainagoti 814 koki, bet 2005. gadā – 500 koki. Koku un krūmu kopšanas darbos iegūto zaru biomasu tiek nogādāta sadzīves atkritumu poligonā (*landfill of household/municipal waste*) „Ķīvītes” (2005. gadā 1193 tonnas), kurā šī biomasu tiek izmantota biogāzes ieguvei. Daļa nozāģēto zaru un krūmu ciršanas vietā tiek sadedzināti, nenovirzot tos enerģijas ieguvei. 2005. gadā Liepājas SIA „Komunālā pārvalde” zaru smalcināšanai izmantoja šķeldotāju, bet darbi tika pārtraukti, jo minētajā agregātā atkārtoti nokļuva metāliski priekšmeti.

Raksta autors, 1. tabulā aprēķinot nocirsto koku apjomus (m^3) un pamatojoties uz pilsētu parkos un ielu apstādījumos veiktajiem pētījumiem, pieņem, ka vidēji viens nocirsts koks dod $1,5 m^3$ lielu koksnes apjomu. Izvērtējot 1. tabulu, redzams, ka Rīgas pilsētā nocirsto koku uzskaitē ir pilnīgāka. Kuldīgas un Liepājas pilsētā reālam koksnes biomasas apjomam ir jābūt lielākam, jo tur netiek uzrādīti nozāģētie avārijas koki. Neviens no trijām pilsētām netiek reģistrēti nocirstie krūmi. No tā autors secina, ka reālais kopējais nocirsto koku un krūmu biomasas apjoms ir lielāks par reģistrēto.

Autora pētījumi ir pierādījuši, ka krūmāji (krūmi) ir sastopami jebkurā Latvijas valsts zemes īpašumā, it sevišķi, ja kādā no tiem saimnieciskā darbība uz ilgāku laiku (vismaz vienu gadu) tiek pārtraukta. Turklāt atsevišķās vietās krūmi savvaļā aug visu laiku neatkarīgi no tā, vai īpašums ir apsaimniekots vai nav. Latvijā ir labvēlīgi klimatiskie apstākļi īpaši krūmu augšanai brīvā dabā.

1. tabula

Ārpus meža zemes augošu koku un krūmu ciršanas rādītāji, tai skaitā parku un ielu apstādījumu koksnes biomasas apjomi, Rīgas, Kuldīgas, Liepājas, Alūksnes, Cēsu pilsētā un Kokneses pagasta Bormaņu ciematā (9, 5, 6, 1, 2, 3)

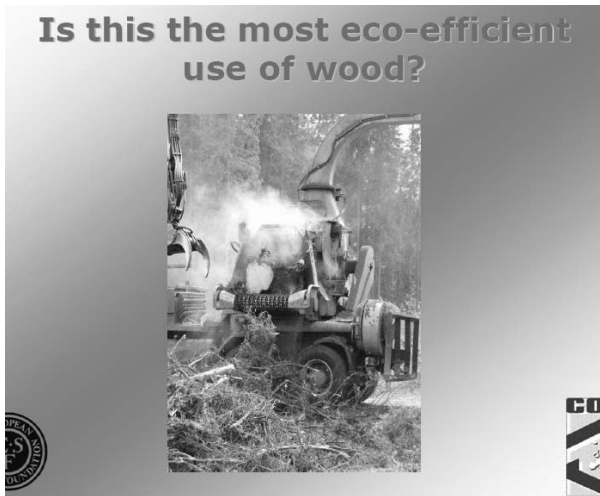
Non-forest Land Trees and Bushes Logging Indices, Int. Al., Parks and Streets Green Areas Wood Biomass Volume in City Riga, Liepaja, Kuldiga, Aluksne, Cesis and Village Borman of Kokneses Rural Municipality

Laika posms, pa gadiem	Izdoto koku ciršanas atļauju skaits	Ar ciršanas atļaujām nocirsto koku skaits, gab.	Nocirsto (logging volume) koku apjoms, m ³	Nozāgēto (sawn trees) avārijas koku skaits, gab.	Nozāgēto avārijas koku apjoms, m ³	Ar ciršanas atļaujām nocirstie krūmi, tūkst. m ²	Krūmu un zaru koksnes apjoms, m ³
1	2	3	4	5	6	7	8
Rīga							
2004	938	16830	16830	453	680	110	12562
2005	629	5547	5547	460	690	100	11286
Kuldīga							
2004	83	167	167	*	*	20	221
2005	73	133	133	*	*	20	200
2006	80	140	140	*	*	5	98
Liepāja							
2004	554	1215	1215	*	*	25	1823
2005	715	2094	2094	*	*	25	3142
Cēsis							
2004	201	490	490	90	90	15	1100
2005	190	450	450	85	85	15	1000
2006	90	258	258	80	80	15	900
Alūksne							
2004	44	300	300	55	55	15	900
2005	50	330	330	60	60	15	800
2006	25	160	160	50	50	10	700
Kokneses pagasta Bormaņu ciemats							
2004	6	20	20	*	*	5	300
2005	7	25	25	*	*	10	400
2006	5	22	22	*	*	5	250
Kopējais iegūstamais šķeldu apjoms pa gadiem, tūkst. m³							
2004			38		2		17
2005			17		2		17
2006			1		0,3		4

* – Nav datu

Ārpus meža zemes augošu koku, krūmu un zaru biomasas plūsmu vadības modelis

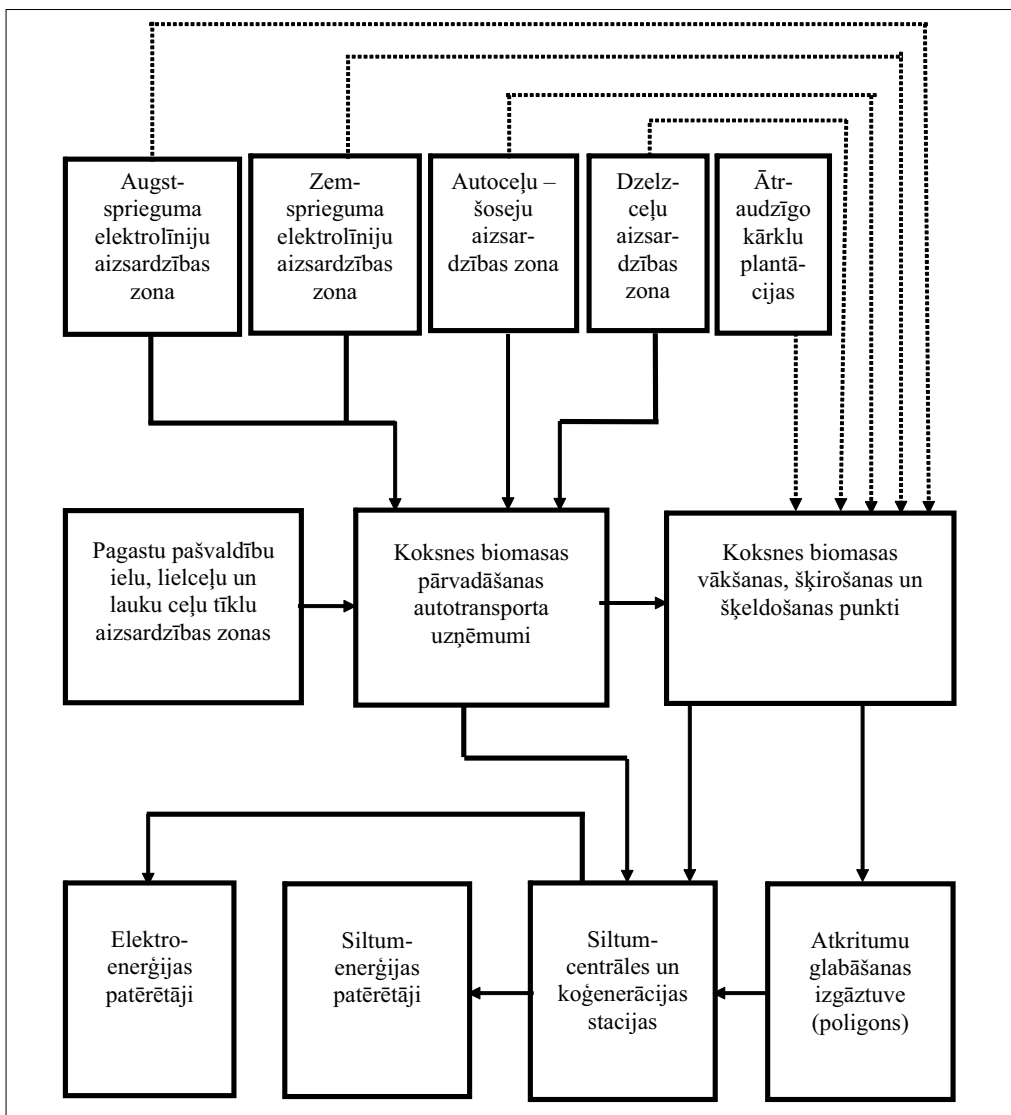
1. attēlā ir parādīta uz riteņiem pārvietojama koksnes šķeldošanas iekārta darba procesā. To varētu izmantot ne tikai mežu cismās, bet arī ārpus meža zemes augošu koku un krūmāju šķeldošanai. Piemēram, traktoram piekabīnot šādu iekārtu, uz vietas var sašķeldot augošus krūmājus pilsētu un pagasta pašvaldību teritoriju zaļajās zonās, augstsprieguma elektrolīniju aizsardzības zonās, zemsprieguma elektrolīniju aizsardzības zonās, autoceļu un šoseju aizsardzības zonās, dzelzceļu aizsardzības zonās, ātraudzīgo kārkļu plantācijās un citur. Šī koksnes biomasas pārvietojamā šķeldošanas iekārta tiek plaši izmantota koku, krūmu un zaru šķeldošanai Austrijā un citās ES dalībvalstīs. To autors iesaka izmantot arī Latvijā.

1. attēls. Uz riteņiem pārvietojama iekārta koku, krūmāju un zaru šķeldošanai (14)
Mobile Chipper for Chippings Trees, Bushes and Branches

2. attēlā redzams ārpus meža augošu koku, krūmāju un zaru, tai skaitā parku un ielu apstādījumu, koksnes biomasas plūsmu modelis. Tas izstrādāts, lai papildus no atjaunojamiem energoresursiem sagatavotu kurināmo materiālu izmantošanai siltumcentrālēs un koģenerācijas stacijās enerģijas ražošanai. Autors modelī ir apskatījis 8 ārpus meža zemes augošu koku, krūmāju un zaru biomasas ieguves avotus:

1. Pilsētu un pagasta pašvaldību teritoriju zaļās zonas.
2. Augstsprieguma elektrolīniju aizsardzības zonas.
3. Zemsprieguma elektrolīniju aizsardzības zonas.
4. Autoceļu un šoseju aizsardzības zonas.
5. Dzelzceļu aizsardzības zonas.
6. Pagastu pašvaldību ielu, lielceļu un lauku ceļu tīklu aizsardzības zonas.
7. Ātraudzīgo kārkļu plantācijas.
8. Citi koksnes biomasas ieguves avoti ārpus meža zemes.

2. attēls. Ārpus meža zemes augošu koku, krūmu un zaru biomasas plūsmu vadības modelis
Non-forest Land Trees, Bushes and Branches Wood Biomass Flows of Management Models

Autors perspektīvā ir paredzējis, ka valstī tiks palielināts ātraudzīgo kārkļu plantāciju skaits, tās izveidojot iespējami tuvu katras pašvaldības teritorijā esošajām centralizēto kanalizācijas notekūdeņu attīrīšanas iekārtām. Tādā veidā iespējams nodrošināt attīrīto kanalizācijas notekūdeņu uzpludināšanu uz ātraudzīgo kārkļu plantācijām, kā arī attīrīto dūņu izmantošanu, kas paātrinātu šo kārkļu augšanu un ievērojami palielinātu iegūstamo ražu.

Apkopojot visu atjaunojamo koksnes energoresursu pieaugumu valstī, šādu plantāciju izveidošana varētu dot iespēju palielināt perspektīvā enerģijas ieguvi par 15%.

2. attēla modelī izstrādātā kurināmā sagatavošanas tehnoloģija no atjaunojamiem energoresursiem varētu būt šāda. Autoceļu – šoseju aizsardzības zonas katru gadu aizaug ar krūmiem, kurus Transporta ministrijas ceļu uzturēšanas uzņēmumi nocērt un atstāj vai sadedzina turpat uz vietas. Autors ir paredzējis, ka nocirstie krūmi vai koki tiks savākti un nogādāti šķirošanas

un šķeldošanas punktā, lai no tiem sagatavotu dedzināmo materiālu. Ar 1. attēlā redzamo pārvietojamo iekārtu savākto krūmu šķeldošanu var veikt uz vietas, tādā gadījumā jau gatavu dedzināmo materiālu var tieši transportēt uz siltumcentrālēm vai koģenerācijas stacijām.

Ar nepārtrauktām plūsmas līnijām attēlotas transportēšanas operācijas, ko veic licencētas, specializētas autotransporta organizācijas. Autors minēto modeli ir veidojis, pamatojoties uz Rīgas, Kuldīgas, Liepājas, Cēsu un Alūksnes pilsētas domes, Kokneses pagasta Bormaņu ciemata pašvaldību, kā arī atsevišķu uzņēmumu aptauju rezultātiem. Autors aptaujas anketu tika izsūtījis visām Latvijas pašvaldībām. Šajā attēlā ar pārtrauktām plūsmu līnijām parādīta iespēja organizācijām pašām ar savu transportu pārvadāt ārpus meža zemes augošu koku, krūmu, zaru koksnes biomasu uz šķeldošanas (*chipping*) vietu, kā arī uz vietas sašķeldotu koksni transportēt tieši uz siltumcentrālēm vai koģenerācijas stacijām.

Autoram vēl nepieciešams veikt pētījumus visā Latvijas teritorijā, lai aprēķinātu biomasas apjomus no ārpus meža zemes augošu koku un krūmāju 8 ieguves avotiem.

Rīgā ik gadu veidojas aptuveni 150 tūkst. m³ zaļo atkritumu no parkiem, mežiem un iedzīvotāju individuālajiem dārziņiem (apjomā ietilpst legāli un nelegāli cirsti koki un krūmi, savāktās nobirušās lapas, nopļautā zāle, izravētās nezāles, kritušie zari un citi zaļie atkritumi), no kuriem daļu nogādā Getliņu poligonā (5; 62. lpp.). Šādas atkritumu plūsmas, pēc autora domām, no ekonomiskā viedokļa nav izdevīgas.

2. attēla modelī no 8 koksnes biomasas avotiem ekonomiski efektīvi un racionāli tiek izmantota tikai ātraudzīgo kārkļu koksnes biomasas. Pārējos 7 iegūšanas avotos koksnes biomasas netiek izmantota racionāli un efektīvi.

Daļa atkritumu tiek neorganizēti kompostēti dažādās pilsētas vietās. Aprēķinātais atkritumu daudzums uz vienu iedzīvotāju Rīgas pilsētā 1995. gadā bija 1,1 m³, 1999. gadā tas palielinājās līdz 1,7 m³ (4; 63. lpp.), bet no 2002. līdz 2005. gadam – 1,8 m³ (6).

Pētījumi par atgūtās koksnes izmantošanas iespējām Latvijā

Atgūtās koksnes apjomi

Par nozīmīgiem enerģētiskās koksnes avotiem ir uzskatāmi ne tikai mežizstrādes un kokapstrādes atlikumi, bet arī tā saucamā atgūtā koksne, ko iegūst no ēku un būvju nojaukšanas, atlikumiem celtniecības procesos, sadzīves un komercdarbības atkritumiem un citur.

Pasaulē un Eiropā atgūtās koksnes resursus un īpašības pēta aizvien intensīvāk. Pētījumu tematika galvenokārt saistās ar metālu saturu atgūtajā koksnē un šīs koksnes izmantošanu bioenerģijas ražošanai (4; 1.–14. lpp.; 11; 213.–232. lpp.). Vairākās ES valstīs šiem resursiem pievērš pastiprinātu uzmanību, lai noskaidrotu to apjomus un kvalitāti. COST („*European co-operation in scientific and technical research*”) projekts E31 ir pilnībā veltīts šiem jautājumiem (14).

ES piecu gadu garajā zinātniskajā programmā COST E31 „*Management of Recovered Wood*” tika iesaistījušās visas ES dalībvalstis, izņemot Baltijas valstis – Latviju, Lietuvu un Igauniju. Šās zinātniskās programmas pēdējā noslēdzošā konferencē (2.–4. maijs 2007. g. Klāgenfurte, Austrija) autors kā vienīgais pārstāvis no trim Baltijas valstīm nolasīja zinātnisku referātu „*Management of wood residues and recovered wood in Latvia*”. Referātā galvenokārt tika apskatīti atgūtās koksnes ieguves avoti un to apjomi Latvijā, kā arī iespējas no atgūtās koksnes ražot bioenerģiju. Referāts publicēts ES zinātniskajā rakstu krājumā (13; 229.–235. lpp.).

Autors ir aptaujājis Latvijas pašvaldības ar anketu metodi par būvniecības atkritumu apjomu, ko izved uz sadzīves atkritumu poligoniem un izgāztuvēm Rīgā, Liepājā un Kuldīgā. Veicot pētījumus, tika novērtēts vidējais atgūtās koksnes sastāvs būvniecības un

nojaukšanas atkritumos (*construction and demolition waste*). Tas tika pieņemts 20% apjomā no poligonos un izgāztuvēs ievesto celtniecības atkritumu tilpuma. Aptaugas rezultāti apkopoti 2. tabulā.

2. tabula

Atgūtās koksnes apjomi celtniecības un nojaukšanas atkritumos Rīgas Getliņu poligonā, Kuldīgas un Liepājas pilsētas atkritumu izgāztuvēs (m³ un tonnās) (9, 5, 6)
Recovered Wood Volume in the Construction and Demolition Waste in the Waste Deposit Area Getlini Riga, Kuldiga and Liepaja Landfill (m³ and ton)

Laika posms	Rīgas Getliņu poligonā, t	Atgūtās koksnes apjoms būvniecības atkritumos, t	Liepājas un Kuldīgas poligonos, t	Atgūtās koksnes apjoms būvniecības atkritumos, m ³	Atgūtās koksnes apjoms būvniecības atkritumos, %
2004. g.	120627	24125	6400	1280	20
2005. g.	117236	23447	20896	4179	20
2006. g.	162014	32403	*	*	20

* Nav datu

2. tabulā apkopotie Rīgas pilsētas būvniecības atkritumi ir tikai Getliņu poligonā ievestie. Rīgas pilsētā darbojas arī citas atkritumu izgāztuves, uz kurām tiek izvesti būvniecības atkritumi, bet autora rīcībā šo datu pagaidām nav. Tādēļ paredzams, ka reālais būvniecības atkritumu apjoms Rīgas pilsētā ir lielāks par tabulā redzamo. Autors, veicot pētījumus, ir secinājis, ka vidējais atgūtās koksnes frakcijas sastāvs būvniecības atkritumu konteinerā ir 20% no kopējā apjoma.

Tabulā redzams, ka Kuldīgas un Liepājas pilsētā reģistrēto būvniecības atkritumu apjoms 2005. gadā, salīdzinot ar 2004. gadu, ir ievērojami palielinājies. Rīgas Getliņu poligonā ievesto būvniecības atkritumu apjoms, salīdzinot ar iepriekšējiem gadiem, ir ievērojami palielinājies. Tas varētu būt izskaidrojams ar uzņēmumu attīstības iespējām – notiek celtniecība un nojaukšanas darbi, rekonstrukcija, telpu un ēku remontu. Ar 2003. gadu Rīgas pilsētas dzīvojamajos rajonos ir intensīvi uzsākta daudzstāvu dzīvojamo māju būvniecība un dzīvokļu kapitālie remontu.

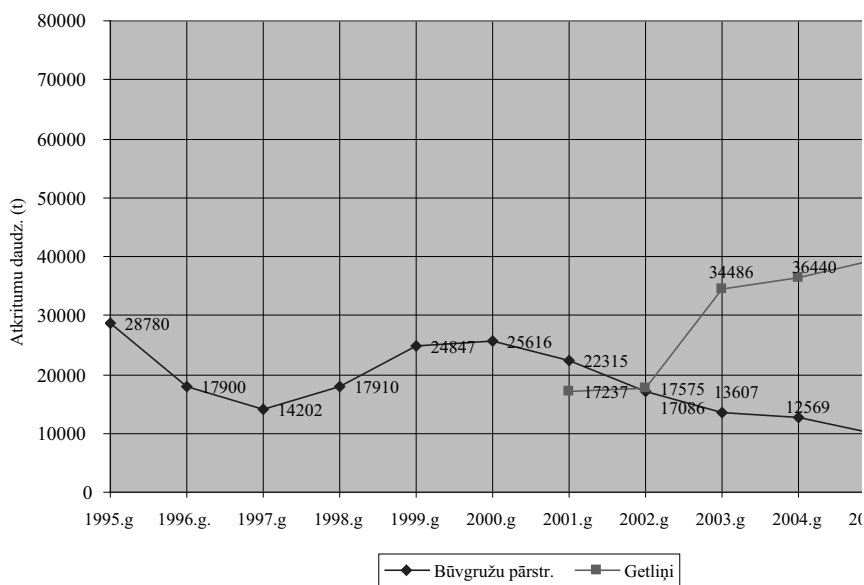
Rīgas pilsētas Getliņu poligonā, kā arī Kuldīgas un Liepājas pilsētā būvniecības atkritumu daudzums ir izteikts tonnās. Vidējā atgūtās koksnes biomasas sastāva frakcija šajos būvniecības atkritumos izteikta kubikmetros (m³).

Rīgas pilsētas SIA "Getliņi – EKO" poligonā ievestie un SIA „Būvgružu pārstrāde” pārstrādājamo būvniecības atkritumu daudzumi tonnās pa gadiem parādīti 3. attēlā.

3. attēlā redzams, ka, sākot ar 2002. gada otro pusi, Rīgas Getliņu poligonā ievesto būvniecības atkritumu apjoms ir ievērojami palielinājies. 2001. gadā tika ievesti aptuveni 17 tūkst. tonnu, bet 2006. gadā jau vairāk nekā 68 tūkst. tonnu, t. i., ievestais apjoms palielinājies aptuveni četras reizes. Tas varētu būt izskaidrojams ar uzņēmumu straujo attīstību un iespējām finansēt jauno būvniecību un veikt telpu un ēku kapitālos remontus.

Otra līkne parāda SIA „Būvgružu pārstrāde” pārstrādājamo būvniecības atkritumu apjomus. Redzams, ka līdz 2000. gadam pārstrādājamo būvniecības atkritumu apjomi ir palielinājušies, bet pēc tam pakāpeniski samazinās. Tas varētu būt izskaidrojams ar to, ka vietējā tirgū pēc šādiem produktiem nav pietiekami augsts pieprasījums.

Būvniecības atkritumi SIA "Būvgružu pārstrāde" un
SIA "Getliņi – EKO"

3. attēls. Rīgas SIA „Getliņi – EKO” poligonā ievesto būvniecības atkritumu un pārstrādājamo būvniecības atkritumu daudzumi, t (9)

Construction and Demolition Waste Deposit Area SIA „Getliņi – EKO” Riga and Recycling Volume in the SIA „Būvgružu pārstrāde”, ton

Atgūtās koksnes izmantošanas veidi Latvijā

Pēc darba autora domām, liela problēma atkritumu apsaimniekošanā Rīgas pilsētā un pārējās Latvijas pašvaldībās ir apsargātas lielgabarīta atkritumu, būvniecības un ēku, būvju demontāžas procesos radušos atkritumu savākšanas un šķirošanas vietu trūkums. Aizvien pamānāmāka kļūst vēl viena enerģētiskās koksnes atlikumu plūsma. Tie ir resursi, kas rodas, atkārtoti izmantojot koksnes atkritumus, – atgūtā koksne.

Piemēram, kokmateriāli no nojaucamām ēkām un būvēm tiek izmantoti kā kurināmais materiāls. Atgūtās koksnes atkritumus var izmantot kokogļu ražošanai. Pēc autora domām, visām Latvijas pašvaldībām perspektīvā būtu nepieciešams plānot un ieviest:

1. Sadzīves atgūtās koksnes lielgabarīta atkritumu (*wood bulky waste*), būvniecības procesos radušos koksnes pārpalikumu, ēku un citu būvju demontāžas procesos radušos atgūtās koksnes biomasas savākšanas un šķirošanas vietas.
2. Integrālas atkritumu apsaimniekošanas sistēmu, kurā
 - pirmais posms būtu šķirošana un savākšana;
 - otrais posms – atkritumu plūsmu vadības analīze, lai noteiktu, kādus atkritumu tipus lietderīgi iekļaut attiecīgā pārstrādes plūsmā;
 - trešais posms – valsts iekšējā un ārējā tirgus izpēte, ņemot vērā starpproduktu un gala produktu tirgu.

Latvijā ar atgūtās koksnes pētījumiem tālākai tās izmantošanai bioenerģijas ražošanai plaši nodarbojas Latvijas Koksnes ķīmijas institūts, un ir jau sasniegti pirmie rezultāti.

Austrijas pieredze atgūtās koksnes izmantošanā

Autors 4. attēlā ir parādījis Austrijā ražotas atgūtās koksnes apstrādes un šķeldošanas iekārtas ar koģenerācijas staciju siltuma un elektroenerģijas ražošanai.

Recovered Wood Processing

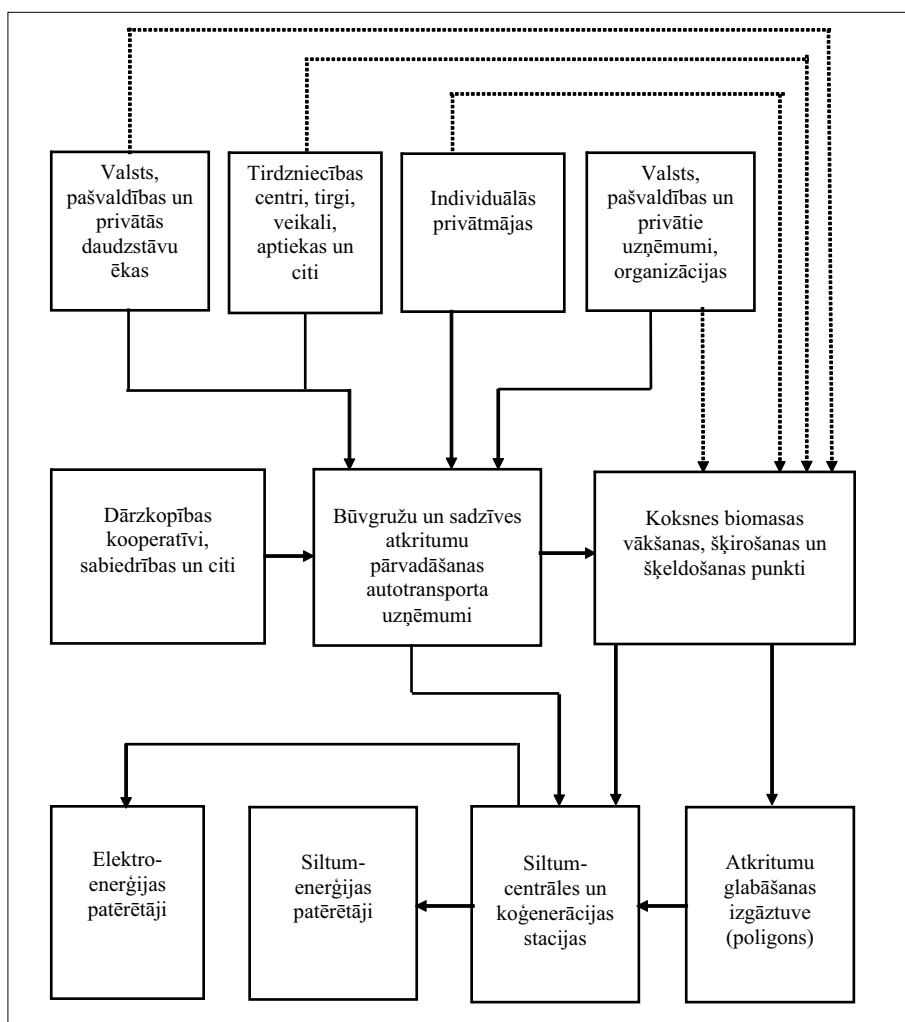
Source: <http://bios-bioenergy.at>

4. attēls. Atgūtās koksnes pārstrādes tehnoloģiskie procesi (14)

Recovered Wood Waste Processing

Šajās konveijera tipa iekārtās, kas ražotas Austrijā, paredzēts pārstrādāt atgūto koksni, kura satur naglas vai citus metāla priekšmetus. Metāliskie svešķermeņi no koksnes tiek atdalīti un uzkrāti atsevišķā konteinerā. Tālāk attīrītā koksne no konveijera nonāk šķeldošanas iekārtā, no kurienes jau gatava šķelda tiek ievadīta dedzināšanas krāsnī siltuma un elektroenerģijas ražošanai. Pēdējos gados ES un visā pasaulē tiek plaši veikti pētījumi un dotas rekomendācijas, kā no impregnētas atgūtās koksnes atdalīt dažādu metālu saturošus piemaisījumus. Šiem jautājumiem liela uzmanība tiek pievērsta Austrijā, kur jau ir izstrādāti noteikti priekšlikumi atgūtās koksnes izmantošanai bioenerģētikā.

Autors uzskata, ka iekārtas (sk. 4. att.), kas paredzētas atgūtās koksnes pārstrādei un enerģijas ražošanai, varētu izmantot arī Latvijā.

5. attēls. Vispārīgais atgūtās koksnes biomasas plūsmu vadības modelis
General Flows Management Model of Recovered Wood Biomass

Vispārīgais atgūtās koksnes biomasas plūsmu vadības modelis

5. attēlā parādīts autora izveidots vispārīgais atgūtās koksnes biomasas plūsmu vadības modelis.

Vispārīgais plūsmu vadības modelis (sk. 5. att.) paredzēts tikai atgūtās koksnes kā atjaunojama energoresursa izmantošanai Latvijas siltumapgādes sistēmās.

Atgūtās koksnes iegūšanas avoti

Atgūtās koksnes biomasu var iegūt no šādiem atkritumu veidiem:

1. Sadzīves un komerciestāžu atkritumi. Ir novērtēts, ka Latvijā ik gadu rodas 1500 tūkst. tonnu sadzīves (*municipal waste*) un komerciestāžu atkritumu. Autors Latvijas atkritumu apsaimniekošanā ir ieviesis *jaunus terminus*:

- *cieto atkritumu sīkgabarīta atgūtā koksne*, kas veido vidēji 3% no kopējā apjoma (1500 tūkst. tonnu);
- *cieto atkritumu lielgabarīta atgūtā koksne*, kas veido vidēji 5% no kopējā apjoma (1500 tūkst. tonnu).

Tātad sadzīves un komerciestāžu atkritumu kopējā apjomā (no aptuveni ikgadējā apjoma 1500 tūkst. tonnu) ietilpst 8% atgūtās koksnes, kas ik gadu veido 120 tūkst. tonnu atgūtās koksnes.

2. Būvniecības un ēku, būvju nojaukšanas atkritumi. Ik gadu Latvijā rodas 236 tūkst. m³ celtniecības un ēku, būvju nojaukšanas atkritumu. Šajā apjomā ietilpst 40% atgūtās koksnes, kas veido aptuveni 95 tūkst. m³ atgūtās koksnes gadā (15).

3. Iepakojuma atkritumi. Saskaņā ar Latvijas Iepakojuma institūta veikto pētījumu (1999) kopējais iepakojuma atkritumu (*packaging waste*) apjoms 1998. gadā bija 118 tūkst. tonnu. 2005. gadā kopējais iepakojuma atkritumu apjoms sasniedza 150 tūkst. tonnu. Koksnes iepakojuma procentuālais sastāvs bija 1%, kas veidoja 1,5 tūkst. tonnu atgūtās koksnes no kopējā 2005. gadā saražotā iepakojuma atkritumu apjoma (15).

4. Dzelzceļu un tramvaju sliežu ceļos izmantotie koka gulšņi. Pēdējos gados Latvijā sāk plaši izmantot dzelzsbetona gulšņus, tādēļ koka gulšņu atgūtā koksne samazinās. Šādus pētījumus autors ir tikai uzsācis, tādēļ datu par šādiem atgūtās koksnes apjomiem nav.

5. Izmantoto stabu koksne. Izmantoto stabu atgūtā koksne iegūstama no izmantotiem elektrolīniju, telefonlīniju, kabeļu līniju, dažādu nožogojumu un citiem koka balstiem. Arī šī atgūtā koksne pēdējos gados samazinās, jo plašāk sāk izmantot dzelzsbetona un cita materiāla stabus. Autora rīcībā datu par šādas atgūtās koksnes apjomiem Latvijā pagaidām nav, jo arī šādi pētījumi ir tikai uzsākti.

6. Izmantotie koka paliktņi un kastes. Atgūtā koksne no koka paliktņiem galvenokārt rodas no dažādu preču pārvadājumiem Latvijas iekšējā un ārējā tirdzniecībā.

7. Izmantotie koka veidņi un dažādas koka palīgierīces būvniecībā. Kā liecina auto- ra pētījumi, izmantotos koka veidņus un dažādas koka palīgierīces pēc būvdarbu pabeigšanas vairs neizmanto, un tās tiek izmestas būvniecības atkritumos.

5. attēlā ar nepārtrauktām plūsmas līnijām attēlotas transportēšanas operācijas, ko veic licencētas, specializētas autotransporta organizācijas. Autors minēto modeli ir veidojis, pamatojoties uz Rīgas, Kuldīgas un Liepājas pilsētas domes un pašvaldību, kā arī atsevišķu uzņēmumu aptauju rezultātiem. Ar pārtrauktām plūsmu līnijām parādīta iespēja organizācijām pašām ar savu transportu pārvadāt atgūtās koksnes biomasu uz šķirošanas un šķeldošanas (*chipping*) vietu.

Transportējot būvgružu atkritumus un citu veidu atgūto koksni, pirms nogādāšanas šķeldošanas vietā ir nepieciešama šķirošana, lai atdalītu koksnes biomasu no cita materiāla. Šķeldas (*chips*) tālāk tiek novirzītas uz koģenerācijas un citām elektrostacijām enerģijas ražošanai. Atgūtās koksnes šķirošana un šķeldošana tālākai izmantošanai siltumenerģijas ražošanā pagaidām notiek tikai dažos uzņēmumos, piemēram, SIA „Būvgružu pārstrāde” Rīgā.

Koksnes biomasas plūsmu vadības modeļu kopējās un specifiskās pazīmes

Salīdzinot 2. un 5. attēlā redzamos modeļus, var konstatēt, ka tie būtiski atšķiras ar specifiskām pazīmēm.

2. attēla modelis paredz izmantot ārpus meža zemes augošu koku un krūmu biomasu no visas Latvijas teritorijas siltuma un elektroenerģijas ražošanai (koģenerācijas procesos).

Savukārt 5. attēla modelis paredz visā Latvijas teritorijā savākt, šķirot un attīrīt no piemaisījumiem jau izmantoto atgūto koksni, kas tiks virzīta bioenerģijas ražošanai.

Abu modeļu kopējās funkcijas:

- Tajos paredzēts siltuma un elektroenerģijas ražošanai (koģenerācijas procesi) izmantot atjaunojamos energoresursus – koksnes biomasu no visas Latvijas teritorijas.
- Var izmantot specializētu autotransporta uzņēmumu sniegtos pakalpojumus, kā arī koksnes biomasas ražotāju un pārstrādātāju uzņēmumu autotransporta pakalpojumus, lai transportētu koksnes biomasu uz pārstrādes vai izmantošanas (bioenerģijas ražošanas) vietām.
- Var izmantot arī privātpersonu transporta pakalpojumus, kas rada atgūtās koksnes atkritumus vai kuru īpašumā (pārvaldītājās) esošās teritorijās atrodas izcērtami koki, krūmi vai zari.

Nemot vērā autora izstrādātās abu modeļu attīstības iespējas perspektīvā – atjaunojamo energoresursu kā koksnes kurināmo materiālu pieaugumu, *tiek prognozēts, ka līdz 2010. gadam enerģijas iegūvi valstī no atjaunojamiem energoresursiem varētu palielināt par 15%.*

Atgūtās koksnes apsaimniekošanas saistošie noteikumi Latvijas pašvaldībām

Lai sekmētu Latvijas pašvaldību administratīvajās teritorijās atgūtās koksnes biomasas plūsmu vadības modeļa īstenošanu un veiksmīgu darbību, autors ir izstrādājis atgūtās koksnes *saistošo noteikumu projektu* – „*Atgūtās koksnes apsaimniekošanas noteikums*”, kas rekomendējami ieviešanai Latvijas pašvaldību administratīvajās teritorijās. Autors, izstrādājot šos noteikumus, izmantojis Rīgas Domes apstiprināto un spēkā esošo „Būvniecības atkritumu apsaimniekošanas noteikumu” izstrādes metodiku (10). Šajos Rīgas Domes spēkā esošajos noteikumos koksnes pārstrāde nav paredzēta ne kā otrreiz izmantojams celtniecības materiāls, ne arī izmantošanai bioenerģijas ražošanā.

1. Noteikumos lietotie termini un to skaidrojums

- 1.1. Atgūtai koksnei ir šādi rašanās avoti:
 - 1.1.1. dažādu būvju un ēku būvniecības un nojaukšanas atkritumi;
 - 1.1.2. sadzīves atkritumi;
 - 1.1.3. sadzīves lieltgabarieta atkritumi;
 - 1.1.4. komercuzņēmumu atkritumi;
 - 1.1.5. dzelzceļu un tramvaju sliežu ceļu izmantotie koka gulšņi;
 - 1.1.6. izmantoto stabu koksne;
 - 1.1.7. citi rašanās avoti.
- 1.2. Atgūtās koksnes īpašnieks – jebkura fiziska vai juridiska persona, kura ar savu darbību rada atgūto koksni vai kuras īpašumā atrodas atgūtā koksne.
- 1.3. Atgūtās koksnes pārstrādes uzņēmums – juridiska persona, kas, noslēdzot līgumu ar pašvaldību (piemēram, ar Rīgas Domi), pieņem un pārstrādā atgūto koksni un nodarbojas ar šādu otrreiz izmantojamo materiālu realizāciju.
- 1.4. Atgūtās koksnes pārvaldītājs – fiziska vai juridiska persona, kas savāc un izved atgūto koksni.
- 1.5. Atgūtās koksnes apsaimniekošana – atgūtās koksnes savākšana, šķirošana, uzglabāšana, pārvaldāšana, pārstrāde un šo darbību pārraudzība.

2. Vispārīgie noteikumi

- 2.1. Rūpējoties par pašvaldības, piemēram, Rīgas, apkārtējās vides sakārtošanu, pašvaldība organizē atgūtās koksnes apsaimniekošanu un kontrolē darbības ar atgūto koksni attiecīgās pašvaldības administratīvās teritorijas robežās. Tas tiek veikts saskaņā ar Latvijas Republikas likumiem "Par pašvaldībām" un "Atkritumu apsaimniekošanas likums", Latvijas Republikas Ministru kabineta 19.06.2001. noteikumiem Nr. 258 "Noteikumi par atkritumu klasifikatoru un īpašībām, kas padara atkritumus bīstamus", 09.10.2001. noteikumiem Nr. 432 "Atkritumu apsaimniekošanas atļauju izsniegšanas, pagarināšanas un anulēšanas kārtība", 15.05.2001. noteikumiem Nr. 191 "Noteikumi par atkritumu apglabāšanas un pārstrādes veidiem", kā arī citiem normatīvajiem aktiem un šiem saistošajiem noteikumiem.
- 2.2. Atgūtās koksnes apsaimniekošanu pašvaldībās organizē un vada, piemēram, Rīgas Domes Vides departamenta norīkota juridiska persona vai Vides departaments (nodaļa), kas slēdz līgumus ar atgūtās koksnes pārvaldātājiem un atgūtās koksnes pārstrādes uzņēmumiem.
- 2.3. Ikvienai personai, kas vēlas pārvaldāt vai pārstrādāt atgūto koksni, pirms savas darbības uzsākšanas jānoslēdz līgums ar attiecīgo pašvaldību (piemēram, Rīgas Domes Vides departamentu), lai saņemtu reģionālās vides pārvaldes atļauju atgūtās koksnes pārvaldāšanai un pārstrādei. Saskaņā ar Latvijas Republikas Ministru kabineta 09.10.2001. noteikumiem Nr. 432 "Atkritumu apsaimniekošanas atļauju izsniegšanas, pagarināšanas un anulēšanas kārtība" atļaujas pieprasītājam jāiesniedz līguma kopija attiecīgās pašvaldības domē (piemēram, Lielrīgas reģionālajā vides pārvaldē ar Rīgas Domes Vides departamentu noslēgtā līguma kopija vai Rīgas Domes Vides departamenta apliecinājums, ka šāds līgums tiks noslēgts).
- 2.4. Šie noteikumi ir saistoši visām fiziskajām un juridiskajām personām, kas veic darbības ar atgūto koksni attiecīgās pašvaldības administratīvajā teritorijā.

3. Atgūtās koksnes īpašnieka atbildība un pienākumi

- 3.1. Atgūtās koksnes īpašnieks pašvaldības administratīvajā teritorijā ir atbildīgs par atgūtās koksnes izvešanu.
- 3.2. Atgūtās koksnes īpašniekam, kura teritorijā norisinās būvniecības darbi, aizliegts novietot atgūto koksni un citus būvniecības atkritumus un būvmateriālus ārpus teritorijas, kurā notiek būvdarbi. Viņa pienākums ir ne vēlāk kā pēc būvniecības darbu pabeigšanas nogādāt atgūto koksni tieši uz atgūtās koksnes pārstrādes uzņēmumiem vai noslēgt līgumu ar atgūtās koksnes pārvaldātāju par atgūtās koksnes izvešanu pārstrādei.

4. Atgūtās koksnes savākšana

- 4.1. Atgūtās koksnes savākšanai un pārvaldāšanai jāizmanto šim nolūkam piemērotas tvertnes, konteineri un autotransporta līdzekļi.
- 4.2. Atgūtās koksnes tvertņu un konteineru īpašnieka pienākums ir uzturēt tos tehniskā kārtībā.
- 4.3. Par atgūtās koksnes tvertņu un konteineru tīrību ir atbildīgs to īpašnieks vai nomnieks.

5. Atgūtās koksnes šķirošana un pieņemšana pārstrādei

- 5.1. Lai nodrošinātu atgūtās koksnes kvalitatīvu pārstrādes procesu, atgūtās koksnes īpašniekam jānodrošina tās šķirošana, atdalot atgūto koksni no pārējām frakcijām.

- 5.2. Atgūtās koksnes īpašniekiem un pārvadātājiem kategoriski aizliegts izvest un noglabāt atgūto koksni sadzīves atkritumu izgāztuvēs vai poligonos, bet sadzīves atkritumu izgāztuvju vai poligonu apsaimniekotājiem aizliegts tos pieņemt, izņemot 5.6. punktā noteikto gadījumu.
- 5.3. Pārstrādes uzņēmumā nogādāto atgūto koksni nosver un reģistrē tās veidu.
- 5.4. Ja atgūtās koksnes pārstrādes uzņēmums atsakās pieņemt piegādāto koksni tās sliktās kvalitātes vai kāda cita iemesla dēļ, to apstiprina ar ierakstu atgūtās koksnes pieņemšanas pavadzīmē, norādot, ka atgūto koksni drīkst vest uz sadzīves atkritumu izgāztuvi vai poligonu glabāšanai.
- 5.5. Sadzīves atkritumu izgāztuvē vai poligonā, pieņemot glabāšanā atgūto koksni, tiek pieprasīta atgūtās koksnes pieņemšanas pavadzīme ar atgūtās koksnes pārstrādes uzņēmuma ierakstu par atteikšanos pieņemt atgūto koksni pārstrādei. Vienu atgūtās koksnes pieņemšanas pavadzīmes kopiju atstāj šīs kravas pieņēmējam sadzīves atkritumu izgāztuvē vai poligonā.
- 5.6. Ja atgūtās koksnes pārstrādes uzņēmumam vai sadzīves atkritumu izgāztuvei vai poligonam piegādātajā atgūtajā koksnē ir apkārtējai videi un cilvēka veselībai kaitīgas vielas, atgūto koksni atdod atpakaļ piegādātājam, lai ar to rīkotos atbilstoši Latvijas Republikas likuma "Atkritumu apsaimniekošanas likums" 14. panta pirmās daļas nosacījumiem.
- 5.7. Ja, šķirojot atgūto koksni pirms pārstrādes, konstatē, ka atgūtajā koksnē ir citi atkritumi, atgūtās koksnes pārstrādes uzņēmumam tie jānodod sadzīves atkritumu izgāztuvē vai poligonā.

6. Maksa par atgūtās koksnes pieņemšanu pārstrādei un produkcijas realizācija

- 6.1. Atgūtās koksnes piegādātājs par atgūtās koksnes pieņemšanu pārstrādei maksā atgūtās koksnes pārstrādes uzņēmumam.
- 6.2. Atgūtās koksnes pieņemšanas un pārstrādes tarifu augšējo robežu nosaka konkrētās administratīvās teritorijas pašvaldība.
- 6.3. Atgūtās koksnes pārstrādes uzņēmums var noteikt savus atgūtās koksnes pieņemšanas un pārstrādes tarifus, bet tie nedrīkst būt augstāki, kā noteikts saskaņā ar pašvaldības (piemēram, Rīgas Domes) lēmumu.
- 6.4. Atgūtās koksnes pārstrādes uzņēmumam, pārstrādājot atgūto koksni, iespēju robežās jāizmanto Latvijas Koksnes ķīmijas institūta atgūtās koksnes ieteiktā pārstrādes tehnoloģija vai Eiropas Savienības (piemēram, Austrijas) pieredze.
- 6.4. Pašvaldība neatbild par atgūtās koksnes pārstrādes uzņēmumu produkcijas realizāciju.

7. Atbildība par noteikumu neievērošanu

- 7.1. Sūdzības par atgūtās koksnes pārstrādes uzņēmuma sniegto pakalpojumu kvalitāti, kā arī šo noteikumu neievērošanu jāiesniedz attiecīgās pašvaldības domē (piemēram, Rīgas Domes Vides departamentā). Ja atgūtās koksnes pārstrādes uzņēmuma vai atgūtās koksnes pārvadātāja darbībā tiek konstatēts šo noteikumu pārkāpums, attiecīgās pašvaldības dome (piemēram, Rīgas Domes Vides departaments) ir tiesīga vienpusēji lauzt līgumu par atgūtās koksnes pārstrādi vai pārvadāšanu.
- 7.2. Par šo noteikumu neievērošanu fiziskās un juridiskās personas var tikt sodītas ar Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā noteikto naudas sodu.
- 7.3. Sastādīt administratīvo pārkāpumu protokolu ir tiesīgi:
 - 7.3.1. policijas darbinieki, jo policijas tiesības kontrolēt šo noteikumu izpildi reglamentē Latvijas Republikas likums "Par policiju";

- 7.3.2. vides Valsts inspekcijas un reģionālās vides pārvaldes inspektori;
- 7.3.3. priekšpilsētu, pilsētu (rajonu) izpilddirekciju administratīvo inspekciju inspektori.

8. Saistošo noteikumu stāšanās spēkā

Saistošie noteikumi pēc pašvaldības ieviešanas savā administratīvajā teritorijā publicējami laikrakstā "Latvijas Vēstnesis" vai attiecīgā reģiona laikrakstā (piemēram, "Rīgas Balss"). Saistošie noteikumi stājas spēkā nākamajā dienā pēc to publicēšanas laikrakstā "Latvijas Vēstnesis" vai attiecīgā reģiona laikrakstā.

Secinājumi

1. Autora veiktie pētījumi dod iespēju perspektīvā plānot enerģijas ražošanu no koksnes, ko iegūst ārpus meža zemes, un atgūtās koksnes, kas vēl līdz šim Latvijā šādiem mērķiem praktiski nav izmantota. Izmantojot atgūto koksni un ārpus meža augošu koku un krūmu biomasu, papildus Latvijas valstī var nodrošināt siltumenerģijas un elektroenerģijas pieaugumu vidēji par 15%.

2. Latvijas pašvaldībām perspektīvā būtu nepieciešams plānot un ieviest

- lielgabarīta atkritumu, celtniecības, ēku un būvju demontāžas būvgružu atkritumu savākšanas un šķirošanas vietas;
- integrālas atkritumu apsaimniekošanas sistēmu, kurā pirmais posms – šķirošana un savākšana, otrais posms – atkritumu plūsmu vadības analīze, lai noteiktu, kādus atkritumu tipus lietderīgi iekļaut attiecīgajā pārstrādes plūsmā, trešais posms – valsts iekšējā un ārējā tirgus izpēte; no ielu, parku un citu ārpus mežu augošu koku, krūmu vainagošanas un zaru ciršanas iegūtās koksnes biomasas plūsmu virzīšanu enerģijas ražošanā.

3. 2. attēlā redzamais ārpus meža zemes augošu koku un krūmu, tai skaitā parku un ielu apstādījumu, koksnes biomasas plūsmu modelis ļaus perspektīvā racionāli un ekonomiski efektīvi plānot šo atjaunojamo energoresursu izmantošanu Latvijas siltumapgādes sistēmās.

4. 5. attēlā autora izstrādātais atgūtās koksnes biomasas plūsmu vadības modelis ļaus perspektīvā racionāli un efektīvi plānot šo atjaunojamo energoresursu izmantošanu Latvijas siltumapgādes sistēmās.

5. Autora izstrādātie atgūtās koksnes apsaimniekošanas saistošie noteikumi kā atgūtās koksnes vadības instruments Latvijas pašvaldībām uzliks par pienākumu savākt un atšķirotu atgūto koksni virzīt tālāk izmantošanai bioenerģētikā.

6. Pašvaldību atgūtās koksnes pārstrādes uzņēmumiem būtu jāizmanto un jāņem vērā Latvijas Koksnes ķīmijas institūta un ES dalībvalstu (piemēram, Austrijas) rekomendācijas atgūtās koksnes jaunāko pārstrādes tehnoloģiju ieviešanā un šo pārstrādes produktu izmantošanā bioenerģijas ražošanai.

Literatūra

1. Alūksnes pilsētas domes npublicētie materiāli, 2006. Operatīvā informācija par koksnes biomasas 2004.–2006. gada apjomiem.
2. Cēsu pilsētas domes npublicētie materiāli, 2006. Operatīvā informācija par koksnes biomasas 2004.–2006. gada apjomiem.
3. Kokneses pagasta domes 2006. gada npublicētie materiāli, 2006. Operatīvā informācija par koksnes biomasas 2004.–2006. gada apjomiem.

4. Krook, J., Martenson, A., Eklund, M. Metal continuation in recovered waste wood used as energy source in Sweden. *Resources, Conservation and Recycling*, 2004, 41 (1), p. 1–14.
5. Kuldīgas pilsētas domes nepublicētie materiāli, 2006. Operatīvā informācija par koksnes biomasas 2004.–2006. gada apjomiem.
6. Liepājas pilsētas domes nepublicētie materiāli, 2006. Operatīvā informācija par koksnes biomasas 2004.–2006. gada apjomiem.
7. Rīgas vides stratēģija 2002.–2010. gadam. R.: “Agenda 21”, 2001, 87 lpp.
8. Rīgas vides stratēģijas rīcības programma 2002.–2010. gadam. R.: “Agenda 21”, 2001, 80 lpp.
9. Rīgas Domes Vides departamenta nepublicētie materiāli, 2007. Operatīvā informācija par koksnes biomasas 2004.–2006. gada apjomiem.
10. Rīgas Domes saistošie noteikumi. Būvniecības atkritumu apsaimniekošanas noteikumi. Rīga, 22.10.2002. Nr. 36 (prot. Nr. 68, 14. paragrāfs).
11. Solo-Gabriele, H. M., Townsend, T. G., Messick, B., Calitu, V. Characteristics of chromated copper arsenate-treated wood ash. *J. of Hazardous Mat.*, 2002, 89 (2–3), p. 213–232.
12. Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. – R.: Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija, 2005. gada decembris, 143 lpp.
13. Dauge, K., Treimanis, A., Budreiko, A. Management of Wood Residues and Recovered Wood in Latvia. 3rd European COST E31 Conference Management of Recovered Wood. Reaching a Higher Technical, Economic and Environmental Standard in Europe. Editor: Dr Christos Gallis. Proceedings, Klagenfurt, Austria 2007, 229 – 235 p.
14. COST Action E31 “Management of recovered wood”: Co-ordinator prof. G. Jungmeier. Pieejams: <http://www.ctib-tchn.be>
15. Vides ministrijas mājaslapa. Pieejams: www.vidm.gov.lv

Summary

The report presents effective wood residue management systems that can facilitate waste wood flow management development and ensure appropriate waste wood collection and sorting for re-usage processing and recycling.

Non-forest land trees and recovered wood are supposed to be valuable renewable resources for production of alternative energy. The amount of this kind of wood biomass was evaluated in Riga, Kuldīga, Liepāja, Alūksne, Cēsis, Village Bormani of Kokneses rural municipality and using statistics, interviews and other methods. It was established that the volume of the trees logging in Riga City has reached 10 600 m³ in 2005. The volume of the recovered wood was estimated to be 4200 m³ in one of the Riga City waste deposits. The wood biomass flow management outline in cities has been proposed. It was concluded that proper management of non-forest land trees and recovered wood flow may increase the amount of renewable wood resources for energy by 15%.

The report presents assimilation of experience of Austria recovered wood processing. Author to make a regulations for managing of recovered wood to local governments Latvia. The regulations will be positive affect to recovered wood management of bioenergy.

Key words: *Renewable resources, non-forest land trees and bushes, recovered wood, construction and demolition waste, Wood Bulky Waste, Production Bioenergy, Recovered Wood Managing Regulations.*

Mājokļu cenu dinamika un tās tendences Rīgā un tai tuvākajās pilsētās

Housing Price Dynamics in Riga and Surrounding Cities

Kārlis Birznieks

Latvijas Universitāte

Ekonomikas un vadības fakultāte

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050

e-pasts: karlisb@yahoo.com

Kas notiek ar mājokļu cenām Rīgā un citās tuvākajās pilsētās? Līdzšinējā objektīvas informācijas trūkuma apstākļos daļēju atbildi uz šo jautājumu sniedz autora veiktais pētījums, kurā iegūtie dati tiek analizēti šajā zinātniskajā rakstā. Rakstā autors, iespējams, pirmo reizi Latvijas nekustamā īpašuma tirgus pētījumu vēsturē konstatē mājokļu (dzīvokļu) cenu cikliskumu Latvijā un iepazīstina ar šādu ciklu izcelsmes teorētiskajiem aspektiem, kā arī apraksta cenu atšķirības dažādās Latvijas pilsētās.

Atslēgvārdi: nekustamais īpašums, dzīvokļi, cena, Rīga, cikli.

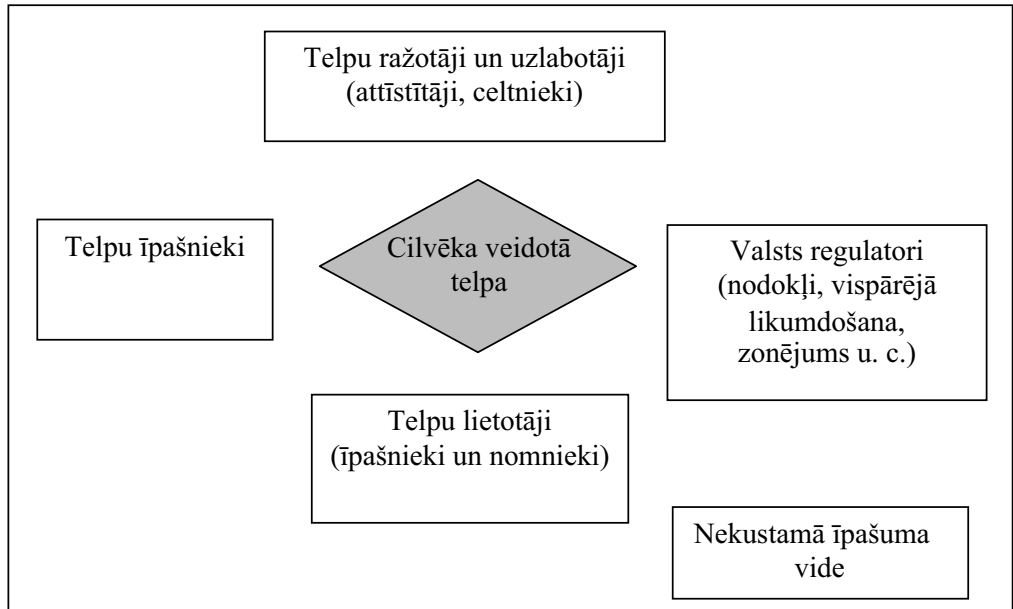
Ievads

Līdz ar strauju nekustamā īpašuma tirgus izaugsmi, kas Latvijā vērojama pēdējos gados, palielinās gan ekonomistu, gan masu saziņas līdzekļu, gan visas sabiedrības interese par šo tautsaimniecības sektoru. Procesi, kas attiecas uz nekustamo īpašumu (piemēram, nodokļu pielāgošana), tiek publiski plaši apspriesti. Diemžēl bieži vien šo diskusiju dalībniekiem ir visai ierobežota informācija par to, kādas ir ilgtermiņa tendences Latvijas nekustamā īpašuma tirgū, un diskusiju argumenti balstās uz personīgās pieredzes un priekšstatiem vai pieņēmumiem. Pieejamās informācijas pamatā ir oficiālā statistika vai nekustamā īpašuma tirgus firmu apkopotie dati, kas dažādu iemeslu dēļ tirgus ainu atspoguļo vai varētu atspoguļot kļūdaini.

Pēc autora domām, šādā situācijā nepieciešams veikt alternatīvus pētījumus, kas ļautu izdarīt secinājumus par cenu dinamiku un tās tendencēm, kā arī citiem procesiem Latvijas nekustamā īpašuma tirgū. Tāds ir arī šī pētījuma mērķis.

Jāatzīmē, ka pētījuma objekts ir sašaurināts, jo, pirmkārt, tiek analizēts tikai mājokļu (šajā gadījumā – dzīvokļu) tirgus, kas ir vienveidīgāks un vieglāk pētāms un salīdzināms nekā citi nekustamā īpašuma veidi. Otrkārt, tiek pētīta situācija tieši Rīgā un tai tuvākajās pilsētās, jo par šīm pilsētām autoram bija pieejama pilnīgāka informācija.

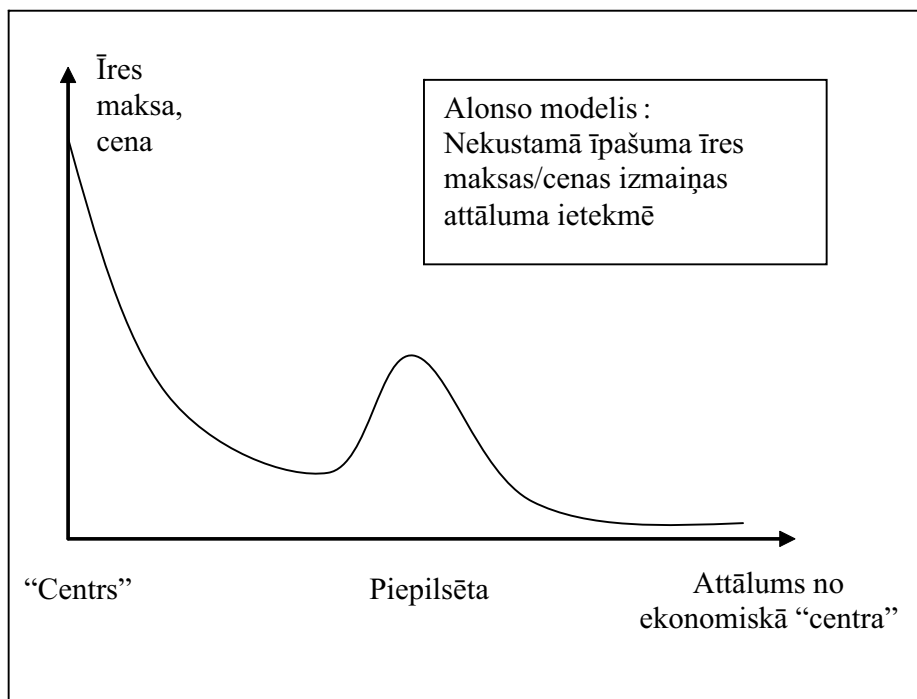
Mājokļu cenu un to dinamiku noteicošie faktori: teorētiskās nostādnes

1. attēls. Nekustamā īpašuma tirgus vide (10; 2. lpp.)
Framework of real estate market

Nemot vērā nekustamā īpašuma tirgus attiecību veidošanās uzbūvi (sk. 1. att.), nekustamā īpašuma cenu ietekmē daudzi un dažādi faktori, no kuriem svarīgākie ir iedzīvotāju skaits un demogrāfiskās tendences, ekonomiskā aktivitāte (nodarbinātība, ienākumi), izmaksas (apbūves blīvums, būvniecības ierobežojumi un nosacījumi), tirgus dalībnieku gaidas, nodokļu politika, arī cita veida valdības politika, „mikrovides faktori” (atrašanās vieta konkrētā apgabala robežās: infrastruktūra, skolu tuvums, apkaime), attālums no ekonomiskā centra (tuvākās/centrālās pilsētas) (10; 3. lpp.).

Pēdējais faktors ir attālums līdz ekonomiskajam centram (tas tiks analizēts šajā pētījumā), un mājokļu cenu atšķirības starp centru un nomali tiek skaidrotas ar transporta izmaksām. Pastāv vairākas teorijas, kas skaidro pilsētu attīstību un to iekšējās struktūras attīstības principus un kas tiek lietotas pilsētplānošanā, nekustamā īpašuma izpētē u. c. jomās. Viens no jaunākajiem modeļiem šajā jomā ir V. Alonso 70. gados izveidotais modelis, kas pierāda – ja iedzīvotāju ienākumi tiek gūti centrā (tur koncentrējas preču un pakalpojumu tirgus un līdz ar to ir nodarbinātība, piemēram, galvaspilsētā) un visiem tie ir vienādi, tad brīvie naudas līdzekļi, ko iedzīvotāji gatavi maksāt par nekustamo īpašumu, galvenokārt ir tieši atkarīgi no nekustamā īpašuma **attāluma no centra**, t. i., no transporta izmaksām (sk. 2. att.). Praksē, protams, pastāv vairāki „centri” (t. i., lielākas un mazākas pilsētas), līdz ar to nekustamā īpašuma cenas svārstās starp šiem centriem (10; 15. lpp.). Papildus tam ir arī citi faktori, kādēļ cenas centrā un ārpus tā var atšķirties, piemēram, pieeja rekreācijas resursiem, prestižs u. c.

2. attēls. Nekustamā īpašuma cenu atšķirības pēc attāluma no centra – Alonso modelis (10; 15. lpp.)

Real estate price differentiation by distance from center – model of Alonso

Mājokļu cenas **laika** dimensijā savukārt nosaka piedāvājuma elastība: īstermiņa piedāvājums ir salīdzinoši fiksēts (saistībā ar ilgo celtniecības laiku), tātad iespējamas ļoti straujas cenu svārstības (sk. shēmas pielikumā). Ilgtermiņa mājokļu būvniecības apjomi var pieaugt (10; 4. lpp.), lai gan mājokļu piedāvājums nekad nebūs pilnīgi elastīgs jeb neierobežots kaut vai tādēļ, ka apbūvi ierobežo pieejamās tehnoloģijas un apbūvējamās zemes daudzums; līdz ar to ilgtermiņa cenu svārstībām būtu jāizlīdzinās.

Kāpēc nekustamā īpašuma tirgum ir raksturīgas straujas svārstības un tas ātri nesasniedz jaunu līdzsvara stāvokli? Viena no teorijām (9; 4. lpp.) tirgus svārstības skaidro galvenokārt ar korekcijas mehānismu trūkumu, tādēļ tirgus nespēj sasniegt līdzsvara stāvokli. Tam ir šādi iemesli:

- pastāv ievērojama laika nobīde, lai piedāvājums (jaunu mājokļu būvniecība) apmierinātu pieprasījumu (ja tas pēkšņi ir pieaudzis). Līdz ar to iespējama situācija, ka īstermiņā (1–2 gadus) veidojas deficīts;
- tirgū trūkst informācijas par reālo pieprasījumu, jo pieprasījuma kāpuma gadījumā strauji palielinās papildu „spekulatīvā” pieprasījuma apjoms, kas rada mānīgu iespaidu par „fundamentālo” jeb ilgtermiņa pieprasījumu. Tādējādi piedāvājums (būvniecība) turpina pieaugt pat tad, ja „fundamentālais” pieprasījuma pieaugums ir apstājies, un tirgus ieslīgst otrā galējībā – pārprodukcijā.

Realitātē nekustamā īpašuma tirgus atrodas nemitīgā kustībā starp neelastīgu stāvokli (būvniecības krīzi) un elastīgu stāvokli (celtniecības bumu), t. i., tam piemīt cikliskas svārstības (9; 4. lpp.). Turklāt pastāv vairāki faktori, kas sekmē to, lai svārstību amplitūda (tātad cenu kāpums un arī krīze) pieaugtu (6; 10–18. lpp.):

- nekustamā īpašuma spekulanti parasti nav pieredzējuši iepriekšējo tirgus krīzi un pieņem, ka cenas nekritīsies, bet turpinās bezgalīgi pieaugt – tādējādi pārmērīgi ievelkas “būvniecības buma” fāze;
- bankas sekmē pārmērīgas cenu svārstības, finansējot nekustamo īpašumu atbilstoši nodrošinājuma vērtības pieaugumam (ja aug iekļātā nekustamā īpašuma cenas, bankas palielina spekulantiem pieejamā finansējuma apjomu, kas atkal tiek ieplūdināts tirgū, un cenas turpina pieaugt utt.). Krīzes gadījumā bankas savukārt krasi finansējumu samazina, cenas turpina kristies un arī bankas turpina samazināt finansējumu utt. Tādējādi tiek sekmētas lielākas tirgus pārmērības kā vienā, tā otrā cikla fāzē;
- krasas cenu svārstības stimulē arī būvnormatīvi un zemes zonējuma noteikumi, kas ierobežo piedāvājuma elastību – piedāvājums netiek līdzī pieprasījumam, tas noved pie cenu kāpuma (neelastīga piedāvājuma efektu uz cenu svārstībām sk. pielikumā).

Mājokļu cenas Latvijā

Plašākai sabiedrībai pašlaik ir pieejami divi izziņas avoti par nekustamā īpašuma cenām un to tendencēm Latvijā: CSP statistika par Zemesgrāmatā un Valsts zemes dienestā reģistrētajiem nekustamā īpašuma darījumiem un nekustamā īpašuma firmu veidotie tirgus pārskati. Diemžēl katram šim avotam, pēc autora domām, ir būtiski trūkumi, kas neļauj tos izmantot zinātniskiem pētījumiem:

- tie ir nepareizi:
 - Centrālās statistikas pārvaldes (CSP) publicējamās nekustamā īpašuma cenas, kas ņemtas no Zemesgrāmatas un Valsts zemes dienesta, ir pārmērīgi zemas. Tas saistīts ar darījumā iesaistīto pušu vēlmi oficiāli deklarēt pēc iespējas zemāku darījuma cenu, lai samazinātu valsts nodevas apmēru par šīs transakcijas reģistrāciju Zemesgrāmatā;
 - privāto nekustamā īpašuma firmu publicētie dati nav izmantojami zinātniskiem pētījumiem, jo firmas atrodas interešu konflikta situācijā – tās ir ieinteresētas uzrādīt pozitīvas nekustamā īpašuma tirgus attīstības tendences, lai sekmētu savu biznesu. Pat tad, ja firmas veido savus tirgus apskatus godprātīgi, to datubāzēs pieejamie cenu dati var būt tendenciozi – tā, piemēram, ja firmas vairāk strādā ar dārgiem un ekskluzīviem dzīvokļiem, to uzrādītais vispārējais cenu līmenis būs pārvērtēts;
- tie nav pilnīgi:
 - CSP veidotie tirgus pārskati satur datus par nekustamā īpašuma cenām, tikai sākot no 2001. gada, bet privātfirmu dati ir pieejami par vēl īsāku laika posmu. Turklāt CSP dati ir pieejami tikai par gadu (ne sīkāk), līdz ar to nav piemēroti (pārāk maz novērojumu) dziļākai dinamikas analīzei;
 - privātfirmu pārskati nesniedz priekšstatu par dzīvokļu tirgu ārpus Rīgas – ir pieejama informācija par zemes cenām, bet par dzīvokļu tirgu labākajā gadījumā tiek analizēta situācija likvidākajā Pierīgas dzīvokļu tirgū – Jūrmalā, Kauguros.

Saistībā ar šīm problēmām autors, lai iegūtu statistiskajai analīzei nepieciešamo nekustamā īpašuma cenu datus, izvēlējās izveidot patstāvīgu dzīvokļu cenu datubāzi.

Pastāv trīs veidi, kā noteikt un analizēt nekustamā īpašuma cenas (4; 58, 59. lpp.):

- 1) pēc izmaksu metodes – nosakot identiska īpašuma izveidošanas izmaksas;
- 2) pēc ieņēmumu metodes – nosakot nekustamā īpašuma vērtību pēc īres/nomas ieņēmumu diskontētās plūsmas;
- 3) pēc salīdzinājuma metodes – salīdzinot ar citiem līdzīgiem pēdējā laikā realizētiem nekustamajiem īpašumiem.

Analizējot mājokļu tirgu, Latvijā diemžēl piemērojama tikai salīdzinājuma metode, jo dati par celtniecības izmaksām pa pozīcijām nav pieejami (pat ja būtu, celtniecības izmaksu modelēšana prasa speciālas zināšanas), bet ieņēmumu metodi nevar lietot, jo Latvijas īres tirgus ir salīdzinoši neliels (Latvijā kopumā īrētos dzīvokļos dzīvo 23% iedzīvotāju (2; 22. lpp.), taču 65% īrētāju ir denacionalizēto namu īrnieki, kas dzīvojuši šajos dzīvokļos jau pirms namu denacionalizācijas (3; 2–3. lpp.), t. i., brīvais īres tirgus ir tikai ap 15%), daļēji regulēts (fiksēti īres maksu griesti denacionalizēto namu īrniekiem) un neaurskatāms, tādējādi nav pieejami arī uzticami dati par īres maksas apmēru.

Salīdzinošo cenu analīzei tika izmantoti laikrakstā “SM-Reklama” (krievu valodas izdevumā) publicēto sludinājumu dati par laiku no 1997. līdz 2005. gadam. Šis laikraksts regulāri iznāk jau daudzus gadus, tāpēc no tā ir iespējams iegūt datu rindas par laika posmu no 1997. līdz 2004. gadam, un tas ir viens no populārākajiem (ja ne pats populārākais) nekustamā īpašuma sludinājumu izvietošanas laikrakstiem Latvijā, tas ļauj iegūt lielu izlases apjomu un samazināt izlases kļūdu.

Par pētāmo reģionu tika izvēlēta Rīga un tai tuvākās pilsētas – Jūrmala (Kauguru mikrorajons), Jelgava, Salaspils, Ogre. Papildus (tendenču salīdzināšanai) tika apzināti arī sludinājumi par dzīvokļu pārdošanu Jēkabpilī. Rīga pētījumā tika iekļauta, jo, salīdzinot ar citām pilsētām, tajā ir visvairāk mājokļu (31% no visiem Latvijas mājokļiem) (1; 11. lpp.) un līdz ar to – vislielākais mājokļu tirgus. Savukārt Rīgai tuvākās pilsētas tika izvēlētas pēc šādiem kritērijiem:

- iekļaušanās Rīgas aglomerācijā – izvēlētas pilsētas atrodas aptuveni vienas stundas brauciena attālumā no Rīgas, tāpēc daļa to iedzīvotāju katru dienu dodas strādāt uz Rīgu (tādējādi būtu iespējams pārliecināties par Alonso teorijas darbību Latvijas apstākļos);
- attīstīta transporta infrastruktūra uz Rīgu, dzelzceļš un maģistrālās autošosejas (atrautība no infrastruktūras varētu samazināt īpašumu vērtību un padarīt cenu datus nesalīdzināmus);
- tajās ir daudz daudzdzīvokļu namu (līdz ar to ir mazākas pilsētu dzīvokļu kvalitātvērtības atšķirības un to dati ir savstarpēji salīdzināmi; tieši šī iemesla dēļ no Jūrmalas izvēlēts tikai Kauguru mikrorajons);
- tajās ir liels un likvids dzīvokļu tirgus un pietiekami daudz dzīvokļu sludinājumu (šis kritērijs bija nepieciešams, lai iegūtu statistiski pietiekamu datu izlasi). Jāatzīmē, ka dzīvokļu sludinājumu skaits visās izlases apakšgrupās (t. i., attiecīgās pilsētas attiecīgā lieluma dzīvokļiem) tikai Rīgā visā analizētajā periodā ir nodrošināts vismaz minimāli nepieciešamajā līmenī – vismaz 30 novērojumu.

Praktisku apsvērumu dēļ izlase tika sašaurināta ar mehāniskās izlases palīdzību – tika izvēlēts katra mēneša pirmais laikraksta numurs. Izlasē netika iekļauti sludinājumi bez norādītas cenas.

Kopumā pētījumā tika atlasīta informācija par 100 tūkst. sludinājumu.

Dzīvokļu cenu dinamika un tās tendences Rīgā un tai tuvākajās pilsētās – pētījuma rezultāti

Pētījuma dati liecina, ka dzīvokļu cenas gan Rīgā, gan ārpus tās pēdējo deviņu gadu laikā ir pieaugušas, turklāt strauji: cenu kāpums caurmērā bijis ap 30–40% gadā. Salīdzinājumam – Rietumeiropā straujākais gadskārtējais mājokļu cenu pieaugums (Īrijā) pēdējos gados ir tikai ap 16% gadā (8).

1. tabula

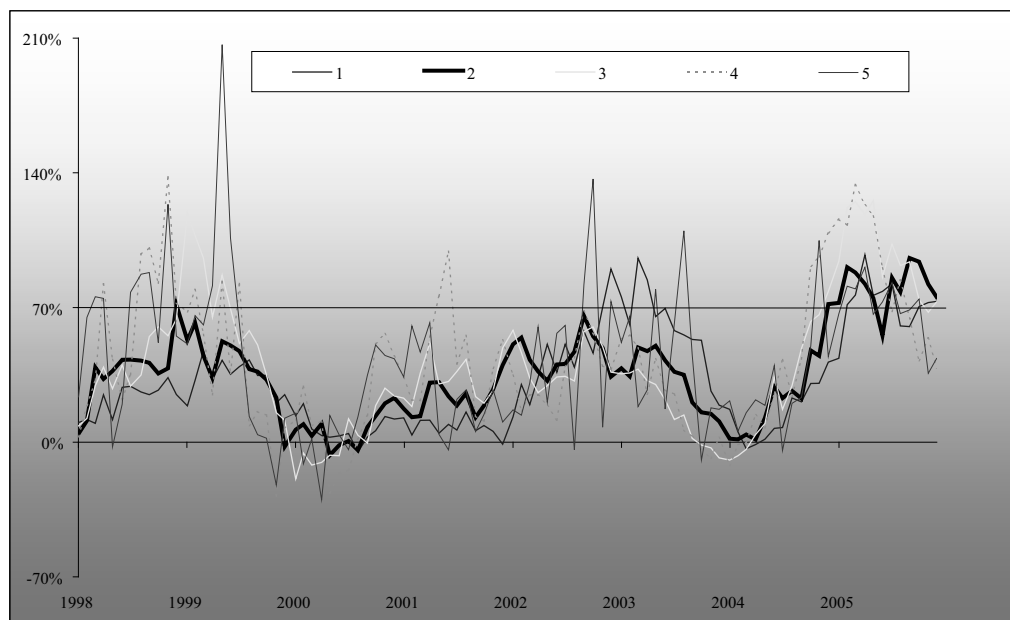
Vidējais dzīvokļu cenu pieaugums gadā (1997–2005) (7. avots)

Average annual growth of price of flats (1997-2005)

Istabu skaits		Jēkabpils	Jelgava	Kauguri	Ogre	Rīga	Salaspils
	1	26%	44%	32%	32%	28%	41%
2	21%	37%	21%	28%	33%	30%	
3	9%	29%	32%	29%	34%	30%	
4	49%	38%	30%	38%	34%	29%	

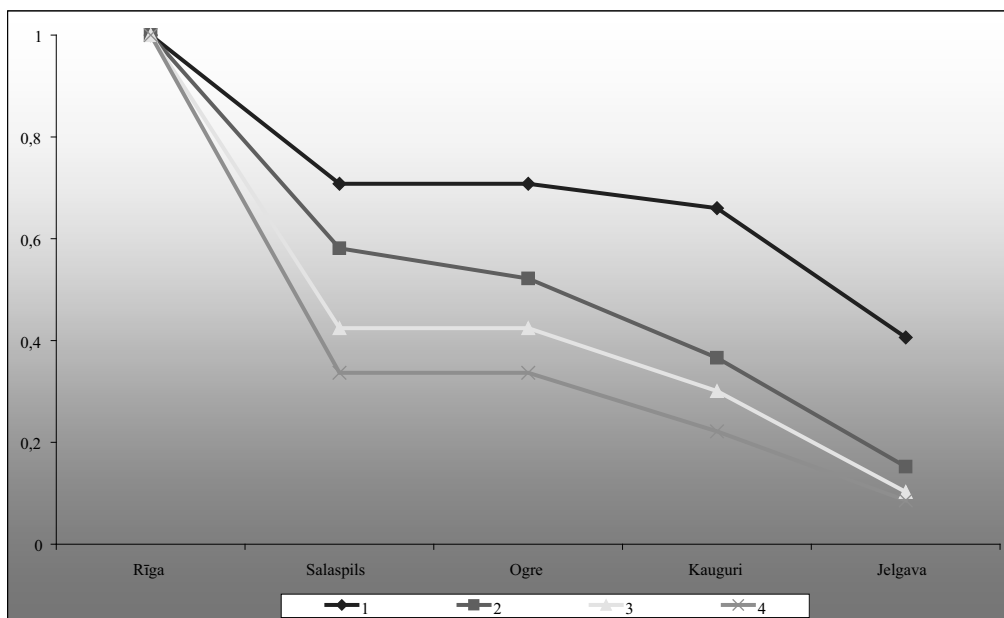
Analizējot dzīvokļu cenu pieauguma tempus (sk. 3. att.), pamanāms spilgti izteikts cikliskums, kas vērojams gan Rīgā, gan ārpus tās. Rīgā, kur cikliskās svārstības ir visizteiktākās (Rīgā ir arī vislielākā datu izlase), kopumā kopš 1997. gada bijuši trīs dzīvokļu cenu pieauguma cikli, kurus raksturo cenu gada pieauguma tempu svārstības no 0% līdz aptuveni 70%. Zīmīgi, ka jaunākais cenu pieauguma cikls līdz šim stabilo 70% līmeni ir pārsniedzis un 2005. gada beigās cenu pieauguma tempi veidoja 70–90% gadā.

Salīdzinot cenu pieauguma tempus citās pilsētās, iepriekšminētie cikli ir vērojami arī tur, lai gan mazāk izteikti (tas, iespējams, saistīts ar salīdzinoši nelielu izlašu apjomu). Interesanti atzīmēt, ka, analizējot pēdējo cenu pieauguma ciklu (2004.–2005. gads), vērojama izteikta „aizkavēšanās” (*lag*) starp tendencēm Rīgā un ārpus tās (cenu izmaiņas ārpus Rīgas reaģē ar nobīdi līdz pat sešiem mēnešiem).

3. attēls. Dzīvokļu cenu gada pieauguma tempi Rīgā % pret iepriekšējā gada atbilstošo periodu (pēc dzīvokļu lieluma) (7. avots)
Annual growth rate of flat prices in Riga, in % against similar period in previous year (different flats sizes)

Atbilstoši Alonso teorijai var konstatēt, ka ārpus Rīgas dzīvokļi ir lētāki nekā Rīgā, turklāt, jo tālāk no Rīgas, jo lielāka ir cenu atšķirība (sk. 4. att. un 2. tab.).

4. attēls. Vidējais dzīvokļu cenu līmenis, salīdzinot ar Rīgu, pēc istabu skaita dzīvoklī (Rīga = 1, citas pilsētas sarindotas pēc attāluma no Rīgas, 1997–2005)¹ (7. avots)
Average level of prices of flats, compared against that in Riga, different flat sizes (Riga = 1, other cities sorted by distance from Riga, 1997–2005)

2. tabula

Vidējo dzīvokļa cenu attiecība, salīdzinot ar vidējām Rīgas dzīvokļu cenām (Rīga = 1, 1997–2005) (7. avots)

Average level of flat prices, compared to average price of respective size flats in Riga (Riga = 1, 1997–2005)

		Jēkabpils	Jelgava	Kauguri	Ogre	Salaspils
Istabu skaits	1	0,19	0,41	0,66	0,71	0,70
		0,06	0,09	0,09	0,12	0,17
	2	0,15	0,37	0,52	0,58	0,59
		0,06	0,09	0,11	0,22	0,14
	3	0,10	0,30	0,42	0,46	0,53
		0,10	0,11	0,11	0,12	0,12
	4	0,09	0,22	0,34	0,33	0,43
		0,05	0,07	0,12	0,12	0,16
	5+	0,24	0,28			0,24
		0,09	0,10			0,04

Zemāk novietotais skaitlis – standartnovirze. Iezīmētajos laukumos – dati, kuru aprēķiniem izmantotajā izlasē ir mazāk par 50 novērojumu (t. i., vidējiem mēneša rādījumiem attiecīgajā pilsētā)

Interesanti atzīmēt, ka ir vērojama izteikta tendence – lielāki dzīvokļi ārpus Rīgas maksā relatīvi lētāk nekā mazi dzīvokļi. Atbilstoši Alonso teorijai šādām atšķirībām nevajadzētu būt, jo starpībai starp dzīvokļu cenām centrā un perifērijā būtu jāveidojas uz transporta izmaksu rēķina, kas ir relatīvi vienādas visu lielumu dzīvokļiem (vai pieaug proporcionāli dzīvokļa

lielumam, ja tajā dzīvo vairākas personas), līdz ar to dažāda lieluma dzīvokļu cenu atšķirībām centrālā/perifērijā būtu jāsamazinās (vai jāpaliek līdzīgām). Latvijā novērojamā parādība, iespējams, ir skaidrojama ar strukturālām iedzīvotāju dzīves līmeņa atšķirībām Rīgā un ārpus tās – iespējams, 90. gados, krītoties ienākumiem un pieaugot dzīves dārdzībai, uz dzīvi ārpus Rīgas ir pārvākušies tie iedzīvotāji, kas nav varējuši atļauties palikt Rīgā pat vienistabas dzīvoklī. Pilsētās ārpus Rīgas pieprasījumu veidoja Rīgas trūcīgie iedzīvotāji, tādēļ neproporcionāli lielāks pieprasījums veidojies pēc maziem dzīvokļiem.²

Interesanti atzīmēt, ka starppilsētu cenu atšķirībām ir tendence svārstīties. Vai ir novērojama cenu konverģence? Pārbaudot cenu atšķirību izmaiņu tendences ar lineāru trendu, nevar pārliecinoši apgalvot, ka cenu līmeņi starp Rīgu un tuvākajām pilsētām tuvinās vai attālinās (trendu determinācijas koeficienti ir ļoti zemi).

Kopsavilkums

Autora veiktais pētījums sniedz tikai pirmo ieskatu par dažādajām tendencēm, kas pastāv Latvijas mājokļu tirgū, un zinātniskā darba mērķis nav detalizēti izskaidrot novēroto parādību cēloņus – tas būs pamats turpmākajiem pētījumiem.

Tomēr pirmie analīzes rezultāti ļauj secināt, ka arī Latvijā, tāpat kā citās valstīs, pastāv nekustamā īpašuma cenu cikli. Tas savukārt nozīmē, ka IR nepieciešams veikt regulārus nekustamā īpašuma cenu dinamikas pētījumus, lai kontrolētu riskus, kas saistīti ar iespējamo tirgus krīzi, kura savukārt var apdraudēt valsts ekonomisko stabilitāti.

Otrkārt, pētījuma dati apstiprina, ka mājokļu cenas ārpus Rīgas ir zemākas un pilsētās ārpus Rīgas cenas caurmērā samazinās atbilstoši tam, cik tālu tās atrodas (lai gan ir arī izņēmumi) – šis fakts atbilst teorētiskajām nekustamā īpašuma cenu veidošanās nostādnēm jeb t. s. Alonso modelim.

Treškārt, jāatzīmē, ka pastāv interesanta un pagaidām neizskaidrojama sakarība, ka ārpus Rīgas lielāki dzīvokļi maksā neproporcionāli mazāk nekā nelieli.

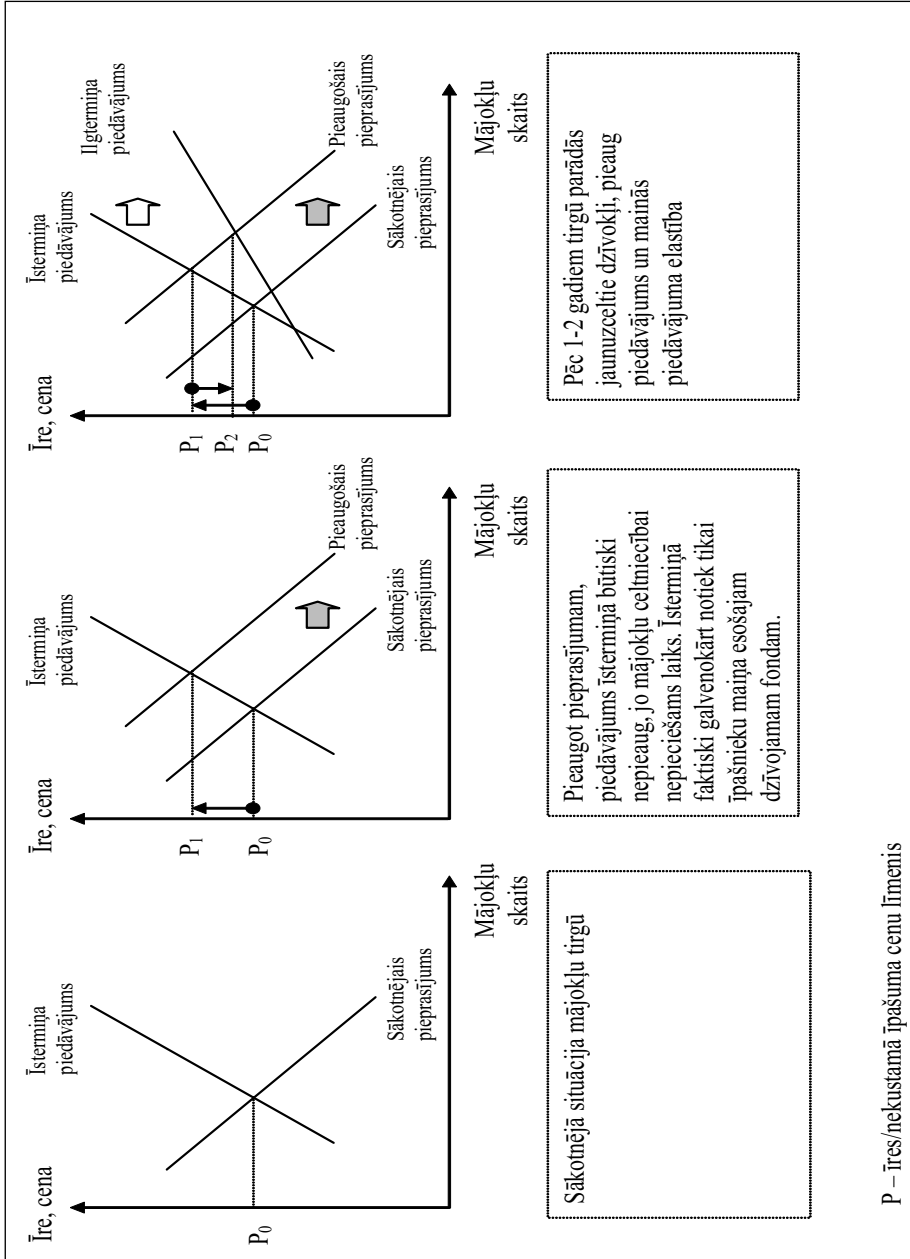
Nav arī vērojamas izteiktas mājokļu cenu konverģences tendences starp Rīgu un tai tuvākajām pilsētām.

Izmantotie informācijas avoti

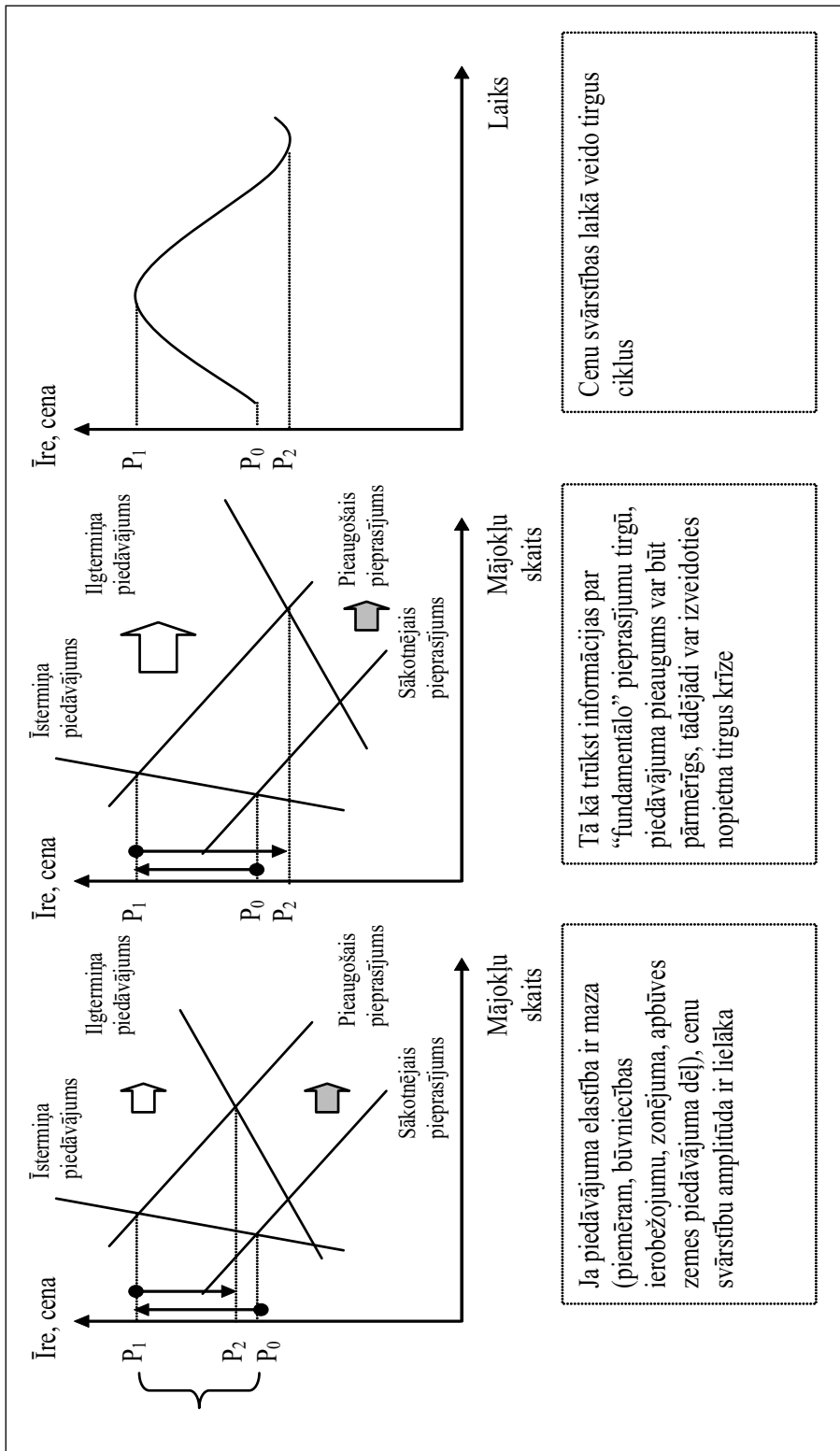
1. Latvijas dzīvojamais fonds 2004: Statistisko datu krājums. – R.: LR Centrālā statistikas pārvalde, 2005. – 32 lpp.
2. Mājsaimniecību budžets 2003. gadā: Statistikas biļetens. – R.: LR Centrālā statistikas pārvalde, 2004. – 34 lpp.
3. Privātie īres nami 2004: Biļetens. – R.: LR Centrālā statistikas pārvalde, 2005. – 15 lpp.
4. Eldred G. W., McLean A. Investing in real estate (4th Edition). – New Jersey: John Wiley & Sons, 2003. – 320 p.
5. Latvijas nekustamā īpašuma tirgus pārskats: 2004. gads. Arco Real Estate. [Skatīts 2005. gada 25. augustā.] Pieejams: <http://www.arcoreal.lv>
6. Malpezzi S., Wachter S. The Role of Speculation in Real Estate Cycles (Working paper). Seoul – 2002. – 45 p.
7. “SM-Reklama” (krievu val.). – 1997–2005. – Dažādi numuri.
8. The sun also sets. // The Economist. – 9th September 2004.
9. Npublicēts materiāls: Foldvary F. E. Real Estate and Business Cycles: Henry George's Theory of the Trade Cycle. Presented at the Lafayette College Henry George Conference at June 13, 1991. – 24 p.
10. Npublicēts materiāls: Malpezzi S. Real estate process (lecture presentations). Wisconsin: University of Madison, 2002. – 146 p.

Pielikums

Nekustamā īpašuma tirgus svārstības Shifts in the real estate market

P – īres/nekustamā īpašuma cenu līmenis

Summary

What is happening with the housing prices in Riga and surrounding cities? In view of the background that there is currently an absence of trustworthy information, partial answer to the abovementioned question is provided by the study undertaken by the author.

The research undertaken by the author is probably the first of its kind in the history of housing research in Latvia, that reveals the existence of housing (apartment) price cycles and the author provides the theoretical justification for the existence of these cycles. In addition, the author describes the price differences among real estate properties in different cities and regions of Latvia.

Key words: *real estate, appartments, price, Riga, cycles.*

Atsauces

- ¹ Šāds attēla veids izvēlēts, lai grafiski attēlotu sakarību starp attālumu no centra un mājokļu cenām – atbilstoši Alonso teorijai.
- ² Netieši piemēri apliecina, ka šādi segregācijas procesi tiešām ir notikuši un notiek (5; 9, 31. lpp.).

Latvijas banku stresa testēšana *Stress Testing of Latvia's Banks*

Elmārs Zakulis

Latvijas Banka

K. Valdemāra iela 2a, Rīga, LV-1050

e-pasts: elmars.zakulis@bank.lv

Raksta mērķis ir, izmantojot stresa testus, novērtēt Latvijas banku ievainojamību pret potenciālu pieaugumu kredītriskā, kas ir galvenais tradicionālās banku darbības risks. Tā kā stresa testēšanas metožu piemērošanas prakse dažādās valstīs atšķiras, jo tā ir atkarīga no katras konkrētās valsts grāmatvedības principiem, uzraugošo institūciju prasībām un finansiālo datu pieejamības, šajā darbā izstrādāta konkrēti Latvijas apstākļiem pielāgota metodikas piemērošanas prakse. Stresa testi tiek veikti visām Latvijas bankām, balstoties uz katras individuālās bankas finanšu rādītājiem 2004. gada beigās. Atkarībā no potenciālā kredītriska pieauguma apmēra ar stresa testu palīdzību tiek novērtēts, cik lieli būs Latvijas bankām radītie zaudējumi, cik lielā mērā bankas spēs šos zaudējumus absorbēt ar esošo kapitālu, kā arī cik liels būtu papildu nepieciešamā kapitāla apjoms, ja banku esošais kapitāls kredītriska pieauguma dēļ samazinātos zem banku kapitāla pietiekamības prasībās noteiktā minimālā kapitāla apjoma.

Atslēgvārdi: stresa testi, kredītrisks, šoku absorbēšanas spēja, kapitāla pietiekamība, finanšu stabilitāte.

Termins "stresa tests" tradicionāli apzīmē virkni metožu, kas tiek izmantotas, lai novērtētu kāda finanšu instrumentu portfeļa ievainojamību pret nozīmīgām izmaiņām makroekonomiskajā vidē vai ārkārtējiem, bet ticamiem notikumiem. Stresa testu mērķis ir palīdzēt skaidrāk noteikt nozīmīgākos riskus un novērtēt to potenciāli radītos zaudējumus ārkārtējos tirgus apstākļos (3; 4. lpp.).

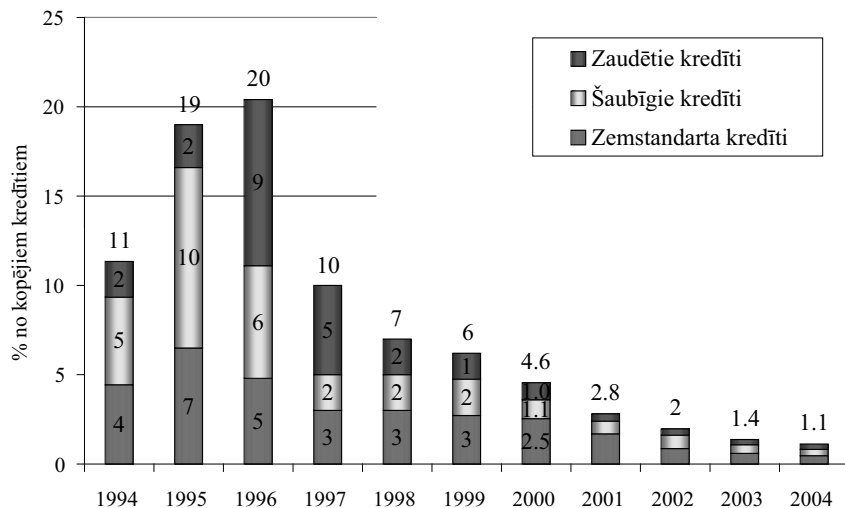
Stresa testi sākotnēji tika attīstīti kā banku risku vadības instrumenti, taču pieaugošu interesi par tiem radīja iespēja tos izmantot ne tikai lai kontrolētu riskus atsevišķos finanšu instrumentu portfeļos individuālo institūciju līmenī, bet arī lai novērtētu visas finanšu sistēmas ievainojamību pret dažādiem riskiem (6; 35. lpp.).

Novērtēt Latvijas banku ievainojamību pret kredītrisku ir svarīgi, jo Latvijas finanšu sistēmā dominē bankas, kuru aktīvu lielāko daļu tradicionāli veido kredīti.

Atkarībā no kredītiem piemērotā kredītriska visi banku izsniegtie kredīti tiek klasificēti piecās kredīta kvalitātes kategorijās: standarta, uzraugāmie, zemstandarta, šaubīgie un zaudētie. Pēdējo trīs kategoriju kredīti, kuriem ir vislielākais kredītrisks, tiek apzīmēti par ieņēmumus nenesošiem kredītiem (INK). Viens no visbiežāk izmantotajiem banku kredītriska rādītājiem ir tieši ieņēmumus nenesošo kredītu īpatsvars kredītu kopsummā; tas arī šajā darbā tika izmantots par pamatu, veicot stresa testus Latvijas bankām.

Minētā kredītriska rādītāja dinamika uzskatāmi liecina, ka Latvijā vēsturiski jau ir bijusi pieredze ar būtisku banku kredītriska pieaugumu saistībā ar bankas „Baltija” bankrotu 1995. gadā (sk. 1. att.). Tas galvenokārt bija saistīts ar to, ka uzņēmumiem, kuri zaudēja savus līdzekļus bankas „Baltija”, bija grūtības ar savu saistību pildīšanu pret citām bankām. Tādēļ

1995. gada beigās salīdzinājumā ar 1994. gada beigām INK īpatsvars banku kopējos kredītos pieauga par 8% punktiem un sasniedza 19% no kopējiem kredītiem.

1. attēls. Ieņēmumus nenesošo kredītu īpatsvars kopējos banku kredītos sliktu kredītu kategoriju dalījumā (5)

Share of Non-performing Loans in Total Bank Loans Broken Down by Loan Category

Taču kopš deviņdesmito gadu vidus Latvijas banku sektorā ir notikušas vairākas strukturālas izmaiņas – ir ievērojami pieaudzis gan privātpersonu kredītu īpatsvars banku kredītos, gan arī kopējo kredītu īpatsvars banku aktīvos. Arī pašreizējais INK īpatsvars kopējos kredītos ir desmit reizes zemāks nekā 1994. gada beigās. Ja 8% punktu pieaugums INK īpatsvarā kopējos kredītos 1995. gadā bija līdzvērtīgs INK apjoma pieaugumam par 72,7% (= 8% / 11%), tad pašreizējais apstākļos tas nozīmētu INK apjoma pieaugumu par 727%.

Ņemot vērā šos apstākļus, Latvijas banku stresa testu veikšanai tika izvēlēti divdesmit dažādi potenciālu kredītriska pieaugumu (šoku) lielumi pieaugošā secībā – sākot no 1% līdz 20% punktu pieaugumam INK īpatsvarā kopējos kredītos. 1% punkta INK īpatsvara pieaugums līdzinātos 1995. gada INK apjoma pieaugumam (tas to pat pārsniegtu, jo 1% / 1,1% = 91%, kur 1,1% ir esošais INK īpatsvars kopējos kredītos). 20% punktu INK īpatsvara pieaugums, kura dēļ pēcšoka INK īpatsvars kredītos sasniegtu 21,1%, līdzinātos (pat nedaudz pārsniegtu) Latvijā vēsturiski maksimālajam INK īpatsvaram kredītos – 20,4%, kāds tas bija 1996. gada beigās.

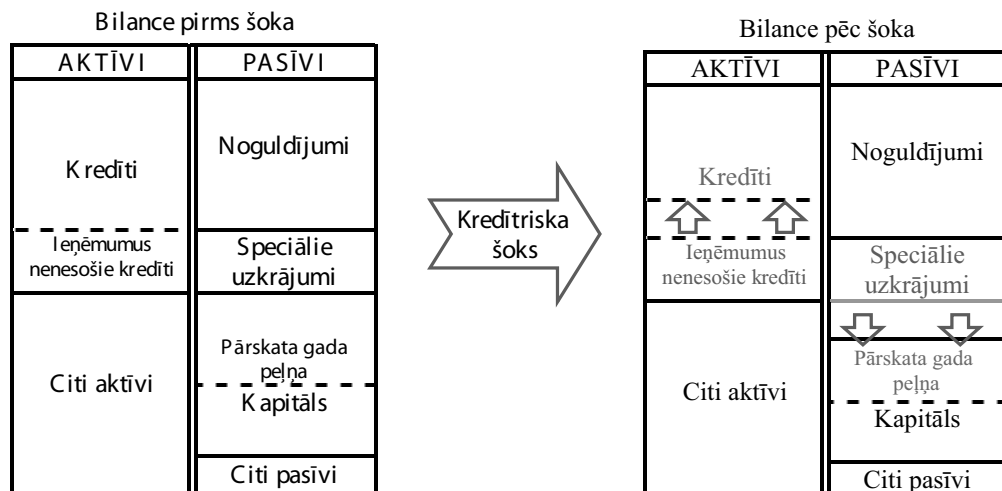
Stresa testi tika veikti visām divdesmit divām bankām, kas darbojās Latvijā 2004. gada beigās. Izmantojot pieejamos datus, stresa testi tika veikti arī šajā laikā vienīgajai Latvijā pārstāvētajai ārvalstu bankas filiālei. Stresa testu aprēķini tika veikti, balstoties uz datiem individuālo banku dalījumā.

Aprēķinātie stresa testu rezultāti katram no apskatītajiem 20 potenciālajiem kredītriska pieauguma (šoka) lielumiem tika izteikti kā:

- kopējie šoka dēļ bankām radītie zaudējumi procentos no kopējiem banku aktīviem;
- banku skaits, kuru kapitāla pietiekamības rādītājs (KPR) šoka dēļ samazinās zem minimālās kapitāla prasības (8%);

- banku aktīvu, kuru kapitāla pietiekamības rādītājs (KPR) šoka dēļ samazinās zem minimālās kapitāla prasības (8%), īpatsvars kopējos banku sektora aktīvos;
- minimālo kapitāla prasību izpildei nepieciešamais papildu kapitāls pēc šoka.

Latvijas bankām veikto stresa testu aprēķini tika balstīti uz finanšu uzskaites principiem, banku uzraudzības prasībām, kā arī atsevišķiem pieņēmumiem. Kredītriska pieauguma ietekme uz bankas finansiālo stāvokli vienkāršotā veidā parādīta 2. attēlā.

2. attēls. Kredītriska pieauguma ietekme uz banku finansiālo stāvokli

Illustration of the Effect of Credit Risk Increase on Financial Condition of Banks

Palielinoties INK, bankām nepieciešams veikt papildu uzkrājumus nedrošajiem parādiem. Šie papildus veicamie uzkrājumi arī ir zaudējumi, kas rodas bankai no kredītriska pieauguma, un par to apjomu tiek samazināts bankas kapitāls. Finanšu uzskaitē tas izpaužas tā, ka bankas peļņas un zaudējumu aprēķinā par papildus veikto uzkrājumu apjomu tiek samazināta bankas peļņa. Līdz ar to bankas bilancē par papildus veikto uzkrājumu apjomu samazinās tās pārskata gada peļņa, kas ir kapitāla sastāvdaļa, un palielinās uzkrājumu pozīcija.

Nepieciešamo speciālo uzkrājumu daudzums konkrētam kredītam ir atkarīgs no kredītu kvalitātes kategorijas, pie kuras šis kredīts pieder. Speciālie uzkrājumi jāveido kredītiem, kas ir klasificēti zemāk nekā standarta. Pēc Latvijas komercbanku uzraugošās institūcijas – Finanšu un kapitāla tirgus komisijas (FKTK) – noteikumiem, speciālo uzkrājumu apmērs procentos no kredīta bilances vērtības nedrīkst būt mazāks par:

- 10% uzraugāmajiem kredītiem;
- 30% zemstandarta kredītiem;
- 60% šaubīgajiem kredītiem;
- 100% zaudētajiem kredītiem (1; 5. lpp.).

Vissliktākās kredītu kvalitātes kredītiem – zaudētajiem kredītiem – speciālie uzkrājumi ir jāveic pilnā apmērā no to bilances vērtības. Līdz ar to tad, kad banka nolemj šos kredītus norakstīt, noņemot tos no savas bilances, nekādi papildu zaudējumi vairs nerodas, jo šiem kredītiem jau ir veikti uzkrājumi pilnā apmērā.

Nemot vērā visus iepriekš aprakstītos uzskaites principus un uzraudzības prasības, formula, pēc kuras stresa testos tika aprēķināti katras bankas zaudējumi no INK pieauguma, ir šāda:

$$U_{\Delta} = \left[K_{\text{stand}} \times 0 + K_{\text{uzraug}} \times 0.1 + \left(\frac{INK + INK_{\Delta}}{INK} \right) \times (K_{\text{zemst}} \times 0.3 + K_{\text{saubig}} \times 0.6 + K_{\text{zaud}} \times 1) \right] - U \quad (1)$$

- U_{Δ} – papildu nepieciešamie speciālie uzkrājumi nedrošajiem parādiem;
 INK_{Δ} – pieaugums ieņēmumus nenesošo kredītu īpatsvarā kopējos kredītos, procentu punktos;
 U – jau izveidotie speciālie uzkrājumi nedrošajiem parādiem;
 INK – esošie ieņēmumus nenesošie kredīti, procentos no kopējiem kredītiem;
 K_{stand} – standarta kredīti;
 K_{uzraug} – uzraugāmie kredīti;
 K_{zemst} – zemstandarta kredīti;
 K_{saubig} – šaubīgie kredīti;
 K_{zaud} – zaudētie kredīti.

Kvadrātiekvāvē esošā formulas daļa aprēķina nepieciešamo speciālo uzkrājumu apmēru, ņemot vērā kredītriska šoka dēļ radīto INK pieaugumu. Šajos aprēķinos tiek pieņemts, ka, palielinoties (INK) apjomam, trīs INK veidojošo slikto kredītu kategoriju – zemstandarta, šaubīgo un zaudēto – kredītu apjoms pieaug proporcionāli stresa testā piemērotajam INK pieaugumam. Tādējādi pēc šoka katras INK veidojošo slikto kredītu kategorijas īpatsvars konkrētās bankas INK nemainās, bet pieaug šajās kategorijās ietilpstošo slikto kredītu apjoms un īpatsvars kopējos kredītos.

No konkrētajai bankai nepieciešamajiem pēcšoka speciālajiem uzkrājumiem tiek atņemti tās jau izveidotie speciālie uzkrājumi (pirms kredītriska šoka radītā INK pieauguma). Tādā veidā bankas, kuras saviem esošajiem nedrošajiem parādiem veikušas vairāk speciālo uzkrājumu par minimālo uzkrājumu apmēru, ko nosaka banku uzraudzības prasības, šoka dēļ cietīs mazākus zaudējumus, jo tām papildus būs nepieciešams veidot mazāk uzkrājumu, lai izpildītu pēcšoka minimāli nepieciešamo uzkrājumu prasības.

Pēc formulas iegūtie papildu nepieciešamie speciālie uzkrājumi nedrošajiem parādiem arī ir konkrētajai bankai šoka dēļ radušies zaudējumi. Tie tika aprēķināti par katru Latvijas banku katram šoku lielumam – sākot no 1% līdz 20% punktu pieaugumam INK īpatsvarā kopējos kredītos.

Lai aprēķinātu šoka radīto zaudējumu iespaidu uz katras bankas kapitāla pietiekamības rādītāju (KPR), ir jāņem vērā apstākļi, ka KPR tiek aprēķināts kā pašu kapitāla attiecība pret bankas riska svērtajiem aktīviem. Bet aktīvu (tajā skaitā kredītu) riska svērto vērtību saskaņā ar FKTK “Kapitāla pietiekamības aprēķināšanas noteikumu” 4.3. punktu nosaka pēc to atlikušās vērtības, t. i., aktīva bilances vērtības, kas samazināta par izveidoto uzkrājumu summu (2, 8. lpp.). Līdz ar to formula, pēc kuras stresa testos tika aprēķināts banku KPR pēc šoka, ir šāda:

$$KPR_{\text{pec}} = \frac{C - U_{\Delta}}{RWA - U_{\Delta}} \quad (2)$$

- kur KPR_{pec} – kapitāla pietiekamības rādītājs pēc šoka;
 C – pašu kapitāls pirms šoka;
 RWA – riska svērtie aktīvi pirms šoka;
 U_{Δ} – papildu nepieciešamie speciālie uzkrājumi nedrošajiem parādiem.

KPR pēc stresa testā piemērotā šoka tiek aprēķināts, samazinot par papildus veicamo uzkrājumu apmēru gan bankas pašu kapitālu, gan riska svērtos aktīvus.

Visbeidzot, lai noteiktu minimālo kapitāla prasību izpildei papildu nepieciešamo kapitālu pēc šoka, pamatojoties uz stresa testu literatūrā minētu piemēru (4; 5. lpp.), tika piemērots šāds vienādojums:

$$PNK = \frac{\rho \times (RWA - U_{\Delta}) - (C - U_{\Delta})}{1 - q\rho} \quad \text{ja } (C - U_{\Delta}) < \rho \times (RWA - U_{\Delta}); \quad (3)$$

$$= 0 \quad \text{ja } (C - U_{\Delta}) \geq \rho \times (RWA - U_{\Delta})$$

kur PNK – minimālo kapitāla prasību izpildei nepieciešamais papildu kapitāls pēc šoka;
 ρ – minimālā kapitāla prasība (Latvijā 8%);
 q – procentuālā daļa no papildu kapitāla, kas tiek izmantota, lai palielinātu riska svērtos aktīvus.

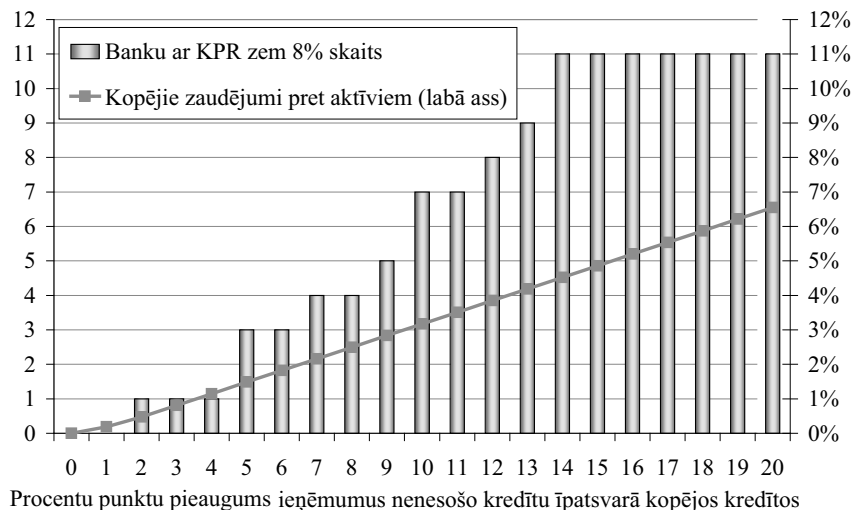
Mainīgā q būtību intuitīvi vieglāk uztveramu padara formula (4), no kuras izvests iepriekšējā formulā noteiktais PNK aprēķina vienādojums.

$$\frac{(C - U_{\Delta}) + PNK}{(RWA - U_{\Delta}) + q \times PNK} = \rho \quad (4)$$

Formula (4) raksturo pēcšoka pašu kapitāla attiecību pret riska svērtajiem aktīviem, kas ir vienāda ar minimālo kapitāla prasību. Parasti pēc stresa situācijas bankā papildus investētais kapitāls (vai nu no tās akcionāriem vai valsts) ir likvidi finanšu līdzekļi, kuri kā aktīvi netiek pieskaitīti riska svērtajiem aktīviem. Formulā (4) ņemta vērā iespēja, ka bankā pēc šoka papildus investētā kapitāla likvidie finanšu līdzekļi, var tikt transformēti riska svērtajos aktīvos – piemēram, izmantojot šos līdzekļus, lai izsniegtu kredītus.

Latvijas bankām veiktajos stresa testos šīs tālākās iespējamās banku darbības pēc papildu likvido finanšu līdzekļu saņemšanas netika apskatītas. To ietekme uz minimālo kapitāla prasību izpildei nepieciešamo papildu kapitāla (PNK) apmēru stresa testa aprēķinos tika izslēgta, mainīgo q pielīdzinot nullei.

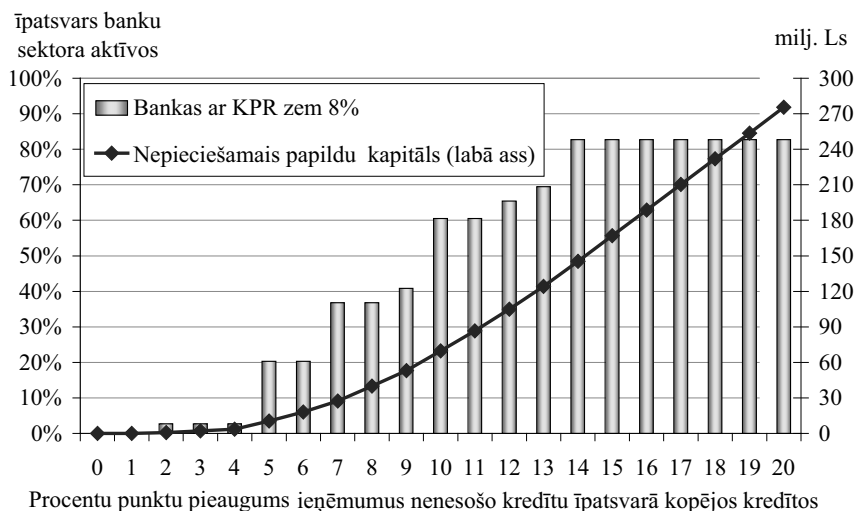
Aprēķinātie Latvija banku kredītriska stresa testu rezultāti redzami 3. un 4. attēlā.

3. attēls. Kredītriska stresa testu rezultāti: kopējie zaudējumi un banku, kas nespēj izpildīt minimālās kapitāla prasības, skaits (2004. g. beigās)
 Results of Credit Risk Stress Tests: Total Losses and Number of Banks Unable to Fulfill Minimum Capital Requirements (End of 2004)

Pēc stresa testu rezultātiem redzams, ka, piemēram, pie 1% punkta pieauguma INK īpatsvarā kopējos kredītos, kas līdzinātos 1995. gada INK apjoma pieaugumam, nevienai no Latvijas bankām nerastos problēmas ar minimālo kapitāla prasību izpildi (sk. 3. att.). Pie 2% punktu pieauguma INK īpatsvarā kopējos kredītos, kas, ņemot vērā banku sektora pašreizējo 1,1% INK īpatsvaru kopējos kredītos, nozīmētu, ka esošais INK apjoms bankās pieaug par 182%, tikai vienai no Latvijas bankām šāda šoka dēļ radušies zaudējumi samazinātu tās kapitālu tik daudz, ka tā vairs nespētu izpildīt minimālās kapitāla prasības. Turklāt šis individuālās bankas pašreizējais INK īpatsvars kredītos ir zemāks par vidējo banku sektora rādītāju un 2% punktu pieaugums INK īpatsvarā kopējos kredītos šai konkrētajai bankai nozīmētu, ka tās pašreizējais INK apjoms pieaug par 308%.

Vislielākā un līdz ar to vismazāk ticamā šoka gadījumā, kad INK īpatsvars kopējos kredītos pieaug par 20% punktiem un tādējādi INK īpatsvars visa banku sektora kopējos kredītos sasniedz 21,1% punktu, problēmas ar minimālo kapitāla prasību izpildi ir vienpadsmit bankām. Šādā gadījumā kopējie zaudējumi visām bankām, ieskaitot tās, kurām nav problēmu ar kapitāla prasību izpildi, sasniegtu 6,55% no kopējiem banku aktīviem (sk. 3. att.).

4. attēls. Kredītriska stresa testu rezultāti: nepieciešamais papildu kapitāls un to banku, kas nespēj izpildīt minimālās kapitāla prasības, aktīvu īpatsvars banku sektora aktīvos (2004. g. beigās)

Results of Credit Risk Stress Tests: Additional Capital Required and Share of Banks Unable to Fulfill Minimum Capital Requirements in Total Banks' Assets (End of 2004)

Izsakot 3. attēlā redzamos stresa testa rezultātus atbilstoši katras bankas īpatsvaram banku sektora aktīvos, ir iespējams pārliecināties, ka, piemēram, jau minētā šoka gadījumā, kad INK īpatsvars kopējos kredītos pieaug par 2% procentu punktiem, kopējie aktīvi bankai, kurai radās grūtības ar minimālo kapitāla prasību izpildi, veido nepilnus 3% no banku sektora kopējiem aktīviem (sk. 4. att.). Savukārt pie 10% punktu pieauguma INK īpatsvarā kopējos kredītos jeb INK apjoma desmitkārtšošā gadījumā to banku, kuras šī šoka dēļ nespēj izpildīt minimālās kapitāla prasības, aktīvi veido vairāk nekā 60% no kopējiem banku sektora aktīviem. Šādā gadījumā minētajām bankām nepieciešamais papildu kapitāla apjoms, lai tās varētu izpildīt minimālās kapitāla prasības, būtu 70 miljoni latu (sk. 4. att.). Tas ir 11% no kopējā banku sektora kapitāla apmēra 2004. gada beigās.

Par nozīmīgu atskaites punktu Latvijas banku sistēmas stresa testos varētu tikt noteikta situācija, kad to banku, kuras šoka dēļ nespēj izpildīt minimālās kapitāla prasības, aktīvi neveido vairāk par 20% no banku sektora aktīviem. Kā redzams no iegūtajiem stresa testu rezultātiem 4. attēlā, pirms šāda atskaites punkta sasniegšanas šoku radītais iespaids uz finanšu sistēmu būtu minimāls. Pie lielākā šoka, ko var izturēt finanšu sistēma, nesasniedzot šo atskaites punktu – 4% punktu pieaugumu INK īpatsvarā kopējos kredītos, kas līdzinās INK apjoma pieaugumam vairāk nekā četrarpus reizes (= 5,1% / 1,1%) – lielākās pamanāmās sekas būtu vienas ļoti mazas un sistēmiski nenozīmīgas bankas nespēja izpildīt minimālās kapitāla prasības. Turklāt šo seku radītās problēmas varētu atrisināt, papildinot šīs bankas kapitālu ar nepilniem 3,5 miljoniem latu.

Būtiski, ka pirmās četras bankas, kurām rodas problēmas ar minimālo kapitāla prasību izpildi, pieaugot šoku lielumiem, ir vai nu mazas un sistēmiski nenozīmīgas bankas, vai bankas, kuru īpašnieces ir citu ES valstu bankas (mātesbankas). Šāds rezultāts nozīmē, ka pirmo grūtībās nonākošo banku problēmas ir mazāk bīstamas finanšu sistēmai, jo to īpašniekiem nesagādātu īpašas grūtības investēt nepieciešamo papildu kapitāla daudzumu minimālo kapitāla prasību izpildei. Nepieciešamais finansējums ES mātesbankām ir relatīvi maza summa salīdzinājumā ar iespējamām reputācijas problēmām mātesbankām meitasbanku finansiālo grūtību dēļ. Turklāt mātesbankām izlīdzēt savām meitasbankām ilgtermiņā ir ekonomiski izdevīgi, ņemot vērā lielās peļņas iespējas Latvijas banku tirgū, kā arī strauji augošo vietējo tirgu.

Kopumā interpretējot iegūto stresa testu rezultātus, ir jāņem vērā arī apstākļi, ka bankas dinamiski pielāgojas apkārtējās vides šokiem. Kredītriska pieauguma gadījumā bankas varētu samazināt šoka radīto ietekmi, piemēram, pagarinot kredītu atmaksas termiņus tiem klientiem, kuru parāda apkalpošanas kapacitāte šoka dēļ ir samazinājusies. Tas samazinātu klientu parāda maksājumu slogu un uzlabotu bankas kredītu kvalitāti. Tādējādi šeit aprēķinātajos stresa testu rezultātos nedaudz pārvērtēts šoku radītais iespaids uz bankām. Taču tāpat jāņem vērā, ka banku sektors Latvijā attīstās ļoti dinamiski un banku risku līmenis un šoku absorbēšanas spēja laika gaitā var strauji mainīties.

Secinājumi

1. Svarīgākais Latvijas finanšu sistēmas risks – banku kredītrisks – Latvijas bankās tiek labi pārvaldīts. Banku aktīvu kvalitāte ir ļoti augsta.
2. Pašreizējais banku kapitalizācijas līmenis nodrošina pietiekami augstu šoku absorbēšanas kapacitāti.
3. Latvijas banku ievainojamība pret kredītriska pieaugumu ir maza. Saskaņā ar 2004. gada beigu datiem Latvijas bankām veikto kredītriska stresa testu rezultāti liecina, ka:
 - nevienas Latvijas bankas finansiālo stāvokli nespētu apdraudēt tāds kredītriska pieaugums, kas līdzinātos Latvijā vēsturiski vislielākajam kredītriska pieaugumam 1995. gadā;
 - visas Latvijas finanšu sistēmas stabilitāti būtiski nespētu iespaidot kredītriska pieaugums, kura dēļ ieņēmumus nenesošo kredītu apjoms pieaugtu četrarpus reizes;
 - kredītriska pieauguma dēļ pirmo grūtībās nonākošo banku problēmas būtu mazāk bīstamas finanšu sistēmai, jo tās būtu vai nu bankas ar ārvalstu īpašniekiem, kuriem ir gan iespējas, gan motivācija pašiem investēt nepieciešamo papildu kapitāla daudzumu, vai arī mazas un sistēmiski nenozīmīgas bankas;
 - pat pie vislielākā un vismazāk ticamā šoka lieluma, kad ieņēmumus nenesošo kredītu apjoms pieaug vairāk nekā 19 reizes un sasniedz 21,1% no kopējiem kredītiem, banku kopējo zaudējumu apmērs nepārsniegtu 6,6% no banku sektora aktīviem.

Izmantotie informācijas avoti

1. Aktīvu un ārpusbilances saistību novērtēšanas noteikumi: Finanšu un kapitāla tirgus komisijas noteikumi // Latvijas Vēstnesis. – 2002, Nr. 32, 8 lpp.
2. Kapitāla pietiekamības aprēķināšanas noteikumi: Finanšu un kapitāla tirgus komisijas noteikumi // Latvijas Vēstnesis. – 2004, Nr. 187, 33 lpp.
3. Blaschke, W., Jones, M. T., Majnoni, G., Peria, S. M. Stress Testing of Financial Systems: An Overview of Issues, Methodologies, and FSAP Experiences. Working Paper No. 01/88, *International Monetary Fund*, June 2001. – 56 p.
4. Čihák, M. Stress Testing: Hands-on exercise. Background Note. *International Monetary Fund*, March 2005. – 16 p.
5. Finanšu un kapitāla tirgus komisijas kredītiestāžu gada un ceturkšņu pārskati 1994–2004.
6. Sundararajan, V., Enoch, C., San Jose, A., Hilbers, P., Krueger, R. C., Moretti, M., Slack, G. Financial Soundness Indicators: Analytical Aspects and Country Practices. Occasional Paper 212. *International Monetary Fund*, 2002, 111 p.

Summary

This work employs stress tests to assess the vulnerability of Latvian banks to potential increase in credit risk, which is the main risk of traditional banking activity. As the application of stress testing techniques in different countries varies according to the local accounting practices, regulatory requirements and the availability of financial data, a stress testing methodology appropriate for Latvia's conditions is developed in this paper. Stress tests are being performed on all banks in Latvia based on the financial data of each bank at the end of 2004. Depending on the size of the potential increase in credit risk, stress tests are used to calculate the amount losses to the banks in Latvia, the extent to which banks will be able to absorb these losses with their existing capital, as well as the amount of additionally required capital in case if as a result of credit risk increase the existing capital of banks would be reduced below the level required by minimum capital requirements.

Key words: *stress tests, credit risk, shock-absorbing capacity, capital adequacy, financial stability.*

Starptautiskā revīzijas kvalitātes kontroles standarta izmantošanas iespējas Latvijā

Possibilities of Applying International Standards of Quality Control for Firms That Perform Audits in Latvia

Olga Sergejeva

Latvijas Universitāte

Ekonomikas un vadības fakultāte

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050

e-pasts: olgastn@latnet.lv

Pētījumā apkopota informācija par revīzijas kvalitātes kontroles sistēmas nozīmi revīzijas praksē, analizēta starptautiskā revīzijas kvalitātes kontroles standarta metodiskā struktūra, īpaša uzmanība pievērsta revīzijas kvalitātes kontroles sistēmas vides, elementu, politikas un procedūru pētīšanai, kā arī praktiskās izmantošanas problēmu risināšanai. Pētījumā iegūtās zināšanas var izmantot revīzijas kvalitātes kontroles politikas dokumentācijas izveidošanai, kā arī praktiskai lietošanai zvērinātu revidentu firmā.

Pētījuma mērķis ir izpētīt starptautiskā revīzijas kvalitātes kontroles standarta (SRKS, ISQC 1) būtību, pamatnostādnes un elementus, revīzijas kvalitātes kontroles sistēmas vidi un izveidošanas principus praktiskās izmantošanas kontekstā revīzijas praksē Latvijā.

Mērķa sasniegšanai pētījumu gaitā tika izvirzīti šādi uzdevumi:

- izpētīt Starptautiskās revīzijas standartu, t. sk. SRKS 1 un SRS 220 prasības par revīzijas kvalitātes kontroles sistēmas organizēšanas kārtību zvērinātu revidentu komercsabiedrībās;
- analizēt revīzijas kvalitātes kontroles sistēmas vidi un elementus;
- izstrādāt revīzijas kvalitātes iekšējās kontroles politikas plānu ar elementu klasifikāciju revīzijas kvalitātes kontroles īstenošanai mazā un vidējā lieluma zvērinātu revidentu komercsabiedrībās.

Pētīšanas metodes. Darba mērķa sasniegšanai pētījumā izmantotas teorētiskās metodes, cēloņsakarību atklāšanas metode, loģikas metode, analīze, salīdzināšanas metode, konkretizācijas metode, kā arī autores empīriskā pieredze revīzijas jomā.

Atslēgvārdi: revīzija, revīzijas prakse, starptautiskais revīzijas kvalitātes kontroles standarts, revīzijas kvalitātes kontroles sistēma, politika, elementi, procedūras.

Revīzijas pakalpojumu kvalitātes nodrošināšana mūsdienās ir kļuvusi par vienu no svarīgākajām problēmām pasaules revīzijas praksē, kā arī revīzijas praksē Latvijā.

Starptautiskos revīzijas standartos ir iekļauts standarts 220 "Revīzijas darba kvalitātes kontrole" par revīzijas pakalpojumu kvalitātes nodrošināšanu vēsturiskas finanšu informācijas revīzijā, bet tomēr Starptautiskā revīzijas un apliecinājuma standartu padome (SRASP) izdevusi vēl vienu, daudz plašāku speciālo standartu – Starptautisko revīzijas kvalitātes kontroles standartu (SRKS, ISQC 1), kas ir spēkā no 2005. gada 15. jūnija.

SRKS 1 mērķis ir noteikt standartus un sniegt norādījumus revidentu firmām, kuras ir atbildīgas par revīzijas kvalitātes kontroles sistēmas nodrošināšanu, veikt finanšu pārskatu revīziju un cita veida revīzijas uzdevumus, kā arī sniegt apliecinājuma pakalpojumus.

Papildu norādījumi par revīzijas kvalitātes kontroles procedūrām cita veida revīzijas uzdevumu un apliecinājuma pakalpojumu sniegšanā ir minēti Starptautiskās Revīzijas un apliecinājuma standartu padomes revīzijas prakses nostādnēs.

Starptautiskie revīzijas standarti (SRS) ir apstiprināti Latvijas Zvērinātu revidentu asociācijā (LZRA) obligātai piemērošanai revīzijas praksē Latvijā, tādēļ katrai zvērinātu revidentu komercsabiedrībai, kā arī praktizējošiem zvērinātiem revidentiem būtu nepieciešams izpētīt SRKS prasības un nodrošināt to izmantošanu savā darbībā. Šajā rakstā aplūkota SRKS praktiska piemērošana tikai mazu un vidēja lieluma zvērinātu revidentu komercsabiedrībās. Par mazām un vidēja lieluma zvērinātu revidentu komercsabiedrībām (ZRK) revīzijas praksē Latvijā tiek uzskatītas tādas sabiedrības, kurām revīzijas klientu revīzijas sezonā ir ne vairāk par 150.

Revīzijas pakalpojumu kvalitātes uzraudzību atbilstoši likumam “Par zvērinātiem revidentiem” veic Latvijas Zvērinātu revidentu asociācija – neatkarīga profesionāla korporācija, izveidojot šim nolūkam funkcionālo kontroles mehānismu, bet iekšējās revīzijas pakalpojumu kvalitātes kontroles nodrošināšana paliek zvērinātu revidentu komercsabiedrību kompetencē.

Pētījuma gaitā ir izstrādāts zvērinātu revidentu komercsabiedrības iekšējās revīzijas pakalpojumu kvalitātes kontroles politikas iespējamais plāns, ievērojot likuma “Par zvērinātiem revidentiem” un SRKS 1 prasības.

SRKS 1 (kvalitātes kontrole firmām, kas veic vēsturiskās finanšu informācijas auditus un pārbaudes, kā arī sniedz pārējos apliecinājumus un ar tiem saistītus pakalpojumus), virzīts uz to, lai noteiktu revidentu firmu atbildību un sniegtu norādījumus par revīzijas kvalitātes kontroles nodrošināšanu. SRKS 1 ir jālasa kontekstā ar Profesionālu grāmatvežu ētikas kodeksa A daļu, kas attiecināma uz visiem profesionāliem grāmatvežiem, un B daļu, kas attiecināma uz profesionāliem grāmatvežiem sabiedriskā praksē.

Iekšējās revīzijas kvalitātes kontroles politikas izstrādāšana katrā zvērinātu revidentu komercsabiedrībā vai praktizējošā zvērināta revidenta praksē ir nepieciešama, lai pierādītu sniegtās revīzijas pakalpojumu atbilstību SRS, normatīvajiem aktiem un Latvijas Zvērinātu revidentu asociācijas (LZRA) norādījumiem. Katrai revidentu firmai ir obligāti jāizstrādā un jāievieš revīzijas kvalitātes kontroles sistēma, lai būtu pietiekama pārliecība par to, ka firmas, tās darbinieku, uzdevumu partneru darbība konkrētos apstākļos atbilst profesionāliem standartiem un normatīvo aktu prasībām. Lai sasniegtu tādu pārliecību, revīzijas kvalitātes kontroles sistēmai jāietver politika un procedūras, kuras ir nepieciešamas, lai īstenotu un pārraudzītu šīs sistēmas darbību.

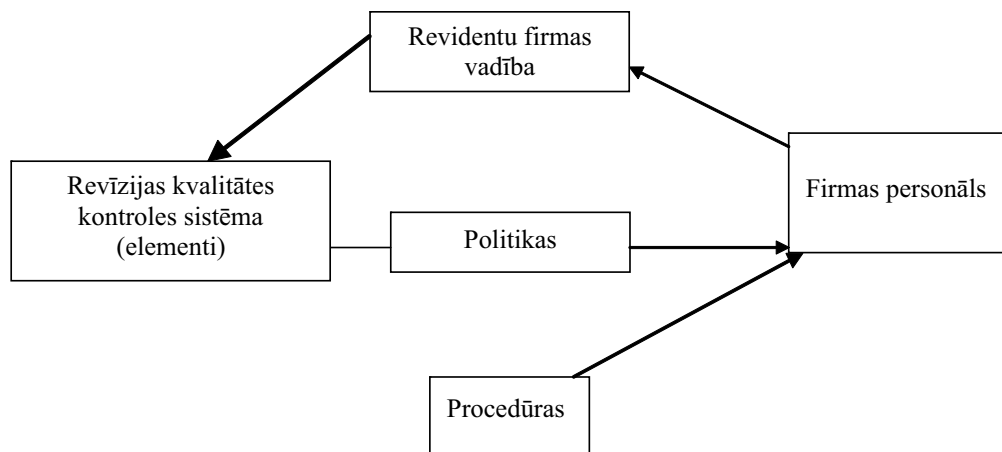
Revīzijas kvalitātes kontroles politikai un procedūrām jābūt dokumentāri noformētām. Šajā dokumentācijā, respektīvi, revīzijas kvalitātes kontroles nolikumā, jāapraksta kvalitātes kontroles mērķis un vide, sistēmas elementi, politika, lietojamās procedūras, kā arī jānoteic atbildīgie darbinieki par procedūru veikšanu. Par nepieciešamo mehānismu kvalitātes sistēmas uzlabošanai var uzskatīt komunikāciju ar firmas personālu, jo darbiniekiem ir pienākums periodiski paziņot vadībai par kvalitātes kontroles sistēmas darbību (sk. 1. att.).

Revīzijas kvalitātes kontroles politikas un procedūru saturs var būt atkarīgs no dažādiem faktoriem, piemēram, revidentu firmas lieluma, organizatoriskās struktūras un darbības specifikas.

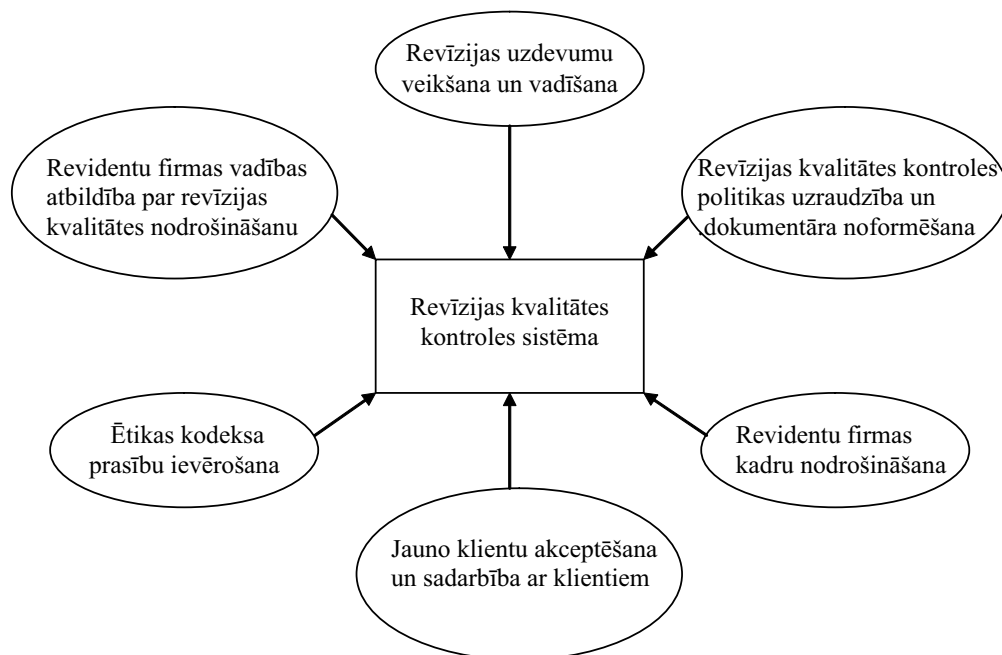
Revīzijas kvalitātes kontroles sistēmā saskaņā ar SRKS 1 iekļauti turpmāk aprakstītie elementi, kuriem jābūt izveidotai iekšējai politikai un procedūrām (sk. 2. att.).

SRKS 1 ir izmantota jauna terminoloģija, īpaši jāpievērš uzmanība tādiem jēdzieniem kā revīzijas uzdevumu kvalitātes kontroles pārbaude un kvalitātes kontroles pārbaudītājs.

Revīzijas uzdevuma kvalitātes kontroles pārbaude ir process, kura mērķis – pirms atzinuma izsniegšanas nodrošināt to svarīgāko secinājumu objektīvu novērtējumu, kurus revīzijas uzdevumā iesaistītais kolektīvs ir izdarījis atzinuma formulējuma laikā.

1. attēls. Revīzijas kvalitātes iekšējās kontroles vide (balstoties uz SKRS 1)
Internal control environment of auditing quality

2. attēls. Revīzijas kvalitātes kontroles sistēmas elementu shēma (balstoties uz SRS 200 un SKRS 1)
Scheme of elements of auditing quality control system

Kvalitātes kontroles pārbaudītājs ir partneris, cita persona kompānijā, trešā persona ar atbilstošu kvalifikāciju vai no šādām personām veidota komanda, kam ir pietiekama un atbilstoša pieredze un pilnvaras, lai pirms atzinuma izsniegšanas objektīvi izvērtētu svarīgākos secinājumus, kas iegūti atzinuma formulējuma laikā¹.

Lai nodrošinātu revīzijas kvalitāti, revidentu firmai nepieciešams izveidot tādas politikas un procedūras, kas noteiktu:

- izpildīto revīzijas uzdevumu kvalitātes kontroles pārskata iesniegšanas kārtību, laiku un apjomu;
- prasības revīzijas uzdevumu kvalitātes kontroles uzdevumu pārbaudītājiem;
- revīzijas uzdevumu kvalitātes kontroles pārbaudītāja ziņojuma dokumentēšanas kārtību.

Ievērojot SRKS 1 prasības, katrā ZRK jāapstiprina revīzijas kvalitātes kontroles pārbaudītājs, kurš atbilst SRKS 1 definīcijai un ir atbildīgs par ziņojumu sniegšanu revidentu firmas vadībai un revīzijas uzdevumu kvalitātes kontroles pārskata sagatavošanu.

SRKS 1 izmantošana revīzijas praksē tā sarežģītās struktūras dēļ, kā arī tieša saistība ar citiem SRS un ētikas kodeksa nostādnēm var izraisīt neskaidrības un domstarpības, tāpēc, veicot šo pētījumu, īpaša uzmanība tika pievērsta ne tikai šā jautājuma teorētiskajai, bet arī praktiskajai pusei.

Pēc Starptautiskās standartizācijas organizācijas (ISO) starptautiskās pakalpojuma kvalitātes izpratnes un SRS noteiktās revīzijas definīcijas var secināt, ka audita kvalitāti var noteikt kā vispārīnātu revīzijas efektu, ko izsaka revidenta viedokļa atbilstības pakāpe ieinteresēto lietotāju vajadzībām objektīvajā informācijā, kas ietverta klienta finanšu pārskatos.

Zvērināto revidentu komercsabiedrībai izstrādājot revīzijas kvalitātes iekšējās kontroles nolikumu, jāievēro galvenokārt SRKS 1 un 220.SRS “Revīzijas darba kvalitāte”, kā arī profesionālās darbības īpatnības un pieredze.

Autore piedāvā šādu jautājumu iekļaušanu revīzijas kvalitātes iekšējās kontroles politikas izstrādes plānā:

1. Revidentu firmas vadības atbildība par revīzijas kvalitātes nodrošināšanu.
2. Revīzijas kvalitātes iekšējās kontroles sistēmas vides shēmas izveidošana.
3. Revīzijas kvalitātes politikas mērķu apraksts, t. sk.:
 - profesionālās prasības;
 - prasme un kompetence;
 - darba uzticēšana;
 - deleģēšana;
 - konsultēšanās;
 - jauno klientu akceptēšana un pašreizējo saglabāšana;
 - pārraudzība.
4. Ētikas kodeksa prasību ievērošana.
5. Jauno klientu akceptēšana un sadarbība ar pašreizējiem klientiem.
6. Revidentu firmas kadru nodrošināšana.
7. Revīzijas uzdevumu veikšana un vadīšana.
8. Revīzijas kvalitātes kontroles politikas uzraudzība un dokumentāra noformēšana.
9. Darba dokumentācijas noformēšanas kārtība.

Pēc visiem minētajiem revīzijas kvalitātes kontroles sistēmas elementiem ZRK jāizstrādā procedūras, kas nodrošina sistēmas darbību un efektivitāti. Tās tiek noteiktas tādā apjomā, kāds nepieciešams konkrētai ZRK, lai uzturētu kvalitātes sistēmas darbību atbilstošā līmenī.

Katram revīzijas kvalitātes kontroles sistēmas elementam saskaņā ar SRKS 1 nostādnēm ir sava struktūra, kuru ievērojot tiek izstrādātas šīs procedūras.

1. tabula

**Revīzijas kvalitātes kontroles sistēmas elementu struktūra maziem un vidēja lieluma ZRK
(balstoties uz SKRS 1) (1)**

Structure of Auditing Quality Control System for Small and Medium Sworn Auditors' Commercial Enterprises

Elementa nosaukums pēc SKRS 1	Detalizēts apraksts
Revidentu firmas vadības atbildība par revīzijas kvalitātes nodrošināšanu	<ul style="list-style-type: none"> - apstiprinājums vadības atbildībai par revīzijas kvalitātes kontroles nodrošināšanu; - iekšējās kvalitātes kultūras uzturēšana un popularizēšana; - procedūru laika sadalījums un apjoms; - mācību materiāli un atalgojums.
Ētikas kodeksa prasību ievērošana	<ul style="list-style-type: none"> - Starptautiskās Grāmatvežu federācijas (SGF) Ētikas kodeksa koncepcija un prasības; - neatkarības principa ievērošana, veicot revīzijas uzdevumu; - neatkarības prasības un apstākļu atpazīšana, kas var apdraudēt neatkarības principa ievērošanu; - novērošana un neatbilstību novēršana; - procedūru laika sadalījums un apjoms; - atbildīgās personas.
Jauno klientu akceptēšana un sadarbība ar pašreizējiem klientiem	<ul style="list-style-type: none"> - klienta vadības lēmums par sadarbību; - vērtējums par iespējām izpildīt revīzijas uzdevumu; - procedūru laika sadalījums un apjoms; - atbildīgās personas.
Revidentu firmas kadru nodrošināšana	<ul style="list-style-type: none"> - pietiekama pārliecība par to, ka firmas personālam piemīt visas nepieciešamās profesionālās īpašības revīzijas uzdevumu veikšanai; - procedūru laika sadalījums un apjoms; - atbildīgās personas.
Revīzijas uzdevumu veikšana un vadīšana	<ul style="list-style-type: none"> - personāla sastāva (komandas) veidošana revīzijas uzdevuma izpildei; - revīzijas uzdevumu izpildes process, dokumentācija un uzraudzība; - konsultēšana revīzijas uzdevumu izpildes laikā; - domstarpību atrisināšana starp revīzijas uzdevuma komandu un revīzijas kvalitātes kontroles pārbaudītāju; - procedūru laika sadalījums un apjoms; - atbildīgās personas.
Revīzijas kvalitātes kontroles politikas uzraudzība un dokumentāra noformēšana	<ul style="list-style-type: none"> - revīzijas kvalitātes kontroles dokumentācija (kvalitātes pārskati); - atsevišķo revīzijas uzdevumu pārbaude; - procedūru laika sadalījums un apjoms; - secinājumi un trūkumu novēršana; - atbildīgās personas.

Revīzijas kvalitātes iekšējās kontroles sistēmas vides shēma, kā arī revīzijas kvalitātes politikas mērķu apraksts nav iekļauti SRKS 1 kā kvalitātes kontroles sistēmas elementi, bet tie ir iekļauti revīzijas kvalitātes iekšējās kontroles nolikumā atbilstoši 220.SRS “Revīzijas darba kvalitātes kontrole” prasībām, jo, pēc autores domām, tie palīdz labāk izprast revīzijas kvalitātes kontroles sistēmas izveidošanas konsekvenci.

Aprakstītais revīzijas kvalitātes iekšējās kontroles nolikuma sastādīšanas plāns ir vienkāršots. Lai to varētu piemērot arī lielās revidentu firmās, tas jāpapildina ar SRKS 1 prasībām revīzijas uzdevumu partnerim, kā arī ar noteikumiem par attiecībām starp revidentu firmas vienībām (filiālēm).

Secinājumi

Darbā apkopota informācija par revīzijas kvalitātes kontroles sistēmas nozīmi revīzijas praksē un analizēta starptautiskā revīzijas kvalitātes kontroles standarta metodiskā struktūra. Īpaša uzmanība pievērsta revīzijas kvalitātes kontroles sistēmas elementu pētīšanai, tajā skaitā revidentu firmas vadības atbildībai par revīzijas kvalitātes nodrošināšanu, ētikas kodeksa prasību ievērošanai, jaunu klientu akceptēšanai un sadarbībai ar pašreizējiem klientiem, revidentu firmas kadru nodrošināšanai, atsevišķo revīzijas uzdevumu veikšanai un vadīšanai, revīzijas kvalitātes kontroles politikas uzraudzībai un dokumentārai noformēšanai. Pētījuma gaitā iegūtās zināšanas var izmantot revīzijas kvalitātes kontroles politikas dokumentācijas izveidošanai un praktiskai izmantošanai strādājošā zvērinātu revidentu firmā.

Izmantotie informācijas avoti

1. IFAC, Handbook of international auditing, assurance and ethics pronouncements. New York: IFAC, 2005, 976 p.
2. Starptautiskā Grāmatvežu federācija. Starptautisko revīzijas, apliecinājuma pakalpojumu un ētikas oficiālo paziņojumu rokasgrāmata. Rīga: LZRA, 2004, 873 lpp.
3. Панкова, С. В. Международные стандарты аудита. Москва: Экономист, 2003, 158 с.
4. Шеремет, А. Д., Суйц, В. П. Аудит. Москва: ИНФРА-М, 2002, 352 с.
5. www.ifac.org, International Federation of Accountants.
6. www.iso.org

Summary

Aim of the research – to research the essence, basic statements and elements of international standard on quality control for firms that perform audits (ISQC 1), the environment and principles of organization of auditing quality control system, within the context of its implementation in auditing practice in Latvia.

The results of the research. During the work's development the information on importance of auditing quality control system in auditing practice was summarized, an analysis was provided for methodical structure of international auditing quality control standard, paying special attention to investigation of elements of auditing quality control system, including responsibility of auditing firm's management for auditing quality assurance, ethic principles observance, new clients' acceptance and clients' relationships continuance, auditing company personnel assurance, performance and management of individual auditing tasks, control and documentation of auditing quality control policy. The knowledge obtained during the research performance may be used in development of auditing quality control policy documentation, for implementing in activities of a real sworn auditors' firm.

Atsauce

- ¹IFAC (2005), Handbook of International Auditing, Assurance and Ethics Pronouncements, New York.

Informācijas tehnoloģijas veselības aprūpē

ICT in the Health Care

Evija Kopeika

Latvijas Universitāte

Ekonomikas un vadības fakultāte

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050

e-pasts: evija.kop@tvnet.lv

Anna Vintere

Latvijas Universitāte

Pedagoģijas un psiholoģijas fakultāte

Jūrmalas gatve 74/76, Rīga, LV-1083

e-pasts: anna.vintere@tl.lv

Lai palielinātu veselības aprūpes pieejamību un kvalitāti visiem Latvijas iedzīvotājiem, popularizētu profilaktisko pasākumu nozīmību, kā arī attīstītu veselības aprūpes infrastruktūru, nepieciešams attīstīt e-veselības risinājumus un informācijas tehnoloģiju (IT) izmantošanu. Tāpēc Eiropas Savienības (ES) stratēģiskajos dokumentos svarīga vieta ir programmai „e-veselība”. Kā pierādījies praksē, e-veselības sistēmas attīstās līdz ar informācijas un komunikāciju tehnoloģiju progress un to pieejamību. Viens no priekšnoteikumiem e-veselības sistēmas veiksmīgai ieviešanai ir informācijas sabiedrības izveidošana, kā arī pacientu iesaistīšana, skaidrojot sistēmas iespējas un priekšrocības. Rakstā analizēts Latvijas reģionu iedzīvotāja viedoklis par IT izmantošanu veselības aprūpē, kā arī izvērtēta IT izmantošana darbnepējas noteikšanā.

Atslēgvārdi: e-veselība, internets, informācijas komunikāciju tehnoloģijas, veselības aprūpe, infrastruktūra.

Ievads

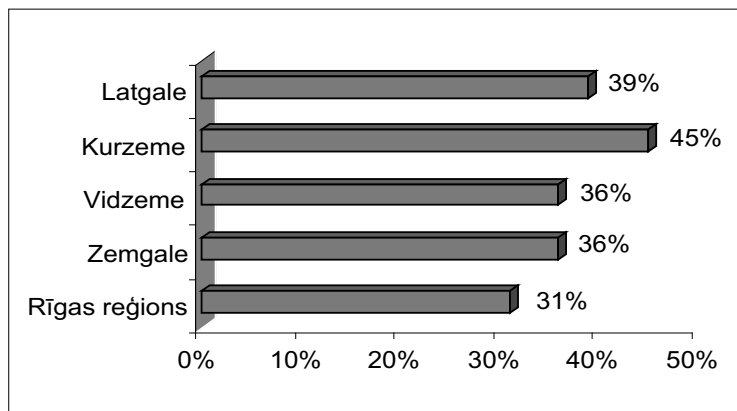
„Pārskatā par tautas attīstību 2004/2005” konstatēts, ka Latvijā iedzīvotāju veselību raksturo zemi mūža ilguma rādītāji, kaitīgi ieradumi, alkoholisms, slikta profilakse, pieaugoša saslimtība ar ļaundabīgiem audzējiem, augsts stresa līmenis, kā arī neapmierinoši veselības aprūpes paradumi. Iedzīvotāju veselības uzturēšanas paradumi arī neliecina, ka sabiedrības veselība varētu uzlaboties. Taču tā ir valsts izaugsmes priekšnosacījums, svarīgs tautas attīstības rādītājs. Tāpēc nepieciešams radīt priekšnoteikumus labai veselībai mūža garumā, popularizējot un attīstot preventīvos un profilaktiskos pasākumus, pilnveidot veselības aprūpes sistēmu, sekmēt veselīgu dzīvesveidu. Šie uzdevumi jāveic gan valstij kopumā, pievēršot lielāku uzmanību veselības aprūpes sistēmas attīstībai, kā arī sekmējot iedzīvotāju izpratni par veselību kā vērtību, gan pašiem iedzīvotājiem, rūpējoties par savu veselību. Šobrīd gan valsts, gan iedzīvotāju attieksme pret veselību kopumā ir pavisā.

„Nacionālā attīstības plāna 2007-2013” projektā atzīmēts, ka veselība ir viena no cilvēka pamatvērtībām, kas nosaka dzīves kvalitāti, kā arī personīgo un ģimenes labklājību. Sabiedrības

veselības veicināšanā un saglabāšanā galvenā nozīme ir veselības aprūpei, kas ietver gan ārstniecisko, gan farmaceitisko aprūpi. Šobrīd Latvijas veselības aprūpē vērojamas vairākas negatīvas tendences:

- 1) nepietiekams ģimenes ārstu skaits – uz 10 000 iedzīvotājiem 34,9 ārsti;
- 2) ierobežojumi veselības aprūpes pakalpojumu saņemšanai: līdzekļu trūkums, attālumus līdz medicīnas iestādei;
- 3) zemi valsts izdevumi veselības aprūpei (salīdzinājumā ar citām valstīm).

Līdzekļu trūkums ir viens no veselības aprūpes pakalpojumu pieejamības rādītājiem. Saskaņā ar „Pētījuma par rīcībspēju reģionos 2005” rezultātiem (sk. 1. att.) kurzemniekiem tieši līdzekļu trūkums ir vislielākais šķērslis, lai ārstētos. Pārsteidzoši, bet nedaudz labāka situācija ir Latgalē – tikai 39%. Kopumā izvērtējot šos datus, vairāk nekā trešdaļai Latvijas iedzīvotāju veselības aprūpes pakalpojumi nav pieejami līdzekļu trūkuma dēļ.

1. attēls. Veselības aprūpes pakalpojumu pieejamība
Access to the Health Care

Minētais liecina, ka veselības aprūpes pakalpojumu pieejamība jāuzlabo. Pēc autoru domām, viens no ceļiem iepriekš minēto problēmu risināšanai ir strauja IT ieviešana veselības aprūpē, kas ietvertu infrastruktūras modernizēšanu (lietojot IT), e-pakalpojumu ieviešanu, IT var iekļaut sevī informācijas tīklus par veselības aprūpi, elektronisko statistiku un medicīnas kartes, telemedicīnas servissus, veselības portālus un citus risinājumus, kas ir bāzēti uz interneta tīklu un kalpo slimību novēršanai, diagnostikai un ārstniecībai.

Programma „e-veselība”

Pirmo reizi veselības aprūpes datorizētais medicīniskais pakalpojums bija izstrādāts 20. gs. 60. gados. Bet par to netika plaši ziņots, jo tas bija sasniegums IT, nevis veselības aprūpes nozarē. Vienā no Lisabonas konvencijas punktiem ir norādīts, ka nepieciešams organizēt plašu sistēmu, kas ir zināma kā „e-veselība (*e-Health*)”. Kas tas ir, un kam tā nepieciešama?

Mūsdienās informācija par veselības aprūpi ir tik plaša un sarežģīta, bet pieredze tik komplicēta, ka par galveno uzdevumu kļūva tās izplatīšana ar nepieciešamu ātrumu un kvalitāti. Šiem mērķiem vairs nepietiek tematisko semināru un lekciju, tāpēc veselības aprūpes sektorā informācijas tehnoloģijas ir ļoti nepieciešamas.

Pēc statistikas datiem, četriem no pieciem Eiropas ārstiem ir interneta pieslēgums un vairāk nekā ceturtdaļa visu Eiropas iedzīvotāju izmanto internetu, lai iegūtu nepieciešamo informāciju par veselības aizsardzību.

Sistēma „e-veselība” iekļauj sevī produktus, sistēmas un pakalpojumus, kas ir parastas *Web* aplikācijas, kuras spēj organizēt sakaru starp lietotāju un nepieciešamo informāciju. Lietotājs var būt gan profesionāls, kas darbojas veselības aizsardzības sfērā, gan arī parasts iedzīvotājs.

Galvenais mērķis ir atvieglot pieeju informācijai par veselības aprūpi, palielināt tās kvalitāti un efektivitāti.

Eiropā programmas, saistītas ar e-veselību, ir sponsorētas no 1990. gada. Tajās bija investēts vairāk par 500 miljoniem eiro, kas ir divreiz vairāk par šo summu, līdz ar to elektroniskās veselības aprūpē Eiropa ir vadošā pozīcijā pasaulē. Ir plānots, ka 2010. gadā e-veselības izmaksas būs 5% no visa veselības aprūpes budžeta.

Programmai „E-veselība” ir svarīga nozīme ES stratēģiskā plānā. Tās mērķis ir palielināt darbu kvalitāti, darbinieku efektivitāti un mainīt ekonomikas prioritātes. Programma darbosies gan regulāras veselības aprūpes informacionālā sfērā, gan arī palīdzēs veikt kolektīvus pētījumus.

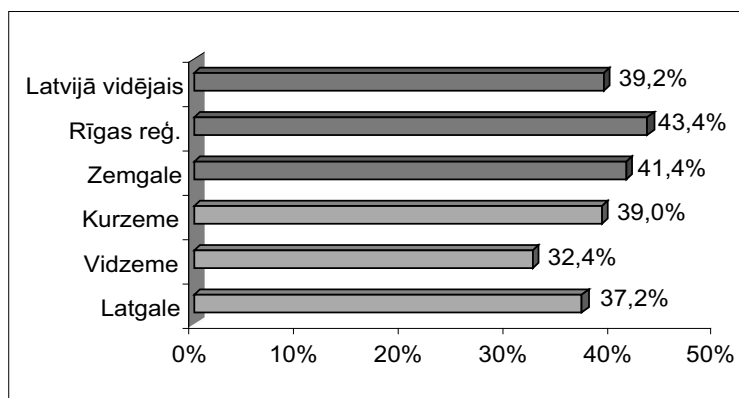
Kā pierādījis praksē, e-veselības sistēmas spēj attīstīties līdz ar informācijas un komunikāciju tehnoloģiju progresu un to pieejamību. Viens no e-veselības sistēmas veiksmīgas ieviešanas priekšnoteikumiem ir informācijas sabiedrības izveidošana un pacientu iesaistīšana tās ieviešanā, skaidrojot sistēmas iespējas un priekšrocības.

Arvien vairāk tiek aktualizēts jautājums par ģeogrāfisko robežu nojaukšanu starp dažādu valstu un reģionu e-veselības sistēmām. Liela daļa no e-veselības sistēmām ir reģionālie vai nacionālie tīkli, kas izveidoti gan medicīnisku pakalpojumu sniegšanai, gan to administrēšanai. Analizējot jau esošās e-veselības sistēmas Eiropā, var secināt, ka šīs sistēmas lieto gan profesionāļi, gan pacienti, gan administratīvās iestādes, tādā veidā veicinot mijiedarbību.

Gan pacienti, gan arī ārsti var iegūt labumu no informācijas par veselību un slimību novēršanu. Visiem ir nepieciešama profesionāla palīdzība un zināšanas, kā rīkoties, lai novērstu slimības, samazinātu risku iegūt slimību, kas sakņojas viņu darba un dzīves stilā. Cilvēku skaits, kas to saprot, nepārtraukti palielinās, diemžēl vairāk šobrīd labprātāk ārstējas pašrocīgi nekā pieņem profesionālus padomus bez paskaidrojumiem. Veselības aprūpes servisi bieži laikus nesniedz nepieciešamo informāciju, tādēļ ļoti labs līdzeklis ceļā uz „veselīgāku dzīvi” ir e-veselības sistēma. Ar to ir pieejamas individualizētas monitoringa un izpalīdzības sistēmas, piemēram, kas ļauj novērtēt pacienta veselību. Tādas sistēmas var samazināt laiku, kas jāpārtērē slimnīcās.

E-veselības sistēmu var izmantot arī profesionāļi, kas darbojas veselības aprūpes sfērā. Veselības informācijas sistēma var sniegt ārstam svarīgu informāciju par slimības simptomiem, ātri informēt par jaunām slimībām un par to, kā ar tām cīnīties, izmantojot šo sistēmu, var veikt kolektīvus pētījumus un rīkot konferences daudz biežāk un ērtāk nekā tas notika agrāk. E-veselības sistēma ļauj izmantot pacientu elektroniskās slimības kartes, kad tas ir nepieciešams. Tā ļauj izsniegt diagnozes, pamatojoties uz ievadīto informāciju.

Kā redzams 2. attēlā, aptaujājot respondentus un izanalizējot rezultātus, var secināt, ka Latvijā kopumā 39,2% aptaujāto atzīst e-veselības pakalpojumus, izmantojot internetu. Stipri vīrs Latvijas kopējā rezultāta ir Rīgas reģions – 43,4% respondentu atzīst e-veselības pakalpojumus, izmantojot internetu. Zemāks šis rādītājs ir Zemgales reģionā, bet tomēr augstāks par Latvijas vidējo – 41,4% aptaujāto. Nedaudz zemāki par valsts vidējo rādītāju ir Kurzemes un Latgales rādītāji, attiecīgi – 39% un 37,2%. Vidzemes aptaujāto procentuālais īpatsvars šajā jomā ir sasniedzis tikai 32,4%. Iespējams, ka šāds procentuālais īpatsvaru sadalījums ir likumsakarīgs – Latgales reģions atrodas neapskaužamā situācijā – līdz valsts galvaspilsētai, kā arī citiem nozīmīgiem reģionu centriem ir garš ceļš veicams, kam nepieciešamas arī nozīmīgas izmaksas, bet nav noslēpums, ka tieši Latgales reģionā ir vislielākās problēmas ar nodarbinātību, darba

2. attēls. E-veselības pakalpojumi, izmantojot internetu
E-health Service in the Internet

algu un cita veida ieņēmumu zemo līmeni. Ir zināms, ka vispārējais dzīves līmenis Latgales reģionā ir viszemākais Latvijā, turklāt šajā reģionā ir problēmas ar infrastruktūru. Līdz ar to tiek plašāk izmantotas interneta iespējas – notiek ārstu savstarpējās konsultēšanās neskaistros jautājumos un domu apmaiņa, tiek konsultēti pacienti, iegūta svarīga un aktuāla informācija, veikti nepieciešamo zāļu un medikamentu pasūtījumi u. c. Šīs iespējas visintensīvāk tiek izmantotas Rīgas reģionā un Zemgalē, kur e-veselības sistēmu izmantotu vēl vairāk cilvēku, bet, iespējams, šo reģionu izdevīgā ģeogrāfiskā izvietojuma dēļ un nelielo teritoriālo attālumu dēļ ir plašas iespējas savstarpēji aci pret aci kontaktēties ar Latvijas vadošo veselības aprūpes iestāžu speciālistiem. Tam nav nepieciešami lieli naudas līdzekļi, toties tiek nodrošināta tradicionāli visdrošākā saziņas metode. Tā kā medicīnas darbinieku svarīgākās profesionālās tikšanās galvenokārt tiek organizētas galvaspilsētā, Zemgalē nav tik nepieciešams izmantot e-sakarus.

Prakses ārsta kabinetā datoru redzēt negadās bieži. Pirmām kārtām tas varētu būt saistīts ar to, ka datora iegāde un interneta pieslēgums ārstu kabinetam palielinātu vienreizējās kapitālieguldījuma izmaksas, kā arī ikmēneša ārstu kabineta izdevumus. Nav zināms, vai kāda no piedāvātajām datorprogrammām, kas izstrādāta ārstniecības nozarei, ir pa kabatai vienkāršam praktizējošam ārstam. Šeit, protams, nav runa par datoru un programmu nodrošinājumu rajonu slimnīcās un poliklīnikās, kā arī republikas nozīmes medicīnas centros un moderni aprīkotajās privātklīnikās. Svarīgi ir arī tas, ka daudzi praktizējoši ārsti ir pusmūža vai pensijas gados un līdz ar to viņi nespēj vai viņiem ir problemātiski pietiekami kvalitatīvi iemācīties lietot datoru un internetu. Viņi principiāli var neatzīt tādas ārstēšanas, konsultēšanas un cita veida savstarpējos kontaktus no attāluma.

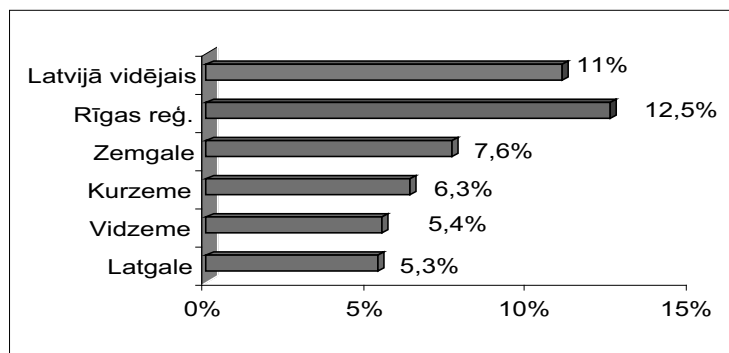
Svarīgi ir arī tas, ka procentuāli lielākā pacientu daļu ir pusmūža vai pensijas vecuma cilvēki, kā arī bērni. Ne vieni, ne otri patstāvīgi nevarētu uzturēt kontaktus ar savu ārstējošo ārstu ar datora un interneta palīdzību. Bet tie pacienti, kas iekļautos jaunu cilvēku un to vecāko pacientu kategorijā, kuri prastu apieties ar datoru, iespējams, slimo pietiekami reti. Turklāt daudziem no viņiem dators un internets ir darba vietā, bet nav pieejams mājās, tāpēc, ja viņi saslīkst, datoru nav iespējams izmantot.

Pieredzes bagātākie un zinošākie ārsti bieži vien ir pusmūžā vai pat gados vecāki cilvēki, kas nemāk apieties ar datoru vai arī kam ir sliktāka datorprasme nekā jaunākiem kolēģiem.

Šos zemos procentuālos rezultātus varētu saistīt arī ar valodu zināšanām – lai gan ārstu saziņas valoda ir latīņu valoda, tomēr, perfekti vai ļoti labi nepārzinot kādu svešvalodu (angļu,

vācu, franču vai citu), ārstam būtu praktiski neiespējami pareizi izprast starptautiskā interneta tīklā atrodamos specializētos medicīniskos rakstus, materiālus, informāciju.

Latvijā kopumā 11% medicīnas darbinieku un pacientu izmanto internetu, nosakot darbnespēju. Vismazākais šis rādītājs ir Latgalē, bet Kurzemes un Vidzemes reģionā – attiecīgi 5,3% un 5,4%. Darbnespējas noteikšanā visvairāk internetu izmanto Rīgas reģionā – 12,5% respondentu. Zemgalē – 7,6%, bet Vidzemē – 5,4% aptaujāto (sk. 3. att.).

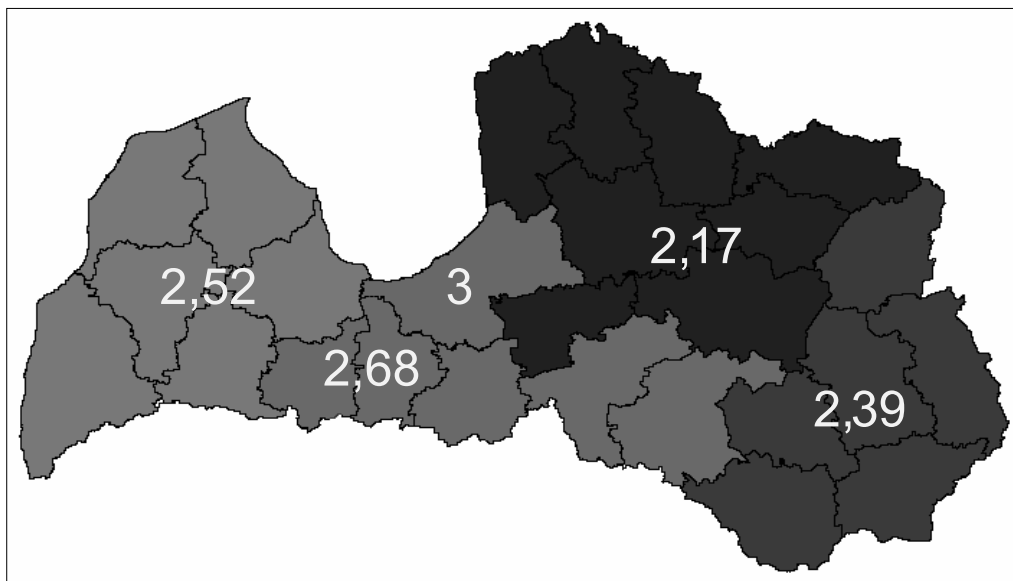
3. attēls. To respondentu īpatsvars, kuri izmanto internetu, nosakot darba nespēju
Proportion of Those Respondents Who Use Internet to Find out Work Disability

Iespējams, ka zema rezultāts Vidzemes un Latgales reģionā ir saistīts ar iedzīvotāju vecumu struktūru šajos reģionos. Īpaši Latgales reģionā un īpaši lauku rajonos krasi samazinās jaunās paaudzes īpatsvars: jaunie cilvēki dodas uz pilsētām, vairāk uz Rīgu, lai turpinātu izglītoties, atrastu labu darbu. Viņi dodas peļņā uz Angliju, Īriju vai citām valstīm. Atpakaļ atgriežas ļoti maz, jo viņi nesaskata šajā reģionā perspektīvu nākotni. Līdz ar to procentuāli krasi samazinās to iedzīvotāju skaits, kuri prastu apieties ar datoru un internetu, jo gados veciem cilvēkiem ir ļoti grūti pieņemt, ka viņu dzīvē datoram būtu kāda nozīme, turklāt Latvijā ir pat tādas vietas, kur nav pieejama elektrība.

Nav saprotams, kā ārsts varētu noteikt darbnespēju, izmantojot internetu. Daudzām slimībām ir līdzīgi saslimšanas simptomi, nespeciālistam būtu diezgan grūti aprakstīt savas slimības īpašās pazīmes. Ārsta uzvedinošie jautājumi ne vienmēr palīdzētu precīzāk aprakstīt slimību simptomu, bet varbūt maldinātu pacientu vai pat nobaidītu viņu. Lai precīzāk noteiktu slimnieka stāvokli, bieži vien nepieciešams viņu izklaudināt, izmērīt asinsspiedienu, veikt elektrokardiogrammu, citus izmeklējumus, noņemt analīžu paraugus. Lai nodotu analīzes, slimniekam ir nepieciešams nosūtījums, bet, lai to iegūtu, viņam tik un tā jādodas uz ārsta kabinetu. Lietojot internetu un izmantojot elektronisko parakstu, ārsts pacienta nosūtījumu varētu aizsūtīt papildus izmeklējumu veicējiem, tādā veidā taupot laiku un samazinot ārsta apmeklējumu skaitu. Internetu varētu izmantot, piemēram, ārstējot slimniekus, kam ir hroniskas kaites un pašlaik nav slimības saasinājumu, jo ārstam pamatsimptomi būtu zināmi. Izmantojot internetu, ārsti varētu izrakstīt atkārtotās zāļu receptes un nosūtīt tās internetā konkrētai aptiekai, bet pacients, aizejot uz aptieku un nosaucot savu kodu vai uzrādot īpašu reģistrācijas karti, varētu saņemt ārsta izrakstītās zāles, pat neapmeklējot ārsta kabinetu.

2005. gada nogalē Eiropas Komisijas vadībā tika izstrādāts e-Eiropas indekss 2005, ar kura palīdzību centās noskaidrot informācija sabiedrības attīstības pašreizējo līmeni un nākotnes attīstības iespējas ES valstīs. Šajā pētījumā tika analizēta arī e-veselības pakalpojumu attīstība ar divu neatkarīgo mainīgo palīdzību: e-veselības pakalpojumi, izmantojot internetu, un darba nespējas noteikšana, izmantojot internetu.

Lai raksturotu e-veselības sistēmas attīstību Latvijā, autores izpētīja un aprēķināja e-Eiropas indeksu 2005 arī Latvijas reģioniem. Lai izrēķinātu šo indeksu, katrai informācijas daļai tiek piešķirts līdzvērtīgs īpatsvars, piemēram, e-veselības pakalpojumi, izmantojot internetu un darbnepējas noteikšana, izmantojot internetu ar savām vidējā mainīgā vērtībām, savukārt iegūtie dati attēloti punktu skalā no 0 līdz 7. Iegūtie rezultāti, kas skatāmi 4. attēlā, atpaliek no Igaunijas – 3,81 un ES – 3,72.

4. attēls. „E-veselības indekss 2005” Latvijas reģionos
The "e-Health Index" in Latvia Region's

Iegūtie rezultāti liecina, ka e-veselības indekss visaugstākais ir Rīgas reģionā, taču viszemākais – Vidzemē (2,1). Pretēji pastāvošajiem stereotipiem par atpalcību Latvijas austrumos, šis indekss 2,3 tomēr jānovērtē atzinīgi – tas pavisam nedaudz atpaliek no Kurzemes un Zemgales rādītājiem.

Salīdzinot e-veselības indeksus starp ES valstīm, visaugstākais indeksa novērtējums ir Nīderlandei (6,18). Nedaudz atpaliek Apvienotā Karaliste (5,49), Zviedrija (5,36) un Īrija (5,33). Latvija ierindojas 19. vietā (2,74). Līdzīgs „e-veselības” indeksa novērtējums ir arī Lietuvā, Portugālē. No Baltijas valstīm visaugstākais novērtējums ir Igaunijai – 3,81. E-veselības attīstības līmenis Vidzemē ir līdzīgs Lietuvas līmenim (2,09), bet stipri priekšā Portugālei (1,8) un Polijai (1,47).

„E-veselības” indeksa novērtējums ir cieši saistīts ar IT attīstību valstī. Vairāki pētījumi liecina par Latvijas salīdzinoši zemo IT attīstības līmeni. Pētījumos skatīti vairāki aspekti: infrastruktūra, tiesiskā regulācija, tirgus attīstība, iedzīvotāju gatavība izmantot tehnoloģijas, tehnoloģiju izmantošana. Straujākais pieaugums informācijas un komunikācijas tehnoloģiju (IKT) tirgū starp vecajām ES valstīm informācijas sabiedrības tehnoloģiju (IST) sfērā ir Īrijā un Lielbritānijā. Savukārt no jaunajām ES valstīm Latvija starp Baltijas valstīm ierindojas otrajā vietā, tātad aiz Igaunijas un pirms Lietuvas.

Secinājumi un priekšlikumi

Izvērtējot Latvijas reģionu iedzīvotāju viedokli par IT izmantošanu veselības aprūpē, jāsecina, ka vairāk nekā trešdaļa iedzīvotāju atzīst, ka IT varētu tikt izmantotas veselības aprūpē. Aptuveni tāds pats iedzīvotāju skaits arī lieto datoru ikdienā. Jāsecina, ka tad, ja tiktu piedāvāti e-veselības pakalpojumi, šie iedzīvotāji tos labprāt izmantotu.

Pētījumā iegūtie rezultāti liecina, ka e-veselības sistēmas attīstības ziņā Latvija līdzinās Lietuvai, Portugālei, Polijai un Grieķijai.

Preteji pastāvošajiem stereotipiem par atpalcību Latvijas austrumos, tomēr atzinīgi jānovērtē pētījuma rezultāti Latgalē. Prieccē tas, ka pētījuma rezultātā noskaidrojās – e-veselības pakalpojumus, izmantojot internetu, Latgalē atzīst 37,2% respondentu, šis rādītājs īpaši neatpaliek no Latvijas vidējā rādītāja. Tas liecina, ka Latgalē tiek nopietni domāts par IT ieviešanu un izmantošanu, jo tas ir būtisks ierocis cīņā ar atpalcību.

Galvenie trūkumi IT attīstībai valstī: tā plānota atrauti no pārvaldes procesu un pakalpojumu attīstības; to īstenošanai netika piešķirti finanšu resursi; trūka vienotas koordinējošās institūcijas.

Attīstot vai modernizējot esošo IT infrastruktūru valsts un pašvaldību institūcijās (tai skaitā – veselības aprūpes iestādēs), jāizvirza mērķis – iedzīvotāju vajadzībām orientētu pakalpojumu sniegšana, dažādojot pakalpojumu sniegšanas veidus, uzlabojot to kvalitāti un pieejamību.

Lai sekmīgi ieviestu IT veselības aprūpē, valstī kopumā ir nepieciešams pasākumu komplekss, kurā noteiktas pasākumu savstarpējās prioritātes un to veikšanas termiņi, paredzot atbilstošu finansējumu, kas nodrošinātu atbalstu:

- 1) IT un datu pārraides infrastruktūras radīšanai (īpaši laukos);
- 2) veselības aprūpei nepieciešamo lietotājprogrammu izveidei;
- 3) nepieciešamo elektronisko datu bāzu izveidei;
- 4) iedzīvotāju IT prasmju pilnveidošanai.

Nepieciešams arī noteikt valdības pasākumus, kas veicinātu valsts, pašvaldību un privātā sektora aktīvu līdzdarbošanos sekmīgas IT infrastruktūras izveidē. Īpaši svarīga šāda partnerība ir Latvijas laukos.

Lai sekmīgi risinātu e-veselības sistēmas jautājumus Latvijā, svarīga ir valsts un privātā sektora partnerība. Ārsti savās privātpraksēs, doktorātos, zobārstniecībā u. c. jau sekmīgi IT izmanto darba organizācijā, slimības vēsturu elektroniskā izveidē, informācijas apmaiņai, kā arī saziņai ar pacientu.

Izmantotie informācijas avoti

1. Global e-government readiness report 2004, United Nations, 2004.
2. Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2004/2005. Rīga : ANO Attīstības programma, LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 2005. 148 lpp.
3. Nacionālās attīstības plāns 2007–2013. 1. redakcija.
4. Online Availability of public Services: How is Europe Processing”, Capgemini, 2004.
5. The Global Information Technology Report 2004–2005, INSEAD, World Economic Forum, 2005.
6. INSEAD, e-Europe 2005-a Study of the Degree of Alignment of the New Member States and the Candidate Countries, 2005.
7. Karnītis E. *Informācijas sabiedrība – Latvijas iespējas un uzdrošināšanās*. Rīga : Pētergailis, 2004. 208 lpp.
8. Kopeika E., Vintere A. ICT-resource of Development // Research for Rural Development 2005. 11 International Scientific Conference Proceedings. Jelgava: 2005. 260 p
9. Ministru kabineta 29.09.2005. rīkojums Nr. 623 „Elektroniskās pārvaldes attīstības programma 2005.–2009. gadam”. Pieejams: www.likumi.lv (skatīts 28.04.2006.).
10. SIBIS Latvija, Country Repert No 5, 2003.
11. Vanags E., Vilka I. Pašvaldību darbība un attīstība. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2005. 384 lpp.

Summary

In order to increase availability and quality of health care for all inhabitants in the Republic of Latvia, as well as to promote the importance of preventative activities and to develop infrastructure of health care, it is necessary to develop e-Health solutions and the use of information technologies (IT). Therefore program „e-Health” plays important role in the strategic documents of European Union (EU). As it has been proved by practice, e-Health system is developing alongside the progress of information and communication technologies and their availability. One of the preconditions for successfully introduction of health system is the establishment of information society, as well as involvement of patients and explaining them possibilities and advantages that this system can provide. The publication presents analysis of opinions which inhabitants of different Latvia’s regions have expressed about the use of IT in health care. The publication provides evaluation of various uses of IT in defining of work disability.

Keywords: *e-Health, information technologies, communication, analyse, development, regions.*

Инфляция и влияние на валютный курс

Inflācija un ietekme uz valūtu kursu

Inflation and Its Influence on the Exchange Rate

Aleksandrs Rozenblūms

Latvijas Universitātes

Ekonomikas un vadības fakultāte

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050

e-mail: a-xel@inbox.lv

Объективная реальность развития экономики напрямую связана с исследованием вопроса инфляции, так как данный показатель наиболее важен в Латвии для успешной реализации поставленных целей интеграции в Европейское экономическое пространство и стоит препятствием для осуществления ввода наличных Евро в Латвии (в виду не выполнения критериев Маастрихской конференции). В ходе написания работы были проанализированы факторы, влияющие на прогрессирование инфляции и выявлены те факторы, которые имеют влияние в Латвии. Так же был рассмотрен аспект связи валютного курса и инфляционных тенденций и констатирование слабости в области проведения монетарной политики для сдерживания темпов инфляции, в виду жесткой привязки лата к Евро.

В статье было использовано достаточное количество аналитического и статистического материала

Ключевые слова: инфляция, диспропорциональность, олигополия, денежные агрегаты, ре-стрикционные меры, Маастрихтские критерии.

Введение

Инфляция является одной из основных составляющих макроэкономической среды. Она может служить индикатором изменений и основным рычагом регулирования сложившейся ситуации в экономике является проведение сбалансированной фискальной и монитарной политики, которую проводит правительство и центральный банк. Автор статьи попытался дать оценку ситуации складывающейся в экономической среде и влияние данного показателя на происходящие в ней процессы. Так же было отмечено возможность регулирования ситуации путем использования экономических инструментов позволяющих более либерально корректировать сложившуюся ситуацию, такие как точечные изменения в сферах наиболее подверженных провоцированию инфляции в настоящий момент таковой является ипотечный сектор экономики и область строительства. Небольшие корректировки в данных сферах позволили эффективнее регулировать инфляцию. Но для баланса роста ВВП необходимо иметь альтернативные источники его роста такими могли бы выступить усиление сектора перевозок. Так же возможно сформировать отдельную группу координирующую работу банковского сектора для регулирования роста денежной массы через денежные агрегаты.

Цель работы – исследовать тенденции инфляции и влияния на экономическую среду, а так же разработать предложения для решения проблемы роста инфляционных настроений в экономике.

Задачи, который поставил перед собой автор являются:

- Привести классификацию инфляции, рассмотреть ее виды, форму и структуру,
- Выявить взаимосвязи с денежной массой и влияния на валютный курс,
- Осуществить сравнительный анализ с другими валютами, стран мировых лидеров,
- Отразить последние изменения и вектор развития инфляции в Латвии.

Для реализации выдвинутых задач автором была использована сравнительная методика и аналитический подход. Так же был осуществлен метод прогнозирования показателей инфляции с позиции факторов влияющих на ее изменения.

Используя предложенные автором предложения можно было бы добиться более существенных результатов по сдерживанию инфляционных моментов.

Инфляция постулаты и взаимодействие с экономической средой

Рассматривая рост цен и инфляционные тенденции необходимо четко выявить позиции и факторы, которые могут оказывать существенное влияние на макросреду экономики, а так же необходимо нивелировать факторы которые зачастую ошибочно принимаются за значимые в инфляционных тенденциях. Рост цен может быть связан с превышением спроса над предложением товаров, однако такая диспропорция между спросом и предложением во многих случаях не является инфляцией. Независимо от состояния денежной сферы товарные цены могут изменяться вследствие роста производительности труда, циклических и сезонных колебаний, структурных сдвигов в системе воспроизводства, монополизации рынка, государственного регулирования экономики, введения новых ставок налогов, девальвации и ревальвации денежной единицы, изменения конъюнктуры рынка, воздействия внешнеэкономических связей, стихийных бедствий, и т.п. Очевидно, что не всякий рост цен – инфляция, поэтому особенно важно выделить действительно инфляционные причины роста цен.

Так, рост цен, связанный с циклическими колебаниями конъюнктуры, нельзя считать инфляционным. По мере прохождения фаз цикла, особенно при иногда имеющей место их “нестандартной” растянутости, заметно будет меняться и динамика цен. Цены будут повышаться в фазах бума, и падать в фазах кризиса, а затем снова возрастать в последующих фазах выхода из кризиса.

Повышение производительности труда при прочих равных условиях приводит к снижению цен. Однако возможны случаи, когда повышение производительности труда приводит к повышению заработной платы. В этом случае повышение заработной платы в какой-то отрасли сопровождается повышением общего уровня цен.

Подводя итог к вышеуказанным факторам необходимо все же выделить влияющие позиции на инфляционные тенденции, к важнейшим инфляционным причинам роста цен можно отнести следующие:

1. *Диспропорциональность* – несбалансированность государственных расходов и доходов, так называемый дефицит государственного бюджета. Часто этот дефицит покрывается за счет использования “печатного станка”, что приводит к увеличению денежной массы и, как следствие, к инфляции.
2. *Инфляционно опасные инвестиции* – преимущественно милитаризация экономики. Военные ассигнования ведут к созданию дополнительного

платежеспособного спроса и, следовательно, к увеличению денежной массы. Чрезмерные военные ассигнования обычно являются главной причиной хронического дефицита государственного бюджета, а также увеличения государственного долга, для покрытия которого выпускаются дополнительные бумажные деньги.

3. Общее повышение уровня цен связывается современной экономической теорией и изменением *структуры рынка* в XX веке. Структура современного рынка все менее и менее напоминает структуру рынка совершенной конкуренции, и в значительной степени напоминает олигополистическую. Олигополия – это отрасль, в которой большая часть продаж совершается несколькими фирмами, каждая из которых способна оказывать влияние на рыночную цену своими собственными действиями¹. Таким образом, олигополисты напрямую заинтересованы в усилении «Гонки цен», а также стремясь поддержать высокий уровень цен, заинтересованы в создании дефицита (сокращении производства и предложения товаров). Не желая «испортить» свой рынок снижением цен, монополисты и олигополисты препятствуют росту эластичности предложений товаров и связи с ростом цен. Ограничение притока новых производителей в отрасль олигополия поддерживает длительное несоответствие спроса и предложения.
4. *Инфляция, вызванная повышением зарплат*. При определенных обстоятельствах источником инфляции могут стать профсоюзы. Это объясняется тем, что они в какой-то степени осуществляется контроль над номинальной зарплатой посредством коллективных договоров. Предположим, что крупные профсоюзы потребуют и добьются большого повышения зарплат. Более того, предположим, что этим повышением они установят новый стандарт зарплат рабочих, которые не являются членами профсоюза. Если повышение зарплат в масштабе всей страны не уравновешивается какими-либо противодействующими факторами, такими, как увеличение объема выпускаемой за один час продукции, то увеличатся издержки на единицу продукции (см. Альтернативные концепции инфляции). Производители ответят на это сокращением производства товаров и услуг, выбрасываемых на рынок. При неизменном спросе это уменьшение предложения приведет к повышению уровня цен. Поскольку виновником является чрезмерное повышение номинальной заработной платы, этот тип инфляции называется инфляцией, вызванной повышением заработной платы, которая представляет собой разновидность инфляции, обусловленной ростом издержек.
5. *“Импортируемая” инфляция*, роль которой возрастает с ростом открытости экономики и вовлечения ее в мирохозяйственные связи той или иной страны. Возможности для борьбы у государства довольно ограничены. Метод ревальвации собственной валюты, иногда применяемый в таких случаях, делает импорт более дешевым. Но ревальвация делает и более дорогим экспорт отечественных товаров.
6. *Инфляционные ожидания* – возникновение у инфляции самоподдерживающегося характера. Население и хозяйственные субъекты привыкают к постоянному повышению уровня цен. Население требует повышения заработной платы и запасается товарами впрок, ожидая их скорое подорожание. Производители же опасаются повышения цен со стороны своих поставщиков, одновременно закладывая в цену своих товаров прогнозируемый ими рост цен на комплектующие, раскачивая тем самым маховик инфляции. Живой пример таких инфляционных ожиданий мы можем наблюдать в своей повседневной жизни.²

Анализ современных инфляционных тенденций и взаимосвязь с валютным курсом

Анализируя современные тенденции складывающиеся на Латвийском рынке можно отметить влияние всех выше перечисленных факторов. Ситуацию на рынке осложняет влияние Европейского союза и переход в общее Европейское экономическое пространство. Данный путь достаточно напряженный для Латвии так как со времени принятия решения о вступлении в Евро союз имеется тенденция к постоянной инфляционным дивергенции от намеченных показателей с учетом Маастрихских критериев.

Существует несколько видов инфляции. Прежде всего, те, которые выделяют с позиции темпа роста цен (первый критерий). В теории и практике различают несколько т.н. «уровней» инфляции. Остановимся на рассмотрении наиболее часто возникающих и действующих в экономике уровнях инфляции.

Ползучая (умеренная) инфляция, для которой характерны относительно невысокие темпы роста цен, примерно до 10% или несколько больше процентов в год. Средний уровень инфляции по странам Европейского сообщества составил за последние годы около 3–3,5%. Многие современные экономисты, в том числе последователи экономического учения Кейнса, считают такую инфляцию необходимой для эффективного экономического развития. Такая инфляция позволяет эффективно корректировать цены применительно к изменяющимся условиям производства и спроса.

Галопирующая инфляция (рост цен на 20–2000% в год).

Гиперинфляция – цены растут астрономически, расхождение цен и заработной платы становится катастрофическим, разрушается благосостояние даже наиболее обеспеченных слоев общества, бесприбыльными и убыточными становятся крупнейшие предприятия.³

В настоящее время можно констатировать ползущую инфляцию, в Латвии тенденция не высокого показателя инфляции сохраняется перманентно, одним из влияющих факторов является состояние роста в экономики. Однако еще одним плохим фактором постоянной инфляции является так называемый принцип ожидаемой инфляции, когда производители и потребители постоянно сталкиваясь с ростом цен проецируют этот процесс на будущее заранее закладывая коэффициенты инфляционных изменений в сегодняшнюю продукцию или товары.

В экономической практике субъектам рынка важно не только всесторонне и правильно измерить инфляцию, но и соответственно оценить ее последствия и адаптироваться к ним. С этой точки зрения, прежде всего, имеют значение структурные характеристики динамики цен. При так называемой сбалансированной инфляции цены товаров растут, сохраняя прежние соотношения между собой. Особое значение при этом имеет сбалансированность их общего роста с ценами на рынке труда, в таком случае уровень реальных доходов трудящихся не снижается, хотя накопленные ранее денежные сбережения теряют свою ценность. Несбалансированная же инфляция вызывает перераспределение доходов, структурные изменения в производстве товаров и услуг, поскольку цены различных товаров постоянно изменяются по отношению друг к другу, причем в различных пропорциях. Особенно быстро растут цены на повседневные товары неэластичного спроса. Как правило, отстают от других темпы роста цен на рынках труда, что ведет к снижению уровня жизни и росту социальной напряженности.

Ряд экономистов придерживаются той точки зрения, что незначительная по размерам инфляция (скажем, ежегодное повышение цен составляет 3–4%), сопровождаемая соответствующим ростом денежной массы, способна стимулировать производство. В соответствии с «уравнением обмена» ($Mv=PQ$) некоторый рост M

создает своеобразный стимул для увеличения объема выпускаемой продукции, иными словами, для увеличения Q .

При этом расширение производства будет тем значительнее, чем больше имеется неиспользуемых факторов производства. Рост массы обращающихся денег ускоряет платежный оборот, способствует активизации инвестиционной деятельности. В свою очередь, рост производства приведет к восстановлению равновесия между товарной и денежной массой при более высоком уровне цен.

Процесс этот противоречив. С одной стороны, увеличиваются денежные прибыли, расширяются капиталовложения, а с другой стороны, рост цен ведет к обесценению неиспользуемого капитала. Выигрывают не все, а прежде всего наиболее сильные фирмы, имеющие современное оборудование, наиболее совершенную организацию производства. В лучшем положении оказываются социальные группы, живущие на нефиксированные доходы, если их номинальные доходы будут расти темпом, обгоняющим рост цен.

Весьма опасна двузначная и тем более трехзначная инфляция. В условиях двузначной инфляции большинство экономических агентов испытывают трудности с планированием доходов и расходов, в результате чего экономическая деятельность тянет к наиболее доходным и быстро окупаемым видам деятельности, и экономический спад становится весьма вероятным. Длительная трехзначная инфляция ведет вообще к постепенному сворачиванию хозяйственной деятельности в большинстве секторов экономики, в результате чего проигрывают почти все экономические агенты.

Каковы бы ни были якобы «позитивные» функции инфляции, выходя из-под контроля и даже оставаясь относительно слабой, регулируемой, она оказывает на ход экономического развития целый комплекс сугубо отрицательных, негативных влияний. Отметим кратко лишь некоторые из них.

Инфляция (и это общепризнанно) сужает мотивы к трудовой деятельности, ибо она подрывает возможности нормальной реализации ценовых заработков. Инфляция, особенно в условиях существенного роста цен, усиливает социальную дифференциацию населения, разрыв между «крайними» группами получателей доходов.

Негативная функция инфляции состоит также в том, что она сужает возможности накопления. Сбережения в ликвидной форме сокращаются, частично принимают натуральную форму (скупку недвижимости). Соотношение между потребляемой и сберегаемой частями доходов сдвигается в сторону потребления. Выпуск ценных бумаг нередко не достигает желаемой цели, ибо оказывается не в состоянии «связать» деньги у населения.

Инфляция ослабляет позиции властных структур. Стремление государственных органов получить посредством эмиссии дополнительные средства для решения неотложных задач имеет своим следствием рост недовольства, усиление нажима со стороны различных социальных групп в целях увеличения заработков, получения дополнительных льгот и субсидий. Снижается доверие к программам и мероприятиям, намечаемым и проводимым правительством. Реакция населения на ухудшение условий на потребительском рынке, в производстве принимает нередко довольно острые формы.

К негативным последствиям инфляционных процессов относятся:

- снижение реальных доходов населения (при неравномерном росте номинальных доходов);
- обесценение сбережений населения (повышение процентов на вклады, как правило, не компенсирует падение реальных размеров сбережений);
- потеря у производителей заинтересованности в создании вещественных товаров (увеличивается выпуск товаров низкого качества, сокращается производство относительно дешевых товаров);

- усиление диспропорций между производством промышленной и сельскохозяйственной продукции;
- ограничение продажи сельскохозяйственных продуктов в силу снижения заинтересованности, в ожидании повышения цен на продовольствие;
- ухудшение условий жизни преимущественно у представителей социальных групп с твердыми доходами (пенсионеров, тужащих, студентов, чьи доходы формируются за счет госбюджета).

Уровень инфляции, или обесценения национальной денежной единицы, измеряется в темпах роста цен. Различают два показателя изменения уровня цен: PPI (Producer Price Index) – индекс изменения производственных цен (на оптовые партии промышленных товаров). Данный показатель, исчисляемый в процентах к предыдущему периоду, является первичным признаком инфляции, так как производственные цены включаются в потребительские цены;

CPI (Consumer Price Index) – индекс потребительских цен – непосредственный показатель уровня инфляции.

Влияние инфляции на изменение валютного курса находятся в обратной зависимости⁴:

Одним из индикаторов, влияющих на состояние инфляции, является объем денежной массы в обращении (money supply), состоящих из нескольких денежных агрегатов, различающихся по степени ликвидности – от M1 до M4. Наибольшим инфляционным воздействием обладает рост агрегата M1 – наличные деньги и остатки на текущих счетах до востребования. Однако рассматривая тенденции изменений в курсах валют мировых лидеров можно отметить его незначительность. Столь низкие показатели можно нивелировать, в таких странах как США, Россия показатели инфляции в 2006 году колебались на отметке США 2,3% (Белый Дом прогнозирует ускорение роста потребительских цен до 2,6% в 2007 году и темпы роста потребительских цен в диапазоне 2,6%–2,3% в 2008–2011 годах), В России среднегодовая инфляция 2006 года ожидается на уровне 8,6% (по данным некоторых аналитиков может достигнуть 9,4%), в Китае порядка 3%, Япония 4.6%. Данные цифры говорят о том что темпы инфляции в данных странах сопоставимы и находятся в пределах ползущей, что не может кардинально повлиять на соотношения в балансе валют (график №1).

↑ ИНФЛЯЦИЯ – ↓ ВАЛЮТНЫЙ КУРС

Из графика видно, что колебания рассмотренных валютных курсов было не более 0,05%, из этого можно сделать вывод о стабильности коррелирующих связей. Курс ЕЕК на протяжении всего периода колебался около 0,04, EUR – 0,67, JPY – 0,5, LTL – 0,2, RUB – 0,02, USD – 0,6.

Обобщив вышеизложенное, можно рассмотреть складывающуюся ситуацию в области показателей инфляции на сегодняшний день складывающуюся в экономике Латвии.

Анализ Латвийской инфляции ее тенденции и перспективы.

Анализируя ситуацию, складывающуюся в экономики Латвии в наше время можно отметить высокие темпы роста инфляции. По данным министерство экономики в 2006 году прогнозирует инфляцию в Латвии на уровне 6%–6,5% при условии незначительного роста цен на горючее. Главными причинами роста инфляции является ожидание дальнейшего роста цен из-за высокой инфляции в два предыдущих года, а также увеличение ипотечного кредитования, рост цен на электроэнергию и газ,

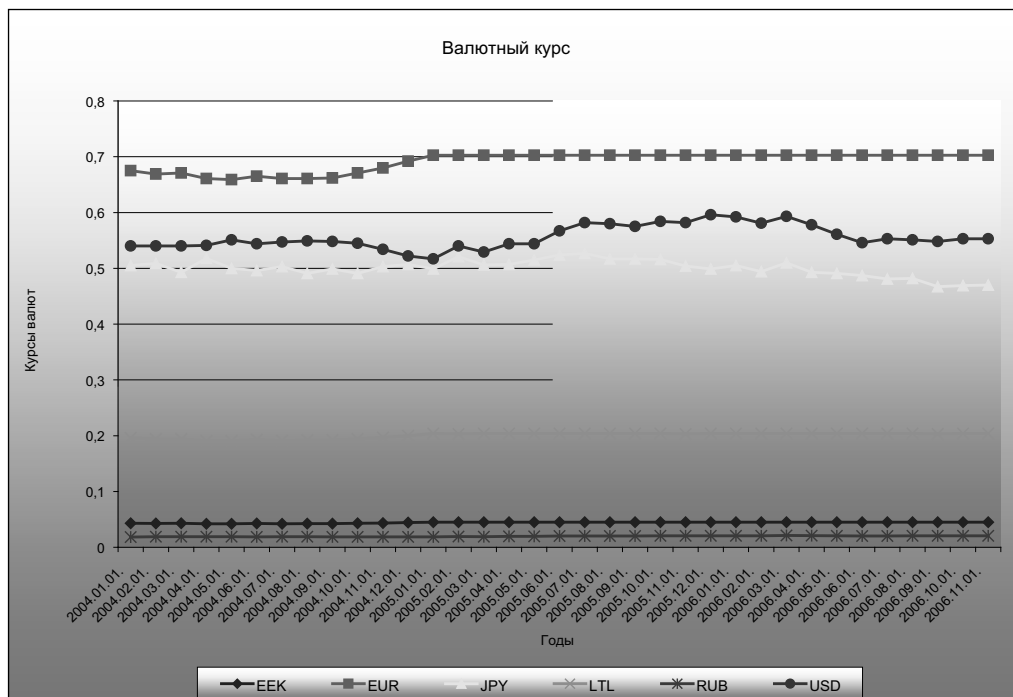

График 1. Динамика валютного курса 2001 – 2006 года.⁵

а к концу года – также рост цен на отопление. По мнению экспертов, увеличению инфляции также способствует рост заработной платы в частном секторе. Минэкономики подчеркнуло, что инерция инфляции в третьем квартале текущего года была выражена сильнее, чем в предыдущие два квартала. Об этом свидетельствует более резкий рост цен на непродовольственные товары, жилье, услуги образования и здравоохранения. В сентябре 2006 года, годовая инфляция в Латвии составила 5,9% – в течение года цены на товары выросли на 5,8%, а услуги подорожали на 6,4%. В сентябре уровень инфляции был значительно ниже, чем в августе, когда она достигала 6,8%. В сентябре 2006-го инфляция цен производителей побила все рекорды и выросла на 11,8% по сравнению с соответствующим периодом прошлого года (график 2). И нет никаких шансов, что данный показатель будет снижаться. В известной мере это связано с очень жарким и сухим летом, в результате чего выросли цены на продовольствие. Другими факторами послужили значительный рост административно регулируемых цен, подорожание энергоресурсов на мировых рынках, вызванная бурными темпами кредитования инфляция спроса и т.д. В 2007 году инфляция в большей мере будет зависеть от действий нового правительства. Сосредоточение и регулирование экономики рестрикционными мерами фискальной политики может не оказать необходимого воздействия, а наоборот подогреть ситуацию приведя ее к еще более кризисному состоянию, в котором будет переход экономики в стадию рецессии.

В октябре Латвия уступила «лидерство» в ЕС по показателю годовой инфляции, которая снизилась на 0,3 процентного пункта до 5,6% (график 2), свидетельствуют обнародованные статистическим бюро Eurostat данные. До этого инфляция в Латвии была самой высокой в ЕС на протяжении 26 месяцев. В октябре самая высокая годовая инфляция зарегистрирована в Венгрии – 6,3%. Высоким этот показатель был также

в Эстонии – 3,8% и Литве – 3,7%. Самые низкие показатели прироста цен зарегистрированы в Люксембурге – 0,6%, Чехии – 0,8% и Финляндии – 0,9%. По сравнению с сентябрем инфляция выросла в четырех странах ЕС, снизилась в 16 странах, а в пяти странах осталась без изменений. В 25 странах ЕС годовая инфляция в октябре составляла 1,8%, в сентябре – 1,9%. В октябре прошлого года уровень инфляции в странах ЕС составлял 2,4%. В Еврозоне годовая инфляция в октябре составила 1,6%, что на 0,1 процентного пункта ниже, чем в сентябре, и на 0,9% ниже, чем в октябре прошлого года. Наиболее ощутимо по сравнению с сентябрем в октябре в странах Еврозоны подорожало жилье – на 3,6%, услуги образования – на 3,4%, продовольственные товары – 3%. В то же время цены на услуги связи в Еврозоне снизились на 2,6%, на транспортные услуги – на 0,7% ⁶

Несмотря на то, что в октябре уровень инфляции уменьшился, в течение последующих месяцев, как прогнозируют финансовые эксперты, она может вновь повыситься. Однако, есть прямая зависимость уровня прироста ВВП и инфляции. Снижаться темп роста цен будет лишь тогда, когда станет уменьшаться рост ВВП. Пока можно ожидать, что в будущем году инфляция снизится до 5,5–5,8% (таблица 1). «Учитывая, что особого развития в Еврозоне не предвидится, маловероятно, что Маастрихтский критерий по инфляции будет выше 3%. Если правительство не примет каких-либо мер, то выполнить его Латвия сможет очень нескоро. На сегодняшний момент срок перехода на наличное

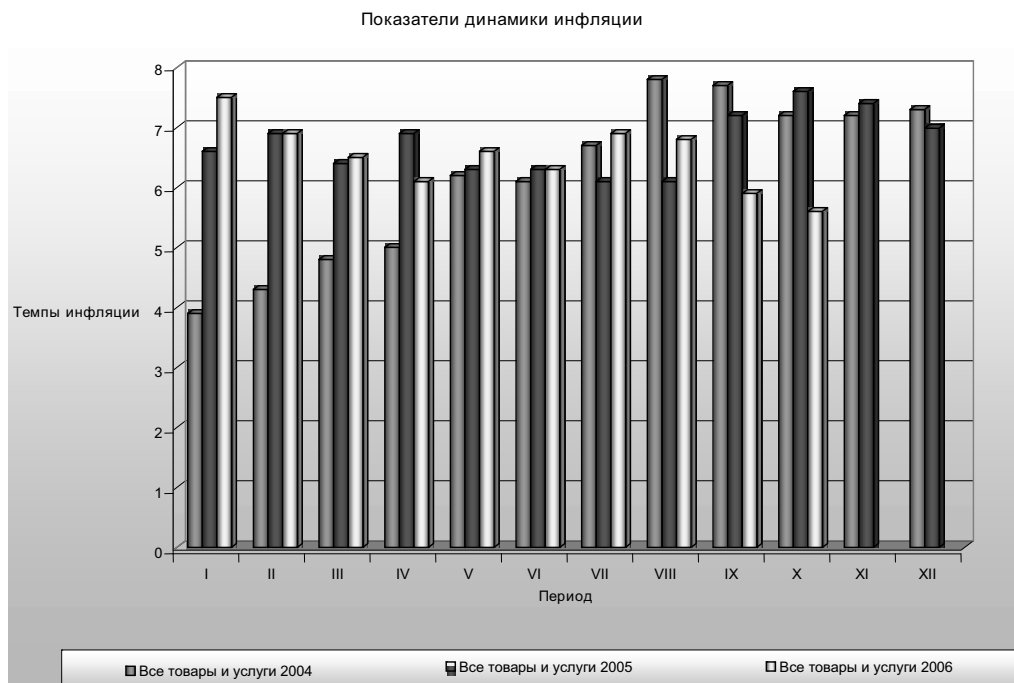

График 2. Динамика показателей инфляции 2004 – 2006 года.⁷

Евро отодвинут до 2012 года. За это время может наступить стадия рецессия экономики, показатели инфляции снизятся, но тогда возможно у Латвии появится другая проблема, критерий роста ВВП может не соответствовать среднеевропейским. По этому необходимо проведение четко сбалансированной политики учитывающей и опирающейся на все макроэкономические параметры.

Если говорить о прогнозах, очевидно складывается ситуация показывающая, что средняя годовая инфляция в этом году в Латвии составит 6,4%, в следующем году – 5,5, а в 2008-м – 4,8. В Эстонии инфляция прогнозируется на уровне 4,5, 4,3 и 4,0%, соответственно. В свою очередь в Литве цены в 2006 году в среднем вырастут на 3,8%, в 2007-м – на 4 и в 2008 году – на 3,0. Темпы роста латвийской экономики могут снизиться, а инфляция на протяжении двух ближайших лет останется практически неизменной. Цены на недвижимость тоже могут замедлить стремительный бег вверх, а главная угроза экономическим перспективам Латвийской Республики содержится в дефиците квалифицированной рабочей силы. Значительный риск для экономики имеется так же из-за неопределенности сроков перехода Латвии на Евро. Пока экономика находимся на предварительной стадии перехода на Евро, к которому лат привязан по фиксированной ставке. И именно в этом содержится угроза. Дисбалансы в экономике могут усилиться именно из-за этой жесткой привязки, и отсутствия важного монетарного рычага, позволяющего управлять экономикой. Фактически правительству остается только манипуляция с фискальной политикой (расходами и доходами госбюджета).

Таблица 1

Изменения индекс потребительских цен 2004-2006 года⁸

	К предыдущему периоду											
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
2004												
Все товары и услуги	3.9	4.3	4.8	5.0	6.2	6.1	6.7	7.8	7.7	7.2	7.2	7.3
- Все товары	4.0	4.4	5.0	5.3	6.5	6.4	6.9	8.3	8.0	7.5	7.5	7.8
- Услуги	3.5	4.0	4.1	4.2	5.4	5.4	5.9	6.3	6.9	6.4	6.2	6.1
2005												
Все товары и услуги	6.6	6.9	6.4	6.9	6.3	6.3	6.1	6.1	7.2	7.6	7.4	7.0
- Все товары	6.6	7.2	6.6	6.9	6.4	6.5	6.0	6.0	7.3	7.8	7.7	7.0
- Услуги	6.7	6.1	5.9	7.2	6.1	5.9	6.4	6.3	7.1	7.0	6.6	6.9
2006												
Все товары и услуги	7.5	6.9	6.5	6.1	6.6	6.3	6.9	6.8	5.9	5.6
- Все товары	7.8	6.9	6.5	6.4	7.0	6.2	7.1	6.9	5.8	5.3
- Услуги	6.6	6.8	6.8	5.3	5.6	6.7	6.6	6.7	6.4	6.7

Заключение

Необходимо внимательно следить за развитием национальных экономик стран ЕС. Ведь все три республики уже привязали свои валюты к Евро, и сохранение установленного коридора колебаний – одно из Маастрихтских требований для вступления в Еврозону. И если мы еще до перехода на Евро столкнемся с перегревом или прочими серьезными проблемами, курс можно и не удержать.

Идею изменения Маастрихтских критериев, касающихся предельных показателей инфляции, необходимо менять, именно этот пункт не позволяет Латвии в запланированные ранее сроки вступить в Еврозону. Европарламент призвал пересмотреть уровень инфляции, считающийся допустимым при приеме страны в Еврозону. В сообщении Европарламента сказано, что нынешние критерии можно считать устаревшими. И при пересмотре критерия инфляции Европейский парламент посоветовал учитывать так называемый эффект Балласа–Самуэльсона, заключающийся в том, что в условиях быстро развивающейся экономики инфляция будет выше, чем в условиях стабильного развития народного хозяйства.

Согласно Маастрихтским критериям, чтобы страна могла перейти на Евро, дефицит бюджета не должен превышать 3% от ВВП, а внешний долг не может быть более 60% от ВВП. Уровень инфляции в государстве не должен быть более чем на 1,5 процентных пункта выше, нежели в трех странах ЕС с минимальной инфляцией.

Допустимый уровень инфляции для приема в Еврозону на сегодня составлял 2,7%, тогда как в Латвии он на уровне 6,5%. Для решения данной проблемы необходимо системный подход за контролем макроэкономических индикаторов и своевременное монетарное вмешательство. К сожалению, в виду жесткой фиксации лата к Евро невозможно использование такого мощного рычага как изменение валютного курса однако возможность коррекции складывающейся ситуации экономическими рычагами можно снизить темпы роста, которые в конечном счете могут привести к перегреву экономики.

Conclusion

It is necessary to follow closely the developments of national economies of the EU countries. In fact all three republics have already adhered to the currencies to Euro, and to the preservation of the established corridor of fluctuations – one of the Maastricht requirements for a country's introduction into the Eurozone. And if we, even before transition to Euro, shall collide with an "overheating" or other serious problems, it is possible that maintaining the exchange rate will be difficult or impossible.

The idea of changing the Maastricht criteria, with respect to limiting parameters of inflation, it will be necessary to bring this consideration to reality, as this item does not allow Latvia to enter Eurozone on the terms planned earlier. The Euro Parliament has called for the reconsideration of the criterion of the rate of inflation, that would be admissible for receiving the country into the Eurozone. In its message the Euro Parliament has told, that it is possible to regard the present criteria as having become outdated. And as far as revising of the criterion of inflation, the European parliament has advised to consider the so-called effect Balalasa-Samuelsan, namely, that in conditions of quickly developing economies, inflation will be higher, than in conditions of national economies that are undergoing stable development.

According to the Maastricht criteria a country could pass to Eurozone, if deficiency of the budget does not exceed 3 % from gross national product, and the external duty cannot be more than 60 % of the gross national product. The Rate of inflation in the country should not be more than on 1,5 percentage items above, rather than in three EU countries with the minimal inflation.

Admissible rate of inflation for a country's reception into the Eurozone is 2,7 %, whereas in Latvia the level is 6,5 %. For the resolution of this prevailing problem, it is necessary for the system to utilize outside-the-control macroeconomic indicators and seek consequent monetary intervention. Unfortunately, in a kind of rigid tie of Lats to Euro such a powerful lever is impossible. As changing of an exchange rate however an opportunity of developing a correction of the situation's economic levers is possible by lowering the rates of growth, which ultimately then could lead to the economy's overheat.

Литература:

1. Р. Макконел; С. Л. Брю. *Экономикс – принципы, проблемы, политика*. Москва, 1993 г.
2. Красавиной Л. Н. *Международные валютно-кредитные и финансовые отношения*. Москва, Финансы и статистика, 1994 г.
3. Мадярова Д. М. *Стратегия формирования внешнеэкономической деятельности*. – Алматы: Экономика, 1999 г.

4. А. С. Булатова, *Учебник по курсу Экономическая теория*. изд. Бек. М. 1997г.
5. Чепурин М. Н. *Курс экономической теории*. Киров, 1995 г.
6. Самуэльсон П. М. *Экономика*. 1992 г., т.1, гл.15, 19; т. 2, гл. 36, 39.
7. Фишер, С. Дорнбуш, Р. Шмалензи, Р. *Экономика*. изд. Дело, 1997, стр. 211.
8. Сажина М. А., Чибриков Г. Г. *Основы экономической теории*. : Экономика, 1995 г.,
9. <http://www.delfi.lv> – Латвийский новостной сайт.
10. <http://www.imf.org> – Мировой Валютный Фонд.
11. <http://www.csb.lv> – Латвийское Статистическое Бюро.
12. <http://www.bank.lv> – Банк Латвии.
13. <http://www.channel21.com/Euro/naci/Val4.html> – экономический журнал.
14. <http://www.mpv.sakha.com/library/>

Summary

The objective reality in the development of an economy is directly connected to researching the inflation problem. As in the case of Latvia this is the most important indicator for successful achieving of targets related to integration with the European economic space and makes an obstacle for cash Euro introduction in Latvia (due to not following the criteria of Maastricht conference). During the process of writing this paper the factors influencing the progress of inflation have been analyzed as well as those factors which have a specific influence in Latvia, have been revealed. The aspect of the connection between the exchange rate and inflationary tendencies have been considered. The weaknesses in monetary policy regarding the restraints with respect to the rates of inflation due to rigid peg of Lats to Euro have been revealed.

In the summary enough of analytical and statistical material was used .

Footnotes

¹С.Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи, *Экономика изд. Дело, 1997, стр. 211.*

²Сажина М. А., Чибриков Г. Г. *Основы экономической теории*. М.: Экономика, 1995 г.,

³Чепурин М. Н., *Курс экономической теории*. Киров, 1995г.

⁴Красавиной Л. Н. *Международные валютно-кредитные и финансовые отношения*. Москва, Финансы и статистика, 1994 г.

⁵<http://www.bank.lv/lat/main/finfo/notvalkur/>

⁶<http://www.delfi.lv>

⁷<http://www.csb.gov.lv/csp/content/?cat=1770>

⁸<http://www.csb.gov.lv/csp/content/?cat=1770>

Būvniecības nozares attīstība nekustamā īpašuma tirgus kontekstā

Development of Construction Industry in Context of the Real Estate Market

Māris Krievs

SIA „Metrum”

Vienības gatve 87, Rīga, LV-1004

e-pasts: Maris.Krievs@metrum.lv

Ilze Sproģe

Latvijas Universitāte

Ekonomikas un vadības fakultāte

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050

e-pasts: Ilze.Sproge@lu.lv

Nekustamo īpašumu un būvniecības nozares straujā attīstība lielā mērā ir skaidrojama ar augsto tirgus dalībnieku un patērētāju optimismu par tirgus attīstības tendencēm.

Straujais būvniecības apjoma un cenu kāpums būvniecības nozarē skaidrojams ar augsto tirgus optimismu, jo, ļaujoties uz to, ka algu pieaugums valstī saglabāsies līdzšinējā līmenī un palielināsies pirkspēja, projektu attīstītāji un spekulanti ir gatavi vairāk ieguldīt projektu realizācijā un pirkšanā. Savukārt būvnieki, ļaujoties uz to, ka saglabāsies cenu kāpums, var palielināt būvniecības izmaksas.

Atslēgvārdi: būvniecība, nekustamais īpašums, darbaspēks, būvatļauja.

Raksta mērķis ir parādīt būvniecības nozares nozīmi Latvijas tautsaimniecībā un tās tendenci būt par nākotnes nekustamo īpašumu tirgus sastāvdaļu.

Raksta izstrādē izmantotas ekonomikas zinātnes pētījumu kvantitatīvās un kvalitatīvās analīzes metodes (grupēšanas, grafiskās analīzes un loģiski konstruktīvās metodes), un tā pamatā ir būvniecības nozares pētījumu dati. Aplūkots laika posms no 1995. gada līdz 2006. gadam, galveno uzmanību pievēršot pēdējiem trīs gadiem.

Latvijas tautsaimniecības attīstība ir atkarīga no daudziem faktoriem, tajā skaitā arī no plaši apspriestās nekustamā īpašuma nozares attīstības kopumā.

Nekustamo īpašumu var iedalīt divās galvenajās grupās – 1) zeme, 2) ēkas, būves.

Zemes īpašuma tirgu sīkāk var iedalīt:

- lauksaimniecības zemes;
- zemes īpašumi (individuālai apbūvei);
- zemes īpašumi (daudzdzīvokļu ēku celtniecībai);
- zemes īpašumi (ražošanas un sabiedriska rakstura ēku celtniecībai);
- mežsaimniecībā izmantojamās zemes.

Ēku un būvju tirgu sīkāk var iedalīt šādi:

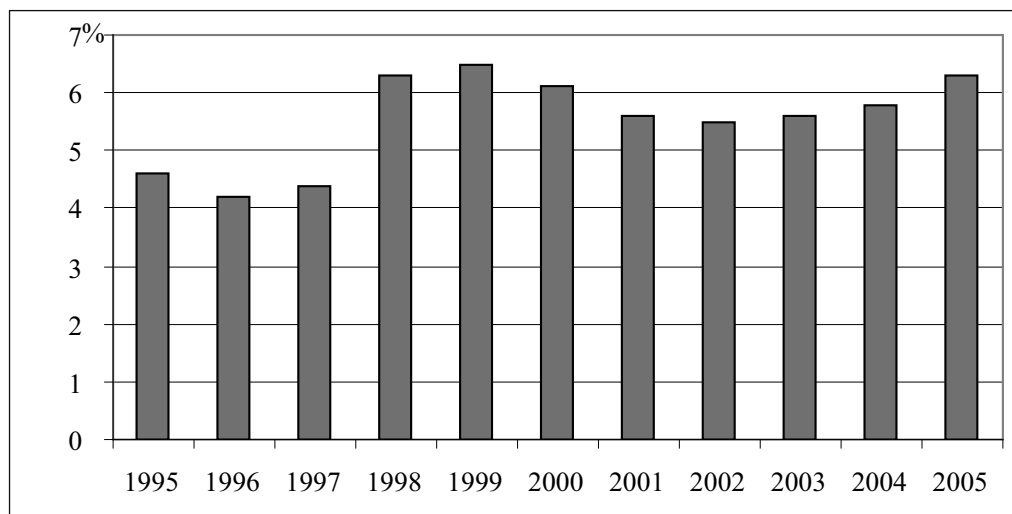
- dzīvokļu tirdzniecība;
- jaunu daudzdzīvokļu māju celtniecība;
- dzīvojamo telpu īre;
- vienģimeņu privātmājas;
- tirdzniecības platību tirgus;
- biroju telpu nomas tirgus.

Nekustamā īpašuma tirgus, salīdzinot ar citiem, ir ierobežots, jo zemes nebūs vairāk, kā tās ir. Arī ēku un būvju tirdzniecība savā ziņā ir unikāla, jo divu vienādu dzīvokļu nav – kaut arī dzīvokļu plānojums ir vienāds, tie atrodas dažādos stāvos un pa logu paveras dažāds skats. Šim tirgum ir raksturīgs arī derīgās lietošanas laiks, kas nosaka to, ka dzīvoklis vai māja nav mūžīgs.

Viens no lielumiem, kas raksturo nekustamo īpašumu tirgu, ir būvniecības nozares attīstība un ar to saistītās tendences. Visas nekustamā īpašuma tendenču izmaiņas ir tieši saistītas arī *nākotnē ar nekustamā īpašuma nodokļa izmaiņām*, kā arī ar nekustamā īpašuma vērtību.

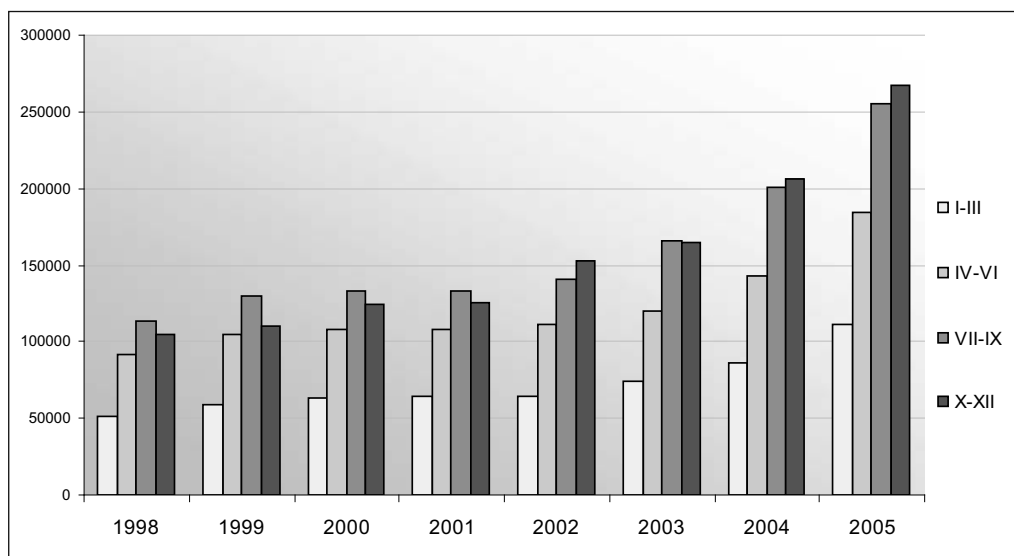
Vispārēji ekonomiskie rādītāji

Pēdējos gados sabiedrībā ir aktualizējies jautājums par nekustamo īpašumu iegādi vai arī to būvēšanu. Daudzviet Rīgā un tās apkārtnē redzami būvlaukumi, taču svarīgi, kāds ir būvniecības nozares īpatsvars Latvijas iekšzemes kopproduktā (IKP). 1996. gadā tas bija 4,6%, 1999. gadā – 6,5%, bet 2002. gadā jau 5,5%, un 2005. gadā – 6,3% (sk. 1. att).

1. attēls. Būvniecības nozares īpatsvars Latvijas IKP, % (1)
Construction Industry in Latvian GDP, %

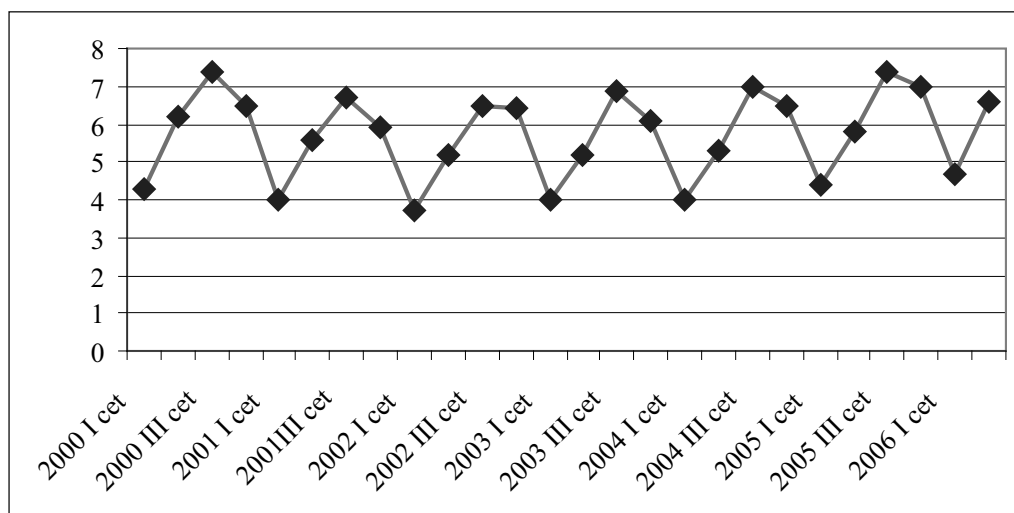
Būvniecības īpatsvars IKP ir mainījies minimāli, taču būvniecības apjoms, salīdzinot 1998. gadu un 2005. gadu, ir gandrīz trīskāršojies. Salīdzinot 2004. gadu un 2005. gadu, faktisko cenu pieaugums ir bijis 28% no Ls 637 milj. 2004. gadā līdz Ls 820 milj. 2005. gadā (sk. 2. att.).

2. attēls. Būvniecības apjoms Latvijā, tūkst. Ls faktiskās cenās (2)

Volume of Construction Industry in Latvia, Thousand Ls Real Price

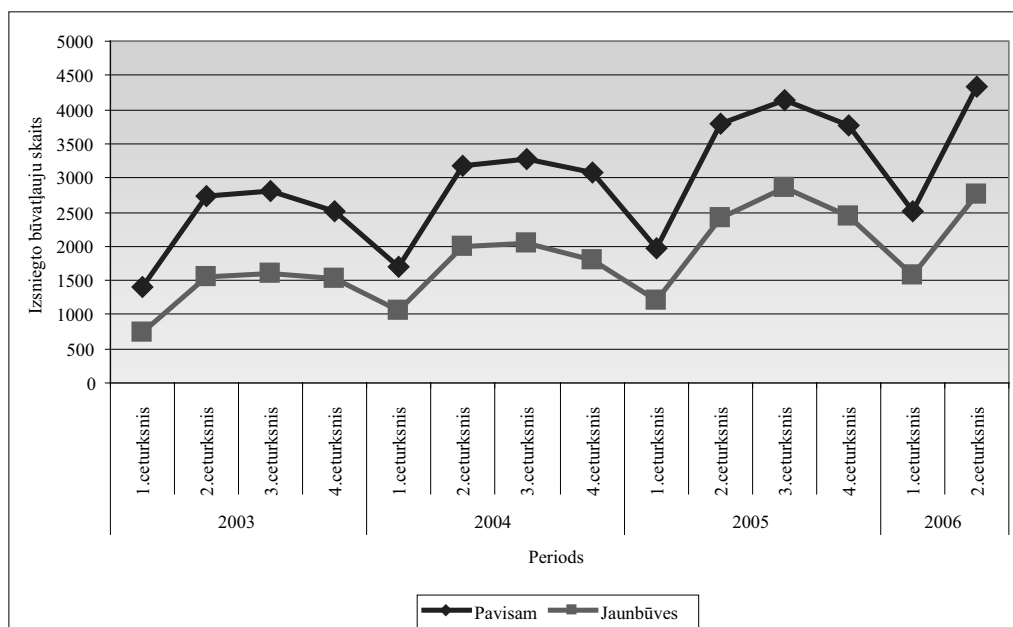
Būvniecības nozarei ir izteikta sezonālitate, to arī parāda būvniecības nozares īpatsvars IKP pa ceturkšņiem (sk. 3. att.). Svārstības ir no 3,7% līdz 7,4%, jo būvdarbu apjomu ietekmē gan sniega sega, gan zemā āra temperatūra, gan gaišais dienas laiks, kaut arī modernās tehnoloģijas ļauj būvdarbus veikt pazeminātā gaisa temperatūrā.

3. attēls. Būvniecības nozares īpatsvars IKP pa ceturkšņiem Latvijā, % (1)

Construction Industry in Latvian GDP, %

Viens no būvniecības tirgu raksturojošiem rādītājiem ir izsniegto būvatļauju apjoms. Šis ir potenciālais tirgus, kas nav tik plaši analizēts un aplūkots kā reālie būvniecības apjomi. Izsniegto būvatļauju skaits (gan inženierbūvēm, gan ēkām) noteikti neatspoguļo patiesos būvniecības apjomus, jo ne visi būvniecības un remontdarbu apjomi tiek uzskaitīti.

4. attēls. Izsniegto būvatļauju skaits kopā, to skaitā jaunbūvēm

Amount of the Given Out Building License Together, Including New Buildings

Izsniegto būvatļauju apjoms (sk. 4. att.) liecina, ka tām tāpat kā būvniecības apjomam ir samērā izteikts sezonālītātes raksturs. Tas ir saistīts arī ar būvniecībai nepieciešamo saskaņojumu, priekšdarbu veikšanu, kā arī ar iedzīvotāju atvaļinājumiem.

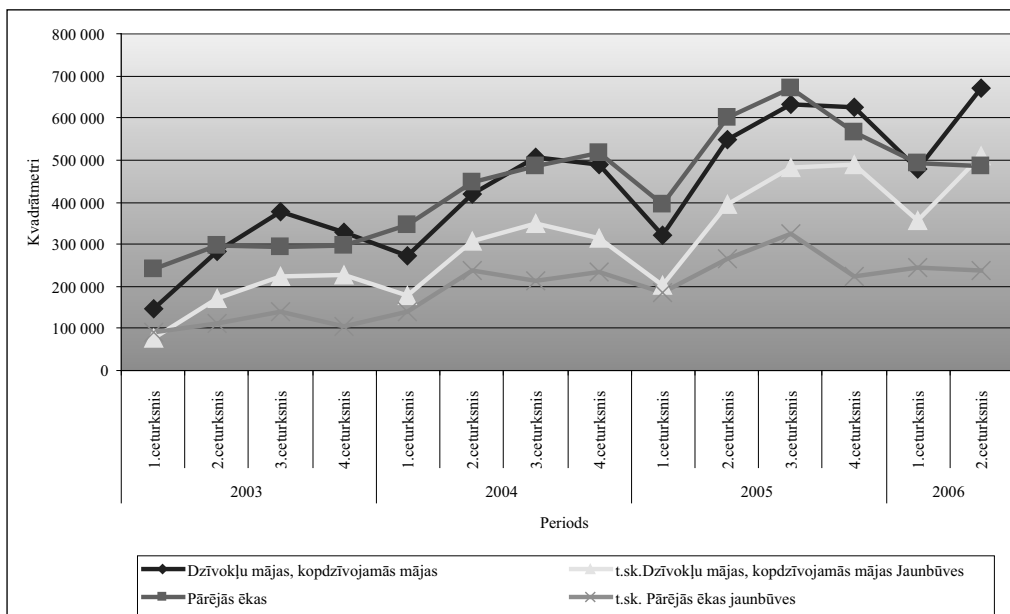
Izskatot izsniegto būvatļauju apjomu pa gadiem, redzams, ka 2004. gadā būvatļauju apjoms pieaudzis par 18,6%; 2005. gadā, salīdzinot ar 2004. gadu, – par 21,5%; 2006. gada I pusgadā, salīdzinot ar 2005. gada tādu pašu periodu, pieaugums ir 18,5%. Tādējādi pēc vispārējās pieauguma tendences var prognozēt vismaz tādu pašu pieaugumu kopā 2006. gadā.

Vidēji šajā laika posmā būvatļaujas jaunbūvēm ir izsniegtas 62,1% apmērā no kopējā skaita. Raksturīgi, ka vairāk objektu tiek būvēts no jauna nekā renovēts un atjaunots. Taču bieži vien būves infrastruktūras uzlabojumiem un vēl daudziem citiem uzlabojumiem privātmājās būvatļaujas netiek izņemtas. Šie ir oficiāli pieejami statistikas dati, taču kopējais būvniecības apjoms ir daudz lielāks, jo iedzīvotāji vēlas uzlabot savus dzīves apstākļus, taču būvatļauju neizņem, lai nevajadzētu tērēt laiku un līdzekļus atļauju saņemšanai un formalitāšu nokārtošanai.

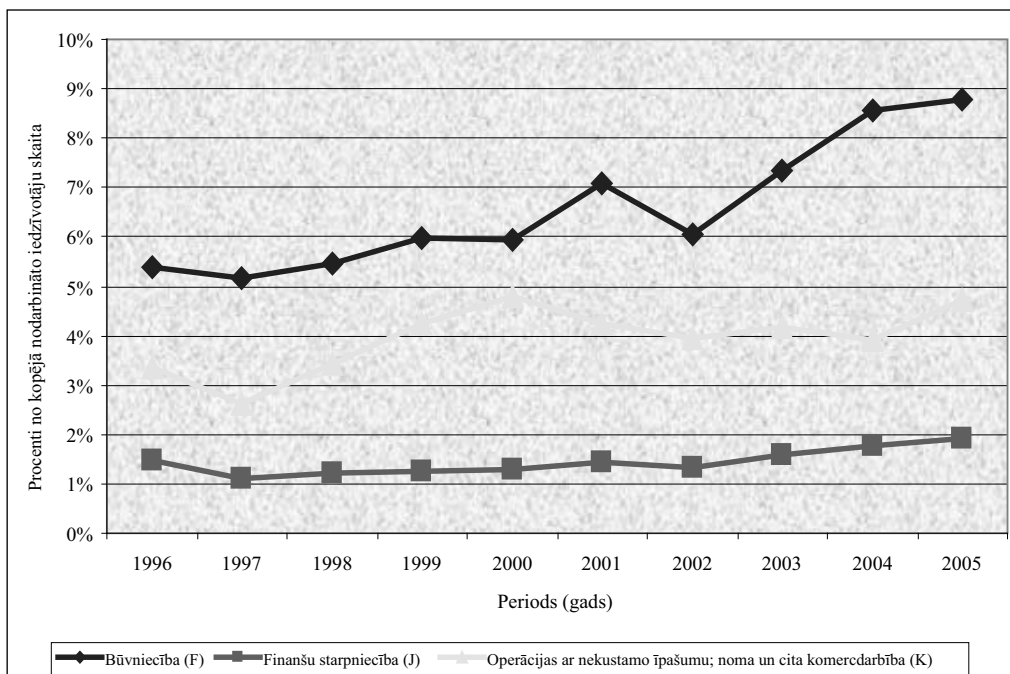
Aplūkojot izsniegto būvatļauju apjomu kvadrātmetros, redzams, ka savstarpēji šie rādītāji tieši korelē ar izsniegto būvatļauju skaitu (sk. 5. attēls).

Pieprasījums pēc būvniecības ik gadu pieaug. 2004. gadā šis apjoms palielinājās par 54%; 2005. gadā – par 25% (salīdzinot ar iepriekšējo periodu); 2006. gada I pusgadā, salīdzinot ar 2005. gada I pusgadu, – par 14% (5. att.). Aplūkojot izsniegto būvatļauju skaita un izsniegto būvatļauju apjoma pieauguma atšķirības, var secināt, ka tiek celts ne tikai vairāk ēku un būvju, bet arī to apjoms ir lielāks.

Izsniegto būvatļauju apjoms jaunbūvēm ir ievērojami lielāks nekā atkārtotai būvju renovācijai, rekonstrukcijai. Līdz ar šīm izmaiņām bija jābūt novērojāmām izmaiņām nodarbinātības struktūrā pa nozarēm. Būvniecības izaugsmes apjomiem vajadzētu atbilst būvniecībā nodarbināto līdzvērtīgam pieaugumam.

5. attēls. Izsniegto būvatļauju apjoms kopā, to skaitā jaunbūvē
Volume of the Given Out Building License, Including New Buildings

6. attēls. Nodarbinātības apjoms ar nekustamo īpašumu tieši saistītās nozarēs
Employment Volume with the Real Estate Direct Linked Industries

Salīdzinot ar 2004. gadu, kopējais darbinieku skaits 2005. gadā ir pieaudzis (sk. 6. att.). Arī nodarbināto struktūrā nepārtraukti notiek mazākas vai lielākas izmaiņas. Vai šīs tendences ir labas vai sliktas, to tieši nav iespējams secināt, jo katram speciālistam ir savs viedoklis. Vieni var uzskatīt, ka 70% darbinieku apkalpojošā sfērā ir lielisks rādītājs, jo tas atbilst attīstīto valstu rādītājiem, taču citi var minēt faktu, ka iekšzemes kopprodukts ir vairākas reizes lielāks šīm valstīm, ar kurām salīdzina, un ka mūsu valstī šai proporcijai būtu jābūt citādi.

Darbinieku skaits, salīdzinot ar iepriekšējo periodu, 2003. gadā būvniecībā pieaudzis par 23%, 2004. gadā – par 18%, bet 2005. gadā – vairs tikai par 5%. Skaidri redzams, ka šis pieaugums ir pārāk mazs, kas savukārt rada spiedienu uz darbinieku atalgojumu, tos piesaistot, kā arī uz būvniecības kvalitāti. Pieņemot, ka 2003. gadā būvniecības darba tirgū ir bijis piesātinājums, redzams, ka 2004. gadā darbinieku skaita pieaugums bijis uz pusi mazāks nekā nepieciešams (ar nosacījumu, ka darba ražīgumu nav iespējams palielināt). 2005. gadā nodarbināto pieaugums būvniecības sfērā ir pat līdz 5 reizēm mazāks, nekā liecina izsniegto būvatļauju apjoms. Līdz ar to var secināt, ka būvatļaujas ir izsniegtas vairāk, nekā to spēj izpildīt būvniecības tirgus, ja ir pareizs pieņēmums, ka jau 2004. gadā trūka darbaspēka būvniecības sfērā.

Līdz ar būvniecības attīstību palielinās arī finanšu iestāžu darbinieku skaits un nodarbināto skaits, kas veic dažāda veida operācijas ar nekustamajiem īpašumiem. Kādēļ šajā rakstā pievērsta uzmanību nekustamā īpašuma sfērai kopumā? Nekustamā īpašuma jomā palielinās nodarbināto sieviešu skaits, un tas ir tikai apsveicami. (Piemēram, darbībā ar nekustamo īpašumu sieviešu skaits palielinājies par 1% (no 3,8% 2003. gadā līdz 4,8% 2004. gadā no attiecīgā gadā nodarbināto sieviešu skaita kopā, turklāt kopējais nodarbināto sieviešu skaits šajos gados nav samazinājies, bet ir palielinājies par 1,2%.) Arī operācijās ar nekustamo īpašumu, nomā un cita veida komercdarbībā nodarbināto sieviešu īpatsvars pieaudzis no 40% 2003. gadā līdz 49% 2005. gadā. Kopumā šajā sfērā nodarbināto sieviešu skaits 2005. gadā pieaudzis par 26,3%, salīdzinot ar 2004. gadu.

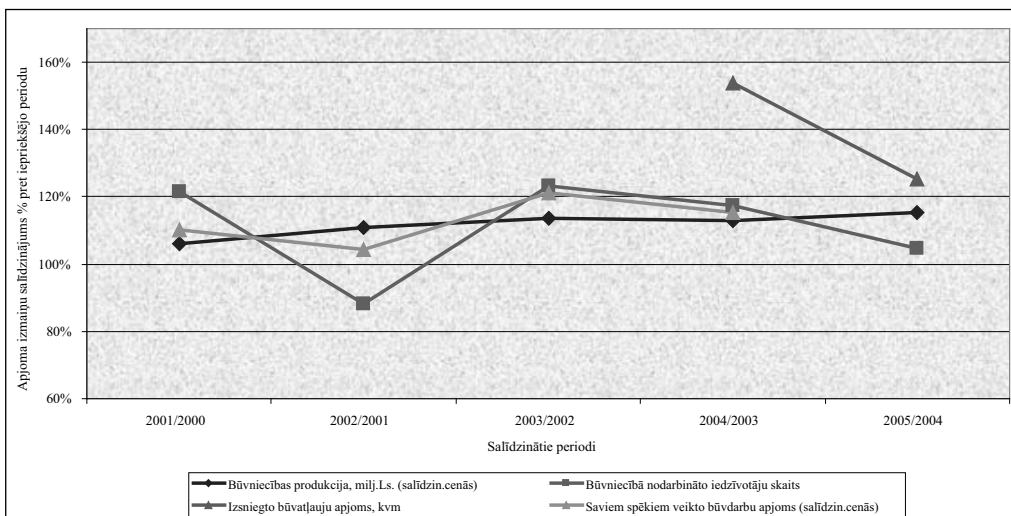
Būvniecībā nodarbināto sieviešu īpatsvars ir sarucis no 12% 2003. gadā līdz 9% 2005. gadā, taču tas ir saistīts ar to, ka būvniecībā nodarbināto vīriešu skaits ir palielinājies straujāk nekā sieviešu skaits.

Jāuzsver, ka nu jau nekustamā īpašuma nozarē tiek nodarbināti ne mazāk kā 14% no visiem nodarbinātajiem (bez pastarpināti ietekmējošām sfērām, kā finanšu starpniecība). Valdības pasākumi pašreiz ir minimāli, taču saistībā ar nekustamā īpašuma tirgus koriģēšanu (iejaukšanos, kavēšanu) šiem pasākumiem ir jābūt gan ļoti pārdomātiem, gan arī drīz veicamiem, ja to pieprasa noteiktais tirgus. Izmaiņas nekustamā īpašuma tirgū var radīt pārlieku lielas izmaiņas arī Latvijas tautsaimniecībā kopumā, jo apmēram septītā astotā daļa nodarbināto ir tieši saistīti ar nekustamo īpašumu tirgu un tā attīstības tendencēm.

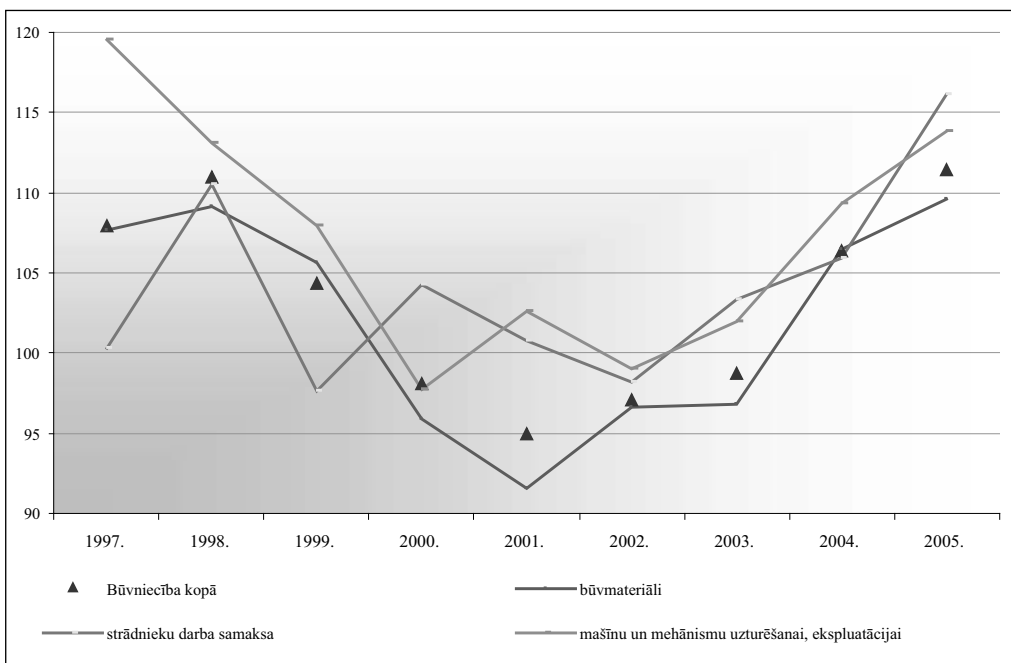
Ir jāpievērš uzmanība arī būvniecībā nepieciešamās produkcijas pieaugumam.

Kopš 2004. gada (sk. 7. attēls.) būvniecībā nodarbināto skaits pieaudzis mazāk strauji nekā izsniegto būvatļauju apjoms. Taču veikto būvdarbu apjoms korelē ar būvniecībā nodarbināto skaita pieaugumu. Šis pieaugums ir pat nedaudz mazāks nekā būvniecībā nodarbināto skaita pieaugums. Būvniecības produkcijas apjoms pieaug ik gadu, taču ne tik strauji kā izsniegto būvatļauju apjoms kvadrātmetros. Pieaugums 2005. gadā būvniecības produkcijai bija 16%, būvatļaujām – 25%, darbaspēkam – 5%.

Kā liecina Centrālās statistikas pārvaldes dati, būvniecības izmaksas Latvijā vidēji palielinājušās par 26,5% gadā. Statistika rāda, ka tas ir lielākais kāpums kopš 1995. gada. Līdz ar to dzīvojamo māju celtniecība gadā kļuvusi dārgāka par 23,6%. Tas arī norāda uz to, ka izdevīgāk ir ieguldīt līdzekļus ēku celtniecībā nekā bankā uz procentiem, jo pēc pāris gadiem pārdodot peļņa būs daudz lielāka nekā bankas depozīta procenti. 2006. gada trešajā ceturksnī, salīdzinot ar otro, būvniecības izmaksas vidēji pieaugušas par 8,1%. Visstraujāk palielinājusies

7. attēls. Būvniecības nozares izmaiņas, % (1)
Building Industry Changes, %

8. attēls. Būvniecības izmaksu indeksi, % attiecībā pret iepriekšējo gadu (2)
Indexes of Construction Industry Payment, % Relate to Previous Year

celtniecības nozarē strādājošo darba samaksa. Tā pieaugusi par 11,6%. Citi ar būvizmaksām saistīti rādītāji, kā būvmateriālu cenas un mašīnu un mehānismu uzturēšanas un ekspluatācijas izmaksas, palielinājušās attiecīgi par 5,9% un 8,7%.

Speciālisti norāda, ka šādi statistikas rādītāji nebūt nav pārsteigums, jo būvniecības izmaksas pastāvīgi pieaug jau vairākus gadus, un pašlaik to kāpums apstiprina inflācijas rādītājus. Vienlaikus ar tām konsekvēnti palielinās arī jauno mājokļu tirdzniecības cenas.

Būvniecībā strādājošo darba samaksa gada laikā pieaugusi vairāk nekā uz pusi, proti, par 58,9%. Divi pārējie ar būvizmaksām saistītie rādītāji – būvmateriālu cenas un izmaksas mašīnu un mehānismu uzturēšanai un ekspluatācijai – gada laikā palielinājušies krietni mazākā apjomā, attiecīgi par 12,4% un 22,9%.

Vienīgais veids, kā atrisināt krīzes situāciju būvniecības nozarē, ir darba algu un darba ražīguma paaugstināšana. Taču Latvijā pamazām ieplūst darbaspēks no ārvalstīm, kas reāli aizpilda trūkstošo vietējo celtniecības speciālistu vietu. Lielāko būvniecības uzņēmumu pārstāvji uzskata, ka jautājums par kvalificēta darbaspēka ieviešanas iespējām nozarēs, kur visi resursi ir izsmelti, iespējami drīzāk būtu jāizskata valdības līmenī.

Par zemes iegādi savas mājas būvniecībai domā 17% Latvijas iedzīvotāju – tā liecina pēc Hansabankas pasūtījuma “*OMD Snapshots*” veiktās aptaujas dati. Tātad – ja ir pieprasījums, ir nepieciešams piedāvājums.

Tādējādi var secināt, ka, pēc statistikas datiem, būvniecības apjomi tikai palielināsies un to samazinājums īsā laika posmā nav gaidāms.

Mājokļu būvniecības izmaksas Latvijā joprojām pieaug, un palielinās arī nekustamo īpašumu pārdošanas cenas. Būvniekiem līdz ar to ir grūtības plānot objektu pabeigšanas termiņus, bet pircējam svarīgi iegādāties īpašumu konkrētā termiņā un par iepriekš noteiktu cenu.

Secinājumi

1. Būvniecības sezonālitate ietekmē arī kopējo IKP pieaugumu pa ceturkšņiem.
2. Būvatļaujas ir izsniegtas vairāk, nekā to spēj izpildīt būvniecības tirgus.
3. Gaidāmais ieņēmumu palielinājums no nekustamā īpašuma piesaista vairāk investoru būvniecības nozarē, bet diemžēl katrā nozarē ir sava piesātinājuma robeža.
4. 2006. gadā daudzi iedzīvotāji nopirkto īpašumu pēc gada pārdod, nemaksājot valstij nekādus nodokļus. Tas piesaista iespējamus „spekulantus” nekustamā īpašuma tirgum, tādēļ cenas nevis samazinās, bet palielinās.
5. Iespējamās kadastrālās vērtības izmaiņas, piesaistot to patiesajām tirgus cenām, ir saistītas ar izmaksu palielināšanos būvniecībā. Tas pastarpināti palielina nekustamā īpašuma vērtību un līdz ar to arī nekustamā īpašuma kadastrālo vērtību, kas savukārt palielina nodokļu maksājumu absolūtā vērtībā.

Izmantotie informācijas avoti

1. LR Centrālā statistikas pārvalde. Pieejams: www.csb.lv
2. LR Ekonomikas ministrija. Pieejams: www.em.gov.lv
3. Latvijas nekustamā īpašuma tirgus pārskats Arco Real Estate. 2006, 50 lpp.
4. Nekustamo īpašumu cenas skaidro ar tirgus optimismu. Pieejams: www.delfi.lv
5. Starptautiskā neatkarīgā informācijas aģentūra. Pieejams: <http://www.bbi.lv/lv>

Summary

A rapid development of the real estate and construction industries is caused largely by the rapid expectations of the market participants as well as consumers' attitudes towards market development trends. Rapid increases in construction volumes and prices are due to a high market optimism. Project developers and speculators are more interested in investing, purchasing and developing projects on the assumption that increases will keep the current pace and that the consumers purchasing power will increase as well. At same time constructors can increase constructions payments, because prices are expected to rise.

Key words: building industry – construction industry, real estate, human resources, building license.

Inženierzinātņu, veselības aprūpes un izglītības darbinieku profesionālās darbības atbilstība iegūtai kvalifikācijai

Compliance of the Professional Engineers', Health Care and Education Professionals' Performance with the Acquired Qualifications

Inta Jaunzeme

Latvijas Universitāte
Raiņa bulvāris 19, Rīga, LV-1586
E-pasts: Inta.Jaunzeme@lu.lv

Zane Cunska

Baltijas Starptautiskais ekonomikas politikas studiju centrs
Strēlnieku iela 4a, Rīga, LV-1012
E-pasts: zane@biceps.org

Latvijas straujā ekonomiskā attīstība veicina nodarbinātības struktūras izmaiņas visās nozarēs, kas ietekmē darbaspēka kustību starp tām un iniciē izmaiņas izglītības programmu piedāvājumā. Pētījuma mērķis ir raksturot strādājošo, kas ieguvuši izglītību veselības aprūpes, izglītības iestāžu un inženierzinātņu specialitātēs, mobilitātes iemeslus darba tirgū, kā arī salīdzināt to ar vispārējo situāciju darba tirgū. Rezultāti balstīti uz 2006. gadā LR LM pasūtītā projekta darbaspēka aptaujas datiem. Pētījumā secināts, ka veselības aprūpes, izglītības iestāžu un inženierzinātņu speciālisti salīdzinoši vairāk nekā citu profesiju pārstāvji strādā savā izvēlētajā specialitātē, taču to, ka cilvēki izvēlas citu profesiju, nosaka ne tikai pārāk zems atalgojums, bet arī ģimenes apstākļi (veselības aprūpes specialitātēs), lielākas izaugsmes iespējas citur (izglītības iestāžu specialitātēs) un nespēja atrast darbu specialitātē jeb pieprasījuma problēmas (inženierzinātnes specialitātēm). Iegūtās izglītības kvalitāte tiek vērtēta salīdzinoši augstu.

Atslēgvārdi: profesija, izglītība, darba tirgus, nodarbinātība, profesionālā mobilitāte, karjeras attīstība.

Straujās pārmaiņas, veidojot tirgus ekonomiku, ievieša jaunas tendences darba tirgū – darbaspēka mobilitāti, kas neeksistēja plānveida ekonomikas pastāvēšanas periodā. Darbaspēka mobilitāte ir darbinieku spējas un prasmes mainīt nodarbošanos. Mobilitāte var izpausties kā maiņa starp dažādiem uzņēmumiem, profesijām, reģioniem un valstīm (13). Valsts pasūtījums izglītības ieguvei darbam noteiktā profesijā tika cieši saskaņots ar darba tirgus pieprasījumu, un plānveida jauno speciālistu sadale nodrošināja salīdzinoši vienmērīgu valsts reģionālo attīstību. Tādēļ pētījuma mērķis ir raksturot to strādājošo, kas ieguvuši izglītību veselības aprūpes, izglītības iestāžu un inženierzinātņu specialitātēs, mobilitātes iemeslus darba tirgū, kā arī salīdzināt tos ar vispārējo situāciju darba tirgū. Krasās pārmaiņas ekonomikā samazināja nodarbināto skaitu, daudzi cilvēki nevarēja atrast savai izglītībai atbilstošu darbu un pārkvalificējoties mainīja savu darbības veidu. Būtiski nodarbināto skaits samazinājās rūpniecības un lauksaimniecības nozarēs. Personas, kurām nebija pietiekams zināšanu līmenis, prasmes pieņemt lēmumu par savu tālāko izglītību un finanšu resursiem tās papildināšanai, kļuva

par bezdarbniekiem. Laika posmā no 1991. līdz 2004. gadam, trūkstot būtiskām ilgtermiņa tautsaimniecības un izglītības attīstības stratēģijām, strauji attīstījās atsevišķi sektori, kas veicināja arī izglītības programmu attīstību, lai nodrošinātu uzņēmumus ar kvalificētiem darbiniekiem.

Latvijas straujā ekonomiskā attīstība, globalizācijas process un izvirzītās prioritātes uz zināšanām balstītas ekonomikas veidošanā ir būtiski ietekmējuši darba tirgus struktūru, kas nosaka nepieciešamību sabalansēt pieprasījumu un piedāvājumu starp izglītības iegūšanas un nodarbinātības iespējām, kā arī prognozēt nepieciešamību pēc speciālistiem dažādās profesijās. Lisabonas stratēģija un Latvijas Lisabonas programmas izvirzītais mērķis – uz zināšanām balstītas ekonomikas veidošana – skar personu jebkuru dzīves aspektu, tai skaitā nodarbinātības jautājumu (15). Latvijas nacionālajā Lisabonas programmā 2005.–2008. gadam (7) akcentēti galvenie darbības virzieni nodarbinātības veicināšanā un izglītības un prasmju uzlabošanā. Paralēli pārmaiņu procesi notiek izglītības nozarē (Mūžizglītības memorands, Boloņas deklarācija u. c.), pilnveidojot izglītības sistēmu un studiju programmas atbilstoši jaunajām prioritātēm.

Dati un metodes

Analīze balstīta uz Latvijas Republikas Labklājības ministrijas (LM) pasūtītā Darba tirgus pētījumu projekta „Augstākās un profesionālās izglītības neatbilstība darba tirgus prasībām” veiktās darbaspēka aptaujas datiem, kuru īstenoja Latvijas Universitātes un SIA *In Mind* (kopš 2006. gada SIA „GfK”) speciālisti. Kopumā darbaspēka pētījumā iekļautas 20 025 personas vecumā no 15 līdz 74 gadiem visā Latvijas teritorijā. Personas tika intervētas par dažādiem ar izglītību un karjeru saistītiem jautājumiem, un atbilžu dati tika grupēti saskaņā ar LR profesiju klasifikatoru, sadalot tos atbilstoši 2. pamatgrupas (vecākie speciālisti) apakšgrupām: 21. – Fiziki, ķīmiķi, matemātiķi, inženieri un tām radniecīgās profesijas; 22. – Vecākie dabaszinātņu un veselības aprūpes speciālisti un 23. – Vecākie izglītības iestāžu speciālisti (9; 54.–90. lpp.) un 3. pamatgrupas (speciālisti) apakšgrupām: 31. – Fizikas un inženierzinātņu speciālisti; 32. – Dabaszinātņu un veselības aprūpes speciālisti; 33. – Izglītības iestāžu speciālisti (9, 119.–152. lpp.). Aptaujā tika analizētas 608 izglītības iestāžu, 350 veselības aprūpes, 442 inženierzinātņu speciālistu atbildes. Aptaujāto profesija ir pierakstīta tā, kā to ir formulējuši paši respondenti. Tāpat arī fakts, vai cilvēks strādā profesijā, kas ir saistīta vai nav saistīta ar viņa pēdējo iegūto izglītību, pierakstīta un uzskaitīta pēc viņa paša teiktā.

Nodarbinātības novērtēšana profesijā prasa īpašu uzmanību. Respondenti ir novērtējuši savu statusu, atbildot uz jautājumu, vai viņš/viņa strādā profesijā, kas saistīta/drīzāk saistīta ar pēdējo izglītību, vai arī profesijā, kas nav saistīta ar viņa pēdējo iegūto izglītību. Šis vērtējums, protams, ir subjektīvs, un praktiski nav iespējams novērtēt, vai šis cilvēks patiešām strādā savā specialitātē vai cik lielā mērā tā ir saistīta ar profesiju. Tomēr tas ir objektīvāks vērtējums, jo tieši persona pati vislabāk var spriest, vai iegūtā izglītība ir noderīga kāda konkrēta amata pienākumu veikšanā. Iegūtās kvalifikācijas salīdzināšana ar darbības veidu var nebūt precīzāka, turklāt ļoti grūti īstenojama. Ja respondenti paši izvērtē savas nodarbinātības atbilstību iegūtajai izglītībai, viņi ne vienmēr atbild uz pētītiem interesējošiem jautājumiem. Piemēram, ārsta profesiju ieguvušie atbild, ka viņi strādā profesijā, kas saistīta ar pēdējo iegūto izglītību, arī tad, ja viņi strādā farmācijas biznesā, jo farmācija ir ļoti cieši saistīta ar medicīnu un tajā tiek pieprasīta medicīniskā izglītība.

Pētījuma kvalitatīvajā daļā tika organizētas 9 fokusgrupu diskusijas, tai skaitā 4 darba devēju, 3 darba ņēmēju un 2 izglītotāju (profesionālās un augstākās izglītības iestāžu pārstāvji) grupas. Darba devēju un darba ņēmēju mērķgrupā tika iekļautas personas, kuras pārstāvgan vietējos, gan kopuzņēmumus un ārvalstu uzņēmumus dažādās nozarēs. Tika pārstāvēti arī

Latvijas reģioni. Izglītotājus pārstāvēja Rīgas un Latgales reģiona vidējo profesionālo un augstāko izglītības iestāžu speciālisti. Katrā grupā piedalījās 4 līdz 8 personas divās valodās – latviešu un krievu. Diskusijas notika 2006. gada augustā un septembrī un tika organizētas, lai papildus darbaspēka aptaujām iegūtu informāciju par izglītības kvalitāti un tendencēm tādos aspektos, kuros to nav iespējams uzzināt no kvantitatīvās aptaujas datiem (3).

Analīzē ir izmantotas grupēšanas tehnikas un biežuma tabulas, kā arī vidējo lielumu salīdzinājumi, lai iegūtu katras profesiju grupas profilu par respondentiem, kuri strādā vai nestrādā profesijā, analizētu profesijas maiņas iemeslu un izglītības iestādes sniegto prasmju novērtējumu. Izglītības kvalitāte vērtēta tikai pēc 1991. gada saskaņā ar specialitātē strādājošo respondentu viedokli.

Situācija Latvijas darba tirgū

Latvijas straujā ekonomiskā attīstība pozitīvi ietekmē situāciju darba tirgū – pieaug ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaits un nodarbinātības līmenis, lai gan samazinās darbaspējas vecuma iedzīvotāju skaits (15–64 gadi) (8; 86. lpp.).

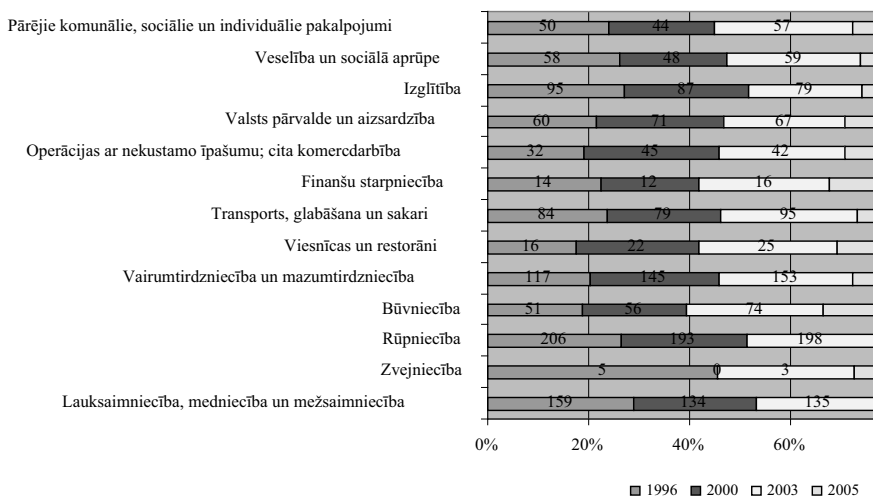
Situāciju darba tirgū kopš 1991. gada būtiski ietekmējuši vairāki apstākļi. Pirmkārt, pārējot no plānveida ekonomikas uz tirgus ekonomiku, strauji mainījās nodarbināto proporcija pa darbības veidiem, to izraisīja daudzu rūpniecības uzņēmumu slēgšana. Tādējādi šajās nozarēs strādājošie mainīja nodarbošanos vai zaudēja darbu. Strauji attīstījās darbības veidi, kas saistīti ar pakalpojumu sniegšanu – finanšu starpniecība, tirdzniecība, viesnīcu un restorānu pakalpojumi u. c. (1. att.).

Otrkārt, nepārtrauktas izmaiņas un inovācijas izglītības sistēmā, attīstības plānu trūkums un ierobežotie finanšu resursi kavēja izglītības iestāžu līdzsvarotu attīstību un veicināja strauju studējošo skaita pieaugumu sociālajās zinātnēs, kur studijas ir lētākas. Pieauga pieprasījums pēc izglītības sociālajās zinātnēs gan no darba devējiem, gan nākamajās izglītības pakāpēs (tai skaitā augstākajā izglītībā) mācības uzsākušajiem studentiem, saskatot lielākas nodarbinātības iespējas darba tirgū Latvijā. Piemēram, iegūt augstāko izglītību sociālajās zinātnēs Latvijā var 39, bet inženierzinātnēs – 14 izglītības iestādēs (1).

Tāpat dzimušo skaita samazināšanās pēdējos 15 gados un darbaspējas vecuma (15–64 g.) iedzīvotāju skaita samazināšanās atstās papildu slodzi uz darba tirgu. Šāds process jau ir vērojams skolu un augstākās izglītības sektoros. Dzimstības pieaugums 80. gados, kad dzimušo skaits 1986.–1988. g. pārsniedza 41 tūkstoši un bija visaugstākais visā pēckara periodā, pašlaik ietekmē skaitliski lielāku vidējo izglītību ieguvušo un augstskolu reflektantu skaitu (6; 18.–19. lpp.). Tam sekoja straujš dzimstības samazinājums 90. gados, kas izraisīja demogrāfisko ieplaku. Augstskolas un darba tirgu šī demogrāfiskā ieplaka sasniegs pēc dažiem gadiem, tādēļ prognozējams, ka nākamo 15 gadu laikā izglītojamo un attiecīgi darba tirgū ienākošo speciālistu skaits saruks aptuveni uz pusi.

Visbeidzot, kvalificēta darbaspēka aizplūšana uz vecajām Eiropas Savienības valstīm rada papildu slodzi atsevišķu nozaru attīstībai, piemēram, Lielbritānijā periodā no 2004. gada maija (iestāšanās ES) līdz 2006. gadam reģistrētas 28 900 darba atļaujas no Latvijas (14; 4. lpp.).

Salīdzinājumā ar 1996. gadu kopējais nodarbināto skaits ir samazinājies rūpniecībā un lauksaimniecībā, toties pieaug to nodarbināto skaits, kuri izvēlas darbu būvniecības, izglītības, valsts pārvaldes un finanšu starpniecības iestādēs (sk. 1. att.).

1. attēls. Nodarbināto iedzīvotāju vidējais skaits pa darbības veidiem Latvijā no 1996. līdz 2005. gadam (tūkst. cilvēku)

Avots: Centrālās statistikas pārvaldes datubāze (10.12.2006.)

Average Number of Employed by the Profession Sectors in Latvia 1996–2005 (Thousands of People)

Source: Latvian CSB database

Raksturojot darbaspēka tirgu Latvijā, LU speciālisti Labklājības ministrijas darba tirgus pētījumu projektā „Darbaspēka un darba tirgus novērtējums tautsaimniecības sektoros” veikuši pieprasījuma un piedāvājuma analīzi ārstu, medicīnas māsu, zobārstu asistentu un farmaceitu asistentu profesijām. Saskaņā ar šo pētījumu 2006. gadā Latvijā trūka ap 3000 ārstu, 1000 medmāsu, gandrīz 200 zobārstu asistentu un 80 farmaceitu asistentu, turklāt pieprasījums nākotnē vēl palielināsies, bet piedāvājumam ir tendence samazināties, līdz ar to paredzams, ka šajās profesijās darbaspēka trūkums būs vēl vairāk jūtams. Arī vidējās izglītības un profesionālās izglītības mācību iestāžu, pamatzglītības un pirmsskolas skolotāju specialitātēs, grāmatvežu, māsu un aprūpes un tām radniecīgās profesijās pieprasījums krietni pārsniedz piedāvājumu. Turklāt gandrīz visās nozarēs, izņemot lauksaimniecību un zivsaimniecību, tiek prognozēts pieprasījuma pieaugums (4). Šis nav vienīgais novērtējums – Izglītības un zinātnes ministrija vērtē, ka Latvijā, uzsākot 2006./2007. mācību gadu, bija brīvas 325 pedagogu amata vietas.

Darba devēji, raksturojot darba tirgus tendences, kritiski novērtē sociālekonomisko vidi, darbaspēka trūkumu un tā sekas, izglītības kvalitātes pasliktināšanos un atzīmē cilvēka kā personības vērtības pieaugumu. Sociālekonomiskā vide tiek vērtēta kritiski – trūkst valsts politikas un stratēģijas, kas veicinātu reģionu attīstību, konkrētu nozaru atbalstu, noteiktu profesiju un speciālistu izglītošanos. Kā būtiskākās izmaiņas darba tirgū darba devēji izdala:

- 1) sabiedrības sociālās pārmaiņas – mainījies pats darba ņēmējs – viņa vērtējumu sistēma, attieksme pret dzīvi kopumā un motivācija darbam ir mazinājusies;
- 2) informācijas trūkums par iespējamo karjeras attīstību, kas atvieglo studiju un nodarbinātības ceļa izvēli;
- 3) stereotipi par profesijām un to prestižu – sabiedrībā ir izveidojies priekšstats par to, kas ir prestižs darbs, un motivācija studiju izvēlei ir ļoti praktiska – labs atalgojums (3).

Jauniešu priekšstatus par turpmāko mācību izvēli vai nodarbinātību nereti veido dažādi blakus apstākļi: vecāku ietekme, sociālie faktori un uzskati par to, kas ir prestiža profesija.

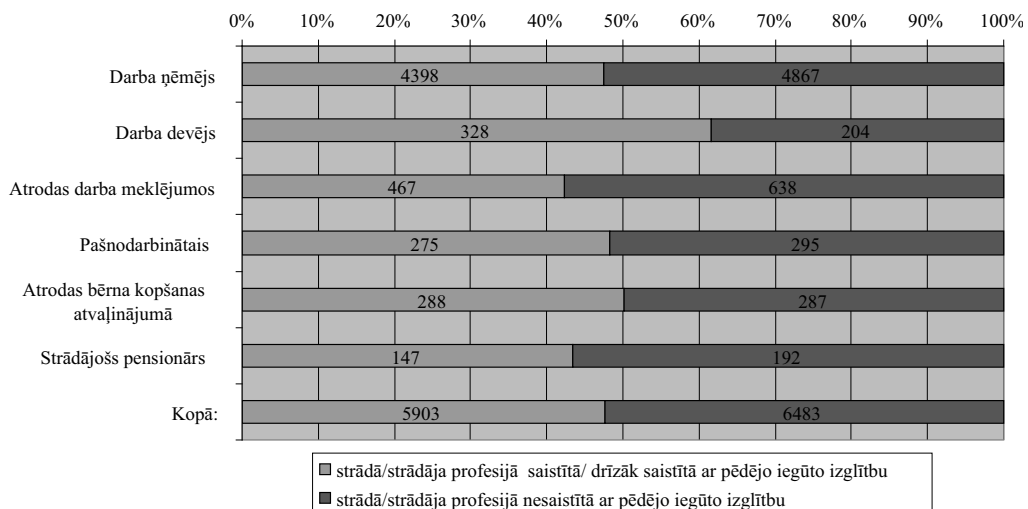
Strauji mainīgais darba tirgus, izmaiņas izglītības sistēmā un iekļaušanās mūžizglītības procesos veicina jaunu sistēmu un metožu ieviešanu jaunu prasmju apgūšanai. Tas sekmēs lēmuma pieņemšanu par personīgo izaugsmi un nodarbinātību. Balstoties uz Eiropas Savienības politiskās dokumentiem un ārvalstu pieredzi, Ministru kabinetā ir apstiprināta koncepcija „Karjeras attīstības atbalsta sistēma” (5), kuras mērķis ir pilnveidot karjeras attīstības atbalsta sistēmu, veikt koordinētus pasākumus normatīvo aktu un rīcībpolitikas izstrādē, lai panāktu nacionālās konkurētspējas izaugsmi un nodarbinātības līmeņa pieaugumu, no vienas puses, un sniegtu atbalstu indivīdam viņa personisko mērķu un interešu apzināšanā un īstenošanā, no otras puses. Šādas sistēmas izveidošana ir nepieciešama, un tai jābūt pieejamai visos izglītības līmeņos studējošajiem, kā arī Nodarbinātības valsts aģentūrā.

Regulāras skolēnu aptaujas par populārākajām profesijām parāda, ka būtiskas izmaiņas turpmāko studiju izvēlē pēdējo gadu laikā nav novērojamas. To apstiprina arī gadskārtējie konkursa rezultāti uzņemšanai augstākajās izglītības iestādēs – tādās studiju programmās kā jurisprudences, ekonomika, žurnālistika, psiholoģija gadu no gada ir ievērojams konkurss uz studiju vietām, to popularitāte ir salīdzinoši nemainīga. 1999. un 2005. gadā tika aptaujāti 12. klašu absolventi par viņu nākamās profesijas izvēli, un galvenokārt tika minētas tās, kuras ir iespējamas apgūt augstskolās. Par labu mācību turpināšanai augstskolā izteicās 65% no 2005. gadā aptaujātajiem 656 vidusskolēniem. Par svarīgāko aspektu studiju izvēlē galvenokārt tika minēts augsts atalgojums un profesijas prestižs sabiedrībā (12; 28.–29. lpp). Par to liecina arī skolēnu uzskaitītās populārākās profesijās 2005. gadā – visas sociālās zinātnes, informāciju tehnoloģijas, arhitektūra, būvniecība, dizains – tās, par kurām Latvijā ir pozitīvs viedoklis un labs atalgojums. Salīdzinot ar 1999. gada skolēnu aptaujas datiem (11), no perspektīvo un interesanto profesiju loka ir izslēgta pedagoga profesija, un, kaut arī ir valsts noteiktas papildu budžeta vietas augstākās izglītības iestādēs un veiktas informatīvas kampaņas, par izvēlēto studiju virzienu nekļūst arī inženierzinātņu specialitātes.

Ir vērojama arī situācija, ka jauniešu turpmāko studiju izvēli ietekmē uzskati par augstākās izglītības galveno nosacījumu labāk atalgota darba iegūšanai, neņemot vērā interešu, zināšanu un prasmju aspektu, kas būtiski ietekmē studiju rezultātus pirmajā studiju gadā. 20–25% gadījumu tas noved pie studiju pārtraukšanas un iekļaušanās darba tirgū bez izglītības un prasmēm darbam kādā konkrētā profesijā, tas ierobežo nodarbinātības iespējas.

Apskatot strādājošos pēc to statusa darba tirgū, redzams, ka tikai 48% darbaspēka strādā profesijā, kas saistīta ar pēdējo iegūto izglītību (sk. 2. att.), bet 52% respondentu nestrādā profesijā, kas ir saistīta ar iegūto izglītību. Turklāt proporcija starp respondentiem, kas strādā vai nestrādā profesijā, ir atšķirīga atkarībā no personas profesionālā statusa. Relatīvi vairāk darba devēju (62%) ir nodarbināti iegūtajā profesijā vai sfērā, un tieši puse no personām, kas atrodas bērna kopšanas atvaļinājumā, iepriekš strādājuši iegūtajā profesijā, savukārt visas pārējās statusa grupas (darba ņēmēji, darba meklējumos esošie, pašnodarbinātie un strādājošie pensionāri) norāda, ka lielākā daļa cilvēku strādā darbu, kas nav saistīts ar profesiju, kuru viņi ieguvuši mācību iestādē. Īpaši jāuzsver darba meklētāji, no kuriem tikai 42% ir strādājuši darbu, kas saistīts ar iegūto izglītību.

Par galveno iemeslu, kādēļ respondenti Latvijā nestrādā profesijā, kas atbilst iegūtajai izglītībai, norādīts zems atalgojums – tā atzīst 20% no visiem, kas atklājuši iemeslu nestrādāšanai specialitātē (sk. 3. att.). 13% norāda, ka Latvijā nevar atrast darbu specialitātē un papildus tam 7% atbilstošs darbs specialitātē atrodas pārāk tālu no dzīvesvietas, lai turpotos strādāt, tāpat 20% profesijā nestrādājošo uzskata, ka pēc viņu izglītības un specifiskajām zināšanām nav pieprasījuma. Tas norāda uz neatbilstību starp zināšanu pieprasījumu un piedāvājumu darbaspēka tirgū. 13% gadījumu galvenais profesijā nestrādāšanas iemesls ir nepietiekama profesionālā sagatavotība, tāpat – izglītības kvalitāte (2).

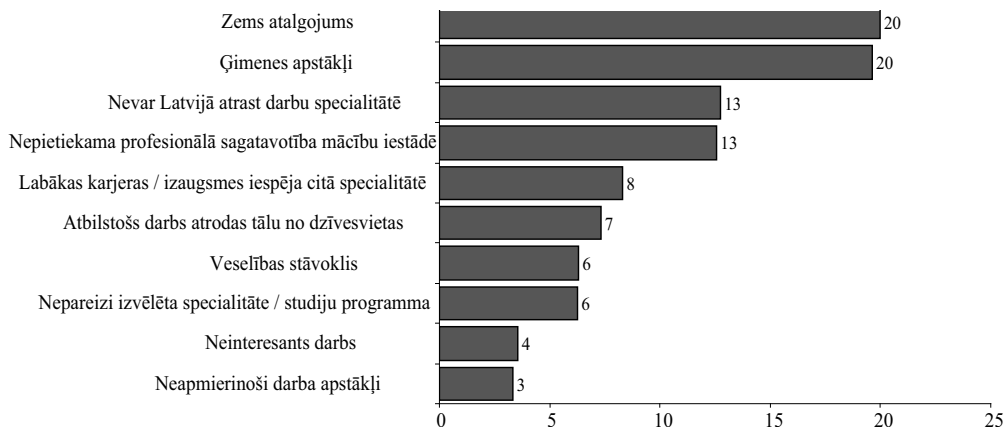

2. attēls. **Profesionālā statusa grupas sadalījumā pēc darba profesijā, kas saistīta vai nav saistīta ar pēdējo iegūto izglītību**

Avots: LM Darba tirgus pētījuma “Profesionālās un augstākās izglītības atbilstība darba tirgus prasībām” aptaujas dati (2006)

Employment *Connected or not Connected with Latest Speciality Acquired at a School by Professional Status Groups*

Source: MoW labour force survey (2006)

3. attēls. **Galvenais iemesls, kādēļ nestrādā (-ja) profesijā, kas saistīta ar iegūto izglītību (visas specialitātes, % no respondentiem, kas norādījuši iemeslu)**

Avots: LM Darba tirgus pētījuma “Profesionālās un augstākās izglītības atbilstība darba tirgus prasībām” aptaujas dati (2006)

Main Reasons for not Being Employed in the Profession for which Educational Qualifications were Obtained (All Occupations, % of All Respondents That Have Indicated the Reason)

Source: MoW labour force survey

Atsevišķu profesiju specifika

Ņemot vērā situāciju darba tirgū un valsts apstiprinātās politiskās nostādnes nodarbinātības veicināšanai, tika noteiktas profesiju pamatgrupas, kas īpašu aktualitāti guvušas pēdējos piecos gados sakarā ar kvalificētu darbinieku trūkumu. Tie ir veselības aprūpes (ārsts, zobārsts, fizioterapeits, medicīnas māsa u. c.), izglītības iestāžu (vidējās izglītības iestāžu skolotājs, pirmsskolas skolotājs, sociālais pedagogs u. c.) un inženierzinātnes (inženieris, mehāniķis, elektronikas speciālists u. c.) speciālisti. Kaut arī izglītības iestādes speciālistus sagatavo un palielina investīcijas izglītības nozarē, šajās grupās Latvijā trūkst darbinieku.

Šīs darba tirgus situācijas kontekstā autore izvēlējusās analizēt specialitātes, kas pieprasa īpašu uzmanību, ņemot vērā gan darbinieku aizplūšanu no profesijām (pedagogi, ārsti), gan valsts noteiktās prioritātes politiskā līmenī.

Raksturojot situāciju medicīnas, izglītības un inženiertehniskajās nozarēs, vērojams darbinieku trūkums, bet saskaņā ar darba ņēmēju aptauju šo specialitāšu pārstāvji proporcionāli vairāk strādā savā iegūtajā specialitātē salīdzinājumā ar citām specialitātēm (sk. 1. tab.). Vidēji Latvijā tikai 48% nodarbināto strādā savā specialitātē, taču skolotāju un mediķu vidū tādu ir 76%, bet inženieru vidū – 61%, kas uzskatāms par visumā labu rādītāju.

1. tabula

Strādājošo proporcija ar pēdējo iegūto izglītību saistītā un nesaistītā specialitātē
Proportion of People Working in Profession Connected and not Connected to Education Acquired at School, source: MoW labour force survey

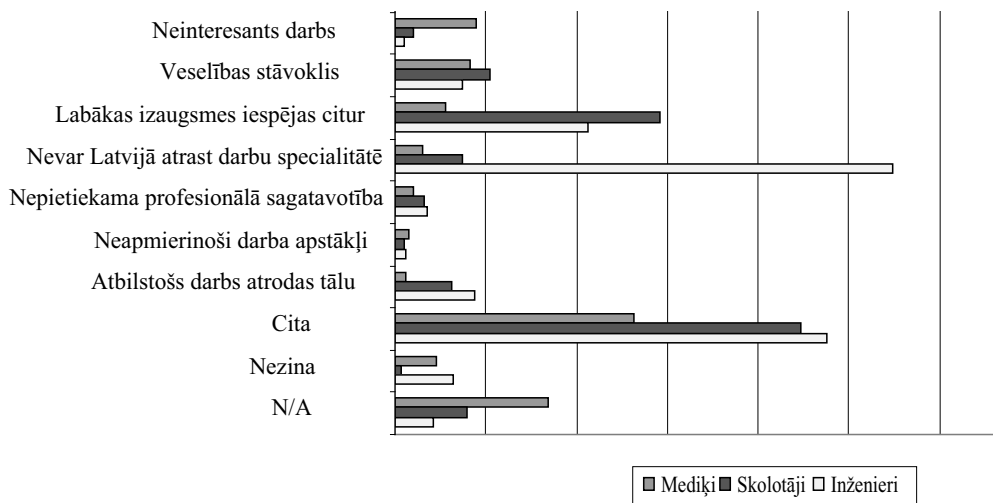
Profesiju grupas	Strādā ar iegūto izglītību nesaistītā specialitātē	Strādā ar iegūto izglītību saistītā specialitātē
Izglītības iestāžu speciālisti	24%	76%
Veselības aprūpes speciālisti	24%	76%
Inženierzinātņu speciālisti	39%	61%

Avots: LM Darba tirgus pētījuma “Profesionālās un augstākās izglītības atbilstība darba tirgus prasībām” aptaujas dati (2006)

Iemesli, kādēļ minēto profesiju pārstāvji nestrādā savā iegūtajā specialitātē, ir diezgan atšķirīgi. Kā galvenie, līdzīgi kā pārējām profesijām, dominē zems atalgojums un ģimenes apstākļi, tomēr starp profesijām ir būtiskas atšķirības (sk. 4. att.).

Izvērtējot iemeslus, kādēļ iegūtajā profesijā nestrādā veselības aprūpes (37%) un izglītības iestāžu (30%) speciālisti, kā galvenais iemesls ir minēts zems atalgojums. Ģimenes apstākļi ir atbildes variants, kas var iekļaut jebkādu reālu iemeslu, tai skaitā atalgojumu, tāpēc šis aspekts ir grūti interpretējams. Inženierzinātnes speciālisti (27%) nestrādā savā profesijā tādēļ, ka nevar atrast darbu atbilstoši savai iegūtajai izglītībai. Kā otro svarīgāko iemeslu 14,9% gadījumu pedagoģijā un 10% gadījumu inženierzinātnē izglītību ieguvušie saskata labākas izaugsmes un karjeras iespējas citās profesijās. Tikai 4–6% veselības aprūpes un inženierzinātņu speciālisti atzīmē, ka nav izdarījuši pareizo studiju izvēli un nevēlas profesionāli darboties jomā, kurā ieguvuši izglītību.

Būtisks aspekts nestrādāšanai savā profesijā ir nepieciešamo zināšanu trūkums, kā arī nepietiekamas spējas izglītoties arī pēc izglītības iestādes beigšanas. Taču nepietiekama profesionālā sagatavotība izglītības iestādē nestrādāšanai profesijā bijusi par iemeslu 1% veselības aprūpes, 1,6% izglītības iestāžu un 1,8% inženierzinātņu speciālistu. Šis ir zems rādītājs, tomēr pietiekami nozīmīgs, lai detalizētāk meklētu izglītības kvalitātes problēmu iemeslus.

4. attēls. Galvenie iemesli veselības aprūpes, izglītības iestāžu un inženiertehnisko speciālistu izvēlei nestrādāt savā profesijā

Avots: LM Darba tirgus pētījuma “Profesionālās un augstākās izglītības atbilstība darba tirgus prasībām” aptaujas dati (2006)

Main Reasons for Physicians, Educators and Engineers not Working in Their Acquired Profession

Source: MoW labour force survey

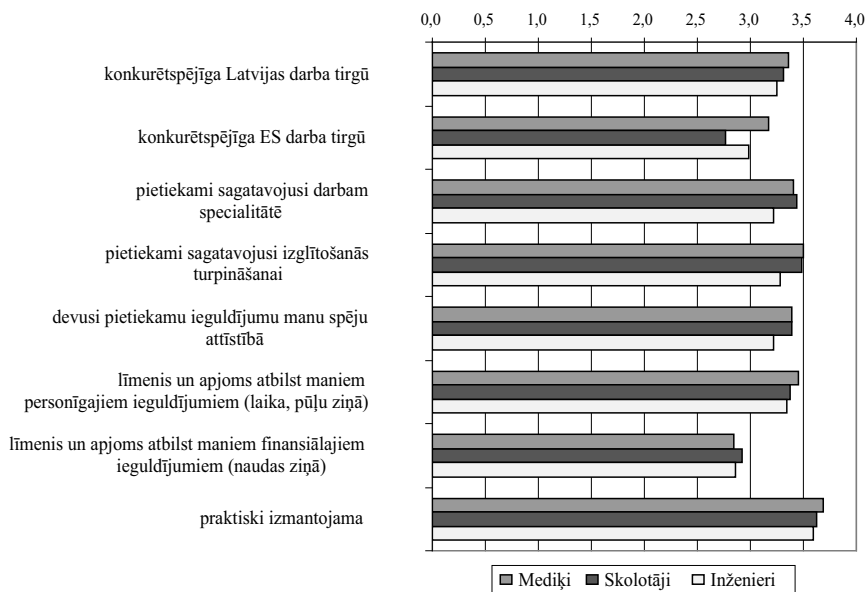
Izglītības kvalitāte medicīnās, pedagogu un inženierzinātņu nozarēs

Sprīžot pēc respondentu atbildēm, izglītības kvalitāte tiek vērtēta ļoti augstu (sk. 5. att.). Aptaujā respondentiem 4 punktu skalā jānovērtē izteiktie pozitīvie apgalvojumi par izglītības kvalitāti. 1 nozīmē, ka respondents nepiekrīt, 2 – drīzāk nepiekrīt, 3 – drīzāk piekrīt, 4 – pilnībā piekrīt. Gandrīz visām apskatītajām specialitātēm un gandrīz visās kategorijās izglītība tiek vērtēta virs 3 punktiem 4 punktu skalā. Galvenajās kategorijās – ‘pietiekami sagatavojusi darbam specialitātē’, ‘praktiski izmantojama’ un ‘pietiekami sagatavojusi izglītības turpināšanai’ – absolūtās izglītības iestādes ir novērtētas tuvu maksimālajam punktu skaitam.

Tātad no visiem viedokļiem izglītības kvalitāte pati par sevi nav darba tirgu deformējošais faktors un apskatītajās specialitātēs, kurās ir izteikts darbinieku trūkums, izglītības iestāžu sniegtā izglītība ir pietiekami kvalitatīva.

Secinājumi

Latvijā straujās ekonomiskās pārmaiņas ir ietekmējušas darba tirgus struktūru, un tās sekme procesu, ka personas ne vienmēr izvēlas strādāt tajā specialitātē, kas apgūta mācību iestādē. Šādu gadījumu ir ļoti daudz, un savā ziņā tas norāda uz darba tirgus elastīgumu un vispārīgā gadījumā no makroekonomiskā viedokļa ir vērtējams pozitīvi – darbinieki aizplūst no profesijām un nozarēm, kuras ir nerentablas un kurās nav pieprasījuma pēc darba rokām, un papildina darbaspēku tajās sfērās, kur tas nepieciešams. Šādā veidā darbaspēks tiek izmantots iespējami efektīvākā veidā. Tomēr citādi situācija vērtējama tad, ja pēc specialitātes ir liels

5. attēls. Izglītības kvalitātes novērtējums pēc dažādiem kritērijiem

Avots: LM Darba tirgus pētījuma “Profesionālās un augstākās izglītības atbilstība darba tirgus prasībām” aptaujas dati (2006)

Assessment of Education Quality by Different Criteria

Source: MoW labour force survey

pieprasījums, tā ir nepieciešama un tās attīstība noteikta par valsts prioritāti, bet speciālisti no šīs nozares novēršas.

Lielākā daļa (61–76%) veselības aprūpes, izglītības iestāžu un inženierzinātņu speciālistu strādā profesijā, kas iegūta izglītības iestādē, un šo speciālistu ir salīdzinoši vairāk par citu nozaru speciālistiem. Galvenie iemesli profesiju maiņai apskatītajām profesijām ir nepietiekams profesijas atalgojums darba tirgū (veselības aprūpes un izglītības iestāžu speciālisti) un lielākas karjeras iespējas citās profesijās (inženierzinātņu un izglītības iestāžu speciālisti).

Šie rezultāti norāda, ka liela daļa no specifiskajām zināšanām netiek izmantotas darbā, un tātad liela daļa resursu, kas ieguldīti šajā specializētajā izglītībā, ir izlietoti neracionāli. Konstatētā situācija liecina par faktu, ka specifiskā izglītība neatbilst darba tirgū nepieciešamajām prasībām, kā arī par to, ka vispārīgās zināšanas ir pietiekami plašas un vispusīgas, lai strādātu kādā citā profesijā un turpinātu studijas citā nozarē.

Speciālistu kustība uz veselības aprūpes un inženierzinātņu profesijām no citām ir ļoti ierobežota, jo nepieciešama ilgstoša izglītošanās un mācības. Tāpēc šīs profesijas biežāk ir devējas (speciālisti aiziet no nozares), nevis saņēmējas. Turklāt tās ļoti ietekmē algu izmaiņas tikai vienā virzienā – neapmierinošu faktoru dēļ cilvēki ātri pamet, bet otrā virzienā – ja atalgojums un apstākļi tiek uzlaboti – darbinieki nevar tik ātri ienākt šajos sektoros. Šī iemesla dēļ darbinieku trūkuma problēmas (ja tādas rodas) veselības aprūpes un inženierzinātņu profesijās, īpaši tajās, kur strādā visaugstāk kvalificētie darbinieki, ir risināmas ilgtermiņā.

Inženierzinātņu profesijas ir visnehomogēnākās darbinieku grupas – profesijā strādājošajiem ir vislielākā algu dispersija. Tās vairāk par veselības aprūpes un izglītības specialitātēm ir orientētas uz tirgu, tādēļ kopš neatkarības atjaunošanas visvairāk bijušas pakļautas strukturālām izmaiņām – tehnoloģiskā attīstība visvairāk ir jūtama tieši šajās profesijās.

Skolotāju profesijas ir elastīgākas par iepriekš minētajām. No tām visvairāk izglītības iestāžu speciālistu ir aizgājuši uz citām profesijām, saskatot lielākas izaugsmes iespējas. Tajā pašā laikā par skolotāju kļūt ir salīdzinoši vieglāk un skolotāja kvalifikācijas iegūšanas sistēma dod iespēju iegūt papildizglītību un turpināt darbu izglītības nozarē. Skolotāju aiziešanu veicina ne tikai atalgojuma apmērs, bet arī nepieciešamība strādāt 1,5–2 slodzes un skolotāja profesijas nokļūšana neprestīgo profesiju skaitā.

Darba neturpināšana profesijā, kas iegūta mācību iestādē, vislielākā mērā ir saistīta ar sociālekonomiskiem apstākļiem (atalgojums) un personas izaugsmes iespējām nozarē. Situācija darba tirgū pašlaik liecina, ka politiskā neizlēmība ir veicinājusi darbinieku aizplūšanu no ekonomiski svarīgām nozarēm un studējošo skaits dabaszinātņu un inženierzinātņu programmās nav pietiekams, lai tuvākajā laikā sekmīgi atjaunotu ražošanas sektoru un celtu produktivitāti.

Viena no aktivitātēm, kas sekmētu darbinieku noturību visās profesijās un personas izaugsmi nozarē, tai skaitā medicīnas, izglītības un inženierzinātņu nozarēs, ir karjeras attīstības atbalsta sistēmas ieviešana. Šādai atbalsta sistēmai ir jāklūst par alternatīvu cilvēkresursu attīstībai, kas dos iespēju personām izvēlēties atbilstošāko un piemērotāko izglītības ceļu, motivēs studijām un labu rezultātu sasniegšanai, kā arī veicinās integrāciju darba tirgū. Šādu pakalpojumu pieejamība ir būtisks atbalsts arī personām, kuras vēlas papildināt savas zināšanas un turpināt izglītību. Tas sekmēs personas nodarbinātību, izaugsmi un attīstību mainīgajā darba tirgū.

Izmantotie informācijas avoti

1. Augstākās izglītības kvalitātes novērtēšanas centrs. Akreditētās mācību iestādes pēc novirzieniem. [Skatīts 14.01.2007.] Pieejams: http://www.aiknc.lv/lv/prog_nov.php
2. Darba tirgus pētījums "Profesionālās un augstākās izglītības atbilstība darba tirgus prasībām" darba materiāli un ziņojumi (2006. gads).
3. Darba tirgus pētījums „Profesionālās un augstākās izglītības programmu atbilstība darba tirgus prasībām”. Fokusgrupu intervijas, 2006. gada augusts/septembris.
4. Dubra, E., Vanags, I., Kassalis, E. u. c. Eiropas Savienības struktūrfondu Nacionālās programmas „Darba tirgus pētījumi” projekta starprezultātu prezentācija „Detalizēts darbaspēka un darba tirgus pētījums tautsaimniecības sektoros”. LR Labklājības ministrija, 08.11.2006.
5. Konceptija „Karjeras attīstības atbalsta sistēma”. Ministru kabineta 2006. gada 29. marta rīkojums Nr. 214.
6. Krūmiņš, J., Leduskrasta, Z. Izglītības loma demogrāfiskajā un tautas attīstībā Latvijā. Rīga: Zinātne, 2006.
7. Latvijas nacionālā Lisabonas programma 2005.–2008. g. Ministru kabineta 2005. gada 19. oktobra rīkojums Nr. 684.
8. Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija. Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. Rīga, 2006. gada jūlijs.
9. Latvijas Republikas Profesiju klasifikators. [Skatīts 14.01.2007.] Pieejams: http://www.lm.gov.lv/doc_upl/Profesiju_klasifikators.pdf
10. Nodarbināto iedzīvotāju gada vidējais skaits pa darbības veidiem. Centrālās statistikas pārvaldes datubāzes. [Skatīts 10.12.2006.] Pieejams: <http://test.csb.gov.lv:8080/dialog/statfile16.asp>
11. Ramaņa, B., Hodireva, V. u. c. Profesionālā izglītība un darba tirgus Latvijā. Rīga, 2001. Pieejams: http://www.aic.lv/Obs_2002/pi_dt_lv/default.htm
12. 12. klašu skolēnu profesionālo plānu izpēte. Profesionālās karjeras izvēles valsts aģentūra. Rīga, 2005. gada aprīlis, 80 lpp.
13. Black, J. A Dictionary of Economics. Oxford University Press, 1997.
14. Blanchflower, D. G., Saleheen, J., Shadforth, C. The Impact of the Recent Migration from Eastern Europe on the UK Economy. 2007.
15. Lisbon Strategy (Lisbon European Council) 2000. [Skatīts 10.12.2006.] Pieejams: <http://www.consilium.europa.eu>

Summary

The rapid development of Latvian economy facilitates changes in employment structure, that affects labour job mobility between the sectors and initiates changes in supply of educational programmes. The aim of the study is to characterize reasons for mobility away from medicine, engineering and educational professions, as well as to compare it with the general labour market situation. The results are based on Latvian Ministry of Welfare labour market survey data. The authors conclude that comparatively more medicine, engineering and pedagogy specialists that on average work in the profession connected with the acquired education in education establishments. The main reasons for working in another profession are not only connected to low salary, but also family reasons (medicine), better career opportunities elsewhere (education) and inability to find job in their speciality or demand problems (engineering specialities). The quality of education acquired in education establishments is evaluated comparatively high.

Key words: *Occupation, education, labour market, employability, job mobility, career development.*

Latvijas tautsaimniecība līdz 2006. gadam Latvia's National Economy up to 2006

Jānis Sprogis

Latvijas Universitāte

Ekonomikas un vadības fakultāte

Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050

e-pasts: JanisSprogis@inbox.lv

Jebkuras valsts raksturošanai svarīgs ir iekšzemes kopprodukts (IKP) un tā patēriņš. IKP raksturo valsts teritorijā iegūto jaunradīto vērtību, kas dod iespēju to patērēt. Iekšzemes kopproduktu var patērēt iedzīvotāji, valsts pārvalde un investīcijas, tā lielumu iespaido daudzi faktori, galvenokārt eksports un imports. Latvijas iekšzemes kopprodukta sistemātiski pieaug, tomēr tas vēl joprojām ir zemākais no visām Eiropas Savienības valstīm, tādēļ svarīgi noskaidrot šīs situācijas cēloņus un izstrādāt priekšlikumus Latvijas iekšzemes kopprodukta palielināšanai un tā racionālai izmantošanai.

Raksta mērķis ir noskaidrot tautsaimniecības attīstības raksturošanas iespējas un parādīt esošo stāvokli Latvijas tautsaimniecībā. Darba mērķis ir raksturot Latvijas tautsaimniecības attīstību līdz 2006. gadam. Raksta mērķa sasniegšanai koncentrētā veidā apkopoti statistiskie dati par Latvijas tautsaimniecību un veikta datu analīze.

Iegūtais materiāls izvērtēts, izmantojot analīzes un sintēzes un eksperta metodes.

Atslēgvārdi: Latvijas tautsaimniecība, IKP, eksports, imports, iedzīvotāju labklājība.

Iekšzemes kopprodukts

Iekšzemes kopprodukts raksturo valstī radītos ekonomiskās darbības ieņēmumus. Atšķirībā no IKP nacionālais kopprodukts raksturo ieņēmumus, kas pieder valsts pastāvīgiem iedzīvotājiem un uzņēmumiem. Nacionālo kopproduktu iegūst, ja IKP pieskaita no citām valstīm saņemtos īpašuma ieņēmumus un atlīdzību nodarbinātajiem, bet atņem citām valstīm samaksātos īpašuma ieņēmumus un atlīdzību nodarbinātajiem. IKP var aprēķināt pēc vairākām metodēm: no ražošanas, no izlietojuma un no ieņēmumu puses. No ražošanas puses IKP aprēķina, ja no preču un pakalpojumu kopsummas atskaita starppatēriņu, proti, pirktu preču un pakalpojumu vērtību (12; 10. lpp.).

Līdz 1990. gadam tautsaimniecības raksturošanai lietoja nacionālo ienākumu. Ražotais nacionālais ienākums tika aprēķināts kā materiālās ražošanas nozaru tīrās produkcijas summa. Sakarības starp IKP un nacionālo ienākumu tiek izteikta tā: $IKP = \text{nacionālais ienākums pēc ANO metodoloģijas} + \text{amortizācija}$. Savukārt preču un pakalpojumu izlaide = sabiedriskais kopprodukts + neražojošās sfēras pakalpojumi, kā arī preču un pakalpojumu izlaide = starppatēriņš + IKP. 1989. gadā preču un pakalpojumu izlaide bija 22,068 mljrd. rubļu, starppatēriņš 11,485 mljrd., t. sk. materiālas izmaksas bez amortizācijas 10,842 mljrd. un nemateriālie pakalpojumi 0,643 mljrd. rubļu. IKP bija 10,583 mljrd., nacionālais ienākums PSRS metodoloģijā 7,630 mljrd. un pamatfondu amortizācija 1,765 mljrd. rubļu. Savukārt sabiedriskais kopprodukts 1989. gadā bija 19,269 mljrd. un 1990. gadā 20,612 mljrd. rubļu, bet nacionālais

ienākums kopā Latvijā bija 1989. gadā 7,630 mljrd. un 1990. gadā 8,731 mljrd. rubļu (uz 1 iedzīvotāju 3254 rubļi). No nacionālā ienākuma 79% 1990. gadā izlietoja patēriņam un 21% uzkrājumiem un pārējām vajadzībām. No patēriņa 9,120 miljardiem rubļu 6,370 miljardu rubļu izlietoja iedzīvotāju personīgā patēriņam (14; 33.–37. lpp.).

No minētā var secināt, ka lietotie tautsaimniecību raksturojošie rādītāji atšķiras (15; 195. lpp.). IKP ietver amortizāciju, tas ir, jau iepriekš radīto vērtību. Teorētiski varētu būt, ka neko jaunu neražo, bet patērē tikai amortizāciju un var it kā redzēt attīstību. Turklāt IKP ietver arī neražojošos pakalpojumus (frizieru pakalpojumus, banketu rīkošanu u. c.), kas praktiski neko jaunu tautsaimniecībai nesaražo. Pakalpojumi ir nepieciešami, bet ne kā atlikušais rezultāts, kam ir paliekoša vērtība, jo nekas jau nepaliek. Tātad IKP it kā ietver šķietamu tautsaimniecības attīstību. Nacionālais ienākums neieklauj ne amortizāciju, ne arī neražojošo sfēru, tātad raksturo tikai jaunradīto ienākumu ražošanā.

Tautsaimniecības attīstības rādītāji, analizējot to saturu, jāvērtē ar zināmu piesardzību. Ja IKP sastāvā ir liels īpatsvars pakalpojumu un IKP pieaugumu galvenokārt veido pakalpojumi, vai reāla ir tautsaimniecības attīstība, vai arī tikai savstarpējā apkalpošana, patērējot jau iepriekš saražoto. Bez šaubām, pakalpojumi ārvalstīm ir reāls IKP pieaugums naudā, kuru pēc tam pārvērš realizētā formā.

Lielais pakalpojumu īpatsvars IKP Latvijā var radīt ilūziju par šķietamu attīstību, jo pieaugums bāzējas uz pakalpojumu saturu un reālu precī nerada. Vai ilūzija par Latvijas straujo attīstību pēdējos gados ir pamatota materiāli, vai arī tikai šķietami rāda augstu izaugsmi? Vai tiešām Latvijas IKP apjoms tuvojas Eiropas Savienības vidējam līmenim un nav vajadzīgi speciāli pasākumi reālai tautsaimniecības attīstībai? Rēķinot pēc nacionālā ienākuma, Latvijas tautsaimniecība 2005. gadā bija attīstījies ievērojami lēnāk, nekā rēķinot pēc IKP. Laikam jau vairāk būs jāuzticas nacionālam ienākumam, nevis IKP, jo reālā tautsaimniecības attīstība nav tik strauja. Tātad no raksturojošo rādītāju izvēles daļēji atkarīgs arī slēdziens par attīstības tempiem. IKP pieaugums Latvijā pēdējos gados ir ļoti straujš (sk. 1. tab.) un pārsniedz pat 8%, bet nacionālā ienākuma pieaugums ir mazāks. Vecajās ES valstīs viena vai otra tautsaimniecības rādītāja izvēle varbūt nav tik būtiska, jo tās attīstībā nav strauju strukturālu izmaiņu, toties Latvijai tie ir ļoti strauji. Līdz ar to atkarībā no raksturojošā rādītāja izvēles var izdarīt dažādus secinājumus. Varbūt šeit der atcerēties vācu valodas apgūšanā lietoto teicienu “*der, die, das, lieto to, kas labāk pas*”. Diemžēl politiķi nereti lieto tos terminus, kas labāk iederas viņu programmās. To daļēji var attiecināt arī uz IKP pieauguma raksturojumu. Pēc IKP pieauguma procenta Latvija ir 1. vietā ES, bet pēc absolūtā pieauguma vairs nav. Tādēļ politiķi uzskata, ka jālieto pieaugums procentos, kurš iespējām raksturo augsmi.

IKP gada pieaugums procentos Latvijā ir viens no lielākiem pieaugumiem Eiropas Savienībā (ES). Vienlaikus pēc apjoma starp ES valstīm tas vairs nav tik daudzsološs. Ļoti liels Latvijas IKP ir pakalpojumu īpatsvars, daudzās ES valstīs tas ir mazāks. Ja vēl 1995. gadā pakalpojumu īpatsvars IKP bija 61,2%, tad jau 2000. gadā tas sasniedza 72,2% un 2005. gadā 73,9%, kas ir viens no augstākajiem rādītājiem ES. Vidēji ES pakalpojumi tautsaimniecībā 2004. gadā bija 71,4% (vecajās ES valstīs 71,4%), t. sk. Igaunijā 66,9% un Lietuvā 61,4%. Tikai tādās valstīs kā Luksemburga pakalpojumi bija 83,5%, Lielbritānijā 77,9%, Kiprā 76,3% un Beļģijā 74,1%, bet šajās valstīs jau tāpat ražošanas daļa ir apmēram 3 reizes lielāka nekā Latvijā. Tādēļ šīs valstīs var pakalpojumus izmantot vairāk. Latvijas attīstībā tas norāda uz mazo reālo ražošanu, bet lielo neražojošās sfēras īpatsvaru. Kā jau minēts, tas izraisa pārdomas, vai Latvija reāli tik ātri attīstās, kā to rāda IKP aprēķini. Ja rēķinātu pēc nacionālā ienākuma, kurā netiek uzskaitīta neražojošā sfēra, rezultāts nebūtu tik rožains. Ja pēc IKP Latvijas tautsaimniecība ir it kā pārsniegusi 1990. gada līmeni, tad, rēķinot pēc nacionālā ienākuma, kurā ietver tikai ražojošo sfēru, Latvija vēl tālu atpaliek no 1990. gada līmeņa. Rodas pārdomas, cik tad Latvija ir tālu savā attīstībā – vai mēs pārspējam padomju laika sasniegumus,

vai vēl atpaliekam. Kas tad īsti jāuzskaita: tikai rūpniecība, lauksaimniecība, medniecība, mežsaimniecība, zvejniecība, celtniecība un elektroenerģijas, gāzes un ūdens apgāde vai arī pakalpojumi frizētavās un “Admirāļu klubu” spēles un citas līdzīgas darbības. Šajos klubos jau tikai nauda maina īpašnieku, bet jauna vērtība nerodas, kaut arī nodokļus no naudas maiņas iekasē.

1. tabula

Latvijas iekšzemes kopprodukts un tā sastāvdaļas
Latvian GDP and Its Components

Gads	IKP, miljardos		IKP		IKP pēc ieguves, procentos					
	faktiskajās cenās	2000. g. vidējās cenās	pieaugums gadā %	uz 1 iedzīvotāju, Ls	uz 1 strādājošo, Ls mēnesī	personiskie izdevumi	pārvaldes izdevumi	kapitāla veidošana	eksports	imports
1980	0,041	4,205	5,0	2300
1985	0,047	4,996	4,8	~2600
1990	0,069	6,319	2,9	~3200	...	52,7	8,5	40,1	47,7	49,0
1991	1,587	5,523	-12,6	~3000	...	46,2	10,3	33,8	35,2	25,5
1992	1,127	3,749	-32,1	~384	1152	39,4	12,5	41,3	79,9	73,1
1993	1,625	3,321	-11,6	~573	1800	52,5	22,1	9,2	73,2	57,0
1994	2,262	3,394	2,2	~811	2400	58,7	20,1	19,2	46,5	44,4
1995	2,580	3,363	-0,9	~1038	2664	62,6	22,2	17,6	46,9	49,3
1996	3,076	3,486	3,6	~1152	3228	67,6	21,6	18,8	50,9	59,0
1997	3,562	3,778	8,3	1347	3600	66,6	19,1	22,7	51,0	59,5
1998	3,902	3,957	4,7	1490	3936	64,5	21,4	27,6	51,3	64,8
1999	4,265	4,444	3,6	1784	4306	62,8	20,5	27,0	43,8	54,1
2000	4,751	4,751	6,9	2002	5031	62,8	19,0	27,2	45,8	54,5
2001	5,222	5,133	8,0	2217	5410	61,6	17,5	32,3	45,3	56,7
2002	5,758	5,465	6,4	2462	5873	61,6	17,5	32,4	46,5	58,0
2003	6,393	5,858	7,2	2749	6409	62,9	21,6	28,3	42,2	55,0
2004	7,421	6,365	8,5	3209	7360	62,7	20,1	33,2	44,1	60,1
2005	8,937	7,017	11,9	3885	8731	62,4	17,7	34,1	47,9	62,0
2006	10,0	7,58	8,0	4315	9900	62,5	18,5	33,8	47,2	61,0
2010	13,5	8,8	3,0	5900	15000	68,0	17,0	35,0	50,0	70,0
2020	26,0	11,5	2,5	9000	20000	67,0	16,0	37,0	70,0	90,0

1980.–1994., 1996.–1999., 2001. un 2002. g. (15; 196. un 201. lpp.).

1995., 2000., 2003. un 2004. g. (12; 11. un 15. lpp.).

2005. g. (13; 4. un 30. lpp.).

2006., 2010. un 2020. g. – prognoze.

1999.–2005. g. IKP Latvijā kopā un uz 1 iedzīvotāju un IKP uz 1 nodarbināto – (7; 7.–9. lpp.).

Lai varētu izsekot IKP sastāvam, jāanalizē IKP no ražošanas struktūras viedokļa. 20. gadsimta beigās un 21. gadsimta sākumā ir notikušas būtiskas tautsaimniecības strukturālās izmaiņas (sk. 2. tab.). Būtiski palielinājušies pakalpojumi un samazinājusies ražošana, īpaši lauksaimniecības ražošana. Šādu strukturālo izmaiņu nevar uzskatīt par labvēlīgu. Diemžēl tā ir dzīves īstenība, ar ko Latvijai jārēķinās un kas jāievēro, salīdzinot Latvijas tautsaimniecību ar citām valstīm. Nedrīkst lolot ilūzijas, jo reālais IKP pieaugums nav tik straujš, kā tas izskatās pēc IKP aprēķiniem. IKP struktūrā samazinājusies ražošanas daļa no 68,1%

1990. gadā līdz 25,2% 2005. gadā. Attiecīgi palielinājušies pakalpojumi no 31,9% līdz 68,1%. Gan struktūrā, gan absolūtā izteiksmē īpaši samazinājusies lauksaimniecība un rūpniecība, tās galvenokārt nomainījušas tirdzniecība un darbības ar nekustamiem īpašumiem, proti, nozāres, kuras jaunu reālu preci neražo. Pakalpojumu apmērs tautsaimniecības struktūrā attīstītās valstīs var būt augsts, jo, ja ir augsts IKP un ražošanas daļa 25–30%, var saražot nepieciešamās patēriņa preces, bet, ja ir mazs IKP, kāds ir Latvijā, ar šādu īpatsvaru nepieciešamās preces nespēj saražot savam patēriņam. Negatīvu iespaidu uz tautsaimniecību atstāj arī zvejniecības samazinājums Latvijā. Ja pirms 1990. gada IKP sastāvā pakalpojumu bija tikai vienu trešdaļu no apjoma, tad 2005. gadā IKP sastāvā ir vairāk nekā divas trešdaļas pakalpojumu. Līdz ar to, ja pirms 1990. gada IKP bija par vienu trešdaļu lielāks nekā nacionālais ienākums, tad 2005. gadā IKP sastāvā vairāk nekā 72% veido pakalpojumi un mazāk nekā 28% nacionālais ienākums. Tātad IKP praktiski nav salīdzināmi, jo to saturs balstās uz citas bāzes.

2. tabula

Kopējās pievienotās vērtības sadalījums Latvijā pa darbības veidiem, procentos
Total Shareout of Added Value in Latvia by Aspects, Per Cent

Gads	Ražošana						Pakalpojumi					
	kopā	t.sk.					kopā	t.sk.				
		lauks-, medniecība un mežsaimniecība	zvejniecība	rūpniecība	elektroenerģija, gāzes un ūdensapgāde	būvniecība		tirdzniecība	transporta	operācijas ar nekustamo īpašumu	izglītība	veselība
1990	68,1	21,1	0,8	34,5	1,8	9,7	31,9	5,5	10,9	4,4	2,6	1,8
1991	66,9	21,9	1,2	35,7	2,3	5,8	32,9	9,1	7,4	3,7	2,7	1,8
1992	52,5	17,2	0,4	28,2	1,5	5,0	47,5	11,6	17,7	2,6	3,1	2,1
1993	45,5	11,7	0,1	23,9	7,5	4,3	53,2	8,5	23,1	3,7	4,4	3,0
1994	40,5	9,4	0,1	19,9	5,2	5,9	59,5	9,8	20,5	5,0	5,3	3,5
1995	38,8	8,6	0,4	20,2	5,0	4,6	56,0	11,2	16,0	4,3	5,3	4,0
1996	39,9	8,7	0,3	20,9	5,3	4,7	60,1	15,5	17,0	3,3	5,2	3,5
1997	38,0	5,6	0,2	22,2	5,0	4,8	62,0	16,0	16,8	5,1	4,9	3,4
1998	34,6	4,1	0,3	17,9	5,3	6,8	65,4	16,8	16,7	7,7	5,5	3,5
1999	31,4	4,1	0,4	15,3	4,5	7,1	68,6	17,6	15,3	9,4	5,4	3,4
2000	27,7	4,2	0,4	13,5	3,5	6,1	72,3	18,1	16,2	10,5	5,4	3,1
2001	29,6	4,6	0,3	14,9	3,7	6,1	70,4	18,5	15,5	11,2	5,2	3,0
2002	29,6	4,7	0,2	15,0	3,6	6,1	70,4	19,9	14,5	11,1	5,4	3,0
2003	26,3	4,0	0,1	13,5	3,1	5,6	73,7	17,7	15,4	13,8	5,7	3,0
2004	26,6	4,0	0,1	13,6	3,1	5,8	73,4	18,0	15,7	13,5	5,3	2,7
2005	26,1	4,0	0,1	13,1	2,6	6,3	73,9	20,4	15,6	12,6	5,0	2,8
2006	25,9	4,0	0,1	12,9	2,5	6,4	74,1	21,0	15,7	12,6	5,0	2,8
2010	25,5	3,9	0,1	12,6	2,5	6,4	74,5	21,8	15,6	12,6	5,0	2,7
2020	25,2	3,6	0,1	12,6	2,5	6,4	74,8	23,0	15,8	12,4	4,7	2,9

1990., 1996.–2000. g. (10; 14. lpp.).

1991.–1994. g. (8; 26. lpp.).

1995., 2000., 2003. un 2004. g. (12; 14. lpp.).

2001. un 2002. g. (11; 14. lpp.).

2005., 2006., 2010. un 2020. g. – prognozes.

Salīdzinot IKP pa valstīm, varam konstatēt būtiskas atšķirības. Salīdzinot IKP tikai pa ES valstīm, tas atšķiras pat vairāk nekā 4 reizes. Vēl lielāka atšķirība būs, ja salīdzināsim, kāds ir IKP nabadzīgās Āzijas vai Āfrikas valstīs. ES vislielākais IKP uz 1 iedzīvotāju ir Luksemburgā, bet mazākais Latvijā (sk. 3. tab.). Nākamais mazākais IKP apmērs ir Lietuvai un Polijai. Visām jaunajām ES valstīm IKP, rēķinot uz 1 iedzīvotāju, ir mazāks par vidējo līmeni. Arī Grieķijai, Portugālei un Spānijai tas ir zem vidējā ES līmeņa. No jaunajām ES valstīm visaugstākais IKP ir Čehijai un Slovēnijai.

3. tabula

Iekšzemes kopprodukts atsevišķās valstīs uz 1 iedzīvotāju pēc pirktspējas paritātes standartiem, ES = 100%.

GDP Per Capita by Purchase Parity Standard in Different Countries, EU = 100%

Valsts	1995	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2010	2025
ES = 25	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
ES = 15	110	110	110	110	110	109	109	109	108	107	105
Austrija	118	125	127	127	122	120	120	122	123	124	122
Beļģija	119	116	116	116	117	118	118	118	118	117	116
Čehija	66	67	66	64	66	68	68	70	74	80	86
Dānija	126	125	127	127	125	121	121	121	124	124	123
Francija	110	115	114	115	114	112	112	110	109	107	105
Grieķija	70	72	72	72	73	77	81	82	82	83	85
Igaunija	34	40	39	43	44	47	50	53	60	66	75
Itālija	110	114	112	110	112	110	108	106	103	102	100
Īrija	98	117	122	127	128	132	134	136	138	142	142
Kipra	83	84	85	85	83	82	80	83	83	82	80
Latvija	26	34	34	35	37	39	41	43	47	58	69
Lielbritānija	102	114	113	114	113	116	116	117	117	116	115
Lietuva	30	39	38	38	40	42	45	48	52	59	70
Luksemburga	183	193	208	217	215	221	233	238	248	250	248
Malta	78	68	75	76	74	70	70	71	73
Nīderlande	116	121	121	121	127	125	125	124	124	124	122
Polija	34	45	46	46	46	46	47	49	50	54	59
Portugāle	75	75	77	80	80	79	73	72	71	70	71
Slovākija	46	48	47	48	48	51	52	53	55	57	60
Slovēnija	68	72	74	73	74	75	76	79	81	82	84
Somija	103	114	112	114	116	115	113	114	113	112	111
Spānija	83	89	92	93	93	95	97	88	99	98	97
Ungārija	49	52	53	53	56	58	59	60	61	64	70
Vācija	117	114	113	113	119	109	108	108	109	111	114
Zviedrija	109	115	118	119	115	114	116	117	117	116	116
Bulgārija	30	26	26	27	28	28	30	31	32	35	40
Rumānija	34	27	26	25	26	28	30	32	35	37	44
Turcija	31	32	30	30	26	26	26	28	31	35	40
ASV	158	152	155	157	155	154	152	155
Īslande	116	116
Japāna	122	111	110	112	112	113	113	116
Kanāda	124	116	115	125	126	128	130	132
Šveice	141	128	127	127	128	128	129	130
ES = eiro	18200	19820	21500	19800	20600	21200	21400	22400	23500	27000	35500
Latvija = eiro	4300	5600	6000	7000	7700	8300	8900	9700	11000	17000	26000

1995. g. (10; 22. lpp.).

1998. un 1999. g. par ES un ES kandidātvalstīm (6; 150. lpp.).

2000.–2004. g. (7; 138. lpp.).

2005. g. par ES un ES kandidātvalstīm – no Eiropas Savienības Statistikas biroja mājaslapas “Ekonomika un finansēs”.

2003. un 2004. g. ES neietilpstošās valstis (7; 276. lpp.).

IKP struktūrā Latvijā pēdējos 15 gados būtiski samazinājusies lauksaimniecība. Ja 1990. gadā lauksaimniecība kopā ar medniecību un mežsaimniecību IKP struktūrā bija 21,1% (sk. 2. tab.), tad 2005. gadā – vairs tikai 4% (šo atšķirību daļēji ietekmē arī aprēķinu metodikas izmaiņas, jo reālā lauksaimniecības izmaiņa nav tik krasa). Šāds lauksaimniecības ražošanas samazinājums ir katastrofāls – Latvija vairs nevar saražot savam patēriņam gaļu, un, ja to plašinātu, trūktu spēkbarības. ES valstīs vidējais lauksaimniecības, medniecības un mežsaimniecības apjoms IKP struktūrā ir 2%, tātad it kā Latvijai ar 4% būtu jāpietiek. Diemžēl ES 2% ir 470 eiro, bet Latvijā 4% – 440 eiro uz 1 iedzīvotāju. Vēl būtiskāka situācija ir ar rūpniecības precēm, kuras ES vidēji ražo uz 1 iedzīvotāju 6180 eiro apmērā (26,3% no IKP), bet Latvijā uz 1 iedzīvotāju tikai 2475 eiro (13,1% no IKP), tātad Latvijā uz 1 iedzīvotāju ražo nepilnu pusi no tā, ko ražo ES. Ar to arī izskaidrojams Latvijas preču trūkums un veco ES valstu preču bagātība Latvijas veikalos.

Iekšzemes kopprodukta izmaiņas

KP apmērs un struktūra laika gaitā izmainās. Ja pēc apmēra tas pakāpeniski palielinās, tad gandrīz visās pasaules valstīs tā struktūrā pakāpeniski samazinās lauksaimniecība un palielinās pakalpojumu īpatsvars. Šīs izmaiņas saistītas ar specializāciju un darba ražības pieaugumu tautsaimniecībā. Ja vēl 19. gadsimta sākumā 1 strādājošais lauksaimniecībā varēja saražot pārtiku tikai nedaudz vairāk kā savai un sava bērna iztikai, tad 19. gadsimta beigās vidēji Eiropā 1 strādājošais varēja saražot produkciju 4 un vairāk patērētājiem. Turpretī 21. gadsimtā ES attīstītajās valstīs katrs strādājošais lauksaimniecībā saražo produkciju vairāk nekā simts patērētājiem. Latvijā gan šis rādītājs ir ievērojami mazāks un 1 strādājošais var saražot pārtiku tikai nedaudz vairāk kā 20 iedzīvotājiem.

Pēdējos 10 gados Latvijā notikušas būtiskas izmaiņas ne tikai ražošanas kopapjomā, bet arī struktūrā un darba tehnoloģijā. Vecajās Eiropas valstīs galvenās izmaiņas notikušas 20. gadsimta sākumā. Pēdējos 15 gados ES veco valstu IKP izmaiņās samērā vienmērīgi, izņemot Īriju, kur tiešām ir notikušas būtiskas izmaiņas un 15 gadu laikā IKP ir pieaudzis par 38%, t. i., turpat par 3% gadā. Pārējām vecajām ES valstīm pieaugums bijis lēnāks. Rēķinot pieaugumu procentos, straujš tas bijis jaunajām ES valstīm, īpaši Baltijas valstīm un Polijai. Rēķinot pieaugumu absolūti izteiksmē, šis pieaugums, salīdzinot ar vecajām valstīm, tik straujš vairs nav: IKP pieaugums pēc pirktspējas paritātes no 2000. gada līdz 2005. gadam ES vidēji bija 3700 eiro, Latvijā šajā periodā pieaugums bija 4000 eiro (sk. 3. tab.). Jāsecina, ka tas bijis gandrīz tāds pats, lai gan pieauguma procents Latvijā bija ap 5%, bet ES ap 2%. Tātad salīdzinot nozīmīgi izvēlēties salīdzināmos rādītājus. Lai politiķi slavīnātu savus nopelnus, Latvijā izvēlas procentus, bet vecajās ES valstīs – absolūtos skaitļus eiro. Ja absolūtos skaitļos pieaugums ir līdzīgs, tad jautājums par veco ES valstu panākšanu pēc IKP rādītāja uz vienu iedzīvotāju kļūst problemātisks – vai iespējams sasniegt veco ES līmeni 25 vai tikai 50–60 gados.

Ar ko izskaidrojamas šīs būtiskās izmaiņas Latvijas tautsaimniecībā? Pārsvārā tas noticis ārējo spēku ietekmē. Ja tautas ienākums Latvijā 1936. gadā bija 965,3 milj. un 1938. gadā 1256,0 milj. latu, tad tos ar iekšzemes kopproduktu Latvijā 2005. gadā – 8937 miljoniem – nevar salīdzināt, jo to saturs ir atšķirīgs. Tomēr dažas tautsaimniecības strukturālās izmaiņas salīdzināšanai var izmantot. 1938. gadā tautas ienākums lauksaimniecībā bija 533,7 miljoni jeb 42% no kopapjoma. Savukārt rūpniecība deva 262 milj. latu jeb 21%, bet pakalpojumi bija ap 400 milj. latu jeb 32% no tautsaimniecības (4; 42303. lpp.) Tautas ienākums uz 1 iedzīvotāju Latvijā 1936. gadā bija 493 latu un 1938. gadā 633 latu. Salīdzinot ar Latviju, tautas ienākums uz 1 iedzīvotāju ASV bija 4,78 reizes lielāks, Dānijā 3,18 reizes, Austrijā 2 reizes un Somijā 1,57 reizes lielāks nekā Latvijā. Kaut arī Latvijā ienākums bija zemāks nekā attīstītajās Eiropas valstīs, tas bija par apmēram 20% augstāks nekā Lietuvā un Igaunijā un vairāk par

2 reizēm augstāks nekā Krievijā (1; 834. lpp.). Pagājušā gadsimta 30. gados vairāk nekā puse Latvijas iedzīvotāju bija nodarbināti lauksaimniecībā.

Būtiskas izmaiņas Latvijas tautsaimniecība piedzīvoja pagājušā gadsimta 40.–90. gados. Lauksaimniecībā strādājošo skaits un arī lauksaimniecības īpatsvars nacionālajā ienākumā samazinājās zem 22%. Kaut arī lauksaimniecības darba ražīgums un ienākums uz katru strādājošo Latvijas lauksaimniecībā bija 2–5 reizes zemāks nekā Rietumeiropas attīstītajās valstīs, Latvija varēja turpat 1 trešdaļu no sava saražotā piena un gaļas nodot Vissavienības fondā Maskavai, Ļeņingradai un citām pilsētām. Gaļas ražošanas paplašināšanai Latvijā no Kanādas, ASV un citām valstīm ievada spēkbarību lopu turēšanai. Spēkbarības ievadums 80. gados bija pat līdz 20 milj. cnt un ar to varēja saražot līdz 1,4 milj. cnt gaļas gadā.

Ja lauksaimniecības īpatsvars tautsaimniecībā padomju sistēmā samazinājās, tad rūpniecības īpatsvars 1990. gadā pieauga no 20% līdz 34,5%. Latvijas un arī Igaunijas un Lietuvas rūpniecība spēja lielu daļu saražotās produkcijas nodot Vissavienības fondā. Darba ražīgums Baltijā bija ievērojami augstāks nekā pārējā Padomju Savienībā. Savukārt pakalpojumu īpatsvars Latvijā vēl 1990. gadā bija tikai 31,9% (sk. 2. tab.) jeb tāds pats kā 1938. gadā. Kaut arī bija notikusi ražošanas specializācija un attīstījušies jauni pakalpojumu veidi, pakalpojumu īpatsvars 1990. gadā nebija lielāks kā 1938. gadā. Tātad padomju sistēmā visa tautsaimniecība bija vērsta uz ražošanas paplašināšanu, kura zemā darba ražīguma dēļ nespēja nodrošināt nepieciešamās preces. Pakalpojumu attīstībai padomju sistēmā nepietika jaudas.

Padomju sistēmas sabrukums izraisīja arī tautsaimniecības sabrukumu Latvijā. IKP gan rūpniecībā, gan lauksaimniecībā samazinājās vairāk nekā divkārt. Vienīgi pakalpojumu apjoms samazinājās nedaudz mērenāk. Ražošanas samazinājumu izraisīja resursu piegādes samazinājums, cenšanās visu privatizēt (daudzviet precīzāk teikt: prihvatizēt), valdības vienaldzība par ražošanas samazināšanos, lielo rūpniecības un lauksaimniecības objektu darbības apstāšanās vai pat likvidāciju un citi faktori. Šie ražošanas samazināšanās faktori bija gan objektīvi, gan daudzviet arī subjektīvi. Tik nāvējoši jau objektīvie apstākļi nebija, lai pilnībā likvidētu Jelgavas mikroautobusu rūpnīcu, kas bija vislielākā PSRS. Līdzīgi arī likvidēja PSRS praktiski vienīgo vagonu rūpnīcu, tāpēc Latvijai trūkst vagonu. Tāpat pilnībā nebija jālikvidē lauksaimniecības mašīnrūpniecības fabrikas, VEF, Popova radiatorūpnīca, mopēdu rūpnīca un daudzi citi objekti.

Ražošanas samazināšanas apstākļos sāka aprūkt vietējā ražojuma preces. Savukārt Latvijas Bankas īstenotā naudas reforma, mainot iepriekšējos rubļus attiecībā 1:200, samazināja iedzīvotāju naudas resursus praktiski līdz nullei. Šajā situācijā iedzīvotājiem naudas vairs nebija tik daudz kā iepriekš. Pieprasījums samazinājās, un nebija vairs tik liela darbaspēka pieprasījuma, kopīgā atalgojuma summa samazinājās, un saņemtā darba alga nenošņināja preču pirkšanu iepriekšējā apjomā. Tautsaimniecībā notika būtiskas strukturālas izmaiņas (sk. 2. tab.). IKP ražošanas daļa no 68,1% 1990. gadā samazinājās līdz 25,2% 2005. gadā. Savukārt pakalpojumu īpatsvars IKP sastāvā palielinājās no 31,9% līdz 74,8% 2005. gadā. Piedevām var atzīmēt, ka šajā pieaugumā vislielākais palielinājums ir tā saucamajiem neražīgajiem pakalpojumiem – darbībai ar nekustamajiem īpašumiem, tirdzniecībai u. c.

Šādu tautsaimniecības struktūru Latvijā izveidoja ar aktīvu tirgotāju un to valdības pārstāvju daļas līdzdalību, kam neinteresēja vietējā ražošana, bet svarīga bija ātras peļņas iegūšana ar ārvalstu precēm. Valdības atbalsts ražošanas attīstībai bija niecīgs. Nepietiekama bija kredītu politika vietējā ražotāja atbalstam. Latvijas Bankas noteiktais un uzturētais augstais lata kurss sekmēja importu un kavēja eksportu. Arī mazais latu apjoms brīvajā apgrozībā neveicināja vietējā ražojuma preču pieprasījumu. Līdz ar to bija maz naudas, mazs preču pieprasījums un reizē tirdzniecības mazais preču pieprasījums ražotājiem. Tas savukārt radīja mazu darbaspēka pieprasījumu. Rezultāts ir skaidri redzams – esam ES valsts ar vismazāko IKP uz 1 iedzīvotāju.

Vai šo situāciju var labot? Var, ja saprātīgi izmantosim naudas resursus, veidosim pareizu progresīvo nodokļu politiku, veicināsim vietējo uzņēmējdarbību, pareizi izmantosim valsts budžeta asignējumus un veiksīm citus pasākumus. Kaut arī Latvijā nav pagaidām izmantojamu naftas ieguvju, metāla raktuvju, tomēr lieli meža masīvi, bagāti ūdens resursi, neaizsalstošas jūras, attīstītas transporta maģistrāles var nodrošināt labu infrastruktūru dažāda veida ražošanas attīstībai.

Kādas tad varētu būt Latvijas tautsaimniecības attīstības perspektīvas? Atbilde meklējama nosacījumā – jāattīsta tās nozares, kuras starptautiskā skatījumā Latvijā padodas vislabāk un kuru ražošanai Latvijā ir pietiekamas izejvielas. Lauksaimniecībā tā varētu būt rapša sēja eļļas un raušu ieguvei piena ražošanai, rūpniecībā – nozares ar mazāku materiālietilpību, bet lielāku pievienotās vērtības lielumu produkcijas vienībā. Šeit svarīga nozīme var būt precīzās tehnoloģijas precēm, tekstilrūpniecībai, dažāda veida kokrūpniecības izstrādājumiem u. c. Plašāka vērtība pievēršama meža resursu palielināšanai un pilnīgākai izmantošanai. Mitrā mežu masīvu meliorācija, labāka cīņa ar kaitēkļiem un slimībām, mežu pilnvērtīgāka atjaunošana un visas koksnes racionāla izmantošana var būtiski – vismaz 2–3 reizes – palielināt koksnes resursu ieguvu un vismaz 3–4 reizes koku izstrādājumu gala produkcijas ieguvu, bet, izmantojot Japānas un dažu Rietumeiropas valstu pieredzi, arī ievērojami vairāk.

Ražošanas resursi

Jebkuram ražošanas procesam vajadzīgi trīs veidu resursi: darbaspēks, dabas resursi un kapitāls jeb ekonomiskie resursi, kā ēkas, būves, mašīnas u. c. Pēdējos gadsimtos arvien lielāku nozīmi iegūst jaunās tehnoloģijas. Kā var vērtēt resursu nodrošinājuma situāciju Latvijā? Uz šo jautājumu nevar skaidri atbildēt. Atsevišķu resursu esamība vēl nevar nodrošināt sekmīgu attīstību. Nabadzīgajām valstīm pārsvarā ir pietiekami darbaspēka resursi, tām var būt arī bagātīgi dabas resursi, bet ražošana attīstās lēni, un iedzīvotāji dzīvo nabadzīgi. Var būt arī valstis ar nabadzīgiem dabas resursiem. Vissekmīgāk attīstās valstis ar visu resursu pietiekamību, bet arī tiem jābūt sabalansētiem.

Zemes resursu kopplatība Latvijā ir nemainīga, ja neskaita Abrenes daļu, ko Krievija atņēma Latvijai pēc 2. pasaules kara. Nelielas izmaiņas notika tikai pēc platību precizēšanas. Tomēr zemes resursu sastāvā notikušas būtiskas izmaiņas (sk. 4. tab.).

Bez zemes nav iespējama nekāda reāla darbība, jo pagaidām citu planētu izmantošana ir tikai nākotnes sapnis. Lauksaimniecībā zeme ir galvenais ražošanas līdzeklis. Diemžēl tās platība, kā visa zemeslode, ir tāda, kāda tā ir. Pastāv iespēja tikai dažādi izmantot šo zemes resursu. Civilizācijas attīstība vienlaikus ir centusies paplašināt lauksaimniecībā izmantojamo zemes daļu. Diemžēl lielākajā pasaules daļā jau ir apgūta lauksaimniecībai piemērotā izmantojamā platība, un to vairs nav iespējams paplašināt. Dažās valstīs lauksaimniecībā izmantojamās zemes paplašināšanai cenšas ierīkot polderus jūru krastos, un lauksaimniecības darbība notiek zem jūras virsējā līmeņa. Samērā daudz tādu platību ir Dānijā. Kaut arī ar polderiem var paplašināt lauksaimniecībā izmantojamās zemes, tomēr jāņem vērā, ka nepieciešami papildu līdzekļi polderu ierīkošanai un pastāv arī risks, ka polderu dambis var ciest un ūdens applūdināt lauksaimniecības ražošanu. Arī Latvijā jau pagājušajā gadsimtā tika ierīkoti vairāki polderi, tomēr tie neatrodas zem jūras līmeņa, bet ir tikai tuvu tam.

Latvijā pagājušajā gadsimta 30. gados trūka lauksaimniecībā izmantojamās zemes, un caurmērā ar maziem izņēmumiem visa lauksaimniecībai piemērotā zeme bija paredzēta ražošanai, taču 20. gadsimta beigās un 21. gadsimtā situācija ir radikāli mainījies, un vairāk nekā 1 milj. ha agrāk lauksaimniecībā izmantotās zemes apmežojas. Pirms 2. pasaules kara Latvijā lauksaimniecībā izmantojamā zeme bija 3,7136 milj. ha (4. tab.), no kuras lielāko daļu veidoja aramzeme, t. i., 2,1714 milj. ha jeb 58,5% no lauksaimniecībā izmantojamās zemes un 33,6%

no visas Latvijas teritorijas. Pļavas un ganības kopā veidoja 1,5164 milj. ha jeb 40,8% no lauksaimniecībā izmantojamās zemes un 23,5% no visas valsts teritorijas.

Pēc Latvijas okupācijas lauksaimniecībā izmantojamās zemes platības pakāpeniski samazinājās. 1945. gadā lauksaimniecībā izmantojamā zeme jau bija samazinājusies līdz 3508,9 ha, 1950. g. – līdz 3352,3 ha, 1960. g. – līdz 3076,3 ha un 1990. gadā – līdz 2567 ha. Lauksaimniecībā izmantojamās zemes platības samazināšanās notika līdz 2005. gadam, kad tā jau bija mazāka par 1733,7 ha un izmantoti vairs bija mazāk nekā 1,5 milj. ha zemes. Tātad okupācija samazinājusi lauksaimniecībā izmantojamo platību 2,5 reizes. Laikam Latvija ir vienīgā valsts pasaulē, kur noticis tik katastrofāls lauksaimniecības zemju samazinājums. Diemžēl tas nav kompensēts ar ražības kāpinājumu. Ir mazinājies lopu skaits, un tādēļ ganības un pļavas apmežojas. Pagājušā gadsimta 30. gados zāles trūkuma dēļ saimnieki izganīja savus mežus un daļu valsts mežu, un tajos nebija liekas zāles un pameža, bet 21. gadsimtā mežus vairs neizgana, tāpat kā pamestās pļavas un ganības, un sākusies jauna nelaime – vecās zāles dedzināšana pavasarī, kas jau prasījusi ne vienu vien cilvēku upuri un ēku nodegšanu. Diemžēl zāles pārbagātība saistīta ar traģēdijām un liekiem izdevumiem. Lai kaut cik likvidētu lieko zāli un arī nezāles, tiek izdoti miljoniem latu par zāles pļaušanu, kura nekur netiek izmantota. Tātad, kaut Latvijā ir liela nabadzība, līdzekļi tiek tērēti zāles iznīcināšanai, bet ne lopbarības sagādei un lopu skaita palielināšanai. Laikam jau šos zāles dedzināšanas izdevumus un upurus, kā arī nevajadzīgās zāles pļaušanas izdevumus daļēji var uzskatīt par okupācijas varas radītiem zaudējumiem.

Papildus lauksaimniecībā izmantojamās zemes samazinājumam samazinās arī meliorācijas tīkls. Daļa nodrenēto tīrumu apmežojas, un drenas aizaug. Nekoptie novadgrāvji aizsērē, un reizē aizsērē arī drenas. Līdz ar to samazinās normāli darbojušās drenētās platības un krītas lauku auglība.

Turpmākajos gados atjaunosies augļu dārzu platība, un sējumu platība būs ap 1,1 milj. ha. Saskaņā ar Eiropas lauksaimniecības politiku lauksaimniecības zemju platības palielināšanai nav ekonomiska pamata, īpaši tādēļ, ka iedzīvotāju skaits Latvijā un vecajā Eiropā samazinās. Nedaudz lauksaimniecības zemju samazinājumu kavēs biodegvielas ražošanas paplašināšana, t. sk. rapsis, kas jau 2005. gadā Latvijā aizņēma 71,4 tūkst. ha zemes, un tā platība vēl paplašināsies (5; 22. lpp.).

Tātad, novērtējot zaudēto lauksaimniecībā izmantojamo zemi, varam konstatēt, ka tā ir būtiski samazinājusies un radījusi neatgriezenisku situāciju lauksaimniecībā un visā tautsaimniecībā. Šie zaudējumi nav vairs novēršami un saglabāsies ilgstoši. Tos izteikt skaitļos ir problemātiski. Iespējams, ka to skaitliskā vērtība ir līdzvērtīga lauksaimniecībā izmantojamās zemes samazinājumam. Ja būtu iespēja un vajadzība atjaunot lauksaimniecības ražošanā zaudētos 2 milj. ha zemes, vajadzētu vismaz 6 mljrd. latu meliorācijas darbu izdevumiem, kuru avoti nav reāli iespējami. Vai šie 6 miljardi ir tieši uzskatāmi par okupācijas zaudējumiem vai citiem apstākļiem, ir diskutējams jautājums. Novērtējot saglabāto lauksaimniecībā izmantojamo zemju platību, var atzīmēt, ka vislielākais īpatsvars lauksaimniecībā izmantojamās zemes saglabāties Zemgales līdzenumā, bet vislielākais samazinājums ir Latgalē, tātad saglabājušās vērtīgākās lauksaimniecības zemes.

Ir notikušas arī zemes kvalitatīvās izmaiņas, proti, aramzemes platībās 2005. gadā ir ievērojami mazāk trūdvielu nekā 1940. gadā, jo liela daļa aramzemes nav mēsloja ar organiskiem mēsliem vairāk nekā 15 gadus. 20. gadsimta sākumā zemnieki pat norādīja, ka jātur vairāk lopu, lai būtu kūtsmēsli. Protams, mūsdienu apstākļos iespējamas arī citas metodes trūdvielu saglabāšanai, taču lopu skaita samazināšanās neapšaubāmi ir ietekmējusi augsnes sastāvu. Jāatzīst ka 2005. gadā, salīdzinot ar 1940. gadu, lauku stāvoklis ir pasliktinājies, jo kūtsmēsli daļēji samazināja augsnes skābumu, vai vismaz neveicināja kaļķu izskalošanos, bet organisko vielu samazinājums kaļķu izskalošanos palielina.

Zemes platība Latvijā, tūkst. ha
Land Area in Latvia, Thousand ha

Gads	Kopā	T. sk. lauksaimniecībā izmantojamā zeme						Pārējā	no tās	
	platība	kopā	aram- zeme	augļu dārzi	atmatas	ņļavas	ganības	kopā	meži	krūmi
1935	6579,1	~3775	2113,7	~19,0	...	898,6	751,5	~2692	~1750	...
1940	6457,3	3713,6	2171,4	25,8	...	915,8	600,6	2743,7	1747,0	...
1945	6457,3	3508,9	1810,1	...	66,8	896,7	733,3	2950,4	1732,6	...
1950	6457,3	3352,3	1747,5	23,9	251,2	905,9	423,8	3105,0	1964,1	294,3
1955	6459,4	3165,4	1680,1	38,0	315,4	694,8	437,1	3294,0	2271,0	149,1
1956	6459,4	3088,5	1679,2	39,7	292,4	685,1	392,1	3370,9	2354,2	136,5
1960	6458,9	3076,5	1736,4	40,4	230,8	706,5	362,4	3382,4	2398,6	112,7
1970	6458,9	2907,8	1603,8	41,1	41,2	468,9	752,8	3551,1	2561,7	78,4
1971	6458,9	2908,6	1637,7	39,7	27,3	259,4	944,6	3550,3	2570,9	88,9
1980	6458,9	2580,6	1712,3	36,9	...	231,8	599,6	3878,3	2728,6	164,7
1990	6458,9	2567,0	1687,4	35,4	...	245,8	598,0	3891,9	2803,0	...
1995	6458,9	2540,3	1710,1	29,7	...	800,5	...	3918,6	2869,7	...
2005	6458,9	1733,7	1091,8	12,8	...	638,9	...	4725,2	2904,4	...
2030	6458,9	1700	1100	40	...	560	...	4759	3300	...

1990. g. – (14; 233. lpp.).

1995.g. – (12; 203. lpp.), ņļavas summētas ar ganībām.

2005.g. – (15; 19. lpp.), uzrādīta izmantotā platība un ņļavas summētas kopā ar ganībām.

1995.–2035. g. – ņļavas kopā ar ganībām.

2030. g. – prognoze.

1914. g. aramzeme bija 1729,6 tūkst. ha, 1923. g. – 1698,4 tūkst. ha, 1929. g. – 1947,9 tūkst. ha un 1935. g. – 2113,7 tūkst. ha (3; 90. lpp.).

Darbaspēka resursi. Darbaspēka resursi ir bijuši nozīmīgi Latvijas attīstībā pārsvarā visos periodos, lai gan pēc 1990. gada laukos, īpaši Latgales daļā, ir ievērojams bezdarbnieku īpatsvars pieaugušo iedzīvotāju grupā. Vai tam ir objektīvi iemesli vai subjektīvi, par to var diskutēt. No iedzīvotāju skatījuma tie varētu būt objektīvi, jo tuvumā nav brīvu darbavietu, tālākai braukšanai nav transporta, arī ceļi ir slikti, nav līdzekļu uzņēmējdarbības uzsākšanai, arī brīvo zemju izmantošanai. Tomēr valdība varētu iebilst, ka resursi tiek sadalīti neracionāli un daudzi iedzīvotāju nemaz nevēlas strādāt.

Laika gaitā iedzīvotāju skaits Latvijā ir bijis dažāds – tas ir gan pieaudzis, gan samazinājies. Pēc 1. pasaules kara iedzīvotāju skaits būtiski samazinājās, bet līdz 2. pasaules karam tas pakāpeniski palielinājās. 1935. gada tautas skaitīšanā tika konstatēts, ka Latvijā ir 1,906 milj. iedzīvotāju. Kara periodā tas ievērojami samazinājās. Pēc 2. pasaules kara Latvijas iedzīvotāju skaits sāka strauji palielināties, jo bija daudz iebrucēju no Austrumiem. 1959. gadā Latvijā bija 2,080 milj. iedzīvotāju, bet un 1990. gadā – jau 2,668 milj. Pēc tam notika ievērojama izbraukšana uz Krieviju, un jau 1995. gadā Latvijā bija tikai 2,501 milj. iedzīvotāju, un 2005. gadā vairs tikai 2,306 milj. Pēdējos gados viena gada laikā piedzimst mazāk bērnu nekā nomirst par vairāk kā 10 tūkstošiem bērnu, un iedzīvotāju skaits turpina samazināties (12; 37. lpp.). Prognozētāji pat izsaka varbūtību, ka pēc 25 gadiem tas varētu būt mazāks par 2 milj. iedzīvotāju.

Laika gaitā izmainījusies arī iedzīvotāju vecuma struktūra. Pirms simts gadiem iedzīvotāji līdz darbības vecumam šodienas skatījumā veidoja 1 trešdaļu no visiem iedzīvotājiem, 1970. gadā to bija 23,1%, bet 2005. gadā vairs tikai 14,8%. Latvijas iedzīvotāju struktūrā veco ļaužu īpatsvars pieaug. Darbības iedzīvotāju īpatsvars bērnu īpatsvara samazināšanās dēļ

pieaug. 1971. gadā Latvijā bija 1,321 milj. darbaspējas vecuma iedzīvotāju, 1990. gadā – 1,507 milj., bet 2005. gadā – 1,474 milj., tai skaitā 0,730 milj. vīriešu un 0,744 milj. sievietes, tas ir attiecīgi 49,5% vīriešu un 50,5% sievietes (12; 40. lpp.).

1980. gadā Latvijā bija 1,364 milj. nodarbināto, bet 1988. gadā to skaits bija pieaudzis līdz 1,413 milj., un līdz 1990. gadam samazinājies līdz 1,409 milj. strādājošo (14; 66. lpp.). Savukārt 1996. gadā bija vairs tikai 0,949 milj. strādājošo, un 2000. gadā – 0,941 milj. 2006. gada janvārī strādājošo skaits Latvijā atkal pieauga līdz 1,057 milj. Ekonomiski aktīvo iedzīvotāju īpatsvars iedzīvotāju struktūrā 2004. gadā bija 62,6% no iedzīvotāju kopskaita. No visa iedzīvotāju skaita 40,6% ir nodarbināti. No ekonomiski aktīvo iedzīvotāju kopskaita 10,4% ir darba meklētāji. Reģistrēto bezdarbnieku skaits pēc 2000. gada ir lielāks par 90 tūkst., un 2004. gadā Nodarbinātības valsts aģentūrā bija reģistrēti 90,8 tūkst. bezdarbnieku, tai skaitā 23,242 tūkst. ilgstošo bezdarbnieku. 39,681 tūkst. saņēma bezdarbnieku pabalstu, t. i., 26 strādājošiem bija jāuztur viens bezdarbnieks (12; 64.–68. lpp.).

Latvijā no visiem strādājošiem 35,3% ir nodarbināti sabiedriskajā sektorā, un 64,7% – privātajā sektorā. Visaugstākais privātajā sektorā nodarbināto īpatsvars ir Rīgā (70,9%), Tukuma rajonā (67,7%) un Ventspilī (66,5%), bet vismazākais – Ludzā (39,4%) un Balvos (43,2%) (12; 65. lpp.).

Latvijas darba resursu izglītības līmenis ir samērā augsts. No visiem strādājošiem 22,7% ir augstākā izglītība, 64,3% ir vidējā izglītība (tai skaitā 39,3% ir profesionālā izglītība), 12,1% ir pamatskolas izglītība (no kopskaita 0,7% ir arodizglītība), un 0,8% strādājošo nav pabeiguši pamatskolu (12; 65. lpp.). Salīdzinot ar pasaules vidējo izglītības līmeni, šis līmenis ir augsts, tomēr zemāks nekā citās attīstītajās pasaules valstīs, piemēram, ASV.

Novērtējot pašreizējos darba resursus Latvijā, jāatzīst, ka izglītības līmenis ir samērā augsts un tas nav galvenais šķērslis tautsaimniecības attīstībai. Par sava veida nepilnību var uzskatīt to, ka nav līdzsvara starp speciālistiem un profesijām. Nereti tiek izteikts viedoklis, ka trūkst tehnisko specialitāšu, kā arī jauno nozaru speciālistu. Tas, ka prakse apsteidz kadru sagatavošanu, ir raksturīgi jebkuram laikmetam. Diez vai ražošanas zemo attīstības līmeni var piedēvēt speciālistu trūkumam. Neveiksmju pamatā visbiežāk ir citi cēloņi: nodokļu politika, uzņēmējdarbības birokrātija, valsts mazais atbalsts ražošanas nozarēm u. c.

Kapitāls ir būtisks resurss tautsaimniecībā. Sabiedrībā valda uzskats, ka kapitāls ir par mazu, lai varētu iecerēto paveikt. Visumā šis uzskats ir pamatots, tomēr ar nosacījumu, lai kapitāla palielinājums atmaksātos. Principā Latvijas apstākļos kapitālu var iegūt gan Latvijā, gan ārzemēs, ja vien varam garantēt tā savlaicīgu atdošanu. Diemžēl daudzos gadījumos tas nav iespējams, vai vismaz pastāv liels risks, ka atdošana var aizkavēties. Šādu iemeslu dēļ vai nu bankas neriskē dot, vai paši uzņēmēji neriskē ņemt kredītus. Tādējādi var secināt, ka ražošanu varētu attīstīt, taču nav kapitāla.

No Latvijā iegūtā IKP 2005. gadā kapitāla veidošanai tika izmantoti 34,1%, tas ir, 2,442 mljrd. latu (1. tab.). Nefinanšu investīcijas 2005. gadā Latvijā bija 2,030 mljrd. latu, t. sk. sabiedriskajā sektorā 0,644 un privātajā sektorā 1,387 mljrd. Pārsvārā šīs investīcijas tika novirzītas rūpniecībā un transportā un tikai 4% lauksaimniecībā. Savukārt pēc izvietojuma vietas 48% tika izlietotas Rīgā. Jāatzīmē, ka laika gaitā Latvijā ir uzkrātas ārvalstu investīcijas samērā lielā apmērā. 1995. gadā tās bija 1,037 mljrd., un 2005. gadā sasniedza 8,637 mljrd. latu. Salīdzinot ar IKP 2005. gadā, tas ir 97%, kas nav mazs apjoms. Problemātisks ir jautājums par to, vai tās ir ieguldītas ražošanā, turklāt tieši tajā ražošanā, kas nepieciešama Latvijai, vai arī liela daļa ieguldīta neražojošā sfērā (12; 185.–190. lpp.).

Laika gaitā Latvijā ir uzkrājies liels apjoms pamatkapitāla un apgrozāmo līdzekļu. Šis rādītājs būtu ievērojami lielāks, ja daļa kapitāla nebūtu iznīcināta pasaules karos, padomju okupācijā un privatizācijas procesā. Padomju sistēmas beigu posmā Latvijā pamatfondi bija vairāk nekā 40 mljrd. rubļu apmērā, taču pēc privatizācijas tie jūtami samazinājās, un pašlaik atkal

pakāpeniski pieaug. Diemžēl uzskaites nekoncekvence neļauj no uzņēmējdarbības bilances materiāliem iegūt pamatotus datus par pamatlīdzekļu apmēriem. To nav iespējams noskaidrot pārskatos, jo pēc Valsts ieņēmumu dienesta norādījumiem pamatfondu norakstīšanā var lietot dažādas metodes, un reizē dati starp uzņēmumiem nav salīdzināmi. Pēc ekspertu vērtējuma pamatlīdzekļu apmērs Latvijā ir nepilni 40 mljrd. latu.

Kopumā vērtējot pamatlīdzekļu stāvokli Latvijā 2006. gadā, jākonstatē, ka to kopējais apjoms lielākajā daļā nozaru nav pietiekams un tas ir mazā darba ražīguma un nereti arī produkcijas nepietiekamas kvalitātes iemesls, kaut arī ir saglabāti iepriekšējie pamatlīdzekļi un iegādāti jauni. Lai sasniegtu attīstīto valstu darba ražīgumu, ražošanas pamatlīdzekļu apmērs jāpalielina apm. 3 reizes, tas ir, vairāk nekā 25 mljrd. latu apmērā vai pat vairāk. Šajā summā nav iekļauti dzīvojamā fonda, izglītības un veselības nozarēm nepieciešamie līdzekļi. Latvijas tautsaimniecība nevar cerēt dabūt šādus līdzekļus, ja pēdējā gadā kapitālieguldījumiem iztērēti tikai 2,4 milj., tai skaitā apm. 1 mljrd. latu iepriekšējo pamatlīdzekļu nomainībai. Tāad pamatlīdzekļus varētu paplašināt 25 gadu laikā, ja vien nebūtu vajadzīgi papildu līdzekļi iepriekšējo resursu atjaunošanai un nomainībai. Diemžēl 25 gadu laikā būs radušās jaunas tehnoloģijas un jaunas vajadzības, kas investīciju apjomu vismaz dubultos. Ja Latvijā vēlētos atjaunot tikai lauksaimniecības ražošanu 1990. gada platībā un bijušā lopu skaita apjomā, tad lauksaimniecībai vien nepieciešams vairāk nekā 10 mljrd. latu investīciju. Reizē ar kapitāla racionālu apmēru, kāds ir ES attīstītajās valstīs, Latvija sevi nevarēs nodrošināt tuvākos 25 gadus, un varbūt pat ne 50 gadus. Reizē ar to atsevišķu politiku sapnis par attīstīto valstu panākšanu tuvākā laikā paliek kā nepiepildāma vēlēšanās vai vienkārši priekšvēlēšanu triks.

Ārējā tirdzniecība ir būtisks faktors, kas ietekmē IKP un tā patēriņu. Ārējā tirdzniecība ir nozīmīga jebkurai valstij gan valstī neesošo preču iegādei, gan kā saražoto un vietējā tirgū nevajadzīgo preču realizācijas avots. Ārējo tirdzniecību attīsta visas valstis, diemžēl ne visām tas izdodas sekmīgi. Kā neveiksmes rādītājs valstij kopumā ir negatīvā tirdzniecības bilance, tas ir, ja imports pārsniedz eksportu. Atskatoties vēsturē, Latvijai līdz 1937. gadam arī bija negatīva ārējās tirdzniecības bilance, taču līdz K. Ulmaņa valdībai izdevās to ievirzīt pozitīvā gultnē. Arī pēc 1990. gada Latvijā bija pozitīva ārējās tirdzniecības bilance, līdz dārgais lats un citi pasākumi to noveda līdz negatīvai. 2006. gadā Latvijas ārējās tirdzniecības bilance ir pasliktinājusies (sk. 5. tab.). Jau 2005. gadā ārējās tirdzniecības imports pārsniedza eksportu par 1978,7 milj. latu jeb par 0,9 tūkst. latu uz katru Latvijas iedzīvotāju, kas ir vairāk nekā 70% no iedzīvotāju iztikas minimuma.

Visvairāk eksportu pārsniedz apstrādes rūpniecības produkcija (par 2,3 mljrd. latu), naftas produkti (365,2 milj. latu), automobiļi (363,6 milj. latu), ķīmiskās šķiedras (286,9 milj. latu) un pārtikas produkti un dzērieni (140,6 milj. latu). Savukārt importu pārsniedz galvenokārt tikai kokmateriālu eksports (486,3 milj. latu), kā arī mežsaimniecības pakalpojumi (72,1 milj. latu). Kā vienīgās pozitīvas ārējās tirdzniecības nozares ir mežsaimniecība (eksports pārsniedz importu par 70 milj. latu) un koksnes sagatavošana (500 milj. latu).

Analizējot eksporta un importa apjomus, svarīgi analizēt arī to struktūru. No visām importētajām precēm 833,1 milj. latu ir kapitālpreces (5. tab.), kas veido 20,4% no importa. 67,6% no importa ir starppatēriņa preces un 27,0% – patēriņa preces. Savukārt šajās preču grupās vislielāko starpību starp importu un eksportu veido kapitālpreces, kuras tiek ievestas vairāk nekā izvestas. Patēriņa precēm šī starpība ir mazāka.

Pēdējos 5 gados visbūtiskāk ir pieaudzis apstrādes rūpniecības produkcijas imports (no 2000. gada līdz 2005. gadam – par 2703,7 milj. latu) un arī šīs produkcijas eksports (par 1524,0 milj. latu). Pieaudzis ir arī lauksaimniecības un pārtikas produkcijas eksports, bet diemžēl eksportu ievērojami apsteidzis šīs produkcijas imports, lauksaimniecības un medniecības produkcijai 2005. gadā par 40,4 milj. latu un attiecīgi pārtikas produktiem un dzērieniem – par 140,6 milj. latu.

5. tabula

Eksports un imports Latvijā, miljonos latu

Exports and Imports in Latvia, Million LVL

Produkcijas veids	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	% no summas
Kopējā eksporta un importa bilance	8026	945,2	10886	1328,6	1655,3	1978,7	2400,0	-100,0
Kopā eksports	1131,3	1256,4	1408,8	1650,6	2150,0	2888,2	3300,0	100,00
Kopā imports	1933,9	2201,6	2497,4	2989,2	3805,3	4866,9	5700,0	100,00
Medniecības un mežsaimniecības bilance, Ls	18,2	14,0	6,5	14,5	9,5	31,6	30,0	1,2
Eksports	79,3	79,7	93,9	105,7	127,4	181,3	200,0	6,1
Imports	61,1	65,7	87,4	91,2	117,9	149,7	170,0	3,0
Medniecības bilance, t. sk. Ls	-52,5	-48,6	-60,4	-52,8	-69,4	-40,4	-40,0	1,7
Eksports	4,7	11,2	16,4	23,4	21,1	70,4	80,0	-2,4
Imports	57,2	59,8	76,8	76,2	90,5	110,8	120	2,1
Mežsaimniecības bilance	70,7	62,7	66,9	67,2	8,9	72,1	70,0	2,9
Eksports	74,6	68,6	77,5	82,2	106,3	111,0	115	3,5
Imports	3,9	5,9	10,6	15,0	27,4	38,9	45	0,8
Zvejniecības bilance	0,7	0	-1,7	-2,2	-3,2	-4,8	-5,0	-0,2
Eksports	1,6	2,2	1,6	2,1	1,9	3,9	4,0	0,1
Imports	0,9	2,2	3,3	4,3	5,1	8,7	9,0	0,2
Ieguves rūpniecības bilance	-58,2	-66,4	-56,3	-71,5	-59,4	-80,0	-90,0	-1,6
Eksports	9,6	13,6	16,2	21,7	26,8	31,3	35,0	1,1
Imports	67,8	70,0	72,5	93,3	86,2	112,3	125,0	2,2
Apstrādes rūpniecības bilance	-656,4	-883,8	-1003,1	-1238,8	-1534,8	-1836,1	-2300,0	-95,8
Eksports	1035,7	1150,3	1286,6	1514,8	1919,0	2559,7	2950,0	89,4
Imports	1692,1	1934,1	2289,7	2753,6	3453,8	4395,8	5250,0	45,6
Pārtikas produktu un dzērienu bilance	-106,6	-97,8	-110,8	-141,8	-140,8	-140,6	-140,0	5,8
Eksports	65,9	99,6	135,7	131,6	177,6	265,0	280,0	-8,5
Imports	172,5	197,4	246,5	273,4	318,4	405,6	420,0	7,4
Kīmisko šķiedru un vielu ražojumu bilance	-145,3	-163,7	-203,2	-234,6	-264,7	-286,9	-300	-12,5
Eksports	70,7	79,4	87,0	104,5	132,2	172,4	200,0	6,0
Imports	216,0	243,1	290,2	339,1	396,9	459,3	500,0	8,9
Koksnes un koka izstrādājumu bilance	339,5	137,6	374,7	445,2	445,3	486,3	500,0	20,8
Eksports	349,2	359,6	396,8	501,7	533,5	588,0	610,0	18,5
Imports	19,7	22,0	32,1	56,5	88,2	101,7	110,0	1,9
Koku un naftas bilance	-127,1	-134,2	-131,5	-163,7	-273,8	-365,2	-400,0	=16,7
Eksports	18,3	0,4	0,4	1,3	76,1	217,1	300,0	9,0
Imports	145,4	134,6	131,9	165,0	349,9	582,3	700,0	12,2
Metālu ražošanas bilance	24,2	23,4	34,6	12,4	-4,8	24,5	20,0	0,8
Eksports	103,8	114,7	141,4	159,5	231,9	282,6	300,0	9,1
Imports	79,6	91,3	106,8	147,1	236,7	258,1	280,0	4,9
Radio, sakaru līdzekļu bilance	...-61,7	-75,3	-81,1	-86,5	-106,3	-130,6	-150,0	-6,2
Eksports	5,6	7,4	9,2	18,7	31,3	43,2	50,0	1,5
Imports	67,3	82,7	90,3	105,3	137,6	173,8	200,0	3,5
Automobiļu, piekabju bilance	-205,0	-271,7	-198,6	-138,7	-43,6	-363,6	-300,0	-12,5
Eksports	6,5	9,6	12,1	13,2	278,0	75,6	150,0	4,5
Imports	211,5	281,3	210,7	251,9	322,6	439,2	450,0	7,8
Pārējo transportlīdzekļu bilance	-8,2	-6,6	-8,5	-28,5	-15,9	-16,3	-20,0	-0,8
Eksports	8,6	15,0	13,5	19,4	23,2	28,8	30,0	0,9
Imports	16,8	21,6	22,0	48,9	49,1	45,1	50,0	0,8
Mēbeļu ražošanas bilance	17,4	18,2	14,6	4,1	10,7	11,6	12,0	0,5
Eksports	59,8	73,3	81,0	92,7	104,6	117,2	120,0	3,6
Imports	42,4	55,1	66,4	88,6	93,9	128,8	134,0	2,4
Elektroenerģijas, gāzes bilance	-22,5	4,9	-29,5	-33,2	-29,7	-35,2	-36,0	-1,5
Eksports	0,9	4,9	4,9	0,4	5,8	6,7	7,0	0,2
Imports	23,4		34,4	33,6	35,5	41,9	43,0	0,8
Arējās tirdzniecības kapitālpreču bilance	-236,4	-304,6	-380,3	-447,2	-504,4	-631,1	-700,0	-58,6
Eksports	59,3	68,3	74,7	93,6	125,4	202,0	270,0	8,2
Imports	315,7	372,9	455,0	540,8	629,8	833,1	1160,0	20,4
Starppatēriņa preču bilance	-151,5	-2098,7	-229,7	-384,2	-514,5	-520,2	-530,0	-22,2
Eksports	771,0	830,7	928,3	1100,0	1383,0	1832,9	2230,0	67,6
Imports	922,5	1039,5	1218,0	1484,2	1897,5	2353,1	3000,0	52,6
Patēriņa preču bilance	-218,3	-223,4	-287,6	-339,2	-381,2	-424,8	-460,0	-19,2
Eksports	281,4	351,5	399,3	449,5	550,2	686,8	800,0	24,2
Imports	499,7	574,9	686,9	788,7	931,4	1153,6	1540,0	27,0

2000. un 2001. g. (6; 86.–108. lpp.).

2002.–2005. g. – (6; 62.–84. lpp.).

2006. g. – prognoze.

Kopumā raksturojot ārējo tirdzniecību, var atzīmēt, ka valdība tai nav pievērsusi pienācīgu uzmanību un tā palikusi nekontrolēta no struktūras un eksporta un importa attiecības viedokļa. Tādējādi radies liels tirdzniecības deficīts un samazinās pieprasījums pēc vietējā ražojuma produkcijas. Šī negatīvā ārējās tirdzniecības bilance sākas ar dārgā lata ieviešanu un turpināsies vēl ilgstoši, ja vien valdība neveiks radikālus pasākumus ārējās tirdzniecības uzlabošanai. Negatīva tirdzniecības bilance var radīt Latvijas atkarību no citu valstu būtiskas ietekmes, radot pat draudus valsts brīvai funkcionēšanai.

Diemžēl negatīvā tirdzniecības bilance nav tikai Latvijā vien. Lielākajai daļai pasaules valstu ir negatīva ārējās tirdzniecības bilance, pat ASV (sk. 6. tab.). Raksturīgi, ka visām jaunajām ES dalībvalstīm ir negatīva ārējās tirdzniecības bilance. Tas raksturo to, ka jaunās ES valstis nespēj saražot tik, cik vēlas patērēt. Tomēr varbūt šeit izpaužas arī attīstīto valstu ieinteresētība savas produkcijas noietā, neievērojot to, kā šī tirdzniecība ietekmēs jauno ES valstu ekonomiku. Lai negatīvo attīstīto ES valstu ietekmi it kā slāpētu, nabadzīgākajām valstīm tiek solīts vairāk maksāt dažādus atbalsta fondus. Tomēr pagaidām to ietekme uz tirdzniecību nav labvēlīgi ietekmējusi jaunās ES valstis un negatīvā tirdzniecības bilance nabadzīgajām ES jaunajām valstīm pieaug.

6. tabula

Preču un pakalpojumu eksports un imports atsevišķās valstīs, procentos pret IKP
Goods and Services Exports and Imports in Different Countries, Per cent of GDP

Valsts	Eksports			Imports		
	1995	2000	2004	1995	2000	2004
Latvija	46,9	46,1	46,3	49,3	49,3	60,1
ASV	10,7	11,2	10,0	12,0	15,0	15,3
Dānija	36,1	46,6	45,7	32,1	40,6	40,7
Īrija	74,6	98,6	83,1	63,5	85,0	67,8
Japāna	9,6	10,8	13,1	8,2	13,1	10,2
Igaunija	72,0	88,4	78,4	80,0	92,0	86,1
Lietuva	53,0	44,6	52,2	64,8	50,9	59,2
Luksemburga	69,2	151,9	146,2	64,8	131,0	124,6
Somija	37,1	42,7	37,8	29,2	33,7	32,4
Zviedrija	39,8	46,1	46,3	33,8	40,3	38,2
ES-25	...	36,2	36,0	...	36,0	34,9
ES-15	...	35,7	35,1	...	35,3	33,8

1995. g. – (10; 227. lpp.).

2000. un 2004. g. – (12; 280. lpp.).

Secinājumi

Lai objektīvi raksturotu tautsaimniecību, jāizvēlas objektīvi rādītāji, kas var raksturot valsts tautsaimniecības pašreizējo stāvokli, un tie jāsalīdzina gan attīstībā, gan arī ar citām valstīm. Viens no tādiem salīdzinošiem rādītājiem, ko plaši lieto ES, ir IKP. Tomēr Latvijas tautsaimniecības raksturošanai un salīdzināšanai ar citām valstīm jāievēro IKP īpatnība, ka tas ietver amortizācijas apjomu un arī pakalpojumus, bet neizdala kā attīstības pamatu ražošanu. Reizē ar to valstīs, kur strauji palielinās IKP pakalpojumi, kā Latvijā, var rasties priekšstats par sekmīgu strauju augšupeju arī tad, ja ražošanas attīstība ir vājāka. To ievērojot, tautsaimniecības attīstības objektīvai analīzei bez IKP jāņem vērā arī citi raksturojošie rādītāji.

Tautsaimniecībai attīstoties, IKP pārsvarā valstu lēnāk vai straujāk pieaug. Tomēr ir arī valstis, kurās IKP ilgstoši nepieaug, vai augšme ir niecīga. Laika gaitā pasaulē ir izveidojušās daudzas valstis ar augstu IKP, rēķinot uz katru iedzīvotāju, bet ir arī tādas, kur IKP uz vienu iedzīvotāju ir 5 un vairāk reizi mazāks nekā attīstītajās valstīs. Arī Latvijā IKP uz 1 iedzīvotāju ir krasi mainījies brīvvalsts laikā un okupācijas režīmā. Tādēļ vēl 2005. gadā Latvijas IKP uz 1 iedzīvotāju bija zemākais ES.

Lai attīstītu ražošanu, nepieciešami noteikta veida resursi. Turklāt resursiem jābūt savstarpēji sabalansētiem. Resursu daudzums dažādos darba veidos ir mainīgs. Vienas preces ražošanai vai pakalpojumu veikšanai nepieciešams lielāks darbaspēka īpatsvars, cita darba procesā iesaistīts vairāk mašīnu, citos vajag vairāk zemes platību. Ar civilizācijas attīstību ražošanas procesā arvien vairāk nepieciešami pamatlīdzekļi (mašīnas, ēkas, ceļi u. c.), kas nodrošina arī darba ražīguma paaugstināšanu. 21. gadsimta sākumā Latvijas galvenais attīstību kavējošais resurss ir līdzekļu trūkums pamatlīdzekļu nodrošināšanai atbilstoši jaunajām tehnoloģijām.

Tautsaimniecības sekmīgai nodrošināšanai nepieciešams ne tikai ražot, bet arī izdevīgi realizēt saražoto produkciju. Realizācijas funkcijas pārsvarā veic gan vietējā, gan ārējā tirdzniecība. Ārējā tirdzniecība veic gan eksportu, gan importu. No importa un eksporta attiecības un apjoma būs atkarīgs preču pieprasījums. Latvijā pēdējos 13 gados ārējās tirdzniecības bilance nepārtraukti pasliktinās un imports arvien vairāk pārsniedz eksportu, tādējādi samazinās vietējo ražojumu pieprasījums un palielinās maksājumi ārvalstu preču piegādātājiem, un vienlaicīgi tiek kavēts IKP pieaugums. Latvijas tautsaimniecības sekmīgai attīstībai nepieciešams veikt radikālus pasākumus ārējās tirdzniecības uzlabošanai.

Izmantotie informācijas avoti

1. Aizsilnieks, A. Latvijas saimniecības vēsture 1914.–1945. Zviedrija, Sundbyborg, Daugava, 1968, 983 lpp.
2. Eiropas Savienības Statistikas biroja mājaslapa "Ekonomika un finanses" 01.11.2006.
3. Latvija citu valstu saimē. R. Militārās literatūras fonda izdevums, 1938.
4. Latvijas konversācijas vārdnīca. 11. sēj. Rīga.
Latvijas lauksaimniecība 2005. gadā. Rīga : LRCSP, 2006. 36. lpp.
6. Latvijas makroekonomiskie rādītāji. Nr. 3. Rīga : LRCSP, 2004. 150 lpp.
7. Latvijas makroekonomiskie rādītāji. Nr. 2. Rīga : LRCSP, 2005. 96 lpp.
8. Latvijas statistikas gadagrāmata 1996. Rīga : LRVSK, 1996. 293 lpp.
9. Latvijas statistikas gadagrāmata 2000. Rīga : LRVSK, 2000. 249 lpp.
10. Latvijas statistikas gadagrāmata 2001. Rīga : LRVSP, 2001. 254 lpp.
11. Latvijas statistikas gadagrāmata 2003. Rīga : LRVSP, 2003. 272 lpp.
12. Latvijas statistikas gadagrāmata 2005. Rīga : LRCSP, 2005. 392 lpp.
13. Latvijas statistikas ikmēneša biļetens. Nr. 3 (142). Rīga : LRCSP, 2006. 113 lpp.
14. Latvijas tautsaimniecība '90. Rīga : LRVSK, 1991. 243 lpp.
15. Tautsaimniecības attīstības problēmas Latvijā. Nr. 4. Rīga ; Tautsaimniecības attīstības institūts, 2005. 244 lpp.

Summary

GDP and consumption rates are important for considering manufacturing possibilities in any country. GDP describes created value in a country's territory and factors that offer possibilities to consume the production. The quantified GDP can be used by the population, state administration and investment specialists. GDP is influenced by different factors and its essential factors are exports and imports. Latvian GDP systematically increases but still Latvian GDP is the lowest among European Union countries. Therefore it is important to clarify reasons for this situation and to propose solution to increase Latvian GDP and to use it rationally.

Keywords: *Latvian national economy, GDP, export, import, people welfare.*

LU Raksti. 711. sēj. Ekonomika un vadības zinātne, 2007

LU Akadēmiskais apgāds
Baznīcas ielā 5, Rīgā, LV-1010
Tālr. 7034535